

Luc Barbé
België en de bom

De rol van België in de proliferatie van kernwapens

Inhoudsopgave

Inleiding	7
DEEL 1: DE FEITEN	11
1. Van Belgisch Congo over Olen naar Hiroshima	13
1. Een erts met gigantische mogelijkheden	13
2. “Onze Kongo”	14
3. De Tweede Wereldoorlog	15
4. Een akkoord dat stof doet opwaaien	17
5. Geheimhouding en de eerste leugen	19
6. De eerste atoombommen	20
7. Nucleair afval	21
8. Uranium voor de Britten en de Duitsers	21
9. Uranium naar andere oorden	23
10. Russische spionnen in ons land?	25
11. Een Belgisch kernwapenprogramma?	29
12. Het Congolese uranium, vaststellingen & besluiten.	31
2. Het non-proliferatieverdrag en het Internationaal Atoom Energie Agentschap	35
1. De droom van de generaal	35
2. De droom van de wetenschapper	37
3. Landen met kernwapens	40
4. Brandhaarden met kernwapens	42
5. De strijd tegen de nucleaire proliferatie versus het eigenbelang	43

3.	Van Olen naar Dimona: Congolees uranium voor Israël	45
	1. Een vergeten boek	45
	2. Van Auschwitz naar Dimona	46
	3. Van Olen naar Dimona	52
	4. Enkele bedenkingen	55
	5. Israëliërs in Mechelen, anno 1961	58
	6. België & Israël: nabeschouwingen	59
4.	Korte geschiedenis van de Belgische nucleaire sector	61
	1. Een aantal vaststellingen	66
5.	Pakistan	69
	1. Inleiding	69
	2. De Pakistaanse nucleaire sector, van de onafhankelijkheid tot nu.	69
	3. Vaststellingen & analyse	85
	4. En België in dit alles?	94
	5. Het “ALSTOM- Deleuze-dossier”	116
6.	IRAK: Saddam en kernwapens	123
	1. Ook Saddam wil de bom	123
	2. Van Puurs en Engis naar Irak	126
	3. Wie wist het...?	129
	4. Belgen in Irak (bis)	131
	5. Slotbeschouwing	132
7.	Iran	133
	1. Een land van contradicties	133
	2. Taarof, gholov en uranium	133
	3. Grootseheid en vernedering	135
	4. Het Iraanse nucleaire programma	136
	5. De onthulling	140
	6. Waarom wil Iran de bom?	144
	7. Wie beslist in Iran?	147
	8. De dag dat Iran de bom heeft	148
	9. Een militaire aanval op Iran?	149
	10. Israël en Iran	152
	11. De Belgen in Iran	159
8.	Libië	175
	1. Het Libische kernwapenprogramma	175

2. En de Belgen?	178
9. Het Verre Oosten	181
1. Zuid-Korea	181
2. Taiwan	182
3. China	184
DEEL 2: VASTSTELLINGEN & AANBEVELINGEN	185
10. Waar staan we vandaag?	187
1. Twintigduizend kernwapens	187
2. De Koude Oorlog, een vage herinnering	188
3. Kernwapens en risico's	190
4. De situatie in de negen kernwapenstaten	193
5. Een geschiedenis van verrassingen	197
6. Macht en onmacht van de CIA	198
11. Het non-proliferatieverdrag en het Internationale Atoom-energieagentschap (IAEA): succes of mislukking?	201
12. Waarom wil een land een kernwapen?	209
13. 65 jaar nucleaire bewapening: "desnoods eten we gras"	213
14. De moeilijke verhouding tussen kernwapens en democratie	217
15. De rol van het leger.	223
16. Een specifieke besluitvorming & communicatie	227
1. De leugen	227
2. Geheimhouding	231
3. Ambiguiteit	232
4. Sluipende besluitvorming	235
5. Een staat in de staat?	238
6. De strategische enclave van Itty Abraham	239
7. De technopolitieke regimes van Hecht	240
17. Exportregimes	243
18. Quid Europa?	247

19. Quid België?	249
1. Nucleaire amnesie	249
2. Schuld & boete	250
3. België op de internationale scène	251
4. Waar het werkelijk om draait	252
5. Het federale exportbeleid vandaag	253
6. Een uitstap uit de plutoniumindustrie?	255
7. Ons land en zijn onverwerkt verleden	255
8. Het soevereine België?	257
20. Het beleid in de drie Belgische Gewesten.	259
1. Vlaanderen	259
2. Brussel	263
3. Wallonië	264
4. Twee nieuwe vredesinstututen?	264
5. Een Comité Exp?	265
21. De houding van de Belgische bedrijven op het gebied van nucleaire export	267
1. Union Minière	267
2. Belgonucleaire	268
3. De Generale Maatschappij	270
4. Het lobbywerk van bedrijven	271
22. Het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK)	273
23. Wetenschappers & universiteiten	277
24. Kernwapens de wereld uit? Een nieuw bondgenootschap tussen idealisten en realisten?	281
1. Van de strijd tegen nucleaire bewapening naar de strijd tegen nucleaire proliferatie	285
2. De val van Curtis LeMay	287
3. Een wereld zonder kernwapens?	289
4. Geld	293
Bibliografie	295
Trefwoordenlijst	301
Speuren in archieven	311

Inleiding

Christophe Derenne, directeur van de Franstalige think thank Etopia, vroeg me in de lente van 2009 een boek te schrijven over de proliferatie of verspreiding van kernwapens en de rol van België daarin. Ik ging met plezier op de vraag in. Ik heb me in de tijd als kabinetschef van gewezen staatssecretaris voor Energie Olivier Deleuze in de export van proliferatiegevoelig materiaal verdiept en sindsdien de problematiek vanop afstand gevolgd.

Bovendien is er de laatste jaren in ons land nauwelijks iets gepubliceerd over de proliferatie van kernwapens tenzij enkele wetenschappelijke studies en artikels. Een overzicht van Belgische bedrijven die de laatste halve eeuw in kernwapenprogramma's een rol gespeeld hebben is nog nooit opgesteld. Hoog tijd om dat eindelijk te doen. Ik heb een tiental kernwapenprogramma's bestudeerd en gecheckt welke Belgische bedrijven er bij betrokken waren. Dat was geen gemakkelijke klus, want heel wat officiële gegevens, bv. exportvergunningen, zijn niet openbaar. Het was dus puzzelen op basis van parlementaire vragen, eigen onderzoekswerk in archieven, studies van buitenlandse experts etc.

Als ik nu alles op een rijtje zet, stel ik vast dat ik veel meer gevonden heb dan ik ooit had durven hopen, goed wetende dat mijn 'inventaris' niet anders dan onvolledig kan zijn. Het eerste deel van dit boek is het resultaat van een mengsel van wetenschappelijk onderzoek en onderzoeksjournalistiek. Ik zet er zakelijk de feiten op een rij voor Iran, Irak, Libië, Pakistan, Israël, Zuid-Korea en Taiwan en vermeld welke Belgische bedrijven een rol gespeeld hebben in een (mogelijk) kernwapenprogramma. De hoofdstukken over Pakistan en Iran zijn het meest uitgewerkt. De ontwikkelingen in die twee landen zijn bijzonder belangrijk voor de rest van de wereld en verdienen al onze aandacht.

Voor alle duidelijkheid: de meeste bedrijven in ons land zijn te goeder trouw en willen absoluut geen geld verdienen door mee te werken aan een kernwapenprogramma waar

ook ter wereld. Het is absoluut niet mijn bedoeling om onze bedrijven in een slecht daglicht te stellen. Maar we moeten het licht van de zon niet ontkennen. Sinds de jaren '40 van de vorige eeuw hebben ook Belgische bedrijven een rol gespeeld in meerdere kernwapenprogramma's. Als we daar komaf mee willen maken, moeten we eerst goed in detail het verleden analyseren om vervolgens beleid uit te stippelen dat dit vermijdt.

Om de hoofdstukken over de verschillende landen goed te kaderen, snij ik eerst enkele andere thema's aan. Het eerste hoofdstuk van het boek gaat, hoe kan het anders, over het Congolese uranium voor de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. Daarna geef ik een korte geschiedenis van de nucleaire sector in ons land en van het internationale beleid tegen de proliferatie van kernwapens. In het tweede deel van het boek maak ik een 'systeemanalyse'. Waarom willen landen kernwapens? Welke houdingen en strategieën ontwikkelen ze daarvoor? Hoe komt het dat ons land, dat van bij de oprichting van de Verenigde Naties in 1945, de kaart van de non-proliferatie getrokken heeft, zelf een actieve rol gespeeld heeft in de proliferatie ervan? Waarom gaat de Vlaamse regering zo losjes om met exportdossiers van proliferatiegevoelige technologie? Ik zal die vragen uitvoerig behandelen en een aantal heel concrete beleidsvoorstellen formuleren.

Ik wil ook vermelden waarover dit boek niet gaat. Het behandelt niet, tenzij in de marge, de houding die ons land formeel in diplomatieke kringen heeft aangenomen over kernwapens en de verspreiding ervan. Dat is ook boeiend, maar veel voorspelbaarder. Het gaat er mij om wat er achter de schermen gebeurt. Ik behandel ook niet de 'safeguards-problematiek' en het beleid van het Internationaal Atoomenergieagentschap. Dat is ook allemaal heel belangrijk maar daarover bestaan al voldoende boeiende publicaties. Een ander aspect is de problematiek van ballistische raketten die sommige landen ontwikkelen om kernkoppen te transporteren. Ons land heeft zich ingeschreven in internationale controleregimes op uitvoer van materialen en technologieën die daarvoor gebruikt kunnen worden. In welke mate ons land die afspraken ook respecteert, levert stof voor een nieuw boek.

Waar heb ik mijn informatie gevonden? Ik kan mijn bronnen in drie categorieën indelen. Eerst en vooral de toegankelijke informatie in de pers en op het internet. Dan heb ik een hele reeks Engelstalige en Franstalige boeken gelezen die bij ons niet of nauwelijks te vinden zijn maar vaak enkele boeiende bladzijden over België bevatten. Noem het maar 'openbare maar voor de doorsneeburger moeilijk toegankelijke informatie'. Ik ben de laatste twee jaar een heel goede klant van amazon.uk en amazon.fr geworden. Ten slotte had ik toegang tot de archieven van Tractionel, een van de aandeelhouders van Belgonucleaire, een van de belangrijkste bedrijven in de nucleaire sector. Ik vond daarin zaken die nog nooit gepubliceerd werden en een nieuw licht werpen op een van de belangrijkste bedrijven in de nucleaire sector van ons land.

Dit boek is geen alles omvattend wetenschappelijk werk. Daarvoor ontbrak de tijd en de toegang tot belangrijke archieven. “Wie een volmaakt boek wil schrijven, komt nooit rond”, zeggen de Chinezen. Het kan dus dat belangrijke projecten van Belgische bedrijven in een of ander kernwapenprogramma ontbreken. Mijn opzet was niet zozeer het laatste detail van de betrokkenheid van ons land bij de verspreiding van kernwapens te beschrijven. Mijn opzet was om de grootste dossiers in enkele belangrijke landen toe te lichten en – vooral – om de logica erachter op te sporen.

Om een ruimer publiek dan de experts te bereiken, heb ik zoveel mogelijk moeilijke technische termen vermeden. Een aantal termen heb ik niet kunnen vermijden. Aan het einde van het boek vind je ze op een rijtje met een woordje uitleg erbij (trefwoordenlijst). Ik raad mensen die het wereldje van kernwapens en kernenergie niet goed kennen aan om die bijlage eerst eens door te nemen. Wetenschappers en ambtenaren zullen wellicht hier of daar in het boek struikelen over een veralgemening of een paragraaf onvolledig vinden. Meestal is dat een bewuste keuze. Deze problematiek verdient een groot lezerspubliek. De prijs daarvoor is het laten wegvallen van een aantal technisch complexe zaken.

Ik gebruik heel veel citaten. Ik wou zoveel mogelijk spelers in deze dossiers aan het woord laten. Eén goed citaat zegt trouwens vaak veel meer dan een bladzijde beschouwingen.

Een van de moeilijkheden bij het schrijven van dit boek was dat het voor een belangrijk stuk slaat op het “pre-Google-tijdperk.” Recente dossiers, zoals bv. de zaak “Epsi-Iran” kan je snel reconstrueren via Google. Maar als je een dossier uit de jaren '60 wil opgraven, lukt dat niet. Er zijn nog maar weinig documenten uit die tijd gescand en op het internet geplaatst. Bovendien gaat het hier per definitie om confidentiële dossiers. Ik heb gelukkig wat informatie gevonden in de archieven van de Ministerraad en de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat. Maar het uitpluizen van de archieven van de Belgische Staatsveiligheid – als er tenminste toestemming voor zou zijn - zou zeker nog heel wat meer interessante informatie opleveren. De geschiedenis van de spanningen binnen de Belgische overheid en tussen overheid en privésector over export van proliferatiegevoelig materiaal moet bijvoorbeeld nog geschreven worden. Over de tussenkomen van buitenlandse inlichtingendiensten bij Belgische overheden heb ik het af en toe, maar ook hier ontbreekt toegang tot archieven om een zicht te krijgen op het volledig plaatje. Wie inspiratie wil voor boeiend wetenschappelijk onderzoek of grensverleggende doctoraten, vindt in dit boek meer dan zijn gading.

Er staan in dit boek nogal wat data, namen en feiten. Uiteraard heb ik alles dubbel en zelfs driedubbel gecheckt maar fouten zijn niet uit te sluiten. Een aantal feiten speelt zich trouwens af in de weinig transparante zone van buitenlandse zaken, defensie en

inlichtingendiensten en daar zijn feiten en verzinsels af en toe heel moeilijk van elkaar te onderscheiden. Aarzel niet me te mailen als je een fout of onnauwkeurigheid ontdekt (barbe@telenet.be).

Een Vlaamse uitgever was zeer gemotiveerd om dit boek uit te geven. Ik heb toch gekozen voor een e-book. Daarmee bereik ik meer mensen. Wie in de loop van volgende maanden of jaren op internet informatie zoekt over kernwapens en nucleaire proliferatie, kan via Google of een andere zoekmachine vlot op mijn site een pak informatie vinden.

Tot slot wil ik nog een aantal personen bedanken: Tom Sauer, docent internationale politiek aan de Universiteit Antwerpen, Eric Remacle, professor politieke wetenschappen aan de ULB, Dirk Holemans, coördinator Oikos, Christophe Derenne, directeur Etopia en Wim Borremans. Inge Jooris hielp me de tekst mooi te polijsten, iets waarvoor ik haar heel erg dankbaar ben.

Luc Barbé
juni 2012

Deel 1

De feiten

Hoofdstuk 1

Van Belgisch Congo over Olen naar Hiroshima

Een erts met gigantische mogelijkheden

“Mijnheer, denk goed na. Als dit uraandioxide in vijandelijke handen zou vallen, is dat een ramp voor onze landen. Wat u ook doet, bewaar het materiaal op een veilige en vooral geheime plaats.” Het is mei 1939. De waarschuwing van Sir Henry Tizard aan Edgard Sengier¹, afgevaardigd bestuurder van Union Minière, het Belgische bedrijf verantwoordelijk voor mijnontginningen in Congo, is duidelijk. Tizard is een Engelse wetenschapper en rector van het Imperial College. Later, in maart 1940, zal hij het ‘Comité Maud’ oprichten dat in Groot-Brittannië het onderzoek naar de atoombom zal leiden. Tizard stelt in mei ‘39 Sengier voor om de Engelse regering een optie te geven op de al ontgonnen of nog te ontginnen ertsen uit de mijn van Shinkolobwe in Belgisch Congo. Maar Sengier weigert. Hij heeft andere plannen. Sengier zal later zeggen: “Die waarschuwing liet me niet onberoerd. Later vertelde een minister van het kabinet Churchill, die nauw

1. Zowel Pierre Buch en Jacques Vanderlinden als Jean-Pierre Van Rossem twijfelen aan het waarheidsgehalte van de citaten van Edgard Sengier. Andere auteurs, zoals Jonathan Helmreich, doen dat niet. De citaten van Sengier vind je in de vermelde boeken

betrokken is bij het onderzoek naar de atoombom, dat de volgende oorlog wordt gewonnen door het land dat de controle over uraandioxide heeft.”

Het citaat komt uit ‘Van mijnbouw tot mars, de ontstaansgeschiedenis van Umicore’, een boek uitgegeven door Umicore² (het vroegere Union Minière) in 2006 ter gelegenheid van de 200ste verjaardag van het bedrijf. Het is geschreven door twee geschiedkundigen, René Brion en Jean-Louis Moreau, die toegang kregen tot de archieven van Union Minière en bevat een heel uitvoerig hoofdstuk over het Congolese uranium. Tot dan was er maar weinig over het Congolese uranium geschreven. De historici Pierre Buch en Jacques Vanderlinden hebben wel in 1995 een baanbrekende studie gemaakt: “L’uranium, la Belgique et les puissances” en voordien was er al “Gathering rare ores, the diplomacy of uranium acquisition, 1943-1954” van de Amerikaanse professor Helmreich, wellicht de grootste expert in de materie. Vorig jaar publiceerde Jean-Pierre Van Rossem “Belgisch uranium voor de eerste Amerikaanse en Russische atoombommen”, een boek van 671 bladzijden waarin hij heel gedetailleerd de geschiedenis van het Congolese uranium beschrijft. Ik beperk me hier tot de hoofdlijnen en een analyse van de besluitvormingsprocessen in het dossier. Boeiend is dat je hier al processen en mechanismen ontmoet die we later in de kernwapenprogramma’s van andere landen ook zullen aantreffen.

“Onze Kongo”

Waar begint het verhaal van het Congolese uranium? In 1915 ontdekt majoor R.R. Sharp, een prospecteur van Union Minière, in Oost-Congo, op het plateau van Shinkolobwe, uraniumerts. Het is nog helemaal niet geweten hoe je uranium kan gebruiken voor kernwapens of energiecentrales. Uit uraniumerts wordt enkel radium gewonnen, een zeldzame en peperdure stof die gebruikt wordt om kanker te bestrijden. Union Minière zal het vanaf 1922 in Olen produceren en jarenlang de wereldmarkt domineren. Het bedrijf heeft echter meer uraniumerts dan nodig voor de radiumproductie en bovendien zorgt de radiumproductie voor bergen residu, rijk aan uranium. Union Minière vindt niet genoeg kopers voor zijn uranium. De toepassingen van uranium zijn zeer beperkt. Uraniumverbindingen worden enkel gebruikt als kleurstof voor glasbedrijven en aardewerkbedrijven, maar dat is een beperkte business. Het interessante aan het Congolese uraniumerts was dat het bijzonder rijk was aan uranium. Het bevatte soms tot meer dan 65% uraniumoxide, terwijl het uraniumerts dat vandaag ontgonnen wordt in het beste geval enkele procenten uranium bevat.

2. *Union Minière doopte zich in 2001 om tot Umicore. Als ik het in dit boek heb over feiten van voor 2001, gebruik ik de naam 'Union Minière'.*

Op 8 mei 1939 ontmoet de afgevaardigd bestuurder van Union Minière Edgard Sengier Frédéric Joliot-Curie, natuurkundige en echtgenoot van Marie Curie. Joliot en zijn medewerkers hebben enkele weken voordien drie patenten over kernreacties in uraniumatomen gedeponneerd, twee over energieproductie en één over 'de perfectio-nering van explosieve ladingen'. Dat patent wordt als geheim geklasseerd. Joliot vertelt Sengier dat kernsplijting een belangrijke energiebron kan worden. Sengier zal later in zijn memoires schrijven dat de Fransen "me voorstelden om in de Sahara de splitsing van uranium in een bom mee te maken. Ik ging akkoord en stemde ermee in voor de grondstof en een deel van de financiering te zorgen." Sengier is enthousiast: eindelijk een bestemming voor zijn uraniumvoorraden! De Fransen kopen zeven ton uraniumoxide. Datzelfde jaar richten een Frans onderzoeksinstituut en Union Minière in Frankrijk een bedrijf op om energie op te wekken via kernsplijting. De Tweede Wereldoorlog maakt een einde aan het project. De Fransen beseffen heel goed het belang van het uranium en verschepen het in het grootste geheim naar Marokko om het daar in een mijn te verbergen.

De Tweede Wereldoorlog

Union Minière heeft het scenario van een nieuwe oorlog goed voorbereid. Edgar Sengier heeft voor het uitbreken van de oorlog heel wat uraniumvoorraden naar Engeland en de Verenigde Staten overgebracht. Die moeten dienen voor glasbedrijven en aardewerkbedrijven. Misschien hoopt Sengier ook op nieuwe toepassingen. Na de oorlog zal Sengier zeggen dat het een voorzorgsmaatregel was gezien de waarschuwing van Sir Henry Tizard. Hoe dan ook, bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog beschikt Union Minière over belangrijke uraniumvoorraden in de Verenigde Staten. Wat nog in België en Frankrijk opgeslagen is, gaat de trein op naar de Duitsers. Daarnaast is er natuurlijk ook nog de mijn van Shinkolobwe in Congo waar nog grote voorraden uranium aanwezig zijn. De mijn is trouwens nog steeds niet uitgeput. Sengier vestigt zich in New York en zet vandaar zijn activiteiten verder. Het uraniumerts uit Belgisch Congo ligt in de Verenigde Staten een paar jaar in havenloodsen. En dat terwijl elders in het land enkele van de belangrijkste wetenschappers van die tijd zich zorgen maken over het risico dat de Duitsers een atoombom aan het ontwikkelen zijn en hiermee definitief hun heerschappij over de wereld zullen vestigen. Ook natuurkundige Albert Einstein heeft het er in zijn bekende brief aan F.D. Roosevelt op 2 augustus 1939 over: "The United States has only very poor ores of uranium in moderate quantities. There is some good ore in Canada and the former Czechoslovakia, while the most important source of uranium is Belgian Congo."

In januari 1942³ besluit president Roosevelt een atoombom te laten bouwen. Op 13 augustus 1942 wordt het 'Manhattan Project' gelanceerd, het project dat de Verenigde Staten 'The Bomb' moet bezorgen. Het wordt een race tegen de klok want de Amerikanen weten dat de Duitsers uranium en schitterende wetenschappers hebben en dus in theorie ook een kernwapen kunnen maken. De chef van het Manhattanproject is generaal Leslie Groves. Hij maakt zich op de eerste dag van zijn loopbaan al zorgen over de uraniumvoorraad. De voorraden van eigen bodem volstaan immers niet. Bovendien willen de Verenigde Staten verhinderen dat andere landen beslag leggen op uraniumvoorraden en zelf een atoombom ontwikkelen. Dus komen Sengier en het Congolese uranium in het vizier want dat zijn op dat moment voor zover bekend de belangrijkste voorraden. Nergens anders ter wereld zijn er vondsten bekend van uraniumertsen met een zo hoog gehalte aan uranium. Shinkolobwe is uniek. De Amerikanen vragen aan Sengier al het uranium in handen van Union Minière te verkopen. Sengier verkoopt niet alleen al zijn uraniumvoorraden die opgestapeld liggen in de Verenigde Staten, maar ook die in Belgisch Congo. De Amerikanen willen absoluut zeker zijn dat die niet in de verkeerde handen vallen. Bovendien eisen ze ook de heropening van de mijn in Shinkolobwe, waarmee Sengier toestemt. Dit alles gebeurt zonder dat de Belgische regering, in ballingschap in London, er iets van weet.

De chef van het Manhattanproject Generaal Groves beseft heel goed dat het land dat over atoombommen beschikt niet alleen de oorlog zal winnen, maar ook nadien de wereld zal domineren. Hij wil dus alle uranium uit heel de wereld. Hij wil zich verzekeren van al het Congolese uranium, ook na de oorlog, en wil hiervoor de garantie van de Belgische overheid. Via een internationaal akkoord moet die zich inschakelen in de Amerikaanse politiek. Bovendien vermijdt hij zo dat de Britten een monopolie op het uranium verwerven. Op 23 maart 1944 wordt in London de Belgische minister van Financiën Camille Gutt ingelicht. "De mogelijkheden zijn buitengewoon en schrikbarend. Dit metaal kan een enorm gevaar betekenen voor de toekomst van de mensheid", krijgt minister Gutt te horen van de Engelse minister van Financiën John Anderson. De Amerikaanse en Engelse regeringen vragen de Belgische regering te garanderen dat al het Congolese uranium voor hen is, en dat ook op lange termijn. De onderhandelingen worden opgestart. Die duren vele maanden en verlopen heel moeizaam. Uiteindelijk wordt er toch een akkoord gevonden. Een intergouvernementeel akkoord wordt geparafeerd op 6 september 1944, enkele dagen voor de regering naar Brussel vertrekt. Het is een exclusiviteitscontract voor tien jaar. Er stelt zich echter een belangrijk grondwettelijk probleem. De Grondwet bepaalt dat verdragen moeten mede-ondertekend worden door de koning. Leopold III had in zijn 'politiek testament' van 25 januari 1944 (eigenlijk opgesteld in de lente van dat jaar) dat nog eens uitdrukkelijk her-

3. *Er was al enig voorbereidend werk geweest, ondermeer door het S-1 Uranium Committe, maar dat was heel bescheiden, zowel qua financiering als mankracht. Pas in januari 1942 start het serieuze werk.*

haald. De Britten en Amerikanen kunnen dit niet appreciëren. Het is uiteraard uitgesloten dat Leopold III, of wie dan ook, hen in de weg staan. Ze moeten en zullen dat uranium hebben. Op 20 september wordt Prins Karel regent. Diezelfde dag nog organiseert de regering een geheime ministerraad⁴ over de uraniumcontracten. Minister van Buitenlandse Zaken Spaak licht het dossier toe aan de ministers die nog niet op de hoogte zijn. Hij zegt dat er in de ondergrond van Belgisch Congo zich een mineraal bevindt (hij noemt het niet) dat voor een keerpunt kan zorgen in de oorlog en dat heel belangrijk kan worden voor energieproductie. De ministerraad geeft Spaak toestemming het akkoord te tekenen. De zaak is rond, net op tijd. Een week later komt er immers een nieuwe regering aan de macht met drie communistische ministers. Die ministers zouden nooit hun toestemming gegeven hebben, met een regeringscrisis tot gevolg waardoor de hele zaak in de pers gekomen zijn. Laten we ook niet vergeten dat ons land zich toen in een heel instabiele periode bevond. Er liepen nog 70.000 gewapende verzetslui rond. De overheid beschikte maar over 8.000 – slecht bewapende – rijkswachters. De avondklok was nog van kracht, de voedselbevoorrading was nog een groot probleem, er was het probleem van de aanhouding en bestraffing van collaborateurs, de terugkeer van landgenoten uit Duitsland en zoveel andere problemen. De regering werkte dus in een context van heel veel grote en superdringende problemen. Ze wist niet waar eerst te beginnen. De goedkeuring van het uraniumcontract was een van haar eerste beslissingen. De vele binnenlandse uitdagingen moesten even wijken voor de grote internationale strategische kwesties.

Een akkoord dat stof doet opwaaien

Wanneer werd het uraniumakkoord formeel door de Belgische ministers ondertekend? Dat werd pas decennia later door professor Helmreich ontdekt. Het akkoord werd pas op 11 oktober ondertekend, maar het werd geantidateerd op 26 september 1944, de laatste dag van de regering in ballingschap. Zo zou men het, als het toch bekend zou worden, kunnen voorstellen als een geheim militair akkoord gesloten in oorlogstijd.⁵

Wat houdt het uraniumakkoord van 1944 in? België belooft de Amerikanen en Britten 1.560 ton uraniumoxide en een voorkooprecht voor alle uraniumertsen in Congo tijdens de uitvoering van het contract en de tien jaren nadien. België zal kunnen beschikken over erts om zelf aan wetenschappelijk onderzoek te doen en zijn indus-

-
4. Ook vandaag nog is er op de website met de notulen van de ministerraad geen spoor te vinden van een vergadering op die dag.
 5. De Israëlische politicus Shimon Peres en de Franse eerste minister Maurice Bourges-Manoury zouden het Frans-Israëliësch akkoord over nucleaire samenwerking uit 1957 ook geantidateerd hebben. De Franse regering was net gevallen, wat dreigde het tekenen van het akkoord onmogelijk te maken. Het werd dan maar geantidateerd; *International Herald Tribune*, 20 maart 2007.

trie te bevoorraden. Als de Amerikanen of Britten zelf beslissen om kernenergie te ontwikkelen, zal België daar op een 'billijke' manier gebruik van mogen maken. Ons land krijgt dus een bevoorrechte positie. Helaas zal later blijken dat de Verenigde Staten het akkoord niet naleven. Er volgen later nog akkoorden waarbij ook bepaald wordt dat ons land een financiële vergoeding krijgt. Die akkoorden garanderen dat het Congolese uranium jarenlang naar de Amerikanen en de Engelsen zal gaan. Van 1945 tot 1955 is België de belangrijkste leverancier van uranium aan de Verenigde Staten en speelt ons land een sleutelrol in de grote militaire en geostrategische kwesties en de start van de Koude Oorlog. Zeker in de eerste jaren na de oorlog zijn er in het Westen nog geen andere belangrijke uraniummijnen bekend. Pas als er in Canada en Australië belangrijke hoeveelheden uraniumerts ontdekt worden, verliest de mijn van Shinkolobwe haar grote strategische belang en wordt ze gesloten.⁶

Het extra geld dat ons land van de Verenigde Staten krijgt voor het uraniumerts wordt voor het grootste deel via een zeer merkwaardige procedure naar twee nieuwe instellingen gesluisd: het Interuniversitair Instituut voor Kernwetenschappen en het Studiecentrum voor de Toepassingen van de Kernenergie (het latere SCK) gesluisd. We kennen er nog steeds niet de details van. Ik geef enkel de hoofdlijnen.⁷ Union Minière werd door de Amerikanen rechtstreeks betaald zodat er in de douanegegevens van Belgisch Congo geen spoor van te vinden zou zijn. Union Minière stortte dan het geld op een rekening van Pierre Ryckmans, gouverneur-generaal van Belgisch Congo van 1934 tot 1946 en vanaf 1951 Commissaris voor Atoomenergie. Dat geld ging dan verder naar ondermeer het Studiecentrum voor Kernenergie. Enkel de eerste voorzitter van het Rekenhof had controle op die rekening. Dat was een financiële constructie zonder voorgaande die geen enkele wettelijke basis had. Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak gaf dat later trouwens toe. Zo zei hij op de ministerraad van 28 oktober 1955: "Monsieur le Ministre des Affaires étrangères estime que dorénavant toutes ces sommes devraient figurer au budget et qu'il conviendrait de rentrer dans la légalité en ce qui concerne les subsides au Centre de Mol."

Langs de andere kant van de financiële ketting stelde zich trouwens ook een dergelijk probleem. De Amerikaanse Grondwet liet financiële verbintenissen op zo een lange termijn niet toe. De betalingen gebeurden dan maar via een persoonlijke rekening van generaal Groves waarvan naast de directeur van de bank maar twee andere personeelsleden op de hoogte van waren.⁸

6. Er is bij de experts geen eensgezindheid over de exacte sluitingsdatum van de mijn.

7. *Un demi-siècle de nucléaire en Belgique. Témoignages.* Belgian Nuclear Society, 1994, p. 36

8. Leslie Groves, *Now it can be told. The story of the Manhattan Project*, New York, A. Da Capo paperback, 162, p. 177

Geheimhouding en de eerste leugen

De Amerikanen verboden ons land dat het de uraniumakkoorden zou bekend maken. Ze vreesden dat de Russen zo zicht zouden krijgen op de hoeveelheden uranium die de Verenigde Staten kochten en dus het aantal kernwapens waarover de Amerikanen beschikte. De akkoorden werden dus nooit door het Belgische parlement goedgekeurd. Op 29 oktober 1954, inmiddels al tien (!) jaar na het eerste akkoord, wijst eerste minister Achiel Van Acker op de ministerraad⁹ erop dat hij ondanks verschillende herinneringen, nog altijd niet de tekst van het akkoord van 1944 heeft en dat hij geen wijziging van het akkoord zal aanvaarden als hij niet eerst die tekst heeft. Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak zit in het buitenland. De aanwezige collega's steunen de vraag van de premier. Ik vroeg het akkoord van 1944 op bij de federale overheidsdienst Buitenlandse Zaken en kreeg als antwoord dat het akkoord niet in hun bestand zit.¹⁰

Het akkoord van 1944 wordt na de Tweede Wereldoorlog bron van grote politieke spanningen. Pers en publiek weten dat er uranium aan de Verenigde Staten geleverd wordt. Maar hoeveel en aan welke prijs? Wie verdient eraan? Heeft ons land haar soevereiniteit niet opgegeven? Dat is allemaal niet duidelijk en geeft dus aanleiding tot vragen en veronderstellingen in de pers. Bovendien krijgen de communisten snel weet van het geheim akkoord van 1944. Ze stellen vragen in de regering – waar ze enkele jaren deel van uitmaakten – en in het parlement. De minister van Buitenlandse Zaken Spaak omzeilt de lastige vragen maar eerste minister Gaston Eyskens vliegt uit de bocht. Op 18 augustus 1949, bijna vijf jaar na het ondertekenen van het eerste akkoord, wordt eerste minister Eyskens in de Senaat erover ondervraagd. De communistische senator Glineur stelt – heel terecht – dat die akkoorden de goedkeuring van het parlement vergen en wil uitleg van de regering. Eerste minister Eyskens ontkent formeel dat er geheime uraniumakkoorden zijn. “Ma déclaration est nette et formelle”, voegt hij er aan toe. Een eerste minister die zo flagrant liegt, dat gebeurt niet elke dag. Gelukkig voor hem las blijkbaar geen enkel parlementslid of journalist The New York Times van een maand eerder. Daarin stond zwart op wit te lezen dat de Verenigde Staten en België een akkoord over uranium gesloten hadden en dat er al duizenden tonnen geleverd waren. Zoals straks nog zal blijken, was dit niet de laatste leugen van een toppoliticus in een kernwapendossier.

9. Alle uittreksels uit de notulen van de ministerraden in dit boek zijn te vinden op internet: <http://extranet.arch.be:8180/Conseil1/?lg=nl>

10. Het Franstalige onderzoekscentrum CRISP publiceerde wellicht als eerste de volledige tekst van het akkoord van 1944 (in “Le Congo dans la guerre, les accords tripartites Belgique-Grande Bretagne – Etats-Unis, CH 781-782, 9 décembre 1977). Ondertussen waren we aanbeland in 1977. Het akkoord van 1955 werd wel publiek gemaakt. Het werd in het kader van de bespreking van de wet op de nucleaire veiligheid als bijlage van een parlementair document gepubliceerd. Toen was de inzet al veel kleiner. Elders in de wereld waren belangrijke hoeveelheden uranium aangetroffen.

Integendeel, de geschiedenis van de nucleaire proliferatie is bezaaid met leugens van presidenten en premiers, van Pakistan over Israël tot in België.

Achter de schermen woedde jarenlang een ander debat. De Belgen hadden in het akkoord van 1944 een bepaling laten inschrijven die hen garandeerde dat ze mee zouden kunnen profiteren van de nieuwe ontwikkelingen in de nucleaire sector. België droomt van een eigen nucleaire industrie. Maar de Verenigde Staten doen in 1946 via de MacMahon-wet de deur dicht. Veel te gevaarlijk, heet het, want je kan de civiele en militaire aspecten niet scheiden en uiteraard willen de Verenigde Staten de toepassingen op industrieel vlak natuurlijk eerst voor de eigen industrie houden. Bovendien bestaat het risico dat er via België informatie en expertise doorsijpelt naar de Russen. De Belgen smeken jarenlang om het akkoord te respecteren maar zonder enig resultaat. Uiteindelijk krijgen ze, na moeizame onderhandelingen, twee troostprijzen: Belgische wetenschappers mogen voor vorming naar de Verenigde Staten en ons land krijgt ongeveer 12 miljoen dollar. Die kan dan geïnvesteerd worden in onze onderzoekscentra. Van zodra de Verenigde Staten in 1953 het embargo op kennis en expertise opheffen, stort ons land zich volop in het nucleaire tijdperk.

Een andere vraag die zeker in de eerste jaren na de oorlog tot veel debat leidde, is de vraag of ons land wel genoeg geld gekregen heeft voor haar uranium? De meningen van de wetenschappers die de cijfers uitgeplozen hebben, zijn verdeeld. De ene zegt van wel, de andere niet. De waarde van uranium was trouwens heel moeilijk in te schatten. De Amerikanen en Engelsen hadden het absoluut nodig om de kernwapenwedloop tegen de Russen te winnen en zouden er bijgevolg veel voor betaald hebben. Maar het is wel zo dat de Geallieerden tijdens de onderhandelingen van het uraniumakkoord West-Europa aan het bevrijden waren van de nazi's en dit ten koste van vele doden en gewonden. Kon ons land op zo een moment wel hoge sommen vragen? Later kon ons land zich mee schuilen onder de Amerikaanse atoombom tegen 'het rode gevaar'. België bevond zich dus niet echt in een positie om veel te eisen. Bovendien boden de akkoorden uitzicht op het verwerven van de nucleaire expertise van de Amerikanen en Engelsen, een schitterend vooruitzicht voor een klein landje dat na de oorlog zijn economie wou herlanceren.

De eerste atoombommen

Op 6 augustus 1945 krijgt de afgevaardigd bestuurder van Union Minière Edgar Sengier een telefoontje van kolonel Consodine, een medewerker van het Manhattanproject. "Luister naar het nieuws van 11 uur." Sengier verneemt het nieuws van de atoombom op de Japanse stad Hiroshima. Op 9 augustus, 3 dagen later, droppen de Amerikanen een nieuwe atoombom in Japan, op Nagasaki. Sengier heeft op dat moment een afspraak in het Witte Huis met generaal Groves, de chef van het Manhattanproject. Sengier, de piëtere oud-leerling van het Sint-Amandscollege in Kortrijk, wordt er voorgesteld aan de

Amerikaanse president Truman: “I want you to meet the man without whose assistance we could not have accomplished what we have done.” De eerste drie atoombommen, de testbom gebruikt in juli 1945 en die op Hiroshima en Nagasaki, konden immers maar ontwikkeld worden op basis van uraniumerts dat voor 72%¹¹ afkomstig was uit Belgisch Congo (de rest van het erts kwam uit de Verenigde Staten en Canada). Sengier krijgt als eerste niet-Amerikaan de hoogste burgerlijke medaille, de ‘Medal for merit’. Later zal hij nog tal van andere belangrijke onderscheidingen krijgen zoals de ‘Knight of the Order of the British Empire’ en het Franse ‘Commandeur de la Légion d’honneur’. Zijn dood in 1963 was goed voor voorpaginanieuws bij de Standaard maar daarna verdween Sengier in de vergetelheid. Hij heeft een kort lemma in de Engelstalige versie van Wikipedia maar geen lemma in de Nederlandstalige versie¹².

Nucleair afval

In de contracten tussen de Amerikanen en Union Minière is er geen sprake van erts maar van uraniumoxide. Union Minière heeft dus niet het erts verkocht maar enkel het uraniumoxide dat erin zit. De rest krijgt het bedrijf terug en wordt naar België teruggebracht. Het bedrijf haalt er nog een beetje radium uit en de rest is dus afval. Vandaag nog liggen er in Olen op de fabrieksterreinen van Umicore (de nieuwe naam die Union Minière kreeg in 2001) grote radioactieve afvalbergen met afval afkomstig van de productiecyclus van het uranium voor Amerikaanse atoombommen op Hiroshima en Nagasaki.

Uranium voor de Britten en de Duitsers

Het uranium van Union Minière was niet alleen essentieel voor de productie van de eerste Amerikaanse atoombommen, ook de Engelsen gebruikten het om hun kernwapenprogramma op te starten. Engelse onderzoekers speelden een belangrijk rol in het Manhattanproject. Na de oorlog stellen ze hun expertise ten dienste van het vaderland. Slechts twee jaar na de bommen op Hiroshima en Nagasaki wordt de eerste Engelse kernreactor – de GLEEP – in gebruik genomen. In 1952 volgt de eerste kernwapentest. Pittig detail: in oktober 1946 bespreekt de Engelse eerste minister Clement Attlee met enkele topministers het kernwapenprogramma. Verschillende ministers wijzen op de enorme kosten terwijl het land zo kort na de oorlog zoveel andere noden heeft. Staatsse-

11. Jean-Pierre Van Rossem vermeldt in zijn boek een veel hoger cijfer. Ik hou me aan dat uit “Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique” Of het nu 72% of 95% was, het belang van het Congolese uranium in het Amerikaans kernwapenprogramma was cruciaal.

12. In de “Handelingen” van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk verscheen in 1990 een korte biografie van hem. “Belangrijke Kortrijkse Figuur Sir Edgar Sengier K.B.E.”, Handelingen, Nieuwe Reeks, LVI, 1990, p. 195-233;R Goethals- de la Kethulle de Ryhove en Ernest Verheust

cretaris van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin haalt scherp uit: “We’ve got to have this thing (..) We’ve got to have this thing over here, whatever it costs.” Jaren later en 6.000 kilometer verder zal een Pakistaans politicus bijna exact dezelfde uitspraak doen.

Dat Union Minière met de Amerikanen en de Engelsen akkoorden sloot over de levering van uranium is, zoals gezegd, niet verwonderlijk vanuit de economische logica van het bedrijf. Maar het bedrijf deed – tijdens de oorlog - ook zaken met hun aartsvijand, het Duitsland van Führer Adolf Hitler. Het bedrijf verkocht belangrijke hoeveelheden uraniumerts aan de Duitsers. Dat leidde na de oorlog tot een gerechtelijk onderzoek door het militair auditoraat. De beschuldiging is niet mis: het leveren van strategische grondstoffen aan de vijand om winst te maken en het opdrijven van de productie om die grondstoffen te kunnen leveren. De toplui van de Generale Maatschappij, het moederbedrijf van Union Minière, komen in het vizier. Met andere woorden: de belangrijkste bedrijfsleiders van het land dreigen naar de rechtbank gestuurd te worden want de Generale Maatschappij, met zijn tientallen filialen in tal van sectoren was toen nog oppermachtig in de Belgische economie en woog heel zwaar door in de Wetstraat. De Generale Maatschappij beweert dat ze helemaal geen weet heeft van de militaire toepassingen maar een interne nota van het bedrijf uit 1941 pleit niet in haar voordeel: “Maar sinds vorig jaar lijkt men in het grootste geheim nieuwe toepassingen te ontdekken. We denken dat het voor die toepassingen is dat Duitsland grote hoeveelheden uraandioxide wenst te kopen. Frankrijk, Duitsland, de Verenigde Staten en Engeland voeren trouwens al enkele jaren onderzoek naar de splitsing van uranium, en hopen hierbij belangrijke praktische resultaten te boeken.” Edgar Sengier had trouwens zoals hierboven geschetst al in 1939 met de Fransen gesproken over de mogelijkheden om de verborgen energie in de atomen te ontsluiten. Het lijkt heel weinig waarschijnlijk dat niemand van zijn in België achter gebleven collega’s daarvan wist. Union Minière zegt dat de leveringen aan Duitsland gewoon de voortzetting waren van hun beleid van voor de oorlog: leveren van uranium voor allerlei niet-militaire toepassingen zoals kleurstoffen en keramische producten.

De meeste uraniumvoorraden van Union Minière worden in 1945 door een speciale Amerikaanse eenheid in Duitsland teruggevonden, een heel grote geruststelling voor de Amerikanen die jarenlang vreesden dat de Duitsers er als eersten zouden in slagen om een atombom te ontwikkelen. De Duitsers waren wel al goed opgeschoten met de bouw van een kernreactor en hadden genoeg uranium voor de productie van kernwapens, maar ze waren nog vele jaren van een atombom verwijderd.

Het militair auditoraat zet zijn onderzoek verder. De top van de Generale Maatschappij wordt zenuwachtig. De communistische krant ‘De Rode Vaan’ pakt het bedrijf hard aan. De Generale Maatschappij hoopt dat het gerechtelijk onderzoek zo snel mogelijk stopt zodat het ongeschonden uit de oorlog komt en zijn activiteiten op volle snelheid kan

hervatten. De directie van Union Minière schakelt Edgar Sengier in. Kan hij via zijn contacten de Amerikanen niet inschakelen? Edgard Sengier ontmoet generaal Groves en zegt dat de leveringen aan Duitsland maar kleine commerciële transacties waren en dat het beter is voor iedereen dat deze zaak niet uitlekt. Sengier overtuigt Groves om een brief naar eerste minister Spaak te schrijven met de vraag erop toe te zien dat het gerechtelijk onderzoek niet te ver gaat. Toeval of niet, in maart 1946 verneemt de Belgische pers dat Union Minière het uranium heeft geleverd voor de Amerikaanse atombommen. Het bedrijf heeft dus meegeholpen aan de overwinning van de geallieerden en dat is precies wat toen nodig was om het imago van het bedrijf weer op te poetsen. De zaak wordt geklasseerd. Dat gebeurt met de meeste dossiers van industriële collaboratie. De regering is van mening dat ze de bedrijfs wereld nodig heeft voor de economische heropbouw en het sluiten van de sociale vrede. Het rechtvaardigheidsprincipe wijkt voor het herstel van het politiek gezag, de heropbouw en de sociale vrede. Union Minière en de Generale Maatschappij spelen daarin zo een belangrijke rol dat zelfs het leveren van uranium aan het Duitsland van Hitler door de vingers gezien wordt. In een rapport van de Amerikaanse overheid uit 1943 staat het klaar en helder beschreven: “.. the men connected with Société Générale are playing both sides in the war so that no matter which side wins, the power and wealth of Société Générale will survive.”¹³

Uranium naar andere oorden

Het Congolese uraniumerts komt niet alleen in Amerikaans, Engelse en Duitse handen terecht, maar ook in Nederlandse¹⁴, Noorse, Franse en – wellicht - Russische. De Nederlandse fysicus W.J. de Haas is al voor de Tweede Wereldoorlog op de hoogte van het wetenschappelijk werk van Frédéric Joliot-Curie in Parijs en maakt zich zorgen over de mogelijke militaire toepassingen. Hij pleit bij de Nederlandse minister-president Colijn voor de aankoop van uranium. De minister-president gaat er op in, maar om geen achterdocht te wekken wordt een glasfabriek ingeschakeld. Dat moet bij Union Minière tien ton uraniumoxide kopen, zogezegd om kleurstof voor glas te maken. Dat uranium wordt dan later gebruikt in een Noorse proefreactor, een samenwerkingsverband tussen Nederland en Noorwegen¹⁵. Twee feiten vallen hierbij op. Ook de Nederlandse wetenschappers wisten al in 1939 dat uranium misschien wel zou kunnen dienen voor wapens. Het

13. Rik Coolsaet, *Belgie en zijn buitenlandse politiek*, Van Halewyck, Leuven, 1998, p. 349.

14. Jaap van Splunter: *Kernsplijting en diplomatie. De Nederlandse politiek ten aanzien van de vreedzame toepassing van kernenergie, 1939-1957*, Het Spinhuis, 1993,

15. Na de Tweede Wereldoorlog gingen er in Noorwegen stemmen op om zelf kernwapens te ontwikkelen, maar uiteindelijk werd er toch geen kernwapenprogramma opgestart. Bij gebrek aan toegang tot archieven is er nog geen volledig zicht op de geschiedenis van die periode. Zie bijvoorbeeld Astrid Forland, “Norway’s nuclear odyssey: from optimistic proponent to nonproliferator” in “The Nonproliferation Review/Winter 1997, <http://cns.mis.edu/npr/pdfs/forlan42.pdf>.

is dan ook moeilijk te geloven dat de top van Union Minière, toen ze tijdens de Tweede Wereldoorlog uraniumerts aan Duitsland verkocht, niet op de hoogte was van mogelijke militaire toepassingen. Verder blijkt dus dat de Nederlandse minister-president niet aarzelde om een hele constructie op te zetten om aan uranium te geraken. Van bij de aanloop naar het nucleaire tijdperk blijkt dat op het hoogste niveau een loopje genomen wordt met de waarheid en niet gearzeld wordt een bevriend buurland te misleiden, iets wat we in dit boek nog vaak zullen tegenkomen.

Bij de Nederlanders en Noren ging het gelukkig maar over civiel gebruik van kernenergie. De Russen en Fransen gaan een stap verder. De Sovjet-Unie was al in 1942 gestart met een kernwapenprogramma maar had in die jaren nog niet voldoende uranium. Ze konden bij de verovering van Duitsland waarschijnlijk de hand leggen op een deel van de voorraden die de Duitsers van Union Minière gekocht hadden¹⁶. Die voorraden worden door de Russen gebruikt in hun eerste kernreactor, de onderzoeksreactor F1, die gebouwd werd met een militaire finaliteit. Reactor F1 wordt in 1946 in gebruik genomen. Nog geen drie jaar later voert de Sovjet-Unie zijn eerste geslaagde kernwapentest uit.

De Fransen laten er ook geen gras over groeien. Voor de oorlog hadden ze al uranium gekocht bij Union Minière en dat voor de Duitse inval in het grootste geheim in een mijn in Marokko verborgen. Onmiddellijk na de oorlog beslist Generaal Charles de Gaulle een nucleair programma op te starten. Op 18 oktober 1945 wordt het "Commissariat à l'Énergie Atomique" gelanceerd. Dat moet wetenschappelijk en technisch onderzoek in de nucleaire sector verrichten. Het uranium dat de Fransen in Marokko hebben verstoppt, wordt onmiddellijk teruggehaald en gebruikt in de eerste kernreactor 'Zoé'. De Fransen leren plutonium uit bestraalde splijtstof verwijderen wat een cruciale stap is voor de productie van plutonium voor kernwapens.

Het Congolese uranium dat door België werd beheerd, werd dus niet alleen gebruikt in het Amerikaanse kernwapenprogramma, maar ook in het Franse, Engelse, nazi-Duitse en – wellicht - Russische. Bijna zeventig jaar na de feiten zijn nog steeds niet alle details bekend. Is het niet hoog tijd dat iedereen weet wat er toen precies gebeurd is? We weten nog altijd niet welke hoeveelheden er geleverd werden en hoe de verschillende geldstromen liepen, laat staan dat we een zicht hebben op de druk die de Verenigde Staten en Groot-Brittannië op ons land hebben gezet. En wat kregen we dan eindelijk als beloning? Alleen geld, kennis en expertise? Of meer? Journalist John Vandaele beweert¹⁷ dat België in 1945 als beloning voor het Congolese uranium extra stemmen in het Internationaal

16. Jean-Pierre Van Rossem, *Belgisch uranium voor de eerste Amerikaanse en Russische atoombommen*, Kessel-Lo, Van Halewyck, 2011, p. 254; Wikipedia, Engelse versie, "Sovjet atomic bomb project".

17. *Mo**, 20 mei 2011.

Muntfonds kreeg. In ‘Un demi-siècle de nucléaire en Belgique’¹⁸ wordt gesuggereerd dat eerste minister Paul-Henri Spaak er ook voor beloond werd. Hij wordt in 1946 de allereerste voorzitter van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (VN) en is van 1957 tot 1961 secretaris-generaal van de NAVO, niet mis voor een politicus van een landje dat een voorschot groot is. Minister van Financiën Camille Gutt, een andere architect van de uraniumakkoorden, wordt in 1946 verkozen tot de eerste directeur-generaal van het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Max Suetens, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Leuven, wordt in 1947 de eerste voorzitter van de Wereldovereenkomst voor Tarieven en Handel (GATT). Wie niet beloond wordt, zijn de Congolezen. Integendeel. Ze blijven achter met een radioactief vervuilde site. Vele honderden Congolezen zullen ook wel gezondheidsproblemen gehad hebben, maar daarover is niets bekend. Union Minière volgde dat nauwelijks op en hield geen cijfers over blootstelling bij. Een recent onderzoek bij de bevolking in Katanga stelde verhoogde concentraties uranium vast in urinestalen, vooral bij kinderen.¹⁹ We hebben vandaag nog steeds geen duidelijk zicht op de impact van de gevolgen van de mijnbouw in Congo op de volksgezondheid.

Russische spionnen in ons land?

In de naoorlogse jaren had nucleaire proliferatie een heel andere inhoud dan vandaag. De eerste zorg van de politici van de traditionele partijen die bij de problematiek betrokken waren, was niet de proliferatie richting Irak of Pakistan. Dat probleem stelde zich gewoon nog niet. De eerste zorg van het Belgisch establishment was iets helemaal anders. Kan de Sovjet-Unie, via haar vrienden van de Belgische Kommunistische partij – haar ‘vijfde colonne’ - aan nucleaire geheimen geraken? Dat ging bv. over de hoeveelheden uraniumerts die aan de Verenigde Staten en Groot-Brittannië verkocht waren. Daaruit zouden de Sovjets kunnen berekenen hoeveel kernwapens de bondgenoten kunnen maken. Maar ook wetenschappelijke en technische expertise mocht niet doorsijpelen naar de Sovjet-Unie. Ons land had in die eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog maar een heel beperkt aantal wetenschappers die thuis waren in de kernenergie wereld, maar er waren wel enkele communisten bij. Dat baart de regering grote zorgen. Op de ministerraad van 1 maart 1950 komt dit ter sprake. Ik vertaal een aantal interessante zinnen:

“Ons land heeft maar drie specialisten inzake kernenergie en het zijn drie communisten: Cosyns, Libois en Brachet”. Het gaat om drie proffen van de Université Libre

18. « Aux origines de l'effort nucléaire belge », Pierre Buch, Ernest Mund en Jacques Vanderlinden, in : *Un demi-siècle de nucléaire en Belgique*.

19. C.L.N. Banza et al., “High human exposure to cobalt and other metals in Katanga, a mining area of the Democratic Republic of Congo”, *Environmental Research* (2009), 109: 745-752. Elsevier. I.F. 3.04. Zeventien metalen en niet-metalen werden onderzocht. De concentraties aan kobalt lagen het hoogste.

de Bruxelles (ULB). Max Cosyns is kernfysicus²⁰. Paul Libois is professor wiskunde en enkele jaren senator voor de Kommunistische Partij (KP). Jean Brachet is een internationaal gelauwerde bioloog. Zeker de laatste naam hoort niet thuis in het rijtje van nucleaire experts zoals in de notulen van de ministerraad genoteerd.

Studenten en wetenschappers die op studiereis naar de Verenigde Staten gaan zullen gescreend worden: “We mogen onze kansen niet verkwanselen. Desnoods moeten we de communistische elementen elimineren” (ik vertaal letterlijk uit de Franse tekst, waar ‘*éliminer*’ staat; het gaat dus om het niet toelaten van communisten op de studiereis naar de Verenigde Staten; LB).

“Er zijn veel communisten in de universiteiten, niet enkel in Brussel, maar ook in Luik en Gent (on craint même, dit M. De Vleeschauwer, qu’il y en ait parmi les étudiants de Louvain).”

De Kommunistische Partij (KP) is na de Tweede Wereldoorlog heel actief in ons land. In 1946 haalt de partij tijdens de verkiezingen 12,7 procent en wordt hiermee de derde grootste formatie van het land. Bij de verkiezingen in 1949 verliezen ze echter in de Kamer (die toen nog 212 zetels had) wel 11 van de 23 zetels, maar met haar 12 Kamerleden, 5 senatoren en vele militanten en afdelingen is de partij nog steeds een politieke factor van belang. De parlementsleden van de KP zijn op enkele spildossiers heel actief. Een van die dossiers is de uraniummijn van Shinkolobwe (Congo) en de uraniumakkoorden die ons land met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië heeft afgesloten. Zo dient senator Paul Libois al eind 1945 een wetsvoorstel in om de uraniummijnen in Congo te nationaliseren. Hij en andere parlementsleden van de KP stellen jarenlang pertinente vragen aan de regering over de uraniumakkoorden. De regering zit daar heel verveeld mee. Ze moet kiezen tussen loyaleit aan de Amerikaanse en Engelse vrienden die de akkoorden geheim willen houden en de plicht om correct op parlementaire vragen te antwoorden. Zoals gezegd, aarzelt de regering niet om te liegen. De Belgische Kommunistische Partij vindt voor haar acties inspiratie in Frankrijk, waar de partij heel sterk de kernfysicus - en communist- Frédéric Joliot-Curie verdedigt. Hij is de belangrijkste Franse nucleaire wetenschapper in de naoorlogse jaren en wordt de eerste ‘Haut Commissaire’ van het ‘Commissariat à l’énergie atomique (CEA)’ dat in 1945 door de Gaulle werd opgericht.

20. Onmiddellijk na het einde van de Tweede Wereldoorlog, op 19 november 1945, richt het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek een ad hoc commissie van negen leden op om de problemen inzake kernenergie te bestuderen. Max Cosyns is een van de leden (uit “*Un demi-siècle de nucléaire en Belgique*”, p 24). Ik heb zijn naam in de verdere geschiedenis van de Belgische nucleaire sector niet meer aangetroffen.

De oproepen van Joliot-Curie tegen kernwapens leveren hem veel vijanden op. In 1950 wordt hij bij de CEA aan de deur gezet. Ook andere communistische wetenschappers worden in Frankrijk in die jaren op een zijspoor gezet. In welke mate en op welke manier gebeurde dat in ons land? Wat waren de relaties tussen de Belgische wetenschappers en Joliot-Curie? En hoe werd in de prille Belgische sector omgegaan met wetenschappers met communistische sympathieën? In welke mate liepen Belgische wetenschappers schade op in hun loopbaan ten gevolge van tussenkomsten van de Amerikanen? Na het aftreden van Koning Leopold III wordt Joseph Pholien eerste minister van een homogene CVP-PSC-regering. Op 13 september 1950 verklaart de eerste minister op een persconferentie dat alle ambtenaren die lid zijn van of steun geven aan revolutionaire bewegingen uit de overheidsdiensten zullen verwijderd worden. Daarbij wordt natuurlijk op de eerste plaats de Kommunistische Partij gevisieerd. De intentie wordt omgezet in het Koninklijk Besluit van 5 februari 1951 betreffende de verdediging van het openbaar ambt. Maar veel effect heeft het nieuwe beleid en dat Koninklijk Besluit niet. Enerzijds wegens het verzet van het ABVV en de Belgische Socialistische Partij, anderzijds omdat een aantal schorsingen van ambtenaren ongedaan gemaakt worden door de Raad van State. We zijn lichtjaren van de situatie in de Verenigde Staten waar op dat moment senator Mc Carthy en vrienden een ware heksenjacht voeren tegen ambtenaren met linkse sympathieën. Binnen de ministeries was er dus al bij al weinig deining. Maar hoe was de situatie aan onze universiteiten en het Studiecentrum voor Kernenergie? Daar rezen, gezien het strategisch belang van het nucleair onderzoek, uiteraard vragen over mensen met communistische sympathieën. Ik geef er twee voorbeelden van. Op het einde van de jaren '40 slaagt de Université Libre de Bruxelles (ULB) erin om acht ton uraniumerts van Union Minière te verwerven. De universiteit wil het in het labo voor metallurgie gebruiken om uraniummetaal te produceren. Het gaat dus om niet meer dan om een eerste stap van de brandstofcyclus. Maar zelfs dat is voor de Amerikanen al een stap te ver. Het uraniumakkoord voorziet wel dat de Belgen de nodige hoeveelheden uranium voor eigen wetenschappelijk onderzoek kunnen gebruiken, maar de ULB heeft in de ogen van de Amerikanen een 'pinkish complexion', een roosachtige tint, doelend op de banden van de universiteit met de communisten²¹ en bijgevolg is er dus een risico dat er kennis doorsijpelt naar de Russen. Het Department of State, de Amerikaanse overheidsdienst van Buitenlandse Zaken, wordt ingeschakeld en Amerikaans natuurkundige en "vader van de atombom" Robert Oppenheimer himself wordt geconsulteerd. De Amerikanen

21. De chef van het project, professor C. Decroly, werd in universitaire kringen als communist beschouwd.

kloppen aan bij Union Minière en het Interuniversitair Instituut voor Kernfysica²² en vragen om het project af te blazen. Dat laatste coördineert het wetenschappelijk onderzoek van de Belgische universiteiten op het gebied van nucleair onderzoek en heeft formeel zijn zegen gegeven. Het dossier lekt in 'La Libre Belgique' dat spreekt van 'een onvoorzichtigheid'. Is de overheid wel zeker dat het uranium niet in de Sovjet-Unie belandt, vraagt de krant zich af. Maar ondanks druk van de pers en de Amerikanen wordt het project niet afgebroken. De ULB slaagt er in om uraniummetaal te produceren van een hogere kwaliteit dan de Amerikanen. Union Minière koopt de brevetten en zal het procedé dat de 'rode rakkers' van de ULB hebben ontwikkeld ook op industriële wijze toepassen. Nog dit. De historici Buch en Vanderlinden stellen dat de Verenigde Staten en hun vrienden bij Union Minière eerder de kaart trokken van de Université Catholique de Louvain (UCL) dan van de ULB. In welke mate heeft dat een rol gespeeld bij de toekenning van kredieten voor wetenschappelijk onderzoek? In welke mate kregen vorsers van de katholieke universiteit meer kans dan hun collega's van de vrije universiteit voor belangrijke opdrachten in binnen- en buitenland? Enkele van de vele vragen in dit dossier die, voor zover ik weet, nooit bestudeerd werden.

Het tweede dossier is te lezen in de notulen van de ministerraad van 19 juli 1957. Minister van Openbaar Onderwijs Collard wijst erop dat hij in Mol een school opgericht heeft om technici voor de nucleaire sector te vormen en dat die school een groot succes is. Minister Collard vraagt waarom de directeur en twee proffen van de school geen toegang krijgen tot de labo's van het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK). De Minister van Economische Zaken Jean Rey is op de hoogte van de zaak en verwijst naar... de Russen. "M. le Ministre des Affaires économiques signale que les Soviets font en ce moment le siège de tous les centres nucléaires d'Europe afin de voir ce qui s'y fait et d'y réunir le plus de renseignements possibles. Il y a à Mol des renseignements secrets qui ont été communiqués par les Etats-Unis à la Belgique en exécution du contrat de fourniture d'uranium. Les trois suspects sont le directeur, un professeur masculin et un professeur féminin. Le Ministre des Affaires économiques propose que le Ministre de l'Instruction publique se mette en rapport avec le Ministre de la Justice qui lui dira les raisons pour lesquelles les agents de la police nucléaire²³ s'opposent à ce que ces trois personnes aient accès aux laboratoires de Mol». M. le Ministre de l'Instruction publique est d'accord sur cette proposition. Il n'entre pas dans ses intentions d'envoyer à Mol des personnes suspectes et s'il

22. In 1951 werd het vervangen door het Interuniversitair Instituut voor Kernwetenschappen. Deze organisatie heeft tot doel de wetenschappelijke studies en het onderzoek die verband houden met de kernwetenschappen - met uitzondering van de toepassingen - in België uit te lokken, te bevorderen en te coördineren door steun aan onderzoekers te verlenen, om hen toe te laten zich aan wetenschappelijk onderzoek te wijden, en aan instellingen om onderzoekseenheden uit te rusten of te laten functioneren.

23. Deze "police nucléaire" was de nieuwe opgerichte "dienst voor de veiligheid van de staat op het gebied van de kernenergie".

s'avère que ces trois personnes n'offrent pas les garanties morales suffisantes, il prendra les mesures qui s'imposent". Het verslag eindigt met het rituele "Le conseil prend acte."

Een Belgisch kernwapenprogramma?

Heeft ons land ooit een eigen kernwapenprogramma gehad? Neen. Hebben Belgische politici en militaire ooit overwogen om zelf kernwapens te maken? Ja. Zowel tijdens als na de Tweede Wereldoorlog.

Bij de onderhandelingen van het eerste uraniumakkoord in 1944 stellen de Belgische onderhandelaars voor dat ons land na de oorlog ook recht heeft op alle nuttige toepassingen van het uraniumerts, dus ook de militaire. De Amerikanen en Engelsen reageren geschokt. Het is voor hen onaanvaardbaar om de militaire toepassingen te delen met ons land. Niet alleen hebben die toepassingen de Amerikanen en Engelsen al gigantisch veel geld gekost, maar uiteraard hebben ze ook geen zin om een dergelijk superwapen met iemand anders te delen, ook al is dat een bondgenoot. De vraag van België wordt afgeketst.

In 1944 hebben de Belgische onderhandelaars natuurlijk nog geen flauw idee van de kracht van kernwapens. Tien jaar later is die onschuld weg. Toen is er niet de minste twijfel dat het om massavernietigingswapens gaat. De notulen van de ministerraad van 5 oktober 1954 leren ons dat niet iedereen in ons land de notie van eigen kernwapens heeft opgegeven. Duits Bondskanselier Konrad Adenauer heeft net voordien op de Conferentie van London beloofd geen kernwapens te ontwikkelen. In de notulen van de ministerraad van 5 oktober lezen we: "Le Ministre de la Défense nationale²⁴ signale que nous fabriquons certaines de ces armes A, B et C²⁵ au stade expérimental et que, si besoin en était, nous serions en état de passer rapidement à leur fabrication industrielle". Dat is alvast nieuw voor me. Ik wist niet dat we in de jaren '50, ook al was het maar in het experimentele stadium, nucleaire, biologische of chemische wapens produceerden.

Er zijn dus verschillende vragen. In welke mate heeft het Belgisch leger een rol gespeeld in het nucleair onderzoek in de naoorlogse jaren? Zijn er debatten geweest over een eigen kernwapenprogramma? Wie was daarin dan actief en om welke redenen heeft men dan eventueel beslist geen kernwapenprogramma te lanceren? Dat laatste is geen onbelangrijke vraag. Hoe beter we begrijpen waarom landen beslist hebben om geen kernwapens te ontwikkelen, hoe beter we misschien begrijpen waarom sommige landen er wel willen.

24. Antoon Spinoy, Belgische Socialistische Partij, jarenlang burgemeester van Mechelen.

25. ABC-wapens : kernwapens, biologische en chemische wapens.

Eerst iets over de rol van het Belgisch leger. Ik had helaas geen tijd gehad om hun archieven uit te pluizen, los van de vraag of ik daarvoor toestemming zou hebben gekregen. Het standaardwerk van de geschiedenis van de nucleaire sector van ons land, "Un demi-siècle de nucléaire en Belgique", vermeldt hier en daar het leger, maar dan in een bijna puur logistieke rol. Zo werd het grafiet dat de Britten leverden voor de eerste Belgische kernreactor, de BR1, tijdelijk in de kazerne Rademaekers in Brugge bewaard. Het onderging er een technische bewerking voor het naar het Studiecentrum voor Kernenergie getransporteerd werd. Het eerste uranium voor deze reactor kwam uit de Verenigde Staten. Het werd enige tijd bewaard in de kazerne van Lier. Daarnaast duikt het leger op in een heel gevoelig dossier, het beleid op het gebied van beveiliging van informatie en de strijd tegen spionnen en aanslagen op nucleaire sites. Generaal De Vijver speelde als auteur van de eerste teksten van de wet op de nucleaire veiligheid daarin een heel belangrijke rol. Het feit dat die tekst werd opgesteld door een generaal illustreert de militaire connotatie die de nucleaire sector in de jaren vijftig in ons land had.

De Koninklijke Militaire School (KMS) speelde ook een rol in de nucleaire geschiedenis van ons land. De KMS organiseert universitaire opleidingen en verricht ook wetenschappelijk onderzoek. Enkele van haar onderzoekers speelden in de naoorlogse periode een belangrijke rol in de nucleaire sector. René Ledrus, professor fysica, was een van de negen leden van de commissie die het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek in 1949 oprichtte. Die commissie moest een eerste rapport maken over kernenergie. Eind 1950 wordt professor Ledrus benoemd tot wetenschappelijk adviseur op de Belgische ambassade in Londen, een heel belangrijke functie, gezien de problemen die België had om van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië de nodige nucleaire knowhow te krijgen. Dan is er Julien Goens, onderzoeker aan de KMS, en "vader" van een deeltjesversneller. Hij wordt in 1951 benoemd tot wetenschappelijk adviseur op de Belgische ambassade in Washington, een nog belangrijker mandaat dan dat van Ledrus. In 1955 wordt hij directeur van de laboratoria van het Studiecentrum voor Kernenergie in Mol. In 1963 wordt hij er directeur-generaal en hij blijft dat tot 1975. Ledrus en Goens waren bij de oprichting van het Studiecentrum voor Kernenergie stichtend lid.

De KMS organiseerde in 1952 voor enkele tientallen onderzoekers van de Belgische universiteiten de eerste belangrijke cursus over kernreactoren in ons land. Die cursus werd gegeven door Engelse specialisten. De eerste reactor van ons land, de BR1, wordt in 1956 in het Studiecentrum voor Kernenergie in gebruik genomen. Voordien werd er een proefopstelling in de KMS gebouwd, zonder dat de reactor in werking was.

Ik heb aan de KMS informatie gevraagd over die opmerkelijke verklaring van de minister van defensie, maar men viel er uit de lucht. Ook het Koninklijk Hoger Instituut voor Defensie had geen informatie over dit dossier. Heeft minister van Defensie

Spinoy dan gepocht? Kan de huidige minister van defensie Pieter De Crem hier duidelijkheid over verschaffen?

Het Congolese uranium, vaststellingen & besluiten.

De aanwezigheid van uraniumertsen in de Belgische kolonie Congo had dus gigantische gevolgen. Dat erts plaatste ons kleine landje in die zo belangrijke en complexe oorlogsjaren en naoorlogse jaren in het middelpunt van het wereldgebeuren. Nooit in de geschiedenis heeft ons land zo een belangrijke rol gespeeld op het wereldtoneel. Terwijl juist die periode veel minder bekend is dan andere periodes in de Belgische geschiedenis.

We kunnen in die eerste jaren van het 'atoomtijdperk dat begint na de Tweede Wereldoorlog een aantal zaken vaststellen die later nog zullen terugkomen. Op andere plaatsen in de wereld, in kernwapenprogramma's van andere landen, zelfs decennia later.

1. De privésector leidt in dit dossier de dans. Union Minière doet zonder scrupules zaken met de Verenigde Staten zonder dat de Belgische regering er iets van weet. Georges Theunis, de Belgische ambassadeur in de Verenigde Staten, is in een brief van november 1940 aan Belgisch minister van Financiën Camille Gutt niet mals voor de zaakvoerder van Union Minière Edgar Sengier: "Deze uitstekende ingenieur en zakenman is alleen met zijn eigen zaken begaan. Niemand is er ooit in geslaagd langer dan vijf minuten met hem over België en 's lands problemen te praten. Hij zal onmiddellijk 'koper' antwoorden. In de Belgische ambassade in Washington noemt men hem 'de grote patriot'. Hij is de laatste Belg die men kan vragen zich met een kwestie van algemeen belang te houden." Nu ja, de regering zat povertjes in ballingschap in London, niet echt een positie om krachtadig op te treden. Maar eens ze op de hoogte is van de uraniumhandel, ontwikkelt ze geen eigen 'uraniumbeleid'. Ze ondertekent nagenoeg alles wat Union Minière hen voorlegt. Kon het anders? Ja, Canada nationaliseerde zijn uraniummijnen zodat de regering macht kreeg over de nucleaire sector. In ons land wordt daar na de oorlog ook aan gedacht, maar het gebeurt niet. De politieke klasse wil dat niet opleggen aan het machtige en kapitaalkrachtige Union Minière. "Onze regering verkoos", zoals professor Coolsaet in zijn boek 'Buitenlands beleid' schrijft, ook in dit dossier "zich te houden aan haar traditionele koloniale politiek: het bestuur van de kolonie overlaten aan bankiers en industriëlen. In dit dossier heeft de politicus altijd geparafeerd wat de zakenman beslist." Het wetenschappelijk onderzoek dat sinds het boek van professor Coolsaet verricht is, heeft dit alleen maar bevestigd.

2. Ons land speelt tijdens en na de Tweede Wereldoorlog een sleutelrol op internationaal vlak. Dankzij het Congolese uranium kunnen de Verenigde Staten hun mi-

litaire macht tonen, eerst met de atoombommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki, later met kernproeven. Het feit dat de Verenigde Staten en Groot-Brittannië met ons land in 1944 een exclusiviteitscontract voor uranium afsluiten, is voor de Sovjet-Unie²⁶ een teken dat ons land instemt met de poging van Amerikaans Generaal Groves & friends om de hand te leggen op alle uraniumvoorraden overal ter wereld. Het wordt ook een belangrijk element in de snel verslechterende relatie tussen de twee grootmachten en de Koude Oorlog die snel zal volgen.

3. De geschiedenis van die periode is nog steeds niet volledig gekend, ondermeer omdat alle archieven – bv. die van de Belgische Staatsveiligheid – nog niet toegankelijk zijn. Terwijl het nochtans de belangrijkste periode in de geschiedenis van ons land is.

4. Als het gaat over echt grote strategische belangen van oorlog en vrede, wordt de Grondwet wel eens een vodje papier. De uraniumakkoorden werden nooit door het Parlement goedgekeurd. Ze bleven jarenlang staatsgeheim. Het extra geld dat ons land van de Verenigde Staten kreeg voor het uraniumerts werd via een zeer merkwaardige procedure naar ondermeer het nieuwe Studiecentrum voor de Toepassingen van de Kernenergie (het later SCK) gesluisd.

5. In ons land speelden eerste minister Paul-Henri Spaak en zakenman Edgar Sengier de hoofdrollen in het dossier. Al de anderen – of ze nu eerste minister of voorzitter van het parlement waren – speelden een bijrol of zelfs helemaal geen rol. De figuur van Spaak is verankerd in het collectieve geheugen van dit land. Sengier, de belangrijkste zakenman op internationaal vlak die dit land ooit gekend heeft, is compleet vergeten.

6. Heeft ons land dankzij de uraniumcontracten een voorsprong in de nucleaire ontwikkelingen kunnen opbouwen? De Belgische overheid verdiende aan de contracten ongeveer 600 miljoen Belgische Frank, een slordige 15 miljoen euro, waarvan ongeveer een derde, (234 miljoen Frank) naar het Interuniversitair Instituut voor Kernwetenschappen²⁷ en 350 miljoen Frank naar het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) ging²⁸. Was dat veel of niet veel? De wetenschappers zijn er ver-

26. De Russen waren ten andere zich ook heel snel bewust van het grote belang van uranium. Op 23 november 1945 ondertekenden ze met Tsjecho-Slovakije, waar een belangrijke uraniummijn was, een geheim exclusiviteitsakkoord voor een termijn van twintig jaar. Van Rossem, o.c., p 114.

27. *Cinquante ans de nucléaire*, p. 36.

28. Laes et. al. vermelden een hoger bedrag, namelijk 416,711 miljoen BEF. Van het totale bedrag van 600 miljoen BEF ging ook een deel naar de CERN, het "Centre d'Etude de Recherche Nucléaire" in Genève (notulen ministerraad 28 okt 1955).

deeld over. De ene heeft het over een billijke prijs, anderen vinden dat de Belgen zich hebben laten rollen. En heeft ons land dankzij de uraniumakkoorden extra nucleaire knowhow van de Verenigde Staten gekregen zodat we een voorsprong konden uitbouwen ten aanzien van de buurlanden? Ook dat is een moeilijke vraag. Sommigen wijzen op de snelle start van het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) en het feit dat ons land de eerste experimentele kernreactor op het Europese vasteland had die elektriciteit kon leveren, de BR3. Anderen wijzen erop dat België tot 1953 – toen de Verenigde Staten eindelijk de strenge MacMahon-wet versoepelden – even weinig informatie kreeg als alle anderen partnerlanden van de grootmacht en haar 'unieke positie' als uraniumleverancier dus jarenlang niet kon valoriseren.

7. De Amerikaanse, Engelse en Russische nucleaire programma's hebben bij de start als primaire finaliteit, de bouw van een kernwapen. Maar daarvoor is elementaire kennis nodig over kernenergie, kennis die ook van pas komt in de civiele sector. De twee aspecten zijn niet te scheiden en zijn in dezelfde administraties en instellingen verankerd. Dat zal later in bijvoorbeeld Pakistan en Israël hetzelfde zijn. Historisch gezien is het gebruik van kernenergie voor elektriciteitsproductie voorafgegaan door het gebruik van kernenergie voor militaire doeleinden.

8. Toenmalig eerste minister Gaston Eyskens beloofde de Senaat over de uraniumakkoorden. De Pakistaanse president heeft jaren flagrant gelogen over zijn kernwapenprogramma, niet alleen tegen zijn eigen bevolking, maar ook tegen bevriende presidenten en staatschefs. Idem dito wat betreft de Israëlische, Iraakse en Libische staats- en regeringsleiders. Allemaal logen ze over hun ware intenties. De Nederlanders belogen en bedrogen de Belgen om toch maar uranium te verwerven. Plakt de leugen aan atoomenergie of kernwapenprogramma's? Of zijn dat courante zaken in internationale diplomatie? Ik kom er straks nog uitvoerig op terug.

9. De Engelse Minister van Buitenlandse Zaken Bevin wou dus absoluut kernwapens, "wat het ook zou mogen kosten." Die logica vind je in alle kernwapenstaten terug. De race naar de bom kan financiële middelen – en menselijke expertise – mobiliseren, zoals geen ander project dat kan.

10. Union Minière had al die jaren één echte zorg: de oorlog doorkomen zodat ook na de oorlog verder zaken kon gedaan worden, zeg maar het behartigen van de belangen van het bedrijf en haar aandeelhouders. Ideologie en maatschappelijke waarden kwamen er nauwelijks of niet aan te pas. De activiteiten van Union Minière stonden dus enkel in het teken van het belang van het bedrijf, meer nog, de buitenlandse politiek van België werd door Union Minière mee gemodelleerd in functie van het eigen bedrijfsbelang. Eerst een akkoord met een Franse commu-

nist om uranium te leveren, dan zaken doen met Amerikanen en tussendoor nog uranium leveren aan de nazi's. Faut le faire, niet? En de geschiedenis zal zich later herhalen. Het Belgische bedrijf Belgonucleaire zal later zaken doen zowel in de Verenigde Staten als in Rusland, het Irak van Saddam Hoessein en het Pakistan van de generaals. Cash ging telkens boven ideologie en waarden. Maar voor we daar dieper op ingaan, schets ik kort de geschiedenis van de Belgische nucleaire sector en de Europese en internationale context.

Hoofdstuk 2

Het non-proliferatieverdrag en het Internationaal Atoom Energie Agentschap

De droom van de generaal

Generaal Groves, de leider van het Manhattanproject, droomt ervan het monopolie over atoombommen te houden, ook na de Tweede Wereldoorlog. De Verenigde Staten kondigen in 1946 via een "Atomic Energy Act" (de zogenaamde Mc Mahon act) een exportstop af op uitvoer en verspreiding van nucleaire technologie en materialen, ook naar de bondgenoten. De redenering is simpel: het is onmogelijk de kennis en technologie voor civiel gebruik te scheiden van die voor militair gebruik. Dus blokkeren we alles, beslissen de Verenigde Staten. De Engelsen, die een belangrijke bijdrage aan het Manhattanproject hadden geleverd, kunnen dit niet appreciëren en het komt tot grote diplomatieke spanningen tussen de twee bondgenoten. De Belgen zijn ook niet tevreden. Ze dachten met hun (geheime) uraniumakkoorden zwart op wit de garantie te hebben de bevoorrechte

partner te zijn van de Verenigde Staten en snel te kunnen genieten van deze nieuwe technologische ontwikkelingen. Die zouden de Belgische industrie gouden kansen geven. Maar niets van dit alles. De Amerikanen willen de verspreiding van kerntechnologie strikt beperken en hun monopolie behouden en verder uitbouwen. Maar dat lukt niet. Het Amerikaans monopolie zal niet lang stand houden.

In december 1946 start de eerste Russische kernreactor, de 'F-1'. Het opzet is in de eerste plaats militair. Nog geen drie jaar later volgt de ontploffing van de eerste Russische atoombom, een reuzeknauw in de Amerikaanse militaire suprematie. In 1952 heeft ook Groot-Brittannië de bom. De Amerikanen veranderen van strategie. Op 8 december 1953 houdt president Eisenhower zijn beroemde toespraak 'Atoms for peace' voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Eisenhower belooft de nucleaire technologie te verspreiden tot meerdere eer en glorie van de mensheid.¹ De MacMahon-wet sneuvelt het jaar nadien en een geamendeerde 'Atomic Energy Act' wordt van kracht. Het doel is duidelijk. Zoveel mogelijk het "peaceful" of civiel gebruik van kernenergie bevorderen. Waarom nemen de Amerikanen die bocht? Het lijkt achteraf bekeken een mengsel van politieke strategie en zakendoen. De Amerikanen willen het risico niet nemen dat de Russen sommige landen in hun kamp zouden krijgen in ruil voor nucleaire technologie, bv. India en sommige landen in het Midden-Oosten. Dat daarmee het risico op nucleaire proliferatie verhoogt, is dan maar zo. Bovendien ziet de Amerikaanse industrie in de verkoop van reactoren een nieuwe, zeer interessante groeiemarkt. Ze heeft een technologische voorsprong opgebouwd en wil die nu verzilveren². Wat ook lukt: van de zowat 440 kernreactoren voor elektriciteitsproductie in de wereld hebben de Amerikaanse bedrijven Westinghouse en General Electric er meer dan de helft gebouwd. Tussen 1953 en 1974, het jaar van de Indiase kernproef, sluiten tientallen landen samenwerkingsakkoorden op het gebied van de nucleaire sector af met de Verenigde Staten. Tal van landen bouwen met steun van de Verenigde Staten een onderzoeksreactor, van Vietnam en Taiwan over Iran tot Congo en Zuid-Afrika. Tegen 1959 hebben de Verenigde Staten al in 42 landen een dergelijke reactor met de nodige brandstof geleverd. De Verenigde Staten gebruiken de prille nucleaire sector voor politieke en economische doeleinden. Later zal blijken dat deze aanpak heel negatieve neveneffecten had. In sommige landen zal die prille nucleaire expertise de basis zijn voor een eigen kernwapenprogramma, achter de rug van de Verenigde Staten of tegen hun wil in.

-
1. *".. the United States pledges before you, and therefore before the world, its determination to help solve the fearful atomic dilemma — to devote its entire heart and mind to finding the way by which the miraculous inventiveness of man shall not be dedicated to his death, but consecrated to his life."*
 2. Het gaat om drukwaterreactoren (PWR), een reactortype dat oorspronkelijk voor militaire duikboten was ontwikkeld.

De droom van de wetenschapper

In 1955 wordt in Genève een grote internationale conferentie over nucleaire energie georganiseerd. Met zijn 1400 deelnemers van over de hele wereld wordt het de grootste bijeenkomst van wetenschappers en ingenieurs ooit, een mijlpaal in de geschiedenis van wetenschap en techniek.³ De sfeer is euforisch. Tien jaar na het einde van die verschrikkelijke oorlog moet de ontsluiting van de geheimen van het atoom een fantastische boost geven aan de mensheid. De impact op de samenleving zou groter zijn dan die van de industriële revolutie in de 19de eeuw. De verspreiding van de nucleaire wetenschappen gaat hand in hand met de verspreiding van hoop en optimisme. Dat wordt het jaar nadien op een magistrale manier vertaald door Walt Disney in de film 'Our Friend the Atom' die in tal van scholen zal vertoond worden⁴. Daarin is 'het atoom' onze vriend en dienaar en brengt hij vrede in de wereld. Je kan de film vandaag bekijken op YouTube. Hij illustreert op een schitterende manier de tijdsgeest van toen.

In 1957 wordt het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) opgericht. Het heeft een dubbele missie: de promotie van kernenergie voor vreedzame doeleinden en het controleren van de proliferatie van kernwapens. In 1970 treedt het Non-Proliferation Treaty (NPT) of het non-proliferatieverdrag in werking, nog steeds het belangrijkste verdrag op het gebied van nucleaire proliferatie⁵. Het non-proliferatieverdrag heeft drie beleidslijnen: ontwapening van de vijf officiële kernwapenstaten, verbod aan de andere landen om kernwapens te produceren en een recht voor alle landen op civiele 'vreedzame' nucleaire technologie. Die vijf officiële kernwapenstaten zijn de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad: de Verenigde Staten, Rusland (toen de Sovjet-Unie), China, Groot-Brittannië en Frankrijk. Het non-proliferatieverdrag bepaalt dat die vijf landen hun kernwapens mogen behouden maar ze moeten wel het aantal verminderen (dat heet het terugdringen van de 'verticale proliferatie') en ze finaal allemaal vernietigen. Alle andere staten mogen geen kernwapens ontwikkelen, maar hebben wel het recht om een civiele, nucleaire sector te ontwikkelen. De vijf vaste leden van de Veiligheidsraad hebben samen vandaag nog altijd genoeg kernwapens om de aarde honderden keren te vernietigen. Bovendien heeft meer dan 40 jaar na

3. *Er waren 1400 afgevaardigden uit 73 landen, bijna evenveel waarnemers en 900 journalisten. Het verslag van het congres bevat drieduizend wetenschappelijke en technische bijdragen. Zie Krige (2006).*

4. *Er kwam ook een boek uitgegeven met dezelfde titel. Dat werd ook in het Frans en het Nederlands vertaald: "Onze vriend het atoom."*

5. *Er zijn er nog andere verdragen van kracht die een beperking van het aantal kernwapens beogen: het Verdrag van Tlatelolco voor een kernwapenvrij Latijns-Amerika, het Verdrag van Pelindaba voor een kernwapenvrij Afrika etc. Gezien ze minder belangrijk zijn, ga ik er hier niet verder op in.*

het ondertekenen van het non-proliferatieverdrag nog steeds geen enkele van de vijf kernwapenstaten de beslissing genomen om haar kernarsenaal volledig af te bouwen, integendeel. Ze blijven alle vijf investeren in de modernisering en verbetering van hun kernarsenaal en leven het verdrag dus niet na.

Het non-proliferatieverdrag is inherent ambigu. Landen hebben bv. het recht uranium te verrijken om er brandstof voor een kerncentrale van te maken maar ze mogen de centrifuges niet inschakelen in een programma om hoogverrijkt uranium te maken, de grondstof voor een kernwapen. Anders gezegd: civiel en militair gebruik hebben eenzelfde industriële basis. Het non-proliferatieverdrag wil het civiel gebruik promoten en het militaire afbouwen. Hoe kan je dat efficiënt en effectief controleren? Deze vraag zal nog op belangrijke plaatsen in het boek terugkomen. Ander knelpunt is dat vijf landen dus wel kernwapens mogen bezitten en alle andere landen niet. Waarom vijf 'haves' en bijna 200 'havenots'? De vijf 'haves' wekken de laatste jaren hoe langer hoe meer jaloezie en kritiek op. Vele overheden spreken zelfs van 'nucleaire apartheid'. Het non-proliferatieverdrag voorziet ten andere geen becijferde doelstellingen voor de afbouw van de kernmacht van de vijf erkende atoomstaten. Het non-proliferatieverdrag voorziet zelfs geen enkele controle op de afbouw, anders gezegd, het non-proliferatieverdrag is vrijblijvend voor de 'haves', maar streng voor de 'havenots'. Zolang de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de plak zwaaien in de wereld, wordt die situatie – weliswaar vaak knarsetandend – door de meeste landen aanvaard. Behalve door Israël, India en Pakistan die manifest het non-proliferatieverdrag weigeren te ondertekenen en kernwapens maken. Enkele landen zoals Brazilië en Argentinië zetten jarenlang een sluiks militair, nucleair programma op, maar zien daar uiteindelijk toch vanaf. Vandaag is de wereld niet meer bipolair, maar multipolair. Landen als Brazilië, Turkije en Iran eisen hun plek in de wereld op. De eerste twee landen zien tot vandaag af van de koers naar kernwapens om die plek te consolideren, maar Iran meer dan waarschijnlijk niet. De in het non-proliferatieverdrag ingebakken asymmetrie tussen 'haves' en 'havenots' zal de volgende jaren alleen maar voor meer spanningen zorgen. Het is immers een product van machtsverhoudingen van een halve eeuw geleden en die machtsverhoudingen zijn ondertussen fundamenteel veranderd.

Het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) wordt wel eens de 'nucleaire waakhond' van de wereld genoemd, de gendarme van het non-proliferatieverdrag. Dat eerste klopt, op papier toch. Het tweede is juridisch gezien niet correct. Het Agentschap is niet expliciet belast met de controle op de naleving van het non-proliferatieverdrag. Op de uitvoering van het cruciale artikel 6 dat voorziet dat alle kernwapens uit de wereld verdwijnen, is er gewoon geen controle. Het non-proliferatieverdrag eist wel dat landen die het verdrag geratificeerd hebben, behalve de vijf officiële kernwapenstaten, met het Atoomenergieagentschap een 'waarborgakkoord' afsluiten waarin ze al hun nucleaire

installaties en materialen vermelden. Die landen moeten dan controles aanvaarden. Vandaar dat het Agentschap opduikt in het Iraanse nucleaire dossier.

Landen zijn niet verplicht om lid te worden van het non-proliferatieverdrag. India, Pakistan en Israël werden nooit lid van het non-proliferatieverdrag en hebben kernwapens. Ze overtreden het non-proliferatieverdrag dus niet. Er is geen internationale wetgeving die die drie landen verbiedt kernwapens te produceren.⁶ Noord-Korea is lid geweest van het non-proliferatieverdrag, maar is eruit gestapt in januari 2003. Het land deed in 2006 en 2009 testen met een kernwapen.⁷

Landen die het non-proliferatieverdrag niet ondertekend hebben, kunnen kerninstallaties onder het toezicht van het Internationaal Atoomenergieagentschap plaatsen, maar zijn daartoe niet verplicht. Pakistan heeft dat bv. met de KANUPP-reactor gedaan. Je kan ook lid zijn van het agentschap zonder dat je het non-proliferatieverdrag geratificeerd hebt. Zo zijn Israël, Pakistan en India lid en kunnen ze dus deelnemen aan de discussies binnen de organisatie. Dat heeft in het verleden al aanleiding gegeven tot situaties die op zijn zachtst gezegd de wenkbrauwen doen fronsen. De Pakistaan Munir Khan - niet te verwarren met Abdul Qadeer Khan die in Leuven doceerde en later in dit boek nog uitvoerig aan bod komt- werkte van 1957 tot 1972 bij het agentschap. Hij was een belangrijk kaderlid en expert op het gebied van kernreactortechnologie. Hij heeft daar zeker veel kennis en expertise opgedaan en internationale contacten gelegd. In 1972 benoemt Pakistaans president Ali Bhutto hem tot de baas van het Pakistaanse Atoomenergiecommissie (de PAEC). De belangrijkste missie is de productie van kernwapens. Een opdracht waarin het agentschap en Munir Khan ook slagen. Khan krijgt de titel 'vader van de Pakistaanse atoombom' en blijft baas van de PAEC tot 1991. Zelfs tijdens zijn pensioen blijft hij actief in het nucleaire wereldje. Zo is hij twaalf jaar lid van de Raad van de gouverneurs van het Internationaal Atoomenergieagentschap en zelfs een tijd voorzitter⁸. Bij zijn dood publiceert het IAEA trouwens een sereen en lovend in memoriam. Van de doden niets dan goeds, maar moet je daarom de nucleaire patriarch van een land dat het non-proliferatieverdrag weigert te tekenen en via een geheim kernwapenprogramma kernwapens ontwikkelde een serene hulde brengen? Vreemde bedrijfscultuur van een instelling die als een van haar doelstellingen heeft kernwapens uit de wereld te helpen.

6. *Tenzij je het advies van het Internationaal Gerechtshof in Den Haag van 5 juli 1996 beschouwt als een verbod op kernwapens. In het laatste hoofdstuk kom ik daar op terug.*

7. *Zeker de eerste test was volgens experts niet echt succesvol, maar hoe dan ook wordt Noord-Korea nu gerekend tot de kernwapenstaten. Ter herinnering: Noord-Korea is een van de armste landen ter wereld, armer dan bv. Soedan of Boliviaë.*

8. *IISS, o.c., p. 15*

Landen met kernwapens

Welke landen hebben kernwapenprogramma's gelanceerd? En met welk resultaat? Verschillende deelrepublieken van de Sovjet-Unie hadden kernwapens op hun grondgebied, maar hebben die na de val van de Muur aan Rusland overgedragen. Er is één land dat kernwapens ontwikkelde – in een geheim programma - en ze zelf ontmanteld heeft, Zuid-Afrika. Argentinië en Brazilië waren jarenlang in een kernwapenwedloop gewikkeld en hadden een geheim en uitgebreid militair nucleair programma. Beiden landen hebben nooit een atoombom op punt gesteld en hebben hun nucleair programma volledig afgebouwd. Zuid-Korea, Zweden, Roemenië en Taiwan hebben ook een kernwapenprogramma gehad, maar hebben het om verschillende redenen opgedoekt⁹. Daarnaast heb je India, Pakistan en Israël, landen die nooit het non-proliferatieverdrag ondertekend hebben. India en Pakistan hebben zich geout als kernwapenstaten, Israël niet, maar niemand twijfelt eraan dat het land over een stevig arsenaal beschikt. Ten slotte is er nog Noord-Korea. Het land is uit het non-proliferatieverdrag gestapt en beschikt over enkele kernwapens.

De val van de Muur in 1989 brengt een periode van internationale ontspanning, ook op vlak van nucleaire proliferatie. De Koude Oorlog is definitief gedaan en de kernwapenarsenalen van de Verenigde Staten en Rusland kunnen versneld afgebouwd worden. Al gauw blijkt echter dat de euforie misplaatst is. De oorlogen in Joegoslavië en Rwanda zijn verschrikkelijk. De internationale gemeenschap verhindert in beide gevallen niet dat het tot een genocide komt. De Eerste Golfoorlog in Irak is een andere klap in het gezicht van al degenen die dachten dat we nu een nieuwe periode van stabiliteit en vrede waren binnengestapt. Ook op het gebied van nucleaire proliferatie loopt het verkeerd. De Verenigde Staten en Rusland reduceren wel hun aantal kernwapens maar blijven een grote kernmacht behouden.

Bovendien blijkt dat de strijd tegen de nucleaire proliferatie enkele zeer ernstige mislukkingen kent. Twee jaar na de val van de Muur wordt het geheime nucleaire programma van Irak ontdekt. Er waren wel al jaren ernstige vermoedens dat Saddam Hoessein een geheim kernwapenprogramma had maar uiteindelijk staat hij veel verder dan de meeste diplomaten dachten. Irak was al jaren lid van het non-proliferatieverdrag en liet inspecteurs van het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) toe op zijn nucleaire sites. Dat had dus niet kunnen voorkomen dat Irak een eigen kernwapenprogramma op poten gezet had. Het agentschap pleit onschuldig: "We hebben te weinig bevoegdhe-

9. *Er zijn nog landen die een kernwapenprogramma gehad hebben, of van wie men het vermoedt. Zie bijvoorbeeld: Müller, Harald & Schmidt Andreas (2010): The Little Known Story of De-Proliferation: Why States Give Up Nuclear Weapon Activities, in: Potter, William C. Potter & Mukhatzhanova, Gaukhar (eds.): Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century. The Role of Theory, Volume 1, Stanford University Press, Stanford, pp. 124–158.*

den, we kunnen enkel controleren of wat men ons zegt, juist is. We mogen helaas niet controleren of men iets wegsteekt.” Dat klopt. Het IAEA is een politie-inspecteur met veel te weinig bevoegdheden. Critici zeggen dat al jaren maar zonder resultaat. Het Irak-dossier verandert dat en in 1997 wordt de wetgeving aangescherpt. De landen die het non-proliferatieverdrag ondertekend hebben, worden uitgenodigd om een ‘Additioneel Protocol’ te ondertekenen. Dat geeft het agentschap de toestemming om niet alleen bestaande nucleaire installaties te controleren maar ook te checken of er een verborgen nucleair programma is. Probleem is dat landen die het non-proliferatieverdrag ratificeren niet verplicht zijn om ook zo een ‘Additioneel Protocol’ te ondertekenen. Van de 189 leden van het non-proliferatieverdrag zijn er 139 die het Additioneel Protocol getekend hebben.¹⁰ Het blijft dus perfect mogelijk voor een land om scherpe controles van het agentschap te vermijden. El Baradei, de voorgaande chef van het Internationaal Atoomenergieagentschap, schrijft in zijn boek ‘Jaren van misleiding’ heel duidelijk: “Is het mogelijk dat er nog ergens een tweede Saddam Hoessein druk maar onopgemerkt en clandestien bezig is met kernraketten? Het antwoord is: over de landen die het Additioneel Protocol niet hebben aanvaard weten we dat echt niet.”

Maar het Iraakse dossier is niet het enige. Er duiken er nog op. In 2003 wordt Libië ontmaskerd. De Libische dictator kolonel Moammar al-Khaddafi die al jaren probeerde te ontsnappen aan het internationale isolement, zweert de nucleaire piste af. Hij was nog jaren van een eigen kernwapen verwijderd, maar wat de internationale gemeenschap doet huiveren, is de ontdekking van het bestaan van een heuse nucleaire zwarte markt onder leiding van een Pakistaanse wetenschapper waar Khaddafi zijn materialen had aangekocht. Iedereen wist al lang dat landen zoals Pakistan op slinkse wijze in het Westen materialen en technologie voor hun kernwapenprogramma opkochten. Nu blijkt dat een Pakistaanse wetenschapper zijn eigen handeltje in nucleair materiaal en technologie heeft opgezet en landen als Libië, Iran en Noord-Korea heeft geholpen om een atoombom te maken. Met de zegen van de Pakistaanse regering? Het is nauwelijks denkbaar dat zoiets kan zonder dekking door het militaire apparaat of de Pakistaanse inlichtingendienst ISI, of een deel ervan. De Westerse inlichtingendiensten hebben de perimeter van de activiteiten van Khan dus jaren onderschat. Is het ten andere bij die drie landen gebleven of heeft A.Q. Khan nog andere landen geholpen? Welk land dan? Syrië, ...? Een vraag die tal van diplomaten wakker doet liggen.

Noord-Korea voert in 2006 en 2009 kernwapentesten uit. Ook al zijn die volgens experts niet erg succesvol, het land wordt daarmee de negende kernmacht. Nu en dan worden gespreken of onderhandelingen opgestart maar het regime van Noord-Korea lijkt de

10. Website IAEA.

atoombom te beschouwen als de ideale verzekeringspolis die het land moet helpen overleven. Een heel triest dossier als je bedenkt hoeveel dat kernwapenprogramma al gekost heeft, terwijl Noord-Korea één der armste landen ter wereld is.

De laatste jaren heeft het Iraanse nucleair dossier heel vaak de media gehaald. Niet alleen omdat bleek dat de Iraniërs jarenlang activiteiten verzwegen hadden en dus het non-proliferatieverdrag zwaar overtreden hadden. Ook omdat ze zich tot vandaag weigeren neer te leggen bij een reeks resoluties van de Verenigde Naties. Bovendien circuleren regelmatig geruchten over een Amerikaanse en/of Israëliëse militaire aanval op de Iraanse nucleaire installaties.

Kernwapens en nucleaire proliferatie staan dus ook vandaag weer prominent op de agenda. Niet bij het grote publiek. De ouderen die de angst van de Koude Oorlog hebben meegemaakt, lijken opgelucht dat die voorbij is en hebben hem ver in hun geheugen weggeduwd. Nucleaire amnesie. De nieuwe proliferatiedossiers zijn voor die generatie blijkbaar niet langer een topic, want te ver van hun bed of te ingewikkeld. De generaties die de Koude Oorlog niet hebben meegemaakt, zijn wel begaan met klimaatopwarming en de toenemende ongelijkheid, maar veel minder met de dreiging van kernwapens. Diplomaten en nucleaire experts zijn wel bezorgd. Daar staat de strijd tegen de nucleaire proliferatie de laatste jaren heel hoog op de agenda. En dat zal helaas nog voor vele jaren zo zijn.

Brandhaarden met kernwapens

Terwijl bij de ondertekening van het non-proliferatieverdrag vijf landen kernwapens hebben - en aangezien Israël er toen wellicht ook al had eigenlijk zes - zijn er nu negen landen die atoommachten zijn: de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad, India, Pakistan, Israël en Noord-Korea. Er is ook meer dan waarschijnlijk één land, Iran, dat een heel grote inspanning doet om kernwapens te ontwikkelen en er zijn vele tientallen landen die de kennis hebben om een atoomstaat te worden. Is het glas van het non-proliferatieverdrag halfvol of halfleeg? Optimisten zeggen dat het verdrag heeft voorkomen dat vele tientallen landen over kernwapens beschikken, wat de grote angst was in de jaren '50. Pessimisten (of realisten?) zeggen dat de Verenigde Staten en Rusland nog altijd over vele duizenden kernwapens beschikken en de doelstelling om het arsenaal volledig af te bouwen dus is mislukt. Bovendien zijn er in de drie grootste brandhaarden van de wereld meerdere landen met kernwapens:

Het Midden-Oosten: Israël heeft er, Iran ontwikkelt er.

Zuid-Azië: India en Pakistan hebben kernwapens en bouwen hun kernmacht verder uit.

Het Verre Oosten: Noord-Korea heeft kernwapens.

Laat ons even dromen. Als tegen 2020 de Verenigde Staten en Rusland hun kernwapenarsenaal verder afbouwen, Iran, Israël en Noord-Korea hun kernwapenprogramma's opgeven en India en Pakistan een duurzaam vredesakkoord sluiten, dan zullen we op dat moment een heel positieve bilan opmaken en krijgt het Internationaal Atoomenergieagentschap misschien voor de tweede keer de Nobelprijs voor de Vrede. Maar dat scenario lijkt me onrealistisch. Als ergens in de zomer van 2012 Israël de Iraanse nucleaire sites bombardeert en het Midden-Oosten in vuur en vlam komt te staan, zal de wereldgemeenschap het tegenovergestelde besluit trekken. De kern van het probleem is dat het non-proliferatieverdrag een intrinsieke tegenstelling bevat. Het wil én de nucleaire sector promoten én de verspreiding van kernwapens tegengaan, wat onmogelijk is. Je kan net zo goed de Syrische president Bashar al-Assad vragen een cursus geweldloosheid te geven.

De strijd tegen de nucleaire proliferatie versus het eigenbelang

Tot daar in vogelvlucht het internationaalrechtelijk kader. Er bestaan ook internationale afspraken over de handel in nucleaire technologie en goederen. Hoe belangrijk dit ook is, het gaat hier om informele afspraken, dus buiten het internationale recht. Er is het Zangger Comité, een club van landen die nucleaire technologie en goederen uitvoert en samen afspreken welke landen welke technologie en goederen niet mogen ontvangen. Het werd opgericht in opvolging van het non-proliferatieverdrag in 1971. Daarnaast is er de 'Nuclear Suppliers Group' (NSG), opgericht in 1974 als antwoord op de eerste atombomtest van India. Ook daar worden afspraken gemaakt over nucleaire export.¹¹ België is lid van beide. Na de ontdekking van het Iraaks wapenprogramma in 1991 verstrengt de Nuclear Suppliers Group de exportvoorwaarden en wordt een beleid op het gebied van 'dual use' ontwikkeld. Bepaalde goederen en technologieën kunnen immers zowel voor onschuldige, burgerlijke doeleinden als in een militair, nucleair programma gebruikt worden, dat heet dual use of tweërlei gebruik. De NSG heeft zeker zijn nut. Zo wisselen landen er informatie uit over schermvennootschappen die op heimelijke manier nucleaire technologie proberen te kopen. Maar enkele jaren geleden is de NSG groep zwaar uit de bocht gegaan. In de zomer van 2006 geeft het Amerikaanse Congres zijn zegen voor een internationaal verdrag met India over handel in nucleaire technologie en goederen. Dat verdrag gaat lijnrecht in tegen het non-proliferatieverdrag, want India heeft het non-proliferatieverdrag niet onderschreven. De diplomatieke wereld was bezorgd dat het non-proliferatieverdrag compleet uitgehold zou worden. Maar de Verenigde Staten gaan door. Strategische motieven zijn belangrijker dan overwegingen over nucleaire proliferatie en internationale verdragen. De Verenigde Staten willen in hun concurrentiestrijd met China en de slag om de macht in Azië een tandje bijsteken en hebben

11. Het Zangger Comité werkt onder de vleugels van het IAEA, het NSG niet.

daarvoor India nodig. Bovendien ziet de Amerikaanse nucleaire sector interessante handelsoportunities. De Verenigde Staten oefenen heel zware druk uit op de Nuclear Suppliers Group om hun beleid ten aanzien van India te versoepelen, met succes. Ook ons land keurt de koerswijziging goed. Op 6 september 2008 krijgt het voorstel groen licht. De handel kan beginnen. Proliferatiepolitiek moest andermaal wijken voor geopolitieke veiligheidsoverwegingen. De Verenigde Staten weten maar al te goed dat de grote geopolitieke uitdagingen de volgende decennia niet in Europa liggen, maar in Azië.

Hoofdstuk 3

Van Olen naar Dimona: Congolees uranium voor Israël

Een vergeten boek

Voor mij ligt 'The Plumbat affair', een boek dat ongeveer 30 jaar geleden werd uitgegeven en dat op het eerste zicht een ouderwetse spionageroman lijkt. Auteurs zijn Elaine Davenport, Paul Eddy en Peter Gillman. Ik citeer enkele zinnen van de omslag: "A freighter disappears for fifteen days in the Mediterranean. It's cargo, enough uranium for twenty nuclear bombs, vanishes. This book is the true story of an amazing complex operation masterminded by the Israeli secret service." Een boot die met uranium voor twintig kernwapens in de Middellandse Zee verdwijnt? Een operatie van de Israëlische inlichtingendienst Mossad? Ik had tot voor kort nooit van deze geschiedenis gehoord en heb ze maar toevallig al surfend op het internet ontdekt. Op de Nederlandstalige versie van Wikipedia vind je er niets over terug en op de Engelstalige slechts een heel korte samenvatting. Het boek kreeg dertig jaar geleden wel wat media-aandacht maar blijkbaar vergeten we snel. Ik heb verschillende mensen hierover aangesproken, mensen die de geschiedenis van de nucleaire sector in ons land goed of zelfs zeer goed kennen, maar de meesten kenden dit verhaal niet of hadden alleen vage herinneringen. Het boek leest als een klassiek spionageverhaal,

een verhaal van durf, moed en misleiding. Het is helaas echt gebeurd, voor een groot stuk hier in Brussel, Olen en Antwerpen. Maar eerst naar het land dat aan de basis ligt van het verhaal, Israël.

Van Auschwitz naar Dimona

Enkele jaren na de onafhankelijkheid van Israël lanceert eerste minister David Ben-Gurion een kernwapenprogramma. De eerste minister is van mening dat het Arabisch-Israëliësch conflict van lange duur zal zijn en het bestaan van zijn land bedreigt. Israël is inzake bevolking en oppervlakte geen maat voor de Arabische landen. Het heeft dan wel de oorlog in 1948 gewonnen, maar die had het leven gekost aan één op tien Joden en het is helemaal niet zeker dat Israël een volgende oorlog zal winnen. De Arabische landen kunnen het zich veroorloven een oorlog te verliezen, maar Israël niet. Een militaire nederlaag zal immers het einde van de Joodse staat betekenen. Dé vraag die de elites van het land toen dag en nacht bezig houdt, is of de Israëliëse staat de volgende jaren zal overleven. Of zal de jonge staat, en vele Joden met haar, vernietigd worden? Zoals miljoenen Joden enkele jaren voordien in Auschwitz, Treblinka en andere vernietigingskampen. En daarvoor duizenden en duizenden andere Joden in pogroms en rassenvervolgingen. . “Nooit meer”, klinkt het luid. Een eigen staat moet nieuwe vervolgingen definitief uitsluiten. Dat “Nooit meer” was de kern van de nieuwe staat en is dat nog steeds.¹ Dus moeten alle middelen ingezet worden om het voortbestaan van Israël te garanderen. Ben-Gurion neemt al gauw ook de nucleaire optie in overweging. Kernwapens moeten het kleine en kwetsbare land beschermen tegen zijn talrijke vijanden. Tegen hun grote conventionele strijdmachten en tegen een potentiële vijandige kernmacht in de regio. Israël verwerft inderdaad kernwapens² en is vandaag één van de negen kernmachten ter wereld. Tot vandaag voert Israël op het gebied van kernwapens een beleid van geheimhouding en ambiguïteit. Het ontkent noch bevestigt het bestaan van een kernwapenarsenaal. Maar niemand twijfelt eraan dat Israël over kernwapens beschikt³. Er is enkel discussie over het aantal en het soort kernwapens. Ik beperk me tot een korte samenvatting van hun kernwapenprogramma.

In 1952 wordt de ‘Israeli Atomic Energy Commission’ (IAEC) opgericht. Dat moet de instelling worden die Israël zal gebruiken om een geheim kernwapenprogramma op te zetten. Israël beseft dat het heel moeilijk zal zijn om volledig op eigen kracht een kern-

-
1. Avner Cohen zegt in zijn boek *“The worst kept secret”*: “Nuclear weapons are the embodiment of ‘never again’, Israel’s unofficial motto.”
 2. *Het eerste land na de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad!*
 3. Avner Cohen illustreert dat bijvoorbeeld in zijn boek *“Israel and the bomb”* met citaten uit honderden vertrouwelijke nota’s, brieven en studies, zowel Amerikaanse als Israëliëse.

wapen te maken. Op de Verenigde Staten moeten ze niet rekenen.⁴ Die hebben wel in de geldbuidel getast om het land te sponsoren maar hebben geweigerd om zelfs gewone wapens te verkopen.⁵ West-Duitsland en Groot-Brittannië hebben hun eigen redenen om Israël niet te helpen. Israël gaat dan maar bij de Fransen aankloppen. Die gaan in op hun vraag en op 3 oktober 1957 sluiten de twee landen een geheim akkoord af. De details zijn nog steeds niet gekend. Hoe dan ook start dan een heel intense samenwerking op nucleair vlak. Israël vangt in 1959 de bouw aan van een nucleair centrum in Dimona, een klein stadje in de Negevwoestijn. Er wordt, met hulp van de Fransen, een zwaarwater-reactor gebouwd, ideaal als basisinfrastructuur voor de productie van wapenplutonium. De Fransen leveren ook de noodzakelijke opwerkingsfabriek en uranium. Daarmee heeft Israël de basisinfrastructuur en de grondstof om in relatieve korte tijd kernwapens te ontwikkelen. Het Franse bedrijf Saint-Gobain Nucléaire (SGN), de wereldexpert in opwerking, speelt hierin een sleutelrol. We zullen het later nog over dit bedrijf hebben.

Amerikaanse U-2 vliegtuigen nemen de verhoogde activiteit in Dimona waar. Israël beweert dat het om een textiel fabriek gaat. Maar die leugen houdt niet lang stand. Ben-Gurion moet aan de Amerikanen toegeven dat het een nucleair centrum is, maar enkel 'for peaceful purposes'. Hij herhaalt dat eind 1960 ook in de Knesset, het Israëlische parlement. Maar dat komt niet geloofwaardig over. Waarom al die geheimen over het project? Waarom kunnen de Israëlische parlementsleden de installaties niet bezoeken? Waarom krijgen ze de begroting van het project niet te zien? En als Dimona niets met kernwapens te maken had, waarom bouwt dan het Ministerie van Defensie de installaties? De gemeenschappelijke zorg om het voortbestaan van het land smeedt een omerta over de partijgrenzen heen⁶. De Israëlische politici aanvaardden de uitleg van Ben-Gurion.

Er volgen jaren van getouwtrek tussen de Verenigde Staten en Israël. De Amerikanen willen hun inspecteurs Dimona laten controleren, maar Israël wil daar niet van weten. Pas onder zware druk stemmen ze er mee in. De inspecteurs krijgen echter niet de mogelijkheid om hun werk grondig te doen en krijgen ook niet alle installaties te zien. Ze kunnen niet anders besluiten dan dat Israël geen kernwapenprogramma heeft. De nucleaire kwestie zet in de jaren zestig zware druk op de relatie tussen de Verenigde Staten en Israël, waarbij de Amerikanen hard aandringen bij hun bondgenoot om geen kernwapens te produceren. Israël weerstaat aan die druk en misleidt al die jaren zijn be-

4. De Verenigde Staten hadden wel in het kader van *Atoms for Peace* in 1954 een onderzoeksreactor geleverd.

5. De Verenigde Staten wilden hun relaties met de Arabische landen niet bemoedigen en vreesden ook een groeiende invloed van de Sovjet-Unie in de regio als ze teveel de kant van Israël zouden kiezen.

6. Het was een kwestie van "kdushat ha-bitachon" of "sanctity of security"; Avner Cohen, *Israel and the bomb*, p 3.

langrijkste bondgenoot.⁷ In september 1969 sluiten de Amerikaanse president Nixon en de Israëliëse eerste minister Golda Meir een geheim akkoord. Israël heeft ondertussen enkele kernwapens – wellicht vanaf 1967 - en mag die van de Verenigde Staten behouden. Israël mag er zelfs meer maken. In ruil moet Israël beloven de kernwapens niet te testen en ook nooit bekend te maken dat het kernwapens heeft. Israël moet ook beloven zijn ‘nucleaire status’ niet te gebruiken in diplomatieke relaties en noch te bevestigen noch te ontkennen dat het kernwapens heeft. Israël hoeft van de Verenigde Staten het non-proliferatieverdrag dat intussen gelanceerd is, niet te tekenen maar het moet beloven zich niet te verzetten tegen de implementatie ervan, een belangrijke doelstelling van de Amerikanen. Alle opvolgers van Nixon en Golda Meir zullen zich achter dit beleid scharen. Telkens om dezelfde reden: het unieke karakter van de veiligheidsbehoeften van Israël. Tot vandaag wordt die lijn nauwgezet aangehouden. President Obama zegt het op 6 juli 2010 bij het bezoek van de Israëliëse eerste minister Benjamin Netanyahu zo: “We strongly believe that given its size, its history, the region that it’s in, and the threats that are leveled against it that Israel has unique security requirements. It’s got to be able to respond to threats or any combination of threats in the region. And that’s why we remain unwavering in our commitment to Israel’s security. And the United States will never ask Israel to take any steps that would undermine their security interests.” Even ontcijferen. Obama herhaalt hier wat Israël al vele jaren zegt: Israël heeft ‘unique security requirements’⁸. Hij stelt duidelijk dat de Verenigde Staten Israël nooit zullen vragen om dingen te doen die hun veiligheid zou kunnen beschadigen. Er is dus geen sprake van dat de Verenigde Staten Israël zullen vragen haar kernwapenarsenaal op te doeken.

Professor Avner Cohen, één van de grootste kenners van het Israëliëse kernwapenprogramma, vat het Israëliësch beleid samen in het Hebreeuwse woord ‘amimut’. Het Nederlandse woord ‘ambigüiteit’ is de beste vertaling⁹. Israël is het enige land ter wereld dat door iedereen beschouwd wordt als een kernmacht maar dit zelf niet bevestigt. Er heerst de grootste geheimhouding over het kernwapenprogramma. Alle vragen erover worden beantwoord met een “Ik zeg niet ja en ik zeg niet neen”. Die zelfgekozen en heel consequente keuze voor ambigüiteit levert Israël belangrijke voordelen op. Israël wil enerzijds dat zijn vijanden in het Midden-Oosten geloven dat het over kernwapens beschikt zodat

7. De CIA ging er vanaf midden de jaren zestig van uit dat het ging om een kernwapenprogramma, maar bezorgde deze informatie blijkbaar niet aan het State Department. De presidenten Johnson en Nixon wisten wellicht ook dat Israël kernwapens wou aanmaken, maar lieten dit oogluikend toe. Avner Cohen licht deze heel merkwaardige periode in de geschiedenis van de relatie Verenigde Staten – Israël in detail toe. Israëliëse ministers aarzelden niet om hun nucleair programma onderhandelingstechnisch uit te spelen. Als de Verenigde Staten moderne conventionele wapens aan Israël zou verkopen, zou Israël geen kernwapens nodig hebben, zegden ze jarenlang. Uiteindelijk verwierf Israël beide: moderne, Amerikaanse tanks en gevechtsvliegtuigen én kernwapens.

8. In 1963 al had eerste minister Eshkol het al over “unique security problems.”

9. Cohen maakt in zijn boek een verschil tussen “ambiguity” en “opacity”. Ik ga er hier niet dieper op in.

er een duidelijk afschrikkingseffect is. Anderzijds wil het zijn bondgenoten doen geloven dat het geen kernwapens heeft en dus propere handen heeft zodat het zonder schroom op internationaal vlak kan pleiten tegen nucleaire proliferatie, bv. in het Iran-dossier.

Israël neemt heel verregaande maatregelen om het geheime karakter van zijn wapenprogramma te behouden. Sinds de uitspraken van eerste minister Ben-Gurion in 1960 over het 'vredevolle karakter' van het Israëlisch nucleaire programma, heeft geen enkele minister er nog verklaringen over afgelegd. De Israëlische censuur verbiedt elke publicatie van informatie. Werknemers van het Dimonacomplex riskeren heel zware straffen als ze informatie naar buiten brengen. Het Israëlisch wapenprogramma blijft dan ook tot vandaag in nevelen gehuld. Slechts één keer wordt die absolute geheimhouding doorbroken.¹⁰ Nucleair technicus Mordechai Vanunu had jarenlang in Dimona gewerkt maar wordt in 1985 ontslagen omdat hij pro-Palestijnse standpunten heeft ingenomen. Hij verlaat Israël en komt in Australië terecht. Hij laat zich overtuigen om zijn verhaal aan The Sunday Times te doen en met een journalist van de krant mee naar London te komen. Het wordt voorpaginanieuws op 5 oktober 1986. De details en foto's maken Vanunu's verhaal heel geloofwaardig. Het nieuws gaat bliksemsnel de wereld rond. Israël is uiteraard in alle staten. Vanunu zelf bevindt zich bij de publicatie al niet meer in London. Hij heeft even voordien een knappe jonge vrouw, Cindy, ontmoet. Ze stelt hem voor om samen naar Rome te gaan. Vanunu gaat erop in. Bij aankomst op een appartement in Rome wordt Vanunu opgepakt door agenten van de Israëlische inlichtingendienst Mossad. De loslippigheid van Vanunu werd door de Mossad beantwoord met een klassieke 'honey trap' met Cindy als verleidster en Vanunu als op te pakken man. Vanunu wordt naar Israël overgebracht. Achter gesloten deuren wordt hij veroordeeld tot 18 jaar opsluiting waarvan elf jaar eenzame opsluiting. Vanunu kan in 2004 de gevangenis verlaten maar zijn bewegingsvrijheid is enorm beperkt. Hij mag Israël niet verlaten, moet de overheid permanent op de hoogte houden van zijn verblijfplaats, mag geen telefoon of internet gebruiken en geen contact hebben met buitenlanders. De strenge aanpak van Israël illustreert hoe belangrijk hun kernwapenprogramma en de geheimhouding ervan is. Wie overweegt klokkenluider à la Vanunu te worden, weet dat hij nergens ter wereld veilig is voor de Mossad. Meer dan waarschijnlijk zal hij of zij vele jaren zal doorbrengen in de gevangenis en nooit meer een gewoon leven kunnen leiden. Sinds de onthullingen van Vanunu zijn er geen klokkenluiders in het Israëlisch kernwapenprogramma meer geweest.

Er is dus in Israël geen discussie over het kernwapenbeleid. Wel daarbuiten. Uiteraard in de andere landen van het Midden-Oosten. Recent lanceerde professor Avner Cohen een boude stelling. Hij is voorstander van het behoud van een Israëlisch kernmacht

10. Er waren wel al tal van berichten in de pers geweest, maar nooit met bewijzen, laat staan foto's.

maar pleit er wel voor om komaf te maken met de geheimhouding. Die is volgens hem niet meer nodig en een democratie onwaardig. Cohen leeft en werkt in de Verenigde Staten waar hij ontsnapt aan de Israëliëse censuur en zulke stellingen kan verkondigen en publiek verdedigen zonder problemen te kennen.

Hoeveel kernwapens heeft Israël nu? Gezien het geheime karakter van het kernwapenprogramma lopen de cijfers sterk uiteen, van 60 tot 400. De meeste bronnen houden het op 'tussen de 100 en 200'. Daarbij zou het zowel gaan om klassieke kernwapens (plutoniumbommen) als om kernfusiebommen en misschien zelfs om neutronenbommen. Israël zou ook tactische kernwapens hebben om bv. tankcolonnes te stoppen. Het land beschikt over verschillende systemen om kernwapens te transporteren: middellangeafstandsrocketten, jachtvliegtuigen en duikboten. Anders gezegd: Israël beschikt over een zeer sterke nucleaire afschrikkingsmacht tegenover de andere landen in de regio.

Heeft Israël zijn kernwapens ooit getest? Dat is belangrijk om te checken of het werk van de atoomexperts goed is en om de kernwapentechnologie te verfijnen. Ook hier neemt Israël een speciale positie in. Ze hebben formeel uiteraard geen kernwapen getest want dat zou het einde betekenen van de 'amimut', de ambiguïteitsdoctrine. Een dergelijke test zou ook het akkoord met de Verenigde Staten oplazen. Maar misschien hebben ze wel in het geheim een test uitgevoerd.

Op 22 september 1979 neemt de Velasatelliet, een satelliet speciaal gebouwd om nucleaire testen te detecteren, een dubbel lichtflits waar in de Indische Oceaan. Amerikaans president Jimmy Carter zit binnen de 24 uur samen met enkele leden van de regering om een debriefing van de Amerikaanse inlichtingendienst CIA te krijgen. Die zegt dat het bijna zeker om een kernproef gaat. Het blijkt al snel dat de test wellicht uitgevoerd was op of in de buurt van twee kleine Zuid-Afrikaanse eilandjes.¹¹ De vraag is nu: deed Israël de test of was het Zuid-Afrika? Beide pistes zijn ongemakkelijk voor de Amerikanen. Als het Zuid-Afrika is dan moet President Carter bondgenoot Zuid-Afrika de levieten lezen. Als Zuid-Afrika weigert zijn kernwapenprogramma op te doeken, zullen andere landen geneigd zijn ook een kernwapenprogramma te lanceren of een al lopend geheim kernwapenprogramma te versnellen. Bovendien heeft Carter in die periode al zijn handen vol

11. *Hebben Belgische bedrijven aan het Zuid-Afrikaanse kernwapenprogramma meegewerkt? Ik vond er geen spoor van. Er is wel een vreemd dossier uit 1978. Toen leende Synatom, met dekking door Delcredere, 38 miljoen dollar aan het Zuid-Afrikaanse mijnbedrijf "Harmony Gold Mining" voor investeringen in de nucleaire sector, dit in het kader van een verkoop van 2000 ton uranium door het bedrijf aan Synatom. Was die lening een (onbewuste) bijdrage aan het Zuid-Afrikaanse kernwapenprogramma? Neen, het land stond toen al zeer ver in zijn kernwapenprogramma en had sowieso uranium genoeg. Elk commercieel akkoord met Zuid-Afrika gaf het land uiteraard extra financiële kracht voor zijn kernwapenprogramma. Je kan je verder uiteraard afvragen hoe zo'n lening mogelijk was in de politieke context van die tijd (embargo tegen het apartheidregime).*

met de revolutie in Iran. Sommigen Amerikaanse experts verdenken echter Israël. Ook dat zou heel vervelend voor de Verenigde Staten zijn. Als het een kernproef was, was het sowieso een zware schending van het 'Limited Test Ban Treaty' uit 1963. Dan zouden de Verenigde Naties moeten optreden. Bovendien zou in het geval het Israël was de doctrine van 'amimut' in het water vallen want heel de wereld zou weten dat het land over kernwapens beschikt. President Carter vraagt een expertencommissie een onderzoek in te stellen. Die komt tot het besluit dat het niet om een kernproef ging. De satelliet sloeg volgens de experts tilt door een micrometeorietinslag. Het Stanford Research Institute daarentegen schatte de kans op een dergelijk incident op één op een miljard tot één op honderd miljard. Tot vandaag is niet geweten wie die kernproef uitvoerde. Zuid-Afrika of Israël? Of beiden samen? De twee landen werkten al jaren intens samen in de militaire branche. Onderzoeksjournalist Seymour Hersh stelt in zijn boek 'The Samson option' dat hij van Israëlische ambtenaren vernam dat het inderdaad om een Israëlisch-Zuid-Afrikaanse test ging, zelfs om de derde. De eerste twee waren tijdens een stormweer uitgevoerd en niet opgemerkt door de Velasatelliet. Bij de derde test was er plots een opklaring en nam de satelliet de typische dubbele flicts van een kernproef waar.

Of Israël nu wel of niet kernwapens getest heeft, blijft een belangrijke vraag¹². Maar of Israël een kernwapenarsenaal heeft, is geen vraag. Daaraan twijfelt niemand. Het afschrikkingseffect is zelfs van groot belang in de verdediging van het land. Dat afschrikkingseffect is natuurlijk maar effectief op één voorwaarde. Dat de andere landen over geen kernwapenarsenaal beschikken zodat Israël haar kernwapenmonopolie behoudt. Israël wil dus al jaren absoluut verhinderen dat andere landen in het Midden-Oosten over kernwapens zouden beschikken. Daarvoor worden alle mogelijke middelen ingezet. In 1981 vernietigt de Israëlische luchtmacht een kernreactor van Saddam Hoessein in Irak. In 2007 vernietigt ze een gebouwencomplex in Syrië waar meer dan waarschijnlijk een kernreactor in aanbouw of exploitatie was. Telkens ging het om flagrante schendingen van het internationaal recht maar dat was geen punt voor Israël. De nationale veiligheid staat daarboven. Ze weigeren systematisch te wachten op maatregelen van de internationale gemeenschap. "Daar kunnen we niet op rekenen. We kunnen alleen op onszelf rekenen", klinkt het. Al mobiliseert Israël uiteraard maximaal zijn bondgenoten, in de eerste plaats de Verenigde Staten. Bijvoorbeeld om het nucleair programma van Iran te vertragen in de Verenigde Naties en het Internationaal Atoomenergieagentschap. Maar ook achter de schermen blijft Israël actief. Is de inlichtingendienst Mossad geheel of gedeeltelijk verantwoordelijk voor de moorden op Iraanse kerneleerden? Heeft Israël de computerworm Stuxnet die Iraanse nucleaire

12. Veel minder bekend is het verhaal over een kernproef in de Israëlische Negevwoestijn in september of oktober 1966. Het verhaal verscheen eerst in een Libanese krant en werd ook opgenomen in verschillende Amerikaanse kranten. De Israëlische overheid ontkende het met klem (zie Avner Cohen, *Israel and the bomb*, p 403).

installaties ontregelde, ontworpen? De meeste experts denken van wel. In het hoofdstuk over het Iraanse kernwapenprogramma kom ik nog uitvoerig terug op de relatie Israël – Iran en op de Israëlische veiligheidstrauma's. Maar ik wil het nu eerst hebben over het optreden van de Mossad in het Kempense dorpje Olen.

Van Olen naar Dimona

Operatie Plumbat. Wellicht nooit van gehoord? Toch is het een van de meest spectaculaire operaties die de Israëlische inlichtingendienst Mossad ooit uitgevoerd heeft. Het verhaal leest als een trein. Bedrog en misleiding, een geheime vennootschap, een vrachtboot met 200 ton uranium die twee weken op zee spoorloos is... Wie een verhaal of film zou bedenken met deze elementen zou overkomen als een fantast. Het is helaas echt gebeurd en doet grote vragen rijzen over de houding van de Belgische Generale Maatschappij tegenover nucleaire proliferatie.

De meeste informatie in dit hoofdstuk komt uit het verslag van een debat in het Europese Parlement waar de zaak uitvoerig ter sprake kwam. Daarnaast is er ook al het geciteerde boek 'The Plumbat affair' van Elaine Davenport, Paul Eddy en Peter Gillman. Davenport was freelance journalist. Eddy en Gilman werkten voor The Sunday Times. De auteurs namen ongeveer 200 interviews af en deden onderzoek in 17 landen. Dat is natuurlijk nog geen garantie op kwaliteit, maar toch redelijk indrukwekkend. Waar komt dat vreemde woord 'Plumbat' vandaan? Dat is niet echt duidelijk. Het woord stond op de vaten waarin het uranium vervoerd werd en werd gebruikt als codenaam voor de operatie. 'Plumbum' is Latijn voor lood en lood kan gebruikt worden om je af te schermen tegen radioactiviteit, misschien werd er daarom voor deze naam gekozen.

Het verhaal start in het Israël van de jaren zestig. Israël heeft zoals hierboven beschreven dankzij de Fransen de noodzakelijke infrastructuur en technologie verworven om kernwapens te maken: een zwaarwaterreactor, een opwerkingsfabriek en plannen voor een kernwapen. Frankrijk heeft Israël ook uranium geleverd maar tegen 1967 zijn die voorraden al flink geslonken. De Zesdaagse Oorlog heeft de relaties tussen Israël en Frankrijk helemaal verstoord. Frans president Charles de Gaulle staat aan de kant van de Arabische staten en kan het optreden van Israël absoluut niet appreciëren. De nucleaire samenwerking tussen de twee landen wordt drastisch gereduceerd. Een nieuwe lading uranium kopen bij de Fransen lijkt op korte termijn uitgesloten, misschien zelfs voor vele jaren. Andere landen zullen ook wel heel weigerachtig staan. Uranium met geweld in handen krijgen, lijkt niet mogelijk. De Mossad krijgt de opdracht een geheime operatie op te zetten om op slinkse wijze het nucleaire centrum in Dimona ongeveer 200 ton nieuw uranium te bezorgen. Dat is de minimum hoeveelheid nodig om een geloofwaardige kernwapenmacht van enkele tientallen kernwapens op te bouwen.

De Mossad kijkt al snel naar ons land. Union Minière beschikt in Olen over grote voorraden uranium uit Congo. In 1967 staat de civiele nucleaire sector nog in haar kinderschoenen en Union Minière zoekt actief naar kopers. De Mossad is niet zeker dat de Belgen wel rechtstreeks aan een Israëliisch bedrijf zullen verkopen. Bovendien is het voorafgaand en noodzakelijk akkoord van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom) absoluut niet gegarandeerd. De Mossad wil kost wat kost slagen in de operatie en zet dus een complexe constructie op om zowel Union Minière als Euratom om de tuin te leiden. De Mossad benadert het Duitse bedrijf 'Asmara Chemie' dat tegen flinke betaling koper wil zijn van het Belgische uranium. Het gaat om uranium in de vorm van 'yellowcake', een poeder verkregen na het bewerken van uraniumerts. Omdat de Mossad niet zeker is dat Union Minière uranium wil verkopen dat moet dienen voor kernenergie, wordt een andere bestemming verzonnen: gebruik als katalysator in de petrochemische nijverheid. Dat is natuurlijk je reinste nonsens maar de Mossad kan naar een precedent verwijzen. In Nederland loopt daar wetenschappelijk onderzoek over. De Mossad koopt een vrachtschip, de Scheersberg, en geeft hem een nieuwe naam door gewoon een letter bij te voegen, de Scheersberg A. Tot hun verbazing wordt de bemanning zonder boe of ba onmiddellijk vervangen door een nieuwe ploeg. Die boot moet het uranium van de Antwerpse haven naar de Italiaanse stad Genua brengen. Van daar zal het verder vervoerd worden naar Milaan, waar het Italiaanse bedrijf SAICA het zal bewerken vooraleer het terugkeert naar Duitsland.

Om technische redenen is de verkoper niet Union Minière maar een andere onderneming uit de groep van de Generale Maatschappij, de Société Générale des Minerais (SGM). Die commercialiseert grondstoffen van Union Minière. Denis Dewez is bij SGM verantwoordelijk voor de uraniumtransacties. Hij kijkt op als hij in maart 1968 de Duitsers over de vloer krijgt. Asmara Chemie? Nooit van gehoord. Uranium als katalysator in de petrochemische nijverheid? Tiens, dat is nieuw. Hij verneemt dat de Nederlanders daar experimenten mee doen. Die uitleg volstaat voor Dewez. De baas van Asmara Chemie zegt dat het uranium eerst via Genua naar Milaan moet worden overgebracht voor behandeling in het bedrijf SAICA en vervolgens moet terugkeren naar zijn bedrijf in Duitsland. Dewez heeft nooit gehoord van dat Italiaans bedrijf en als hij even gecheckt had, zou hij ontdekt hebben dat het geen enkele ervaring met uranium had en helemaal niet wist wat daarmee te doen. SAICA is een bedrijfje dat handel drijft in textielverven. De baas van SAICA en Asmara Chemie kennen elkaar goed. Maar Dewez checkt dat dus allemaal niet en antwoordt dat het transport naar Italië geen probleem is. Hij checkt maar één aspect, en dat heel nauwkeurig, de financiële kant van de zaak. De deal heeft een waarde van 3,7 miljoen dollar, wat toen een serieus bedrag was. Kan dat kleine Duitse bedrijfje dat wel betalen? Dat blijkt geen enkel probleem te zijn. Er staat geld genoeg op een rekening bij een Zwitserse bank. De deal wordt beklonken. Enkel het akkoord van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom) is nog nodig. Ook dat loopt heel vlot. De papieren van koper en verkoper zijn in orde en ja, ook bij Euratom hebben ze weet van het Nederlandse onderzoek op uranium als katalysator. De operatie kan starten.

Asmara Chemie, de schermvennootschap van de Mossad, doet beroep op transportfirma Ziegler om het uranium van Olen naar Antwerpen te vervoeren en aan boord van de Scheersberg A te brengen. Zaakvoerder Marcel Heylen van Ziegler handelt de zaak af als een routinetransport. Op 17 november 1968 verlaat de boot de Antwerpse haven. Dat was amper vijf maanden nadat het non-proliferatieverdrag na een proces van tien jaar onderhandelen was afgerond en opgesteld voor ondertekening. Dat was drie maanden nadat België het had ondertekend. Het zoveelste voorbeeld van ambiguïteit in de geschiedenis van de nucleaire sector. Voor de tribune was België telkens weer een voorbeeldige leerling, maar achter de schermen ging het er wel eens anders aan toe.

De Scheersberg A vaart langs de Golf van Biskaje en de straat van Gibraltar naar de Middellandse zee. De Scheersberg vaart echter niet naar het Italiaanse stadje Genua. Het schip zal daar nooit aankomen. Na een tocht van twee weken duikt het op in de Turkse haven van Iskenderum. De laatste twee bladzijden van het logboek van het schip zijn eruit gescheurd. De vracht is verdwenen. Die was onderweg in volle zee ergens tussen Cyprus en Turkije overgeladen op een Israëliësch schip begeleid door twee Israëliëse oorlogsschepen. De kostbare vracht werd nadien in Dimona, de Israëliëse stad in de Negevwoestijn waar Israël werkte aan haar kernprogramma, afgeleverd. Ondertussen heeft de Duitse schermvennootschap Asmara Chemie aan het Italiaanse bedrijf SAICA laten weten dat ze het contract helaas moesten schrappen en het uranium niet naar Italië zal komen. SAICA krijgt een mooie schadevergoeding zodat het geen reden tot klagen heeft. De Mossad trommelt de oude bemanning weer op en verkoopt later in alle stilte de Scheersberg A. Operatie afgerond. Geen vuilte aan de lucht, niemand heeft iets verdachts opgemerkt.

Samengevat: een Duits bedrijf treedt op als schermvennootschap van de Mossad, koopt 200 ton uranium in België, laat die zozegd naar een Italiaans bedrijf verschepen, maar daar komt de vracht nooit aan. Ze wordt midden in zee overgeladen op een Israëliësch schip om kort daarna in Dimona terecht te komen. Tweehonderd ton uranium is goed voor enkele tientallen kernwapens.

Ambtenaren van Euratom worden er zich in de loop van de daarop volgende maanden stilaan van bewust dat er iets misgegaan is. Ze krijgen van het Italiaanse bedrijf geen bewijs van ontvangst zoals nochtans wettelijk voorzien is. Aandringen bij dat bedrijf levert niets op. Is de 200 ton uranium wel degelijk aangekomen in Italië? En waar is die nu? Asmara Chemie helpt Euratom ook niet verder. Euratom heeft niet de bevoegdheden om een onderzoek in te stellen. Dat is een bevoegdheid van de lidstaten. Euratom informeert de Europese Commissie die op haar beurt de lidstaten informeert. Bovendien vraagt de Commissie aan België, West-Duitsland en Italië een onderzoek in te stellen. Het Belgische en Italiaanse onderzoek is een lachertje. Het Duitse Bundeskriminalamt steekt er iets meer tijd in, maar zonder succes. De Europese Commissie bespreekt de

zaak, beslist die zonder gevolg te sluiten en het Europese Parlement niet in te lichten, kwestie van zich niet compleet belachelijk te maken. In het jaarlijks rapport aan het Europese parlement wordt niets vermeld.

De zaak lijkt daarmee gesloten maar dreigt in 1973 aan het licht te komen. Een agent van de Mossad die bij een mislukte actie in Noorwegen opgepakt wordt, spreekt uit de biecht. "Ik ben nog eigenaar van het vrachtschip Scheersberg A geweest, het schip dat uranium naar Israël vervoerde", vertelt hij aan zijn ondervragers. De Noren houden op vraag van de Israëlische inlichtingendienst Mossad de zaak stil. Maar in 1976 gaat een Amerikaanse expert nucleaire proliferatie, Paul Leventhal, de zaak uitspitten en hij ontdekt de grote lijnen van het dossier¹³. Hij licht de pers in, ondermeer over het feit dat de Europese Commissie geen flauw benul heeft waar de 200 ton uranium was. De pers belegert de Commissie en het Europese Parlement vraagt om uitleg. De bevoegde commissaris minimaliseert de zaak, vertelt de parlementsleden en de journalisten dat het uranium niet kan gebruikt worden voor kernwapens en voegt eraan toe dat de controle ondertussen veel beter is. Case closed.

Union Minière hult zich in stilzwijgen. Het Duitse en Italiaanse bedrijf die betrokken waren in de operatie ontsnappen aan gerechtelijke vervolging. De Israëlische overheden ontkennen iets met de zaak te maken hebben. In Dimona wordt de 200 ton Belgische uranium gebruikt als basis voor de productie van kernwapens. Op diplomatiek vlak heeft Israël nauwelijks een prijs moeten betalen. De 'beste inlichtingendienst ter wereld' heeft haar werk perfect gedaan en Union Minière heeft een flinke stuiver verdiend aan de 200 ton uranium die in haar loodsen in Olen lag te wachten op een koper.

Enkele bedenkingen

Dit verhaal roept natuurlijk heel wat vragen op. De Europese Gemeenschap voor atoomenergie (Euratom) was in die tijd nog een jonge organisatie, amper tien jaar oud. Dat er dan eens een foutje gemaakt werd, valt misschien nog te vergeven. Maar hoe is het mogelijk dat ze instemden met de verkoop van zo een grote hoeveelheid uranium aan een onbekend bedrijfje? Waarom hebben ze niet gecheckt wat voor bedrijven Asmara Chemie en SAICA waren? Als de finaliteit van het uranium werkelijk experimenten in de chemische nijverheid zou zijn, dan had het bedrijf toch die grote hoeveelheden niet nodig? Euratom had ook een vergunning kunnen geven voor pakweg 100 kg, om dan

13. In de geschiedenis van de nucleaire proliferatie komt af en toe iets boven water via een persconferentie. Dat was niet alleen zo in dit geval, maar bijvoorbeeld ook in het Iraanse nuclear programma. De vraag rijst natuurlijk of de organisatoren van de persconferentie de informatie zelf gevonden hebben of ze die gekregen hebben van een of andere inlichtingendienst die via hen iets wou wereldkundig maken.

later, na het checken van de eindbestemming en het gebruik, groen licht te geven voor de export van grotere hoeveelheden. Je mag de feiten van een halve eeuw geleden niet bekijken met een bril van vandaag, toch komt het heel amateuristisch over. Ik heb aan Euratom gevraagd of ik de toelatingen voor export van uranium uit België naar andere landen in de jaren '50 en '60 mocht inkijken. Euratom antwoordde niet over die gegevens te beschikken! "We don't have figures for this period in our external trade statistics. United Nations and national authorities may dispose some information." Vreemd, als er iets bijgehouden moet worden, is het toch alles wat betreft export en import in de nucleaire sector. Alleen zo kan een grondige risicoanalyse worden opgemaakt van welk land over welke hoeveelheden gevoelig materiaal beschikt. Euratom voert al meer dan 50 jaar een beleid van non-transparantie, het schermt zich af van pers en publiek, en het slaagt er niet eens in elementaire gegevens over uraniumexport bij te houden.

Bij de houding van Union Minière en zusterbedrijf Société Générale des Minerais, kan je dezelfde bedenkingen maken. Ze checkten blijkbaar enkel of de factuur kon betaald worden, niet waarvoor het uranium zou gebruikt worden. Vanuit wettelijk oogpunt hebben ze niets verkeerd gedaan. Maar vanuit maatschappelijk en ethisch oogpunt? Het begrip 'corporate responsibility' was toen nog niet gekend. Het uranium van Union Minière werd in het verleden niet enkel gebruikt om radium te produceren, maar ook in het Amerikaanse, Engelse, Franse en nazi-Duitse kernwapenprogramma. Dat wist de top van het bedrijf maar al te goed, maar dat zette blijkbaar niet aan tot voorzichtigheid. Ik heb Marc Grynberg, de huidige CEO van Union Minière, hierover gemaïld met de vraag om meer uitleg. In de archieven van Umicore is hier niets over te vinden en in het boek dat het bedrijf bij zijn 20ste verjaardag heeft uitgegeven, "Van mijnbouw tot mars, de ontstaansgeschiedenis van Umicore, ook niet. Grynberg antwoordde: "Terugkomende op mijn eerdere mail, kan ik u bevestigen dat wij geen toegang hebben tot documenten of andere gegevens die betrekking hebben tot deze zaak. Dit geldt ook voor historische exportdata van één van de voorgangers van Umicore."¹⁴

Er zijn nog vragen. Waarom leverde het gerechtelijk onderzoek in België, Italië en Duitsland niets op? Wat dat laatste land betreft, deed al gauw het gerucht de ronde dat er een deal was tussen Duitsland en Israël. De Duitse kanselier zou Israël gegarandeerd hebben de operatie van de Mossad geen strobreed in de weg leggen.¹⁵ Informatie die uiteraard heel moeilijk te checken is. En waarom voerden de Belgen geen ernstig onderzoek? Om de grote en machtige Generale Maatschappij, de moedermaatschappij van Union Minière, niet te storen? Om de reputatie van het land niet te schaden? Toegang tot archieven zal hier hopelijk ooit een duidelijk antwoord op geven.

14. Mail van 4 januari 2012 aan de auteur.

15. Time, 30 mei 1977

Dan is er ten slotte nog de houding van de Belgische overheden. Die gaven vlot alle vergunningen zonder te checken wie de koper van het uranium was. Ook hier was onzorgvuldigheid de regel. Kwam het dossier eigenlijk formeel op de ministerraad? De notulen van de ministerraad vertellen er alvast niets over. Terwijl enkele jaren voordien een ander nucleair dossier wel op de ministerraad besproken en goedgekeurd werd. Het ging om de verkoop van uranium van Union Minière aan Zwitserland die begin jaren '50 door de regering Van Houtte werd goedgekeurd.¹⁶ In dat geval was het duidelijk dat het voor civiel gebruik was. De deal had de instemming van de Amerikanen en de Engelsen. In 1967 was de problematiek van de non-proliferatie al veel beter bekend. Dan zou het toch vreemd zijn dat het Plumbat-dossier niet in politieke kringen besproken werd? Trouwens, op de ministerraad van 17 maart 1967, dus een jaar voor de eerste contacten over de transactie, had op de ministerraad een interessante discussie plaats over de proliferatie van kernwapens. Minister van Buitenlandse Zaken Pierre Harmel vermeldde er drie risicolanden: “En effet, aux cinq pays qui disposent actuellement de la bombe atomique risquent de s'ajouter l'Inde, l'Israël et la Suède.” De minister was blijkbaar goed ingelicht¹⁷. Zweden had al jaren een kernwapenprogramma en zou dat het jaar nadien stopzetten. India zou in 1974 een 'civiele' kernexplosie uitvoeren en Israël was, zoals hierboven geschetst, met man en macht bezig om een kernwapen te verwerven. Als minister Harmel dat wist, waarom keek de overheid dan niet toe op de verkoop van het uranium van Union Minière? Of was het vertrouwen in Union Minière nog altijd zo groot dat een dergelijk toezicht niet nodig geacht werd?

Laatste vraag: wat met de Amerikaanse inlichtingendienst CIA? General Groves lanceerde, niet in de marge, maar als een nieuwe kernopdracht van het Manhattanproject, een wereldwijde zoektocht naar uranium. Speciale commando's – de fameuze operatie Alsos – liepen bij de verovering van Duitsland voorop op zoek naar het door de Duitsers in beslag genomen uranium – en de Duitse kernwetenschappers. En zo kunnen we nog vele voorbeelden geven. De CIA volgde, zeker in die harde, koude oorlogsjaren de nucleaire proliferatie heel aandachtig op. Toch liet ze 200 ton uranium uit Olen vertrekken en verdwijnen met een onbekende bestemming op volle zee? Bizar. Ofwel is dit één van de vele grove fouten van de CIA op het gebied van nucleaire proliferatie. De CIA zal later ook blunderen in het Iraakse en Pakistaanse kernwapenprogramma. Ofwel had de CIA – met wiens goedkeuring? - aan de operatie Plumbat haar zegen gegeven.¹⁸ Misschien werden zelfs enkele

16. Archieven notulen ministerraad van 10 sept 1954

17. *Dezelfde drie landen duiken op in een nota van het Amerikaanse ministerie van defensie uit 1962 en worden daar bestempeld als de drie grootste probleemgevallen na China; Avner Cohen, “Israel and the bomb”, p. 100.*

18. *De CIA dacht al vanaf 1965-66 dat Israël een kernwapenprogramma had; Cohen, o.c., p 293.*

politici en de top van Union Minière ingelicht¹⁹. Toegang tot archieven of memoires van een belangrijk politicus zullen ook hierover hopelijk ooit klaarheid brengen.

Israëliërs in Mechelen, anno 1961

Antoon Spinoy, minister van Economische Zaken en Energie en verhinderde burgemeester van Mechelen, is fier. En met reden. Een nieuw en belangrijk bedrijf heeft zich in Mechelen gevestigd en vandaag 24 oktober 1961, is het de officiële opening. Tracerlab is de naam van het bedrijf. Het is een filiaal van een Amerikaans bedrijf gespecialiseerd in meetsystemen voor kernreactoren, zowel civiele als militaire²⁰. Dat is hoogtechnologische apparatuur die essentieel is voor het functioneren van een kernreactor. Er waren maar een paar bedrijven in de wereld die dat konden maken. Een fabriek in Mechelen ging nu ook die apparatuur maken.

De markt van kernreactoren was toen nog klein, maar het bedrijf krijgt onmiddellijk al een heel groot order. Tracerlab mag meetsystemen voor drie reactoren leveren. Dat betekent werk voor heel de personeelsploeg van 75 mensen gedurende zes tot negen maanden. De klant is een bedrijf uit Israël. De meetsystemen worden geleverd. Tot verbazing van de ingenieurs van Tracerlab moeten ze die niet ter plekke installeren en ook niet voor de dienst na verkoop zorgen. Dat zullen de Israëliërs zelf wel doen.

Peter Hounam, een Britse journalist die voor de BBC en The Sunday Times werkte, bracht in 1986 de zaak-Vanunu uit. Hij vertelt het verhaal van Tracerlab in het boek 'The woman from Mossad'. Daarin stelt Hounam dat Tracerlab de meetsystemen voor de geheime reactor van Dimona bouwde. Hounam vermeldt in zijn boek verschillende Vlaamse kaderleden met naam en toenaam die het verhaal bevestigen. Ik heb er twee gemaïld maar kreeg helaas geen antwoord. De meetapparatuur zou in een oude militaire bunker aan de luchthaven van Deurne getest zijn. Volgens de auteur is het moeilijk aan te nemen dat Tracerlab, dat in de Verenigde Staten nauw samenwerkte met het leger, een dergelijke bestelling zou afwerken zonder toestemming van Amerikaanse overheden.²¹ Dan is er ook nog de vraag waarom er drie meetsystemen besteld werden terwijl er in Dimona maar één reactor is. Was het tweede meetsysteem bedoeld voor de kleine onderzoeksreactor die de Verenigde Staten enkele jaren voordien geleverd had? En de derde dan? Hounam sluit niet uit dat het derde meet-

19. *Laten we niet vergeten dat Union Minière dankzij de levering van het Congolese uranium de beste contacten had opgebouwd met de top van het Amerikaanse politieke en militaire establishment.*

20. *Tracerlab speelde een centrale rol in het ontdekken van de eerste kernproef die de Sovjet-Unie in 1949 uitvoerde. Het kon door analyseren van grond- en luchtstalen aantonen dat er een kernproef had plaatsgevonden.*

21. *Dat kan een minister zijn of de CIA, of een dienst binnen de CIA die Israël goed gezind was.*

systeem verder doorgevoerd werd naar een ander land. Maar naar welk land dan? Zuid-Afrika misschien, stelt Hounam. Intrigerende vragen.²²

De vestiging van Tracerlab in Mechelen is al lang gesloten. Ik heb een tijd geaarzeld of ik dit verhaal wel zou opnemen. Ik vind er nergens anders bevestiging van, maar Hounam is een journalist met een stevige reputatie. Bovendien is het een publiek geheim dat bijvoorbeeld de CIA al decennia lang dekmantelfirma's gebruikt om geheime operaties te ondersteunen. Zo richtte de CIA in het grootste geheim in 1950 de luchtvaartmaatschappij Air America op om materieel en troepen tijdens de oorlog in Vietnam te transporteren. Het volledige verhaal van Tracerlab moet nog geschreven worden.²³

België & Israël: nabeschouwingen

Vandaag zouden operaties zoals Plumbat en Tracerlab niet meer mogelijk zijn. De exportcontroles zijn veel strenger. Veel bedrijven kijken wel uit als ze bestellingen krijgen van delicate goederen en technologieën. Ik zeg wel 'vele', niet alle, zoals straks nog zal blijken. Hoe dan ook, Union Minière, een dochter van de Generale Maatschappij heeft – bewust of onbewust – een belangrijke rol gespeeld in het kernwapenprogramma van Israël. In de jaren '70 en '80 zullen andere bedrijven uit dezelfde Generale Maatschappij eveneens een belangrijke rol spelen in andere kernwapenprogramma's, maar dan van twee aartsvijanden van Israël: Pakistan en Irak. Union Minière kan natuurlijk beweren dat ze in het Plumbat-dossier bedrogen werden door de Mossad. Zoals we straks zullen zien, zal dat argument niet meer kunnen gebruikt worden in de Iraakse en Pakistaanse dossiers. Daar kozen enkele zusterbedrijven van Union Minière resoluut om een rol te spelen in enkele belangrijke projecten in de nucleaire sector.

22. Seymour Hersh schrijft in "The Samson Option" dat de Israëliërs de Amerikaanse inspecteurs misleidden door ondermeer gebruik te maken van een valse controlezaal. Dat zou dus een verklaring kunnen zijn voor dat derde meetsysteem. Onderzoeksjournalist Pierre Péan kwam in "Les deux bombes" tot hetzelfde besluit.

23. Een zoektocht in de archieven toonde aan dat het bedrijf jaren werkte zonder de nodige vergunningen. Pas begin 1970 vroeg het die aan. Enkele jaren later werd het bedrijf overgenomen door I.C.N. Pharmaceuticals dat er ook niet lang actief bleef. Een speurtocht in de archieven van Delcredere naar dossiers van Tracerlab leverde niets op. Blijkbaar werd de betaling van de bestelling van de meetapparatuur door Israël niet beschouwd als een risico dat verzekerd moest worden.

Hoofdstuk 4

Korte geschiedenis van de Belgische nucleaire sector¹

Op 8 december 1953 slaken de Belgische politieke kringen een zucht van verlichting. De Amerikaanse president Dwight D. Eisenhower kondigt in zijn toespraak voor de algemene vergadering van de Verenigde Naties 'Atoms for peace' aan dat de Verenigde Staten nucleaire technologie wil delen met andere landen. De Belgen waren al jaren heel gefrustreerd. Ze dachten door de verkoop van het Congolese uraniumerts en de uraniumverdragen een voetje voor te hebben bij de Amerikanen en sneller dan andere landen te kunnen delen in de geheimen van het atoom. Dat had ons land dan een voorsprong moeten geven hebben in het ontwikkelen van een eigen nucleaire industrie. Maar de Amerikaanse 'Atomic Energy Act' van 1946 had een embargo op de verspreiding van die kennis en technologie gezet. Jarenlang hadden Belgische toppolitici gesmeekt bij de Verenigde Staten om hun woord te houden en de uraniumakkoorden na te leven. Zon-

1. Ik heb voor dit hoofdstuk dankbaar gebruik gemaakt van "Kernenergie (on)besproken" van Laes et.al. en "Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique".

der effect. Nu komt er eindelijk schot in de zaak. De geamendeerde "Atomic Energy Act" van 1954 zet formeel het licht op groen voor een samenwerking met andere landen. Ons land had intussen al een reeks belangrijke beslissingen voor de uitbouw van een eigen nucleaire sector genomen. In 1947 was het Interuniversitair Instituut voor Kernfysica opgericht (dat in 1951 het Interuniversitair Instituut voor Kernwetenschappen werd). In april 1952 was het Studiecentrum voor de Toepassingen van de Kernenergie opgericht (dat later het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK-CEN) werd).

Veertien dagen na de speech van president Eisenhower koopt het nieuwe centrum een terrein van 190 ha in de gemeente Mol. Pour la petite histoire: de verkoper was... de koninklijke familie. Tussen 1954 en 1962 groeien deze terreinen uit tot de grootste bouw-werf van het land. Er komen niet alleen technische gebouwen maar ook een residentiële wijk. Tegen 1963 zullen er 1.299 mensen werken.

Terug naar de jaren '50. Het zijn jaren waarin gewerkt en gewroet wordt aan de heropbouw van het land, jaren van grenzeloos optimisme in wetenschap en techniek. Daarvoor wordt ook gerekend op kernenergie. Neem nu deze uitspraak van baron Kronacker, voorzitter van de Belgische vereniging voor de vredelievende ontwikkeling van de atoomenergie: "De toekomst van België zal afhangen van de snelheid en vindingrijkheid waarmee de kern-brandstof, krachtgeneratie, zal worden aangewend." Of kijk naar de oprichters van het Studiecentrum voor Kernenergie: een groep van topambtenaren, topindustriëlen (waaronder ook enkele van de Generale Maatschappij natuurlijk) en topwetenschappers. Er is geen twijfel: heel de natie schaaft zich 100% achter de keuze om full speed het atoomtijdperk binnen te stappen en dus is een samenwerking tussen overheidsadministraties, wetenschappers en industrie noodzakelijk. Die trilaterale aanpak zal nog decennia van kracht blijven. Universiteitsprofessoren vind je terug in de Raad van Bestuur van het Studiecentrum voor Kernenergie. Het bedrijfsleven bestelt studies bij professoren en het Studiecentrum. De inzet is drievoudig: mee zijn op het gebied van wetenschappelijk onderzoek, autonoom worden betreffende energiebevoorrading en een eigen nucleaire industriële sector ontwikkelen. Ons land had toen enkel steenkool als eigen energiebron en de voorraden ervan slonken snel. De economie groeit razendsnel, het energieverbruik ook. Elektriciteit uit kerncentrales lijkt de ideale oplossing. De Generale Maatschappij ziet van in het begin een nieuwe groeisector in de nucleaire sector. Tussen die drie uitdagingen zijn uiteraard tal van verbanden: wetenschappelijke ontwikkelingen kunnen de energiebevoorrading autonoom maken en uitgroeien tot industriële projecten. Een bloeiende industriële sector kan studies en onderzoek bestellen bij de wetenschappers.

In 1954 dopen de Amerikanen de atoomduikboot Nautilus, een duikboot die kernenergie gebruikt voor zijn energievoorziening. Het is na de ontwikkeling van de atombom een tweede resultaat van het kernenergieonderzoek in de militaire sector. De

opgedane kennis wordt gevaloriseerd bij de ontwikkeling van kernreactoren voor elektriciteitsproductie in de civiele sector.

Datzelfde jaar richten de belangrijkste industriële actoren van ons land het 'Syndicat d'Etude de l'Energie nucléaire' (SEEN) op. Union Minière is de belangrijkste aandeelhouder. SEEN heeft een heel ambitieus programma:

een systematische studie van kerncentrales die in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in gebruik genomen zullen worden.

de selectie van een van die types om daar het concept van een Belgische kerncentrale op te baseren.

de bouw van een kweekreactor², samen met de nodige uitrusting (waaronder een fabriek voor de scheiding van uranium en plutonium).

1956 wordt voor de Belgen een jaar van uitersten. In het Waalse Marcinelle komen 262 mijnwerkers om. Aan de andere kant van het land, in Mol, wordt de eerste kernreactor van het land, de BR1, in gebruik genomen. De Verenigde Staten hebben de kernbrandstof geleverd en de Britten het grafiet. In 1956 is steenkool nog goed voor 78% van de elektriciteitsproductie. Minister van Buitenlandse Zaken Spaak zegt op de ministerraad van 17 juni dat we binnen enkele jaren de leverancier van kernreactoren in Europa kunnen worden.

In 1957 ondertekenen de ministers van Buitenlandse Zaken van de Benelux, Duitsland, Frankrijk en Italië twee historische verdragen. De Europese Economische Gemeenschap en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, kortweg Euratom, worden opgericht.

In 1957 wordt het SEEN omgedoopt tot Belgonucleaire³. Dat bedrijf wordt later, op basis van een techniek in en door het Studiecentrum voor Kernenergie ontwikkeld, wereldexpert op het gebied van plutoniumtechnologie en MOX-productie, kernbrandstof bestaande uit een mengsel van uranium- en plutoniumoxide. In 1984 start de industriële productie van MOX. In augustus 2006 wordt die, wegens het wegvallen van klanten, gestopt. Belgonucleaire is vandaag nog steeds actief in de nucleaire sector voor consultancyopdrachten.

2. Een kweekreactor is een kernreactor die uit kernbrandstof kernenergie produceert en ook nieuw splijtbaar materiaal maakt.

3. De perimeter van de activiteiten was bij de aanvang heel ruim: kernreactoren, productie kernbrandstof, opwerking van bestraalde splijtstof en productie van radio-isotopen. Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique, p 407. De meeste projecten leverden niets op.

In 1957 vraagt minister van Koloniën Auguste Buisseret aan de Belgische holding Sofina een studie te maken over de mogelijkheid om een verrijkingsfabriek in Congo te bouwen. De waterkrachtcentrales aan de Ingadam zouden voor de nodige elektriciteit zorgen. Sofina richt hiervoor begin 1958 samen met Belgonucleaire, Traction électricité, Electrobél⁴ en nog enkele Belgische bedrijven een studiesyndicaat op. Het project wordt onder druk van de Verenigde Staten afgeblazen. Het idee zal nog eens opduiken in de jaren '70 zonder tot iets concreets te leiden.

In 1958 trekt de Wereldtentoonstelling in Brussel 42 miljoen bezoekers⁵. In de onderste bol van het Atomium is er een tentoonstelling over de ontwikkeling van de nucleaire wetenschap en energie in België. Sabena stelt een helikopter ter beschikking voor de verbinding Brussel-Mol. Het zijn hoogdagen voor het technologische optimisme.

In 1958 ontwerpt Ford de 'Ford Nucleo', een auto met kernenergie als aandrijving. Het blijft bij een ontwerp en schaalmodel omwille van de veiligheidsproblemen. Het feit dat een topbedrijf als Ford hier ernstig aan dacht en investeerde in de ontwikkeling van een dergelijke auto, illustreert heel goed het grenzeloze geloof in de weldaden van kernenergie.

In 1958 richten Belgonucleaire en Metallurgie Hoboken voor de verwerking van nucleair afval het bedrijf Belchim op. Het was operationeel van 1958 tot 1964.

In 1959 wordt aan de universiteit van Kinshasa (toen nog Leopoldstad) de onderzoeksreactor TRICO I opgestart, de eerste kernreactor op Afrikaanse bodem. Hij werd in de Verenigde Staten gekocht door het Gouvernement général van Belgisch Congo op vraag van Monseigneur Luc Gillon, rector van de Universiteit van Lovanium in Leopoldville en dokter in de kernfysica. Gillon volgde zeer geïnteresseerd de ontwikkelingen in de kernfysica op en vond dat er ten aanzien van Congo, waar toch het uranium voor het Manhattanproject vandaan kwam, iets mocht goedgeemaakt worden. De reactor werd ondertussen uit gebruik genomen. Een recentere onderzoeksreactor op dezelfde site zou af en toe nog functioneren.

In 1960 wordt een Belgische splijtstoffabriek opgericht, de Métallurgique et Mécanique Nucléaire (MMN). In 1972 wordt ze overgenomen worden door het Franse FBFC International. Eind 2011 kondigde hoofdaandeelhouder Areva de sluiting van de fabriek aan.

Het Studiecentrum voor Kernenergie zet heel sterk in op de plutoniumtechnologie. In 1960, slechts enkele jaren na de bouw van het centrum in Mol, worden hiervoor al twee

4. Geen typfout: er bestond toen een bedrijf met de naam "Electrobél".

5. Het "atomium" stelt eigenlijk geen atoom voor, maar een ijzerkristal.

speciale laboratoria geopend. Er wordt hiervoor samengewerkt met Belgonucleaire dat tot in de jaren '70 de labo's van het Studiecentrum kan gebruiken.

In 1961 wordt de onderzoeksreactor BR2 van het SCK in gebruik genomen. Hij is nog steeds in gebruik.

Het jaar nadien wordt de reactor BR3 in gebruik genomen. Het is een kleine reactor die elektriciteit levert aan het net waar de experts uit de elektriciteitssector de uitbating van kernreactoren voor elektriciteitsproductie leren. Het is de eerste reactor op het Europese vasteland die elektriciteit voor het net levert, een compensatie voor de levering van het Congolese uranium aan de Verenigde Staten. In 1987 wordt hij stilgelegd.

In 1963 wordt MOX-brandstof – kernbrandstof op basis van een mengsel van uranium en plutonium – in de BR2 getest, een wereldprimeur.

In 1964 lanceert het Studiecentrum voor Kernenergie, in samenwerking met de Engelsen, een groot onderzoek naar de ontwikkeling van een eigen kernreactor, het Vulcain-project. Die reactor moest zowel als motor in schepen als voor elektriciteitsproductie kunnen gebruikt worden. Het project mislukt echter. Naast technische problemen, was er ook een gebrek aan gemotiveerde industriële partners.

In 1965 neemt het Studiecentrum voor Kernenergie een speciale installatie in gebruik, de zogenaamde 'hot cels'. Daarin kunnen hoogradioactieve stoffen gemanipuleerd worden. Het Studiecentrum zal die gebruiken voor haar onderzoek op opwerking van bestraalde splijtstof en plutonium. Het centrum groeit uit tot één van de belangrijkste expertisecentra ter wereld op het gebied van plutonium. Dat was vanuit de visie van de nucleaire wereld toen een logische keuze. Plutonium werd niet op de eerste plaats beschouwd als een grondstof van kernwapens maar als energiebron. Hoe konden we onze expertise over plutonium vergroten en die ten dienste stellen van de samenleving? Dat was de vraag.

In 1966 opent koning Boudewijn de opwerkingsfabriek Eurochemic in Dessel (naast Mol). Het gaat om een project van dertien landen onder de vleugels van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Opwerking slaat op het terugwinnen van de nog bruikbare splijtstof uit bestraalde kernbrandstof. Uranium, plutonium en nucleair afval worden er gescheiden. Opwerking werd in het Manhattanproject gebruikt voor het winnen van het plutonium voor de bom op Nagasaki. In Dessel gaat het uiteraard om civiele toepassingen. Het wordt de eerste niet-militaire opwerkingsfabriek ter wereld. België had zwaar gelobbyd om die pilootfabriek op haar grondgebied te hebben, een kwestie van prestige en economisch belang. Maar in 1975 wordt de exploitatie al stopgezet. De werkingskosten zijn heel hoog, Frankrijk en Duits-

land waren hun eigen weg in geslagen en hadden Eurochemic niet meer nodig voor opwerking. België neemt de fabriek over om ze te herstarten, maar dat lukt niet en ons land blijft met de gigantische factuur van de opkuis zitten.

In 1978 richten Belgonucleaire, Tractionel en Electrobél (de laatste twee fuseerden later tot Tractebel) het bedrijf Belgatom op. Belgatom krijgt als opdracht de prospectie van opdrachten voor de drie aandeelhouders en het afsluiten van contracten in de nucleaire sector, vooral in het buitenland. De drie aandeelouders voeren dan elk hun deel van de opdracht uit. Belgatom heeft een minimale staf. Vandaag is het bedrijf in handen van Tractebel (80%) en Belgonucleaire (20%).

Een aantal vaststellingen⁶

De Generale Maatschappij was in de jaren '50 en '60 heel actief in de kernenergiesector. Ze mikte op de beheersing van heel de splijtstofcyclus:

ontginning van uranium in Congo (Union Minière)

het maken van splijtstof (MMN)

de bouw van centrales (Cockerill, ACEC e.a.)

de afvalverwerking (Belchim).

Maar het werd niet echt een succesverhaal:

de ertsproductie van Shinkolobwe daalde al in de jaren '50 en na de onafhankelijkheid van Congo viel de industriële productie helemaal stil.

het maken van splijtstof kwam in Franse handen: de splijtstoffabriek MMN werd FBFC. Eind 2011 kondigden de Fransen de sluiting van de fabriek aan.

er kwam geen eigen Belgische reactor, meer nog, het Amerikaanse Westinghouse nam in 1970 de nucleaire afdeling van het bedrijf ACEC over. De zeven Belgische reactoren zouden weliswaar veel Belgische ondernemingen grote bestellingen bezorgen maar de reactoren zouden van Amerikaanse makelij zijn, niet van Belgische.

6. Met andermaal dank aan Kernenergie (on)besproken van Laes en co.

Belgonucleaire moest door de overheid in 1971 van het faillissement gered worden. Haar keuze voor specialisatie in de sector van de kweekreactoren bleek een verkeerde te zijn.

Het onderzoek naar een eigen reactor type (Vulcain) werd in 1968 stopgezet.

De sluiting van Eurochemic in 1975 had tot gevolg dat ons land ook voor opwerking van bestraalde splijtstof afhankelijk werd van het buitenland.

De hooggespannen verwachtingen in het begin van de jaren '50 waren 25 jaar later dus niet ingelost. Dan moesten de incidenten in Harrisburg en Tsjernobyl nog plaatshebben en was het project van de snellekweekreactor in het Duitse Kalkar nog niet opgegeven, drie gebeurtenissen die een zware domper op het nucleaire enthousiasme zetten. Er werd gedurende decennia heel veel geld in wetenschappelijk onderzoek in de nucleaire sector gestoken – sinds de jaren '50 tot vandaag het grootste deel van het wetenschappelijk onderzoek in de energiesector, dit de eerste decennia zonder enig parlementair debat. Ook de industrie legde flink wat geld op tafel, maar ook met weinig rendement. Sommige keuzes liepen verkeerd af, zoals de opwerkingsfabriek Eurochemic en de Belgische reactor Vulcain. Andere keuzes leidden tot industriële projecten die in buitenlandse handen kwamen (FBFC).

Er werd door de overheid nooit een studie gemaakt over het rendement van het vele geld dat de belastingbetaler in de nucleaire sector investeerde.

Wat bleef er in de jaren '80 van de Belgische nucleaire sector over? Samengevat komt het op het volgende neer:

- een onderzoeksinstelling met internationale faam, het Studiecentrum voor Kernenergie.

- een wereldexpert op het gebied van plutoniumtechnologie en MOX-productie, Belgonucleaire, en een producent van kernbrandstof, FBFC.

- het ingenieursbureau Tractebel Engineering met een belangrijke nucleaire afdeling.

- en daarnaast natuurlijk bedrijven die onderdelen produceerden die zowel in kerncentrales als in klassieke elektriciteitscentrales konden gebruikt worden: stoomgeneratoren, turbines etc.

Er zijn ook enkele bedrijven die je niet rechtstreeks zou linken met de nucleaire sector maar die op een bepaald moment er wel een rol gaan spelen. Zo zal ik het in het hoofd-

stuk over het Iraakse nucleaire programma hebben over de bouw van een fosfaatfabriek en het Belgische bedrijf Sybeta. Enkele jaren geleden kwam nog een ander soort bedrijven in de kijker: bedrijven die 'dual use'-goederen produceren. Dat zijn goederen die zowel binnen als buiten de nucleaire sector kunnen gebruikt worden, zoals de isostatische persen van Epsi, een KMO uit Temse. Daar ga ik later in dit boek nog dieper op in.

De mislukking van de poging om een sterke, Belgische nucleaire sector uit te bouwen wordt ook geïllustreerd door de evolutie van een koepelvereniging. In 1957 wordt de Groupement professionnel de l'industrie nucléaire (GPIN) of Beroepsgroepering van de Kernnijverheid opgericht, met niet minder dan 55 bedrijven als stichtende leden. Het aantal leden loopt al snel op tot 77. Het gaat om een aparte federatie binnen het Verbond voor Belgische Ondernemingen, het VBO. Maar tien jaar later is het aantal leden al sterk teruggelopen. De GPIN wordt in 1972 opgedoekt. Het Belgisch Nucleair Forum neemt dan een deel van de activiteiten over: het netwerken en het lobbyen. Vandaag is er dus binnen het VBO geen aparte nucleaire bedrijfsorganisatie. De bedrijven uit de nucleaire sector zijn wel actief binnen Agoria, de sectorfederatie voor de technologische industrie in België. Het gaat daarbij volgens informatie op de website van Agoria om een tiental bedrijven. Als je de kerncentrales buiten beschouwing laat, is de kern-energiesector in ons land een kleine marginale sector zowel vanuit economisch standpunt als op het gebied van tewerkstelling.

Hoofdstuk 5

Pakistan

Inleiding

Terwijl in het landelijke Mol met man en macht gebouwd wordt aan wat het prestigieuze Studiecentrum voor Kernenergie moet worden, beslist aan de andere kant van de wereld een straatarm land een nucleair programma te lanceren. De Pakistaanse eerste minister Huseyn Shaheed Suhrawardy is in oktober 1954 op bezoek in het Witte Huis en deelt in de marge van zijn ontmoeting aan de Amerikaanse president Eisenhower zijn plannen mee. De presidentiële speech 'Atoms for peace' van december 1953 heeft ook de hoogste kringen in Pakistan warm gemaakt voor de nucleaire droom. Het zal de start worden van heel bijzonder parkoers. Waar staan we vandaag, bijna 60 jaar later? Pakistan is nog steeds een doodarm land, worstelt met gigantische energieproblemen, blijft politiek heel instabiel en onvoorspelbaar, maar is wel een kernmacht geworden. Welke rol heeft ons land daarin gespeeld? Ik schets in dit hoofdstuk eerst de ontwikkeling van de nucleaire sector in Pakistan, daarna analyseer ik de situatie en in een derde hoofdstuk ga ik dieper in op de Belgische bijdrage.

De Pakistaanse nucleaire sector, van de onafhankelijkheid tot nu.

Ik ga uitvoerig in op de geschiedenis van de nucleaire sector in Pakistan. Dat is noodzakelijk om het Belgische optreden te kunnen kaderen.

Onafhankelijkheid

In 1947 wordt Pakistan onafhankelijk. Het had toen twee kleine elektriciteitscentrales, goed voor 60 MW. Ter vergelijking, de gascentrale van Drogenbos is op haar eentje goed voor 460MW. Vandaag beschikt Pakistan over een capaciteit van 20.000 MW, goed voor

een productie van 88 terawattuur (cijfer uit 2005). Ons land zit daar licht boven (rond de 90 terawattuur) maar Pakistan heeft wel 15 keer meer inwoners (rond de 170 miljoen). Veertig procent van de Pakistanen heeft geen elektriciteit.

Pakistan is een zeer arm land. In 2010 was het Bruto Binnenlands Product per inwoners 2800 dollar waarmee Pakistan op plaats 136 van een lijst van 183 landen staat, achter landen als India, Vietnam en Bolivia. Elke vier minuten sterft er een pasgeboren kind. Dat was niet altijd zo. In de jaren vijftig deed Pakistan het relatief goed in de regio¹. De zorg voor moeders, kinderen en pasgeborenen holde de afgelopen decennia achteruit. Pakistan is een straatarm ontwikkelingsland dat maximaal zou moeten investeren in onderwijs, gezondheidszorg, landbouw, infrastructuur etc. Helaas investeert het jaarlijks miljarden dollars aan defensie.² Had Pakistan de laatste 30 jaar half zoveel geld in defensie gestoken en het uitgespaarde geld in bv. onderwijs, landbouw en gezondheidszorg geïnvesteerd, dan zouden miljoenen Pakistanen het vandaag heel wat beter hebben.

De Indiase bom

Amper zeven jaar na de onafhankelijkheid lanceert Pakistan een civiel nucleair programma. Twee jaar later wordt de Pakistan Atomic Energy Commission (PAEC) opgericht. Honderden studenten worden naar het buitenland gestuurd voor een opleiding fysica of een andere opleiding die nuttig kan zijn voor het nucleaire programma. Pakistan krijgt van de Verenigde Staten in 1965 een onderzoeksreactor en Canada bouwt in Karachi een eerste reactor om elektriciteit te produceren, KANUPP. Die wordt in 1971 in gebruik genomen. Pakistan weigert dat zelfde jaar het non-proliferatieverdrag te ondertekenen, wat voor consternatie zorgt in de internationale gemeenschap.

In 1974 voert India tot verrassing van de internationale gemeenschap een kernproef uit.³ India noemt de test 'The smiling Buddha' en spreekt van 'peaceful purposes'. Een knap staaltje 'nucleaire ambigüiteit'. Geweldloosheid is een belangrijk aspect van het boeddhisme. Door de proef de naam 'De lachende Boeddha' te geven, associeert India het met geweldloosheid. Dat wordt nog eens versterkt door de term 'peaceful purposes' te gebruiken.

-
1. 13 oktober 2011 (IPS) Volgens een recente studie van de Wereldgezondheidsorganisatie, Save the Children en de London School of Hygiene and Tropical Medicine, die gepubliceerd is in het medisch tijdschrift PLoS Medicine, behoort Pakistan tot de vijf landen in de wereld die goed zijn voor de helft van alle neonatale sterfte..In Pakistan is de neonatale sterfte 42 per 1000 geboorten. Het wereldwijde gemiddelde is 23,9 per 1000 geboorten
 2. 6,4 miljard dollar in 2020, cijfers wiki van SIPRI
 3. India gebruikte hiervoor een door de Canada geleverde onderzoeksreactor, de CIRUS. De Verenigde Staten leverden het zwaar water. India had zich zowel tegenover de Verenigde Staten als Canada verbonden de reactor niet te gebruiken voor militaire doelstellingen. Quod non. Zie ondermeer Robert MOZLEY, *The Politics and Technology of Nuclear Proliferation*, Seattle and London, University of Washington Press, 1998, p. 187.

Naast Israël en de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad die over kernwapens beschikken, is er dus een zevende land dat de kernwapentechnologie beheerst. De productie van een eigen kernwapen was enkel mogelijk door de controles van het Internationaal Atoomenergieagentschap flagrant te schenden. Dat zorgt voor een schok in tal van landen. Een doodarm ontwikkelingsland is erin geslaagd een kernproef uit te voeren. Ondanks aandachtige opvolging van het nucleaire programma door de Amerikaanse inlichtingendienst CIA, hebben de Amerikanen niets zien aankomen: één van de vele flaters van de CIA in de strijd tegen de nucleaire proliferatie.

Het nucleaire oligopolie van de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad werd dus doorbroken⁴. De geest was uit de fles. Een echt groot internationaal offensief tegen India met bv. harde economische sancties, komt er niet. Canada wil vermijden dat Pakistan dezelfde weg opgaat en weigert vanaf 1976 nog uranium te leveren voor de KANUPP-reactor. Pakistan is woest. Hun aartsvijand India beschikt over kernwapens, zij niet en nu worden ze ook nog eens gesaboteerd in hun nucleaire programma. Pakistan beslist om zijn eigen brandstofcyclus te ontwikkelen en slaagt daar ook in. Het land beheerst na een aantal jaren de hele nucleaire cyclus, van uraniumontginning tot de productie van brandstof voor kernreactoren.

Naast KANUPP heeft het land ook nog twee reactoren voor elektriciteitsproductie. Die werden gebouwd in samenwerking met China. De KANUPP-reactor heeft al die jaren zelden aan volle kracht gewerkt zowel om technische redenen als wegens de onbetrouwbaarheid van het hoogspanningsnet. Kernenergie was in 2009 maar goed voor 2,4% van de elektriciteitsbevoorrading. Pakistan wil haar capaciteit aan kernenergie tegen 2030 uitbreiden tot 8.800 MW maar experts zijn sceptisch over deze plannen. Pakistan heeft het non-proliferatieverdrag nog altijd niet ondertekend en kan dus niet zomaar nucleaire technologie en goederen in het buitenland aankopen. Bovendien is de kost van dit investeringsprogramma heel hoog voor het straatarme land.

De PAEC

Laten we inzoomen op de PAEC, de Pakistaanse Atoomenergiecommissie. Van in het begin houdt de PAEC zich zowel met civiele als met militaire nucleaire zaken bezig. Meer nog, de twee programma's zijn onlosmakelijk verbonden. Dankzij het enorme belang van het militaire nucleaire programma, ontwikkelt de PAEC zich tot een soort 'staat in de staat' met heel veel macht. Benazir Bhutto, dochter van de vroegere president Ali Bhutto, zal later tegen de Amerikanen zeggen dat, ook in de tijd dat zij eerste mi-

4. Het was al in het geheim doorbroken door Israël.

nister van Pakistan was, ze weinig van het nucleaire programma wist. Alvast tot in 2005 heeft het Pakistaanse parlement nooit de begroting van de PAEC gezien. Als het gaat over wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkelingen, is de Atoom-energiecommissie de referentie. Ze heeft ook een bevoorrechte toegang tot de schaarse human resources en het weinige kapitaal dat het land heeft. Dat is een aspect dat bij ons helaas weinig aandacht krijgt. De nucleaire sector is zeker in landen zoals Pakistan met beperkte budgetten en een beperkt aantal wetenschappers een slokop van geld en knowhow. Dat geld en die menselijke expertise kunnen dus niet ingezet worden voor andere doelstellingen waar de inwoners veel meer behoefte aan hebben zoals o.a. landbouw, gezondheidszorg, onderwijs of infrastructuur. De keuze voor kernenergie en kernwapens van landen als Pakistan, India en Noord-Korea heeft heel negatieve gevolgen voor de ontwikkelingsperspectieven van het land.

Bhutto wil de bom

In 1971 verliest Pakistan – in twee weken! – een oorlog tegen India en wordt het land in twee gesplitst. Pakistan verliest 150.000 vierkante kilometer grondgebied, Oost-Pakistan, dat een onafhankelijk land wordt: Bangladesh. De nederlaag is een heel zware vernedering voor Pakistan. Door de nederlaag verliest het land zijn geopolitieke, strategische en economische invloed in Zuid-Azië. President Zulfikar Ali Bhutto maakt in de VN-Veiligheidsraad de vergelijking met het Verdrag van Versailles dat Duitsland in 1919 gedwongen werd te ondertekenen. Bhutto zweert dat Pakistan een dergelijke vernedering nooit meer zal meemaken. Hier bij ons in Leuven is een jonge Pakistaanse doktoraatsstudent diep onder de indruk van de nederlaag van Pakistan. Abdul Qadeer Khan had als ‘islamitische Indiër’ met zijn familie zijn geboortestad Bhopal moeten ontvluchten naar Pakistan en onderweg honderden door hindoes vermoorde moslims gezien. Hij had toen gezworen iets voor zijn land te doen. De nieuwe vernedering motiveert hem nog meer en hij zal enkele jaren later een sleutelrol spelen in de ontwikkeling van de Pakistaanse atoombom.

Op 20 januari 1972 brengt president Zulfikar Ali Bhutto, pas een maand in functie en nog zwaar onder de indruk van de nederlaag in de oorlog met India een maand voordien, de beste wetenschappers en ingenieurs van het land samen in Multan. De premier en de experts zitten er onder een shamiana, een bontgekleurd baldakijn van zeildoek. Hij kondigt aan dat hij een atoombom wil en vraagt de aanwezigen er zich voluit voor in te zetten. De reacties zijn enthousiast. Munir Ahmad Khan⁵, dan nog werkzaam op het Internationaal Atoomenergieagentschap, krijgt de leiding van het project. Het wordt

5. Niet te verwarren met Abdul Qadeer Khan, die dan nog in Europa aan de slag is.

Project-706 gedoopt. Als in 1974 India een eerste kernproef uitvoert, krijgt Pakistan een nieuwe mokerslag. President Bhutto is hierdoor nog meer gemotiveerd en zet alles op alles om ook over kernwapens te beschikken. Dat wordt vanaf dan de absolute kernmissie van de leiders van het land de volgende decennia. Bhutto had al in 1965, toen hij minister van Buitenlandse Zaken was, duidelijk gemaakt waarover het zou gaan: "If India builds the bomb, we will eat grass and leaves for a thousand years, even go hungry, but we will get one of our own."⁶

A.Q. Khan, een Leuven student⁷

Abdul Qadeer Khan heeft in Leuven ondertussen zijn doctoraatstitel behaald, niet in de kernfysica, maar in metallurgie, een expertisedomein dat hem nog goed van pas zal komen. Zijn mentor⁸, professor Brabers, zegt hem dat het Fysisch Dynamisch Onderzoekslaboratorium (FDO) in Delft een metallurg zoekt en dat hij Khan zou kunnen aanbevelen. Khan gaat erop in en op 1 mei 1972 gaat hij al bij het FDO aan de slag. Het FDO gaat URENCO, een samenwerkingsverband van Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland om uranium te verrijken⁹, ondersteunen. Khan krijgt zo toegang tot geheime informatie. Hij besluit 'zijn land te dienen' en kopieert er alles wat hij in handen krijgt: plannen van centrifuges, technische nota's, lijsten van leveranciers van onderdelen...

Hij neemt contact op met de Pakistaanse overheid en wordt atoomspion. Als je het verhaal over deze spionage leest, dan ben je verbaasd hoe lichtzinnig Khan in die tijd bij URENCO al die informatie bijeen kon scharrelen. Eind 1975 voelt Khan dat de situatie gevaarlijk wordt en hij vlucht met zijn gezin naar Pakistan. In 1976 vervoegt hij Project-706. De 'spionagezaak Khan' zal pas vier jaar later, in 1979, losbarsten in de pers. De zaak haalt de wereldpers en veroorzaakt grote debatten in Nederland. De Israëlische minister-president Menachem Begin zendt zijn Nederlandse collega een boze brief over de gevolgen van een mogelijke Pakistaanse atoombom voor Israël.

Khan zal in 1983 door een Nederlandse rechtbank in eerste aanleg bij verstek voor spionage veroordeeld worden. Het vonnis wordt wegens procedurefouten in beroep tenietgedaan. Kopieën van de tekeningen die Khan begin jaren '70 in het Nederlandse Almelo

6. Volgens sommige bronnen deed hij deze uitspraak op een persconferentie in 1975. Ik hou me aan *The Economist* en het "International Institute for Strategic Studies" als bron.

7. Voor alle details, zie de boeken van Egmont Koch, David Albright, en Bruno Tertrais en de studie van het I.I.S.S. in de bibliografie achteraan.

8. Hij wordt vaak zijn promotor genoemd, maar dat klopt niet, dat waren prof L. Delaey en prof A. Deruytere.

9. Ze wilden niet meer afhankelijk zijn van de Verenigde Staten. Frankrijk ging een eigen koers varen, met een ander technologisch proces.

kopieerde, zullen drie decennia later door inspecteurs van het Internationaal Atoome-nergiesagentschap in Iran teruggevonden worden. Dat was het werk van het ondertussen internationaal heel sterk uitgebouwde netwerk van A.Q. Khan.

Twee Khans op weg naar de bom

Laten we even inzoomen op het kernwapenprogramma van Pakistan. Pakistan mikt eerst op de plutonumpiste om een atoombom te maken, net zoals India en Israël. Maar omwille van de moeilijkheden om in het Westen opwerkingstechnologie te verwerven, wordt al snel ook de uraniumpiste ontwikkeld. De plutonumpiste wordt ontwikkeld door Munir Khan. De uraniumpiste start maar echt als A.Q. Khan opduikt met zijn gestolen centrifugeplannen uit Nederland. De Pakistaanse leiders zullen jarenlang de genadeloze concurrentie en strijd tussen de twee Khans uitspelen om hen nog meer te motiveren zo snel mogelijk de bom te ontwikkelen. Munir Khan blijft tot 1991 weliswaar de leider van de PAEC, maar A.Q. Khan slaagt er snel in heel veel autonomie te verwerven en zijn eigen 'staat in de staat' te ontwikkelen. Munir Khan is ook verantwoordelijk voor het wapenklaar maken van de splijtstof, zeg maar de finale productie van de atoombommen.

De uraniumpiste

Even technisch nu. A.Q. Khan wil eigen centrifuges bouwen om uranium te verrijken. Dat is technisch bijzonder moeilijk, ook al heb je de plannen van die centrifuges. Je hebt vele tientallen onderdelen nodig en die kon Pakistan in de jaren '70 niet zelf maken. Dus neemt Khan de lijst van leveranciers in Europa die hij in Nederland had meegenomen en zet hij een heel breed aankoopprogramma op met tussenpersonen, spookfirma's, contacten in de ambassades etc. In de jaren '70 en '80 was de exportcontrole nog veel soepeler en Khan slaagt erin na vele jaren puzzelen de nodige onderdelen bij elkaar te sprokkelen, centrifuges te bouwen en uranium te verrijken. Het hoogverrijkte uranium wordt de grondstof voor de Pakistaanse kernwapens.

Duitse en Zwitserse firma's hebben in de bevoorrading van het verrijkingsprogramma van A.Q. Khan een sleutelrol gespeeld. Ze verdienen er pakken geld aan want Khan gaat vlotjes boven de marktprijs om toch maar zijn waar te kunnen kopen. Khan voelt zich de redder des vaderlands en zal dat door de jaren heen steeds meer laten merken. Hij ontwikkelt een echte personencultus rond zijn figuur en bouwt zijn onderneming uit tot een bedrijf waar 10.000 mensen werken en een breed gamma van militaire en burgerlijke producten gemaakt worden. Naast zijn officiële activiteiten, ontwikkelt hij een heuse internationale zwarte markt van nucleaire technologie met tussenpersonen van Zuid-Afrika over Dubai tot Duitsland en Zwitserland. In welke mate de Pakistaanse leiders van alles op de hoogte waren, is tot vandaag nog niet goed geweten. Het lijkt zo

goed als uitgesloten dat niemand binnen het militaire establishment en de ISI, de Pakistaanse inlichtingendienst, op de hoogte was.

Begin 2004 wordt Khan, na jaren spuurwerk van de CIA en MI-6¹⁰, ontmaskerd. De internationale gemeenschap ontdekt met ontzetting wat Khan gedaan heeft. Hij heeft andere landen alle ingrediënten geleverd om zelf kernwapens te produceren: de verrijkingsexpertise, de materialen die je daarvoor nodig hebt en de knowhow om een atoombom te bouwen. De invoerder werd uitvoerder. Het gaat daarbij niet om modellanden maar wel om Noord-Korea, Libië en Iran. Mohammed el Baradei, de chef van het Internationaal Atoomenergieagentschap, windt er geen doekjes om¹¹: “Het is onthutsend vast te stellen dat kerntechnologie een privé-goed geworden is. Als dat netwerk was doorgegaan met zijn activiteiten, zou men erin geslaagd zijn een privé-atoombom te ontwikkelen en te commercialiseren op de zwarte markt. Terreurgroepen zouden toegang gekregen hebben tot kernwapens. Het was een zeer complexe operatie. Dertig bedrijven in dertig landen in de hele wereld zijn erin geslaagd twee decennia lang actief te zijn.”

De Verenigde Staten dwingen president Musharraf om Khan opzij te schuiven. Khan komt er vanaf met enkele maanden huisarrest en is sinds begin 2009 weer op vrije voeten. De deal tussen Pakistan en de Verenigde Staten lijkt in te houden dat hij zich rustig houdt en geen verklaringen aflegt. Betekent dit dat Pakistan zijn sluwe pogingen om sluiks goederen voor zijn militaire atoomprogramma in te voeren, heeft opgegeven? Helaas niet. Pakistan kan nog steeds niet 100% voorzien in de noden van zijn kernwapenprogramma. Ook na de arrestatie van Khan blijven schandalen naar boven komen. Zakenmannen uit Pakistan, Israël en Duitsland lopen tegen de lamp.

De plutoniumpiste

Laten we even teruggaan naar de jaren '70, een cruciale periode om straks het Belgische optreden in Pakistan te begrijpen. In januari 1977 wordt Jimmy Carter president van de Verenigde Staten. De strijd tegen de verspreiding van kernwapens staat bovenaan zijn agenda. Hij wil niet meer weten van opwerking van bestraalde splijtstof omwille van de proliferatierisico's.¹² Europa, de Sovjet-Unie en Japan volgen die lijn niet en gaan door met opwerking. Een van de belangrijke aandachtspunten van president Carter is Pakistan. Hij wil verhinderen dat het land kernwapens ontwikkelt. Carter tikt Duitsland en Zwitserland flink op de vingers voor hun roekeloosheid waarmee beide landen export van gevoelig materiaal

10. De Britse buitenlandse inlichtingendienst.

11. De Standaard, 18 en 19 december 2004.

12. Zijn voorganger, President Ford, kondigde op 28 oktober 1976, onder druk van Carter die hard campagne voerde rond het thema, al een ferme verstrenging van het Amerikaanse beleid aan.

naar Pakistan toelaten. In april 1977 slaat hij de opwerkingstechnologie in de ban wat tot een zwaar rondje armworstelen zal leiden met de Fransen die een industriële opwerkingsfabriek in Pakistan willen bouwen. Maar als op Kerstmis 1979 de Russen Afghanistan binnenvallen, verandert alles. De Verenigde Staten hebben Pakistan nodig in hun strijd tegen de Russische bezetting. Zbigniew Brzezinski, de nationale veiligheidsadviseur van Carter zei het in een memo aan Carter onomwonden: "This will require a review of our policy toward Pakistan, more guarantees to it, more arms aid, and, alas, a decision that our security policy toward Pakistan cannot be dictated by our non-proliferation policy."¹³ Pakistan krijgt het vanaf dan een stuk makkelijker in zijn race naar het statuut van kernmacht. De strijd tegen de Sovjet-Unie is belangrijker dan de strijd tegen de proliferatie van kernwapens.

In 1978 schrijft de CIA in een 'top secret' nota over Pakistan dat het een geheim nucleair wapenprogramma heeft. Enkel de plutonumpiste via de KANUPP-reactor wordt vermeld.¹⁴

Interessanter nog zijn een non-paper en een telegram van de Amerikaanse ambassade in Brussel naar het State Department, de Amerikaanse overheidsdienst van Buitenlandse Zaken, in Washington, gedateerd op 13 november 1978.¹⁵ Het telegram bevat een verslag van een ontmoeting tussen een Amerikaanse diplomaat en Raoul Schoumaker, directeur-generaal van het Belgische Ministerie van Buitenlandse Zaken. Schoumaker krijgt van de Amerikaanse diplomaat een non-paper, een niet-officiële nota over de Amerikaanse beleidslijn over een opwerkingsfabriek in Pakistan.¹⁶ Die werd in die periode aan twaalf landen overgemaakt. De inhoud is heel verontrustend: "Pakistan may attempt to obtain technical expertise, materials, and equipment from individuals and firms in various foreign countries, including yours. (...) We have, in addition, highly sensitive information that nuclear explosive design and development work is underway in Pakistan." Als de opwerkingsfabriek in Chasma of de Pinstechfaciliteit zou gebouwd worden, zou er jaarlijks genoeg plutonium voor enkele kernwapens kunnen geproduceerd worden, stelt de nota. Schoumaker zegt aan de Amerikaanse diplomaat er niet over te twijfelen dat de Pakistaanse president Bhutto de bom wil en dat het moeilijk zal zijn hem te stoppen. Hij voegt eraan toe dat de Belgische regering 'unequivocally (ondubbelzinnig) tegen elke nucleaire proliferatie gekant is en zeker niet zal toelaten dat Belgische bedrijven op één of andere manier aan het Pakistaanse kernwapenprogramma zullen meewerken. Het telegram geeft ook een kort verslag van een ontmoeting tussen een Engelse diplomaat met Simone Herpels, topambtenaar bij

13. Zie FAS: <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL32745.pdf>

14. Egmont Koch, *Atoombommen voor Al-Qaeda, Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet, 2005, p. 81*

15. *The Nuclear Security Archive, Document 13K: U.S. Embassy Belgium cable 21508 to State Department, 13 November 1978, Secret*

16. *The Nuclear Security Archive, Document 12: "US Demarche on Pakistani Reprocessing Plant," Department of State cable 281962 to U.S. Embassy United Kingdom et al., 4 November 1978,*

Buitenlandse Zaken en verantwoordelijk voor nucleaire dossiers. Herpels zegt dat ze het ministerie van Economische Zaken op de hoogte zal brengen. Zij zijn immers bevoegd voor exportdossiers. Ze voegt eraan toe dat het ministerie van Buitenlandse Zaken in gevoelige dossiers zijn zeg heeft en dat deze dossiers heel aandachtig opgevolgd worden. Vanaf november 1978 waren de Belgische overheden dus perfect op de hoogte van het Pakistaanse geheime kernwapenprogramma en van het feit dat het land hiervoor misschien ook in ons land aankopen zou doen. Je zou denken dat de Belgische overheid, omwille van de bijzonder gespannen verhouding tussen India en Pakistan en onze wettelijke verplichtingen als land dat het non-proliferatieverdrag geratificeerd had, vanaf dan uiterst waakzaam zou zijn. Zoals straks zal blijken, was dat helaas niet het geval.

De Amerikanen blijven diplomatieke initiatieven nemen. Zo gaat in 1979 een Amerikaanse delegatie langs in Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Zwitserland en België om te waarschuwen voor het feit dat Pakistan via schermvennootschappen en tussenpersonen aankopen wil doen voor zijn militaire nucleaire programma. De Belgische overheid werd dus nog eens bijkomend gewaarschuwd.

Ondertussen zitten de Pakistanen niet stil. Munir Khan werkt verder aan de plutonumpiste. Aan de basis van de plutonumpiste ligt de zwaarwaterreactor KANUPP. Het voordeel van een zwaarwaterreactor is dat je geen verrijkt uranium nodig hebt, maar gewoon uranium. Je hebt dus niet de complexe verrijkingstechnologie nodig. Maar er is een andere grote uitdaging. Hoe haal je het plutonium uit de bestraalde splijtstof? Dat vergt heel speciale en complexe technologie, 'reprocessing' of 'opwerking'. Pakistan zal die jarenlang in het buitenland proberen op te kop te tikken wat uiteindelijk ook lukt.

KANUPP staat onder toezicht van het Internationaal Atoomenergieagentschap. Maar volgens experts is het best mogelijk om het agentschap om de tuin te leiden en ongezien toch bestraalde splijtstof te verwijderen om er vervolgens het plutonium uit te halen. Bovendien verhinderde Pakistan in 1981 en 1982 dat het agentschap KANUPP effectief controleerde. Het is heel waarschijnlijk dat de Pakistaanse experts inderdaad heimelijk bestraalde splijtstof uit de reactor hebben gehaald om het plutonium eruit te halen. Een vertrouwelijke nota van het Amerikaanse 'Department of State' van 23 juni 1983 bevestigt dat:

"The Government of Pakistan is pursuing both the reprocessing and uranium enrichment routes to obtain fissile material for their program. They are building a facility near Pinstech capable of extracting small quantities of plutonium from KANUPP-power reactor fuel.

We believe the ultimate applications of the enriched uranium produced at Kahuta, which is unsafeguarded, is clearly nuclear weapons."

Sinds 1983 weten de Amerikanen dus dat Pakistan twee pistes volgt om kernwapens te maken. Bevriende regimes en inlichtingendiensten zullen hier zeker ook over gebriefd zijn, kwestie van te vermijden dat die bewust of onbewust aan het Pakistaanse atoomprogramma zouden meewerken.

Een ander passage in de nota van het Department of State slaat op KANUPP, de zwaarwaterreactor die Canada geleverd heeft:

“Spent fuel from KANUPP is the only source of suitable quantities of irradiated uranium to support a nuclear weapons program. To use this material, however, Pakistan would probably have to abrogate or violate Pakistan’s safeguards agreement with Canada and the IAEA.

Pakistan’s introducing indigenously produced fuel rods into KANUPP and the resultant inability of the IAEA to monitor the amount of fuel flowing through the reactor, as well as the IAEA’s determination that other safeguards measures were inadequate over the last year and a half raised concerns regarding the possible diversion of spent fuel from the reactor to unsafeguarded nuclear facilities.”

De Amerikanen beseffen heel goed dat het toezicht van KANUPP door het Internationaal Atoomenergieagentschap niet kan garanderen dat er geen manipulatie is. De Pakistanen kunnen kernbrandstof die ze zelf geproduceerd hebben in de reactor laten bestralen om zo plutonium te maken. Zestien jaar later zal de paarsgroene regering Verhofstadt I geconfronteerd worden met exact dezelfde zorgen.

Munir Khan beseft dat plutonium halen uit KANUPP omslachtig en traag is. Hij lanceert in 1986, met de hulp van de Chinezen, de bouw van een eerste eigen zwaarwaterreactor op de Khushab-site. Die zal niet onder toezicht van het Atoomenergieagentschap staan. Vandaag zijn er twee reactoren operationeel, goed voor een jaarlijkse plutoniumproductie van ongeveer 22 kg, wat zeker voldoende is voor twee atoombommen. Volgens het ‘Nuclear Threat Initiative’ zou alleen al Khushab-1 genoeg plutonium geproduceerd hebben voor zeven tot zeventien wapens. Twee nieuwe plutoniumreactoren zijn nog in aanbouw. De eerste directeur van de Khushabreactor was Sultan Bashiruddin Mahmood die op de historische vergadering met president Bhutto in Multan was en die we later zullen ontmoeten als we het hebben over de link tussen Pakistaanse atoomgeleerden en Al Qaeda.

A.Q. Khan wint

Munir Khan krijgt van de Chinezen in de jaren '80 de plannen om een atoombom te maken. Die plannen zijn essentieel want zoals gezegd is het wapenklaar maken van

splijtstof helemaal niet eenvoudig. China kon zo aartsvijand India een loer draaien. China heeft Pakistan ook geholpen bij andere cruciale aspecten van zijn militaire nucleaire programma zoals de levering van zwaar water en hoogtechnologische uitrustingen.

Op 11 maart 1983 voert Pakistan zijn eerste 'koude testen' succesvol uit. Dat zijn testen met nucleair materiaal waarbij geen energie vrijkomt. De leiding is in handen van dr. Ishfaq Ahmad van de Pakistaanse Atoomenergiecommissie (PAEC) (die er later directeur van wordt). Bij de aanwezigen zijn ook PAEC-directeur Munir Khan en de minister van Financiën Ghulam Ishaq Khan.¹⁷

Een maand later produceert Pakistan zijn eerste bommenmateriaal, hoogverrijkt uranium van ongeveer 90%. Ook al gaat het maar om enkele grammen, een nieuwe en cruciale drempel op de lange weg naar de bom is overwonnen.

In november 1983 veroordeelt een Nederlandse rechtbank A.Q. Khan bij verstek voor spionage. De kranten staan er uiteraard vol van.

In 1984 meten de Verenigde Staten in stalen die ze in het geheim in de buurt van de opwerkingsfabriek van het Pakistaanse Kahuta genomen hebben, hoogverrijkt uranium van ongeveer 90%. In hetzelfde jaar zegt Khan in een interview dat hij uranium verrijkt heeft en "als het nodig zou zijn, kunnen we de bom maken". Dat laatste was wellicht bluf.

Volgens het International Institute for Strategic Studies (I.I.S.S.) had Pakistan in 1985-86 voldoende hoogverrijkt uranium voor een kernwapen. De Washington Post maakt dit in november 1986 bekend.

In 1987 zijn er grote spanningen tussen India en Pakistan en herhaalt A.Q. Khan in de pers dat hij de bom kan maken. Dit geldt als bedreiging tegenover India dat een gigantische militaire oefening ontplooide (operatie Brasstacks).

In mei 1998 voert India een reeks van vijf kernproeven uit. Pakistan wil nu tonen wat het kan. Twee weken later, op 28 mei 1998, voert Pakistan zijn eerste kernproeven uit met vijf uraniumbommen¹⁸. Zo wordt het straatarme Pakistan het achtste land¹⁹ ter wereld en het eerste moslimland dat over kernwapens beschikt. Zodra het nieuws

17. Ik geef enkel deze namen omdat ze straks nog opduiken in het hoofdstuk over de Belgische betrokkenheid bij het Pakistaans nucleair programma.

18. Het is niet zeker of de vijf testen succesvol waren. Zo zou de analyse van seismische schokken maar twee ontploffingen hebben aangetoond; Tertrais, p. 167 en IISS, p. 33.

19. Ik reken Israël ook mee.

bekend wordt, breekt een grote vreugde in het hele land uit, een vreugde die verder gaat door de Arabische wereld. Tot in de Egyptische hoofdstad Caïro dansen mensen van vreugde op straat. Twee dagen later voert Pakistan een zesde test²⁰ uit, dus één meer dan India, kwestie van te imponeren. De VN-Veiligheidsraad keurt een resolutie goed die de testen veroordeelt. Amerikaans president Bill Clinton kondigt economische sancties af tegen India en Pakistan.

In 1999 verbinden India en Pakistan zich ertoe een moratorium op kernproeven in te stellen (Lahore Accords). Maar ondertussen heeft Pakistan zijn productie- en opwerkingscapaciteit van plutonium uitgebreid en middellangeafstandsraketten ontwikkeld om de kernkoppen te dragen. Anders gezegd: Pakistan gaat full speed door met de versterking en verfijning van zijn nucleaire capaciteit maar ziet, vooral onder druk van de Verenigde Staten, af van nieuwe kernproeven. Het is ook niet noodzakelijk om direct nieuwe testen uit te voeren. Aartsvijand India en de wereld weten dat Pakistan een atoommacht is. De afschrikingscapaciteit waar jaren werk in was gekropen, is eindelijk operationeel.

Oorlog

India en Pakistan hebben drie keer oorlog gevoerd over Kasjmir (in 1947-48, 1965 en 1999) en één keer over de splitsing van Pakistan (in 1971). Daarnaast zijn er ontelbare grens-schermselingsen geweest waarbij enkele keren de dreiging van het gebruik van kernwapens ernstig was. In 1987 laat de spanning heel hoog op tussen de beide landen. India houdt de grootste militaire oefening uit haar geschiedenis, Operation Brasstacks²¹, overigens de grootste militaire mobilisatie sinds de Tweede Wereldoorlog. Pakistan is bang dat India zal aanvallen en mobiliseert massaal troepen. De internationale gemeenschap wordt heel zenuwachtig. De CIA kondigt 'high alert' af, de grootste waakzaamheid. De Pakistaanse President Zia-ul-Haq stelt zich zeer assertief op. Hij zegt: "If your [Indian Armed] Forces cross our [Pakistan] borders by even an inch, we are going to annihilate your cities". Hij zou dus niet aarzelen – als eerste – kernwapens te gebruiken. A. Q. Khan doet er een schepje bovenop: "Nobody can undo Pakistan or take us for granted. We are here to stay and let it be clear we shall use the bomb if our existence is threatened."²² Het komt gelukkig niet tot een oorlog maar de dreiging van Pakistan om kernwapens te gebruiken was dus reëel en heel zorgwekkend. Had Pakistan toen al kernwapens klaar voor gebruik? Wellicht niet. Maar President Zia-ul-Haq zou toen wel de opdracht gegeven hebben om het productieproces te versnellen.

20. Misschien was dit een plutoniumbom, maar het is onduidelijk waar dit plutonium vandaan kwam.

21. "Brass tacks" betekent zoveel als "ter zake komen".

22. *The Observer* 1 maart 1987.

In 1999 komt het bij de Kargil Oorlog, een gewapend conflict tussen de twee landen in Kasjmir, weer tot grote woorden. De Pakistaanse minister van Buitenlandse Zaken waarschuwt ferm en zegt niet aarzelen “elk wapen in zijn arsenaal te gebruiken.” Daarmee wees hij duidelijk op de mogelijkheid om kernwapens te gebruiken. Pakistan had het jaar voordien testen uitgevoerd en iedereen wist dus dat de dreiging heel ernstig was. De Kargil Oorlog is tot nu toe de enige oorlog tussen twee landen met kernwapens.

Van eind 2001 tot oktober 2002 zijn er opnieuw grote spanningen tussen de twee buurlanden. Opnieuw rijst de vrees voor een nucleair treffen. Pakistaans president Pervez Musharraf zegt: “... any incursion by the Indian forces across the Line of Control will unleash a storm that will sweep the enemy”. Hij onderstreept ook de capaciteit van Pakistan om “unbearable damage to the enemy” toe te brengen.

Het conflict tussen India en Pakistan is nog in de verste verte niet opgelost en kan morgen opnieuw uitbarsten, bv. bij nieuwe terroristische aanslagen zoals in november 2008 in de Indiase stad Mumbai. De nucleaire dreigingen en risico's zullen dan weer naar boven komen.

Samengevat

Pakistan is in 1998 dus de 8ste kernmacht geworden, na de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad, Israël en India. Afgaande op de pers zou je denken dat Abdul Qadeer Khan de ‘vader van de Pakistaanse atoombom’ is, maar dat is betwistbaar. A.Q. Khan voerde al die jaren een heel assertieve communicatiepolitiek, zeker over zijn eigen verdiensten. Maar hoe cruciaal zijn rol ook was, Munir Khan verdient even goed de titel ‘vader van de Pakistaanse atoombom’.

India en Pakistan blijven tot op vandaag op gespannen voet leven. Beide landen beschikken over kernwapens. Ook al investeert Pakistan al decennia grote sommen in het leger, de Indiase militaire macht blijft stukken groter. Pakistan weet dat het niet op de Verenigde Staten moet rekenen om zijn veiligheid te garanderen en dat het dus zelf zijn veiligheid moet waarborgen. Het heeft maar één echt middel om militaire macht te tonen en India af te schrikken, zijn kernwapens. Daarmee zitten we in de logica van de Koude Oorlog, met afschrikking als centraal element van een militaire doctrine. Dat is zorgwekkend, heel zorgwekkend. Als de spanningen tussen beide landen opnieuw oplopen, bestaat er dan een risico dat een deel van het Pakistaanse leger toch kernwapens tegen India inzet? We kennen de hoogte van dat risico niet. Of is er een risico dat Pakistan kleinere kernwapens tegen Indiase troepen inzet om zo de Verenigde Staten, Rusland en China te dwingen tussen te komen? Zal India dan de koelbloedigheid hebben om haar kernwapens niet te gebruiken? Dan hebben we het nog niet gehad over het risico dat

een Pakistaanse atoombom in handen komt van fundamentalisten of terroristen. Heeft Pakistan de capaciteit om 'unbearable damage to the enemy' toe te brengen? Helaas wel. Het kernwapenarsenaal volstaat volgens experts om dood en vernieling te zaaien in een tiental Indiase steden.²³ Terwijl India ook een reeks Pakistaanse steden kan treffen. Nergens anders ter wereld staan twee aartsvijanden met een kernwapenarsenaal zo met getrokken messen tegenover elkaar.

Dit conflict wordt ook in ons land totaal onderschat. Pers en politiek volgen het nauwelijks op. Kasjmir – de streek waar de spanningen het hoogste oplopen – doet de meeste mensen nog altijd meer denken aan wol dan aan een internationaal conflict. Terwijl er al meer dan een halve eeuw een conflict aansleept dat vele duizenden doden en gewonden gekost heeft.

Kunnen de Pakistaanse atoombommen door terroristen gestolen worden?

Het is de absolute nachtmerrie: Pakistaanse kernwapens vallen in handen van een 'non-state actor'. Een terroristische organisatie of bv. een onderdeel van het Pakistaanse leger of de inlichtingendienst ISI die zich niets meer aantrekt van de Pakistaanse overheid en haar eigen ding doet. De Verenigde Staten hebben Pakistan technische assistentie voor de bewaking van zijn nucleaire sites, kernkoppen en labo's ter waarde van vele tientallen miljoenen dollars bezorgd. Maar de Verenigde Staten blijven toch bezorgd en zouden speciale noodplannen hebben om in geval van crisis het Pakistaanse nucleaire arsenaal te beveiligen. Een dergelijke crisis kan zowel veroorzaakt worden door een externe bedreiging (terroristen) als een interne (afkomstig uit de Pakistaanse nucleaire sector of het Pakistaanse leger). Pakistan beweert uiteraard dat er geen enkel risico is. Maar hoe garandeer je dat als je weet dat het hier gaat om ongeveer 70.000 werknemers. Zelfs in de Verenigde Staten zou het een hele klus te zijn om zeker te zijn dat die 70.000 mensen betrouwbaar en niet omkoopbaar zijn en dat er effectieve veiligheidsprocedures zijn. In een land als Pakistan lijkt me dat een onmogelijke zaak. Een studie van het Belfer Center for Science and International Affairs van de Harvard University stelt dat de Pakistaanse kernwapens "faces a greater threat from Islamic extremists seeking nuclear weapons than any other nuclear stockpile on earth". David Albright, een Amerikaans expert in kernwapens, stelt dat Pakistan "has had many leaks from its program of classified information and sensitive nuclear equipment, and so you have to worry that it could be acquired in Pakistan." De chef van het Internationale Atoomenergieagentschap Mohammed El-Baradei zei het in 2004 zo: "We are actually having a race against time which I don't think we can afford. The danger is so imminent not only with regard to countries acquiring nuclear weapons but also terrorists getting their hands on uranium or plutonium."

23. INTERNATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (IISS), *Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the rise of proliferation networks. A net assessment*, London, I.I.S.S., 2007, p. 38

Samengevat: we weten niet of de Pakistaanse kernwapens en nucleaire installaties voldoende beveiligd zijn tegen terrorisme of tegen misbruik door internen. Heeft de Verenigde Staten die informatie? Misschien willen ze het niet zeggen om de Pakistaanse politieke en militaire leiders niet in verlegenheid te brengen? Misschien hebben ze die informatie niet. Geruststellend is dat niet. In de nucleaire sector maken we om de zoveel jaar een onvoorstelbare verrassing mee. Laten we alvast eens kijken naar de contacten tussen Al Qaeda en twee topexperts uit de Pakistaanse nucleaire sector.

Pakistan en Al Qaeda

In augustus 2001 ontmoeten Osama Bin Laden en zijn rechterhand Ayman al-Zawahiri, sinds de dood van Bin Laden de nieuwe chef van Al Qaeda, twee topexperts van de Pakistaanse nucleaire sector: Sultan Bashiruddin Mahmood Ahmad en Chaudhry Abdul Majeed. Al Qaeda was al lang geïnteresseerd in kernwapens. In het begin van de jaren '90 was een militant in Soedan op zoek naar uranium.²⁴ In mei 1998, onmiddellijk na de Pakistaanse kernproeven, had Osama Bin Laden een tekst gepubliceerd 'De atoombom van de Islam'. Daarin riep hij de moslims²⁵ op om "een nucleaire macht te verwerven om alle vijanden aangevoerd door de zionistisch-christelijke alliantie af te schrikken." In hetzelfde jaar zocht Al Qaeda contact op met A.Q. Khan maar zonder resultaat.²⁶ In 1999 verklaarde Bin Laden in een interview met *Time Magazine*²⁷ dat het verwerven van chemische of nucleaire wapens een plicht was.

In augustus 2001 heeft de top van Al Qaeda een nieuw contact met twee nucleaire experts. Mahmood was jaren een van de belangrijkste experts van het Pakistaanse nucleaire programma. Hij oefende verschillende topfuncties uit waaronder chef van het verrijkingsprogramma en verantwoordelijke voor de bouw en de exploitatie van de Khushab-reactor waar plutonium voor atoombommen werd geproduceerd. Mahmood ging echter de fundamentalistische toer op en werd door de Pakistaanse regering in 1999 opzij geschoven. Het jaar nadien richtte hij een caritatieve organisatie op, 'Ummah Tameer-e-Nau' (UTN), of 'Stichting voor de opbouw van de islamitische wereldgemeenschap'. Formeel gezien was het doel ontwikkelingshulp aan Afghanistan te verlenen maar het echte doel was de Taliban en Al Qaeda van wapens te voorzien. UTN krijgt de formele zegen van mollah Omar, het hoofd van de Afghaanse Taliban. Erevoorzitter is Hamid Gul, de gewezen chef van de Pakistaanse

24. *Idem*, p 169

25. Bruno Tertrais, *Atlas mondial du Nucléaire*, Paris, Editions Autrement, 2011, p 185.

26. David Albright, o.c., p 169.

27. *Time Magazine*, 11 januari 1999.

inlichtingendienst ISI, een staat in de staat.²⁸ Mahmood werd directeur bij de UTN, net als Majeed. Die laatste is een plutoniumexpert en gewezen directeur van Pinstech. Hij was een jaar op pensioen. Mahmood en Majeed werden door Al Qaeda gecontacteerd om het te hebben over kernwapens. Het wordt een vergadering rond het kampvuur waarin de twee experts het ABC van kernwapens toelichtten. Bin Laden zegt dat hij beschikt over radioactieve stoffen maar tot zijn ontgoocheling verneemt hij dat je daar niet zomaar een atoombom van kan maken. Er wordt ook over 'vuile bommen' gepraat, klassieke bommen met radioactief materiaal. Op 23 oktober 2001 worden Mahmood en Majeed door de ISI opgepakt, wellicht op vraag van de Verenigde Staten. Maar de ISI laat ze snel weer vrij omdat er gezegd geen risico bestaat. De Verenigde Staten zijn hier niet van overtuigd en de directeur van de CIA, George Tenet, gaat persoonlijk naar Pakistan met de vraag de mannen weer op te pakken. Ze worden echter niet vervolgd. Mahmood wordt jarenlang onder huisarrest gezet en zou nu beperkte bewegingsvrijheid hebben. Majeed overleed begin 2006.

Mahmood en Majeed waren twee nucleaire topexperts maar geen wapendeskundigen. Ze konden niet op hun eentje de kennis en expertise om een atoombom te maken bezorgen aan Al Qaeda. Ook al zou Al Qaeda alle plannen van verrijkingsinstallaties, opwerkingsfabrieken, kernwapens etc. gekregen hebben, dan nog zouden ze die niet zelf gauw even hebben kunnen bouwen. Dat vergt een enorme mobilisatie van expertise waarover de organisatie niet beschikte. Maar ook al is Al Qaeda vandaag helemaal niet meer de belangrijke, goed georganiseerde internationale organisatie van tien jaar geleden, het is natuurlijk uiterst verontrustend dat een terreurorganisatie die in staat was grote aanslagen uit te voeren, ernstig overwoog kernwapens of vuile bommen te verwerven en hiervoor contact had met topexperts uit de Pakistaanse nucleaire sector. Naast die ontmoeting in 2001 zouden er nog ontmoetingen geweest zijn tussen Pakistaanse kerneleerden en leden van Al Qaeda.

De ontmoetingen tussen Al Qaeda en Pakistaanse atoomgeleerden hebben uiteraard de Westerse inlichtingendiensten en hoofdkwartieren in rep en roer gezet. In Pakistan zijn er ongeveer 2.000²⁹ wetenschappers en experts die over proliferatiegevoelige informatie beschikken. Hoe kan je de handel en wandel van zoveel mensen nauwkeurig volgen? Bij de verovering van Kaboel (Afghanistan) in november 2001 vinden de Verenigde Staten in de woning van leiders van Al Qaeda documenten over de productie van

28. De Pakistaanse inlichtingendienst kwam de laatste jaren vaak in opspraak, zowel om haar steun aan de Afghaanse Taliban als aan terreurbewegingen die India viseren. Het is heel moeilijk om de macht en de strategie van de ISI in te schatten, los van de vraag of er "één ISI" is. Of is er eerder een soort veelkoppig monster waarvan de hoofden wel naar eens verschillende kanten uithalen? Hebben de Pakistaanse politici de ISI onder controle? Neen. En het Pakistaanse leger? Nauwelijks in te schatten. En dus verontrustend.

29. Bruno Tertrais, o.c., p 172.

kernwapens en vuile bommen. Het lijkt ook niet uitgesloten dat via de organisatie van Mahmood en Majeed gevoelige informatie over biologische, chemische en nucleaire wapens werd doorgespeeld aan Al Qaeda. De dood van Osama Bin Laden op 2 mei 2011 sluit een hoofdstuk van het tijdperk van Al Qaeda af. Dat is zeker. Maar wie durft zeggen dat de organisatie zich niet kan heruitvinden en herlanceren? Of dat een nieuwe organisatie het licht ziet? Hoe dan ook is sinds het kampvuurgesprek van Osama bin Laden en de twee Pakistaanse atoomgeleerden het volgende duidelijk:

Een terroristische organisatie met een grote slagkracht had beslist om een kernwapen of vuile bom te verwerven.

Atoomgeleerden waren bereid hierbij te helpen.

Dit buiten het weten van de overheden van het land (misschien dat sommigen het wisten maar dan hebben ze een oogje toegedaan).

En buiten het weten van de buitenlandse inlichtingendiensten.

Niemand kan met zekerheid zeggen dat een analoge situatie zich morgen niet opnieuw voordoet. Rolf Mowatt-Larssen, een topman van het Amerikaanse Department of Energy, zei het in april 2008 bij een hoorzitting voor het Congres zo: "The task for the intelligence community is not easy. We must find something that is tactical in size but strategic in impact. We must stop something from happening that we have never seen happen before. (...) In the early years of the twenty-first century, we will likely be tested in our ability to prevent non-state efforts to develop and detonate a nuclear weapon."³⁰ Bij een andere gelegenheid deed hij ook een niet echt geruststellende uitspraak. Volgens hem is er "a greater possibility of a nuclear meltdown in Pakistan than anywhere else in the world. The region has more violent extremists than any other, the country is unstable, and its arsenal of nuclear weapons is expanding."³¹

Vaststellingen & analyse

Pakistan is een heel bijzonder land. Het is zeker geen 'failed state' zoals bv. Somalië of Congo. Het is ook helemaal anders dan China en India die een eigen ontwikkelingsmodel hebben. Die twee landen kennen al jaren een sterke economische groei en kunnen hun inwoners een nieuw en beter perspectief bieden (ook al is de armoede er nog gigantisch en is de milieufactuur van de groei in beide landen huizenhoog). Onderwijs en gezondheids-

30. David Albright, o.c., p 184

31. BBCNews 12 april 2010

zorg zijn in Pakistan lamentabel. De politieke en militaire elites hebben geen antwoord op de sterke groei van de bevolking. Noch de politieke of socio-economische elites, noch het middenveld hebben een appelerend en haalbaar project. De enige instelling die goed functioneert én in brede kringen van de samenleving gerespecteerd wordt, is het leger. Toen de Verenigde Staten Osama Bin Laden in de Pakistaanse stad Abbottabad uitschakelde, informeerden ze eerst Generaal Kayani, het hoofd van het Pakistaanse leger, en pas later de Pakistaanse president.³² De bevolking is de laatste vijftig jaar met een factor vijf toegenomen en tegen 2050 zouden er 340 miljoen mensen kunnen wonen. Gaan al die mensen zich blijven neerleggen bij het gebrek aan perspectief voor een betere toekomst?³³

India en Pakistan zitten al jaren in een Aziatische koude oorlog met een aantal ingrediënten die wij in West-Europa ook decennialang gekend hebben. Een wapenwedloop met zowel conventionele als nucleaire wapens. De cijfers doen duizelen. Pakistan heeft de afgelopen tien jaar voor ongeveer 14,2 miljard euro hulp van de Verenigde Staten gekregen.³⁴ Daarvan ging een belangrijk deel naar het leger. Wat absolute cijfers betreft, stond Pakistan in 2010 op de 28ste plaats in de wereld met een defensiebudget van 6,4 miljard dollar. Buurland én aartsvijand India stond op de rode plaats met 36 miljard dollar³⁵. Het leger vreet een zesde van de Pakistaanse begroting op terwijl er nauwelijks parlementaire controle is op de uitgaven. Het leger heeft heel wat eigen bedrijven, stelt meer dan 500.000 mensen te werk en legt drukke politieke activiteiten aan de dag³⁶. Het legt niet alleen beslag op 16 % van de jaarlijkse begroting, tegenover bv. 1,2 % voor onderwijs maar heeft via eigen economische activiteiten ook 10 tot 15% van de economie in handen.³⁷ India was volgens het Zweedse onderzoeksinstituut SIPRI in de periode 2006-2010 de grootste importeur van grote conventionele wapens.³⁸ De Indiase conventionele legermacht is stukken groter dan die van Pakistan en dat maakt Pakistan bang. Pakistan mikt dus op kernwapens om India te doen afzien van een conventionele oorlog en weigert een 'no first use' houding te aanvaarden, terwijl India wel een "no first use"-houding aanneemt. India en Pakistan zijn in hoog tempo hun nucleair wapenarsenaal verder aan het uitbouwen. Alleen al in 2010 kwamen er in beide landen 20 tot 30 kernwapens bij. Bovendien investeren ze verder in de ontwikkeling van ballistische raketten die atoombommen kunnen dragen. Volgens de Federatie van Amerikaanse Wetenschappers heeft India ongeveer 110 kernkoppen en Pakistan 80³⁹. Groot-Brittannië

32. *The Economist*, 14 mei 2011

33. Bruno Tertrais, o.c., p 181.

34. *De Tijd*, 24 mei 2011

35. SIPRI 2010

36. *The Economist*, 14 mei 2011.

37. *De Morgen* 4 mei 2011.

38. *De Morgen* 15 maart 2011.

39. Website EAS. De cijfers van SIPRI verschillen een beetje.

gaat zijn aantal operationele koppen herleiden tot 120, terwijl Pakistan er nieuwe blijft produceren. Twee landen die in 1947 nog een kolonie waren van Groot-Brittannië zullen binnenkort een sterkere kernmacht hebben dan de oud-kolonisator. Dat is een heel duidelijke illustratie van de multipolaire wereld van vandaag.

Het weekblad *The Economist* wijdde op 21 mei 2011 het hoofdartikel aan de spanningen tussen India en Pakistan, onder de titel 'The world's most dangerous border'. De auteur wijst op een gevaarlijke cocktail van godsdienst, grondgebied en geschiedenis als oorzaak van de spanningen. Het feit dat de Verenigde Staten in 2008 met India een verdrag sloten dat toeliet dat India gemakkelijk nucleaire technologie zou verwerven, dreef de spanning verder op. Dat verdrag is eigenlijk in strijd met het non-proliferatieverdrag en riep zowat overal ter wereld heel negatieve reacties op. Toch gingen de Verenigde Staten ermee door. Sindsdien kan India gemakkelijker een beroep doen op buitenlandse actoren voor zijn civiele nucleaire programma. Zo komt er geld en nucleaire brandstof vrij voor de militaire nucleaire activiteiten en dus steekt Pakistan op zijn beurt nog een tandje bij in de ontwikkeling van kernwapens.

Er zijn uiteraard ook grote verschillen tussen de Indiaas-Pakistaanse en Amerikaans-Russische wapenwedloop. Zowel in de Verenigde Staten als in Rusland was het duidelijk wie besliste, waar de macht lag. In India is dat ook nog het geval, maar in Pakistan veel minder. De burgerregeringen zijn er altijd zwak geweest en vandaag is dat niet anders. De echte macht ligt bij het leger. Het leger heeft geen belang bij pacificatie met India. Het teert op de spanningen met India. Het haalt er legitimiteit, geld en prestige uit.

Is het Pakistaanse leger homogeen? Neen, er leven verschillende meningen over de relaties met India en met Afghanistan en over de verhouding tot de islamradicalen. Daarnaast is er de militaire inlichtingendienst ISI met ongeveer 10.000 officieren en kaderleden (zonder informanten)⁴⁰, volgens veel experts een staat in de staat. Een recente ontwikkeling in het kernarsenaal doet bovendien nieuwe zorgen rijzen. Pakistan testte in april 2011 een nieuwe raket, de *Nasr*⁴¹ of *Hatf IX*⁴², met een bereik van 60 km. De raket is ontworpen voor gebruik op het slagveld met een kleine kernkop die grote tankformaties kan uitschakelen. Dit verhoogt het risico op verkeerd gebruik. Bij de klassieke Pakistaanse kernwapens zijn er verschillende veiligheidsmechanismen. Kernkoppen en raketten worden bv. apart opgeslagen en procedures voor het afvuren van de raketten zijn heel zwaar. Er kan maar beslist worden na consensus

40. Informatie van Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Inter-Services_Intelligence (14 maart 2012).

41. Arabisch voor overwinning.

42. *Hatf* is een Arabisch woord en betekent "dodelijk" of "wraak". Het is ook de naam van het zwaard van de profeet Mohammed.

binnen het 'National Command Authority' waarin zowel militairen als ministers zetelen. De nieuwe raket met kleine kernkop kan afgevuurd worden vanop een voertuig met meer gedelegeerde 'command-and-control protocols' wat de drempel voor gebruik uiteraard sterk verlaagt.⁴³

Het risico dat Pakistan en India een echte oorlog uitvechten met gebruik van kernwapens is reëel, maar gelukkig niet groot. Het risico is groter dat een Pakistaans kernwapen in verkeerde handen valt: radicale legerofficieren of leden van de inlichtingendienst ISI en/of terroristen. Noch Pakistanexperts noch buitenlandse inlichtingendiensten lijken de situatie in Pakistan goed te kunnen inschatten. Het land zorgde in het verleden al voor tal van onaangename verrassingen, zeg maar 'Pakistan surprises'. Op de eerste plaats staan de kernproeven van 1998 en de ontdekking van het nucleaire netwerk van A.Q. Khan in 2004. Dan is er de veelbesproken ISI, de almachtige inlichtingendienst. De ISI, of een deel ervan, steunt de Taliban in Afghanistan en het verzet in Kasjmir. De ISI was volgens sommigen ook betrokken bij de aanslagen in het Indiase Mumbai in 2008. Hopelijk is de volgende 'Pakistan surprise' niet de ontploffing van een atoombom of vuile bom. In New Delhi, Washington of London.

Laten we nu enkele aspecten van het Pakistaanse atoomprogramma bekijken.

Wie de geschiedenis van Pakistan leest, stuit heel vaak op het woord "vernederling". Er waren de oorlogen met India, het verlies van "Oost-Pakistan", de Indische kernproef en de niet ophoudende stroom aan verbaal geweld tussen de twee landen. Dat impregneerde bij veel Pakistanen een diep gevoel van vernederling. Op het bureau van A.Q. Khan hangt een schilderij van de laatste trein met Pakistaanse vluchtelingen die India in 1947 verliet, een vernederende episode uit de Pakistaanse geschiedenis.⁴⁴ Later zou hij zeggen dat hij bij het vernemen van de Indische kernproef wist wat hem te doen stond: "Ik wilde helpen mijn land zijn trots terug te geven, zodat mijn landgenoten weer met opgeheven hoofd kunnen lopen in plaats van met neerhangend hoofd." Zeventwintig jaar na de opdeling van Pakistan, bij de eerste testen van Pakistaanse atoombommen, kunnen A.Q. Khan en al die andere vernederde Pakistanen eindelijk het hoofd rechten. 22 mei, dag van de eerste testen, wordt sindsdien elk jaar gevierd als 'Yaume Takbeer' of 'dag van de glorierijke overwinning'.

Ik wil hier even bij stilstaan om aan te tonen dat het in internationale politiek niet alleen over belangen gaat zoals olie, grondstoffen, toegang tot de zee, Het gaat af en toe ook over pure emotie, over vernederling en overwinningsroes. En zeker een vernederling

43. *The Economist*, 21 mei 2011

44. Bruno Tertrais, o.c., p 54.

kan enorme krachten mobiliseren. Het kan de katalysator worden van een groot landelijk gemeenschappelijk project dat enorme financiële en menselijke middelen opeist. Dat project durft dan nogal eens de verkeerde richting uitgaan. Denk maar aan de Duitsers na de Eerste Wereldoorlog die het Verdrag van Versailles moeilijk konden verteren of zelfmoordterroristen. Het hoofdstuk over het nucleaire programma van Iran zal ook over vernedering gaan. Typisch voor een dergelijke situatie is dat er dan nog nauwelijks ruimte overgelaten wordt voor een dissidente stem. De Pakistaanse politicus die durft pleiten voor het ontmantelen van de Pakistaanse kernwapens zet zichzelf buiten elk publiek debat en tekent het einde van zijn politieke carrière. Het editoriaal van de Pakistaanse krant *The Muslim* van 1 oktober 1985 liet er niet de minste twijfel over bestaan. Wie tegen de opwerkingsfabriek van A.Q. Khan is, moet behandeld worden als een landverrader, schreef de krant⁴⁵. Het omgekeerde geldt ook. De man of vrouw die de vernedering kan verlichten is een volksheld. Kijk maar naar de verering voor A.Q. Khan. De discussies op internetfora vandaag tonen aan dat er nog maar weinig veranderd is aan deze situatie. Als voorbeeld herneem ik twee passages uit een discussie op de website van de Pakistaanse krant *The International Forum*. Ze drukken perfect de mening uit van vele miljoenen Pakistanen vandaag:

ADIL: "The job of the army is to protect the country. go look at india's defence budget and tell me there is no threat. As far pakistan goes, people are not dying of hunger on the streets. poverty is certainly an issue, but these belong to the domain of the politicians."

HAMZA: "Japan didn't had nuclear bomb! So they were nuked! Now what do you people want? Education, health and infrastructure all are needs of LIVE people! If we aren't alive then who would need the health facilities?"

Een tweede vaststelling is dat de Pakistaanse Atoomenergiecommissie al gauw een staat in de staat werd. Met budgetten die niet langs het parlement passeerden. Met geen enkele verplichting om aan het parlement of de pers verantwoording af te leggen. De commissie trok gigantische budgetten naar zich toe, ook al zijn er in dat arme ontwikkelingsland zoveel noden. First things first, en dus gaat er heel wat geld naar het nucleaire wapenprogramma. Het citaat van Bhutto dat de Pakistanen desnoods gras en bladeren eten om de bom te kunnen ontwikkelen, zegt in dit verband alles.

De derde vaststelling slaat op een aspect dat in de debatten over kernenergie veel te weinig

45. Leonard S. Spector, *Going nuclear*, Cambridge, Ballinger Publishing Company, 1987, p. 285.

aandacht krijgt, namelijk het opslorpen van de schaarse middelen, zowel geld als mankracht. In het Pakistaanse kernprogramma zouden 70.000 mensen werken⁴⁶. Duizenden knappe koppen, ingenieurs en wetenschappers⁴⁷, werden ingeschakeld in de onderzoekscentra, labo's en fabrieken. Hoeveel het Pakistaanse nucleaire wapenprogramma gekost heeft, valt door het vertrouwelijk karakter ervan zeer moeilijk in te schatten, maar het gaat zeker om vele miljarden euro's. Een deel daarvan kwam meer dan waarschijnlijk van landen als Libië en Saoedi-Arabië⁴⁸ die Pakistan willen steunen maar de kritiek blijft natuurlijk: al die landen hadden die middelen beter kunnen inzetten. Of kijk naar de nucleaire programma's van landen zoals Zuid-Afrika, Brazilië en Argentinië: net hetzelfde fenomeen. Gedurende decennia maakten deze landen gigantische kosten voor een militair nucleair programma zonder democratisch controle en met heel weinig return voor de samenleving. Gelukkig hebben die drie landen hun nucleaire wapenprogramma intussen stopgezet maar landen zoals Iran en Noord-Korea, respectievelijk een arm en straatarm land, gaan ermee door ten koste van de budgetten voor onderwijs, gezondheidszorg en landbouw. Schrijnend. De impact van de keuze voor een eigen nucleair programma – al is het maar van civiele aard – op de ontwikkeling van dit soort landen wordt zwaar onderschat.

Een vierde vaststelling slaat op de flagrant onwettelijke handel en de ongelooflijke inventiviteit als je kijkt naar de technieken die Pakistan gebruikte om haar militair nucleair programma uit te bouwen. Ik beperk me tot de belangrijkste:⁴⁹

Het systematisch gebruik van Pakistaanse ambassades in het buitenland, trouwens ook in België. Siddique Ahmad Butt, een belangrijke medewerker van A.Q. Khan, zocht vanuit de Pakistaanse ambassade in Brussel nijverig naar speciale materialen voor het nucleaire programma van zijn land. Hij plaatste bestellingen ondermeer in Nederland op basis van informatie van atoomspion Khan. De Pakistaanse ambassade in London publiceerde in 1976 in *The Daily Telegraph* een personeelsadvertentie. Gezocht: gekwalificeerde vaklui van Pakistaanse afkomst. Uit de omschrijving bleek dat de kandidaten tewerkgesteld zouden worden in het nucleaire programma.

Het gebruik van de diplomatieke koffer om delicate zaakjes te verzenden.

Meer betalen dan de normale marktprijs wat uiteraard een extra incentive voor bedrijven en tussenpersonen was om zaken te doen met Pakistan, zelfs als er een mogelijk risico op proliferatie was.

46. Bruno Tertrais, o.c., p 188.

47. Bruno Tertrais heeft het in "*Le marché noir de la bombe*" over 7500 wetenschappers en ingenieurs.

48. Egmont R. Koch, o.c., p. 53.

49. IISS, o.c., p 27

Het vermijden van exportcontroles door het kopen van onderdelen in plaats van een installatie in haar geheel.

Twee of drie aankoopagenten op pad sturen in de hoop dat er toch één in zijn opdracht slaagt.

Het opzetten van vele tientallen ‘front companies’ of schermvennootschappen: van Allied Trading Co over Orient importers & exporters tot Machinery Master Enterprises. Achter die op het eerste zicht onschuldige namen zat een Pakistaanse logica die niet zo onschuldig was.

Bedriegen met het end-usercertificaat. Zo werd soms een onschuldig bedrijf in Zuid-Afrika opgegeven als eindgebruiker. Eens het goedje op de officiële bestemming was, werd het verder verscheept richting Dubai en Pakistan.

Gebruik van tussenpersonen, vooral in Turkije, de Verenigde Arabische Emiraten en Zuid-Afrika. Zij bestelden belangrijke materialen bij Europese bedrijven en voerden het dan verder uit naar Pakistan.

In 2003 vervoert de ‘BBC China’ containers met hoogtechnologisch materieel voor het kernwapenprogramma van kolonel Kaddhafi. De boot wordt in de Middellandse zee afgeleid naar de Italiaanse stad Taranto waar Amerikaanse en Britse inlichtingendiensten klaar staan om de boot te doorzoeken. De bewuste containers van A.Q. Khan waren ingeschreven als gebruikte machineonderdelen.

De baas van het Internationale Atoomenergieagentschap El-Baradei beschreef de situatie in zijn boek ‘Jaren van misleiding’⁵⁰ op treffende wijze: “Een Duitse leverancier had de vacuümpompen geleverd. Een tussenpersoon in Spanje was verantwoordelijk voor twee speciale draaibanken. Een Zwitserse bedrijfsadviseur was naar Maleisië gereisd om onderdelen van centrifuges te krijgen die gebaseerd waren op Pakistaanse ontwerpen die oorspronkelijk uit Nederland afkomstig waren. Een Israëliische ex-legerofficier die in Hongarije was geboren en in Zuid-Afrika werkte, werd gearresteerd in het skioord Aspen in het Amerikaanse Colorado omdat hij had meegeholpen Pakistan te voorzien van reactieve vonkbruggen die in de ontstekers van kernwapens gebruikt kunnen worden. Een Britse ingenieur had de plannen gemaakt voor de Libische machinewerkplaats waar centrifugeonderdelen geproduceerd moesten worden. In Italië waren speciale ovens aangekocht. Frequentieregelaars en andere elektronica

50. Mohammed El Baradei, *Jaren van misleiding. Nucleaire diplomatie in verraderlijke tijden*, Amsterdam, Uitgeverij Balans, 2011, p. 163.

waren in Turkse werkplaatsen vervaardigd waarbij onderdelen werden gebruikt die uit andere Europese landen afkomstig waren." Duidelijker kan het niet. Kernwape-nexpert Jonathan Schell heeft het over "een clandestiene door de staat gesteunde multinational voor het leveren van kernwapentechnologie"⁵¹

Een vijfde vaststelling is de proliferatie van de leugen. Dat slaat niet alleen op het liegen en bedriegen om bepaalde onderdelen te kunnen kopen zoals hierboven toegelicht. Het is veel erger. Tot op het hoogste niveau van het land proliferereert de leugen. We zijn al een paar sterke staaltjes tegengekomen in andere landen. Eerste minister Gaston Eyskens loog in 1949 in de Belgische Senaat flagrant over de geheime uraniumakkoorden. De Israëliische minister-president beloog de Knesset, het Israëliische parlement, en de rest van de wereld over het nucleaire programma. De Pakistanen keken ook niet op een leugentje meer of minder. Een paar voorbeelden:

"The Islamic bomb is a figment (hersenspinsel) of the Zionist mind" (A.Q. Khan, 1984).⁵²

De Pakistaanse ambassadeur in Nederland zegt in 1979 aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken dat de nucleaire ambities van het land uitsluitend van vreedzame aard zijn.

In 1984 proberen enkele Pakistanen 50 krytrons uit de Verenigde Staten naar Islamabad te smokkelen. Krytrons zijn hoogtechnologische apparaten die gebruikt worden in het ontstekingsmechanisme van kernwapens. De Pakistanen worden gearresteerd en President Zia ul-Haq moet zich verantwoorden. "Het gaat om materiaal voor de verlichting van wegen", verklaart hij.⁵³

In januari 1980 nodigt generaal Zia ul-Haq de Amerikaanse pers uit in zijn residentie en zegt: "Ik zeg u met de autoriteit van de bevelhebber dat Pakistan geen bom aan het bouwen is."⁵⁴

In 1982 zegt A.Q. Khan in een interview dat Pakistan uranium verrijkt voor een lichtwaterreactor. Pakistan beschikt niet over een dergelijke reactor.

In 1983 zegt de Amerikaanse ambassadeur in Islamabad dat de Pakistaanse president "keer op keer heeft benadrukt dat het niet zijn bedoeling is (...) met het

51. Jonathan Shell, *The Seventh Decade: The New Shape of Nuclear Danger*, 2007, p 48.

52. Bruno Tertrais, o.c., p 7

53. Bruno Tertrais, o.c. p 57.

54. Dit en de volgende voorbeelden komen uit Egmont Koch, o.c.

verrijkte uranium (...) kernwapens te ontwikkelen (...) en ik heb geen enkele aanwijzing dat deze verklaring niet met de feiten overeenstemt.”

In 1984 schrijft Amerikaans president Ronald Reagan een ferme brief over het nucleaire programma van Pakistan aan generaal Zia ul-Haq. Die antwoordt dat de verrijking onder de 5% gebleven was (en dus vanuit militair oogpunt onschuldig).

Vanaf 1987 stelt een nieuwe wet (Pressler Amendment) dat Pakistan enkel nog militaire en economische steun kan krijgen als de Amerikaanse president formeel stelt dat Pakistan niet over kernwapens beschikt. President Reagan tekent zo een verklaring in 1987, ondanks het feit dat hij goed weet dat hij dit niet met zekerheid weet. Maar de haviken in zijn regering wilden kost wat kost Pakistan, de cruciale bondgenoot in Zuid-Azië, steunen. Reagan zal die verklaring het jaar nadien herhalen en zijn opvolger George Bush in 1989. Dan is het niet langer houdbaar. Hoe dan ook hebben twee Amerikaanse presidenten hun kiezers en parlement voorgelogen.

Als de Iraanse President Ahmadinejad telkens weer herhaalt dat zijn land geen militair nucleair programma heeft, dan kan dat juist zijn maar dat kan evengoed een flagrante leugen zijn. Hoe dan ook getuigt het van een totale naïviteit – of slechte wil – om een premier of president zomaar te geloven als die beweert dat het nucleaire programma van zijn of haar land van civiele aard is.

Een zesde en laatste vaststelling is dat de internationale gemeenschap telkens weer veel te laat cruciale ontwikkelingen in de nucleaire sector ziet. Wellicht deden sommigen wel eens om strategische redenen de ogen dicht (de Verenigde Staten ten aanzien van Pakistan toen ze dat land nodig hadden in hun strijd tegen de Russen in Afghanistan) maar dat was niet altijd het geval. Een paar voorbeelden: de ontdekking van het nucleaire netwerk van A.Q. Khan, de ontdekking van de nucleaire installaties van Iran, de bekentenis van kolonel Kaddhafi dat hij een sleutel-op-de-deur-verrijkinginstallatie gekocht had, de atoombommen van Zuid-Afrika etc. Al veertig jaar valt de internationale gemeenschap van de ene verrassing in de andere, ook al zijn de spionnen actiever dan ooit en gebruiken de Amerikaanse, Engelse en Israëlische inlichtingendiensten de meest gesofisticeerde technologische snufjes om toch maar van alles op de hoogte te blijven.

Elk decennium heeft minstens één pijnlijke nucleaire verrassing. De vraag is zelfs niet meer of er een volgende komt, maar wel: welke en waar? Als de internationale gemeenschap zo vaak zo belangrijke dingen niet tijdig merkt, is er dan geen risico dat terwijl u dit aan het lezen bent, we opnieuw belangrijke ontwikkelingen aan het missen zijn? Een verrijkingprogramma in Syrië, een terreurgroep die een vuile bom aan het fabriceren is...?

En België in dit alles?

Welke rol heeft ons land gespeeld in het Pakistaanse kernwapenprogramma? Welke onderzoekscentra en bedrijven hebben gewild of ongewild dat programma gesteund? Ik wil eerst opmerken dat de rol van ons land minder belangrijk was dan die van landen als China, Zwitserland, Frankrijk of Duitsland. China heeft Pakistan geholpen bij de bouw van volledige nucleaire installaties en meer dan waarschijnlijk plannen voor een atoombom geleverd. Wat Duitsland betreft, zouden er volgens het magazine STERN 70 Duitse bedrijven in de jaren '80 betrokken zijn geweest bij het Pakistaanse kernwapenprogramma.⁵⁵ De Fransen hebben Pakistan, net als Israël een decennium eerder, opwerkingstechnologie geleverd. De Zwitserse familie Tinner speelde een sleutelrol in het netwerk van A.Q. Khan.

De twee actoren die voor België de hoofdrol hebben gespeeld, zijn het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) en het bedrijf Belgonucleaire. Het SCK is een stichting van openbaar nut met heel veel autonomie. Wetenschappers zijn niet de loopjongens van ministers. Maar het spreekt voor zich dat een wetenschappelijke instelling, zeker als die actief is in het nucleaire domein en dan nog wereldexpert is op het gebied van plutoniumtechnologie, heel voorzichtig is in haar contacten met collega's uit andere landen. Belgonucleaire is een privébedrijf, opgericht in 1957, en specialiseerde zich na een tijd in twee domeinen: plutonium als brandstof voor de toekomst en de ontwikkeling van snelle reactoren. Van in het begin werkte Belgonucleaire samen met het SCK. Ze deelden jaren samen hetzelfde labo in de gebouwen van het SCK. In 1971 dreigde Belgonucleaire over kop te gaan. De overheid kwam tussen en zorgde via het SCK voor vers geld. Sindsdien heeft het SCK een participatie van 50% in Belgonucleaire. In de raad van bestuur van Belgonucleaire wordt het centrum door twee personen vertegenwoordigd. Bovendien wordt de minister van Economische zaken of Energie ook door twee personen vertegenwoordigd. Belgonucleaire produceerde tot 2006 MOX-brandstof in zijn fabriek in Dessel. Het leverde ook belangrijke bijdragen tot de ontwikkeling van MOX-fabrieken in Frankrijk, Japan en de Verenigde Staten⁵⁶ en was ook in Rusland actief.

Je kan je natuurlijk afvragen of dit wel een gezonde situatie is: een overheidsinstelling die participeert in een nucleair bedrijf en daar gedurende jaren grote inkomsten uit haalt, enerzijds door dividenden anderzijds door wetenschappelijk onderzoek dat Belgonucleaire bestelde bij het SCK. Wat dividenden betreft, gaat het om aanzienlijke bedragen. Van 2000 tot en met 2005 leverde de participatie in Belgonucleaire het SCK 17,779 miljoen euro op.⁵⁷ Na 2005 viel de dividendstroom op nul. De sluiting van de

55. IISS, o.c. p 29.

56. Marcel Maris, André Jaumotte en Pierre Govaerts (eds.) *Histoire du nucléaire en Belgique, 1990-2005*, Brussel, Peter Lang, 2007, p. 37.

57. Antwoord van minister Maignette op de parlementaire vraag van 15 juli 2011 aan Kamerlid Kristof Calvo

productieafdeling in Dessel betekende het einde van de gouden jaren. In welke mate kunnen de vertegenwoordigers van het SCK in de raad van bestuur bij Belgonucleaire hun werk onafhankelijk doen? Als het SCK zich bv. zou verzetten tegen projecten in Pakistan of Libië, schiet ze in haar eigen voet want ze zou inkomsten missen. Ik beweer niet dat het SCK zich door dat motief ooit heeft laten leiden, maar het is geen gezonde situatie. Je moet dit soort belangenconflicten gewoon voorkomen. Hoe dan ook: het SCK draagt omwille van zijn participatie van 50%, al 40 jaar een belangrijke verantwoordelijkheid in het beleid van Belgonucleaire.

Belgonucleaire is een van de meest gesloten bedrijven in ons land. Ze communiceren nooit naar de pers en proberen vragen van journalisten maximaal te ontwijken. In het parlement werden de laatste decennia heel wat actoren uit de energiewereld op hoorzittingen uitgenodigd maar Belgonucleaire kwam bij mijn weten slechts een keer langs, namelijk in 1988. Het bedrijf werd toen gevorderd door de parlementaire onderzoekscommissie die het Transnukleerschandaal onderzocht⁵⁸, een internationaal schandaal met nucleair afval op het SCK dat leidde tot het ontslag van de top van het SCK. Het was de grootste crisis in de geschiedenis van de instelling. Guy Tavernier, medestichter en bestuurder van Belgonucleaire, werd door de Kamerleden verhoord. Ik kom er straks nog op terug. Tavernier, overleden in 1996, was één van de belangrijkste kernfysici van ons land en volgens sommigen zelfs de “vader van de Belgische nucleaire sector”.

Volgens welke criteria beoordeel je het optreden van SCK en Belgonucleaire in een land als Pakistan? Je zou kunnen zeggen dat Pakistan het non-proliferatieverdrag niet getekend heeft waardoor iedere samenwerking in de nucleaire sector heel betwistbaar was. Maar ik wil niet zo streng zijn. Ik voeg er nog een criterium bij. Vanaf het moment dat duidelijk is dat Pakistan een geheim militair nucleair programma heeft, is samenwerking met Pakistan helemaal onverantwoord. Ik kom zo tot drie periodes:

De periode tot de inwerkingtreding van het non-proliferatieverdrag, dus voor 1970. Je kan dan moeilijk de samenwerking met Pakistan in het nucleaire domein in het vizier nemen. Samenwerking was doodnormaal in de algemene nucleaire euforie van die tijd. Natuurlijk waren er in de jaren '60 en '70 al tal van mensen en organisaties die wezen op de gevaren van verspreiding van kernwapens, maar ik kies hier bewust voor een milde terugblik.

58. Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementair onderzoek naar de draagwijdte, de oorzaken en de gevolgen van de mogelijke fraudeschandalen en van eventuele overtredingen op het non-proliferatieverdrag door het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) of aanverwante bedrijven, verslag namens de onderzoekscommissie, stuk 26/5-1988, 14 juli 1988.*

De periode van de inwerkingtreding van het non-proliferatieverdrag tot 1 januari 1981. Waarom die datum? Op 29 februari 1980 heeft de Nederlandse regering aan de Tweede Kamer het 'eindrapport van de ambtelijke werkgroep over de zaak Khan' toegestuurd.⁵⁹ Dat rapport is uitvoerig in de media besproken. Pakistan stond vanaf dan wereldwijd op het lijstje van landen die heel waarschijnlijk een geheim militair nucleair programma hadden en er zelfs niet voor terugschrokken om spionnen naar Westerse landen te sturen om geheime informatie te stelen. Omdat je niet kan verwachten dat van de ene dag op de andere iedereen daar rekening mee houdt en bedrijven soms verbonden waren aan contractuele verplichtingen, neem ik niet 29 februari 1980, maar 1 januari 1981 als datum. Er zijn zeker argumenten om te zeggen dat zeker het SCK en Belgonucleaire al jaren voordien wisten dat Pakistan wellicht de verkeerde toer opging. Zoals ik boven beschreef, werd het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken al in november 1978 formeel gebriefd door de Amerikanen en Engelsen. Het dossier kwam dat jaar ook aan bod in de 'Nuclear Suppliers Group'⁶⁰ waar ons land lid van is. Begin 1979 stond de pers bol van artikels over atoomspion Khan. Toch bekijk ik de zaken opnieuw mild en neem januari 1981 als einde van deze tweede periode.

De periode na 1 januari 1981. Het lijkt me onbegrijpelijk dat je vanaf dan nog samenwerkt met Pakistan.

De periode tot de inwerkingtreding van het non-proliferatieverdrag in 1970

Hier zijn drie zaken te melden.

Op 14 mei 1963 sluiten Pakistan en België een samenwerkingsakkoord in het nucleaire domein. In die periode sloten vele landen over heel de wereld dergelijke akkoorden. Ze zijn de kristallisatie van de euforie in wetenschappelijke en politieke middens over de vele potentiële zegeningen van de nucleaire sector. Voor zover ik weet, heeft dat akkoord als enige gevolg gehad dat enkele Pakistanen stage liepen op het SCK.⁶¹

59. De Nederlandse pers en politici waren gealarmeerd door vragen in het Engelse Lagerhuis. De Nederlandse regering vroeg aan een werkgroep een rapport te maken, dat werd kamerstuknummer 16082, nr 2.

60. Steve Weissman en Herbert Krosney, *The Islamic bomb*, New York, Times Book, 1981, p.188.

61. Kamer van Volksvertegenwoordigers, o.c., p. 51; *Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique*, p. 139; parlementaire vraag van Kamerlid Jan Eeman van 29 mei 1998 aan de minister van Buitenlandse Zaken.

Verschillende Pakistaanse wetenschappers studeerden aan onze universiteiten of volgden opleidingen bij onze bedrijven. Drie ervan spelen later een sleutelrol in het Pakistaanse atoomprogramma. A.Q. Khan doctoreert aan de Katholieke Universiteit van Leuven bij professor L. Delaey en professor A. Deruytere van 1967 tot 1972. Niet over kernfysica maar over metallurgie. Noch de KU Leuven noch zijn professoren konden toen weten dat A.Q. Khan zich later zou ontpoppen tot een atoomspion. Ook hier lijkt me een milde blik gepast. Het feit dat zijn mentor, professor Brabers, nog jaren contacten onderhield met A.Q. Khan is een andere zaak. Daarover straks meer.

De tweede Pakistaanse wetenschapper die onze aandacht verdient, is Chaudhry Abdul Majeed. Hij krijgt in 1973, samen met nog drie andere Pakistanen, een speciale opleiding bij Belgonucleaire op het vlak van plutoniumtechnologie. Majeed zal later de fundamentalistische toer opgaan en met Osama bin Laden discussiëren over de bouw van een atoombom. Dan is er nog S.A. Butt. Hij werkt verschillende jaren op de Pakistaanse ambassade in Brussel als belangrijkste aankoopagent voor het Pakistaanse kernwapenprogramma. Hij bestelt vanuit de ambassade belangrijke materialen voor de verrijkingsfabriek van A.Q. Khan. Butt zou volgens sommige bronnen in Belgonucleaire een opleiding gekregen hebben.⁶²

Het derde dossier uit die periode is de poging van enkele Belgische bedrijven om een kerncentrale in Pakistan te bouwen.⁶³ De Belgische bedrijven actief in de sector, op de eerste plaats ACEC en Cockerill, willen samen met een vijftigtal andere bedrijven een eigen Belgische kerncentrale bouwen in Pakistan. Na lang en intens lobbywerk slagen ze erin de Belgische regering te overtuigen het project financieel te coveren. De deal gaat uiteindelijk niet door onder meer wegens de oorlog in 1971.

De periode van de inwerkingtreding van het non-proliferatieverdrag tot 1 januari 1981

Pakistan weigert in 1971 het non-proliferatieverdrag te ondertekenen. Daarmee geeft Pakistan aan de internationale gemeenschap het signaal niet te willen beloven geen kernwapens te ontwikkelen. Dat is natuurlijk heel zorgwekkend. Want de gevolgen van een dergelijke beslissing zijn niet min. Een land dat zo een keuze maakt zal het immers veel moeilijker hebben om een eigen nucleaire sector op poten te zetten, want andere landen mogen nauwelijks nog zaken met je doen. Je zal het zelf moeten doen, en dat is technisch heel moeilijk. De weg van het ruwe uraniumerts naar de productie van elektriciteit in een kerncentrale is bezaaid met honderden complexe problemen.

62. *Weisman & Krosney*, o.c. p 182.

63. *Le Soir*, 10 oktober 1970; volgens archieven Tractiionel ging het om het ROOPPUR-project, een centrale van 200 MW aan de Ganges, dus in Oost-Pakistan; zie ook http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/R_0218.HTM.

Dus een land dat weigert het non-proliferatieverdrag te tekenen, is blijkbaar van mening dat die prijs best kan betaald worden, want dat daar iets tegenover staat dat nog veel belangrijker is. En dat is natuurlijk zelf een atoombom maken. Het non-proliferatieverdrag heeft dan wel veel gebreken en fundamentele contradicties. Het al of niet tekenen ervan maakt voor de wereldgemeenschap wel heel duidelijk waar je als land staat. Als je het weigert te tekenen, maak je je ten aanzien van de hele internationale gemeenschap heel verdacht. Want niet tekenen kan bijna niet anders betekenen dat je een militair nucleair programma wil ontwikkelen. De beslissing van Pakistan om het non-proliferatieverdrag niet te tekenen heeft trouwens onmiddellijke gevolgen. Canada beslist geen kernbrandstof meer te leveren voor KANUPP, de zwaarwaterreactor die het land enkele jaren voordien geleverd had.

Munir Khan op zoek naar een opwerkingsinstallatie

Munir Khan volgt de plutonumpiste en heeft een "opwerkingsinstallatie" nodig. Er zijn maar enkele bedrijven ter wereld die die kunnen leveren en dat gebeurt, gezien het strategisch belang, nooit zonder instemming van de overheid van het land van het bedrijf. Meer nog, de verkoop van een opwerkingsinstallatie en de verspreiding van opwerkings-expertise, bv. het opleiden van experts, wordt in de jaren '60 en '70 meer en meer inzet van gigantische diplomatieke spanningen. Vandaag beheerst Pakistan de opwerkings-technologie en kan het uit bestraalde splijtstof plutonium afzonderen. Daaraan hebben verschillende landen meegewerkt, waaronder op de eerste plaats Frankrijk en België. Frankrijk had de hoofdrol. Het aarzelde in die tijd niet om grof geld te verdienen aan zijn nucleaire knowhow, of het nu in Irak of Pakistan was. Een Israëliische ambtenaar zei het ooit heel scherp: "They're whores. Anything goes in their nuclear industry. Everybody knows it, even the Iraqis. That's why they went to the French to buy in the first place."⁶⁴ Maar ook de Pakistanen worden dus in Frankrijk goed onthaald. Pakistan had eind van de jaren '60 al gevraagd een opwerkingsfabriek te leveren. De onderhandelingen slepen zoals in vaak in de nucleaire sector lang aan. Het contract met de Fransen wordt uiteindelijk getekend in 1974. De kernproef van India in 1974 kwam als een grote verrassing en zette de wereld en zeker de Westerse landen op zijn kop. Was het wel nog verstandig om zo een volledige opwerkingsfabriek aan een land als Pakistan te leveren? Zou het niet, als reactie op de kernproeven van aartsvijand India, ook proberen de bom te verwerven? Frankrijk wil het contract wijzigen zodat de opwerkingsfabriek geen wapenplutonium kan produceren, maar Pakistan weigert. Uiteindelijk trekt Frankrijk zich in 1978 terug, maar de fabriek was dan al voor 95% afgewerkt en ook nadien werken Franse technici, met de zegen van de Franse overheden, nog verder aan de installatie. Net als in Israël!

64. Weissman & Krosney, p 11.

De installatie wordt volledig afgewerkt. Ook al ging het om een grote industriële opwerkingsfabriek die niet paste in het civiele, nucleaire programma van Pakistan.

De kernproef van India heeft ook andere landen gealarmeerd. Verschillende landen stoppen de samenwerking met de Pakistaanse Atoom Energie Commissie. Duitsland schrapte in 1976 een contract voor een fabriek voor zwaarwaterproductie en Canada levert geen kernbrandstof meer voor de KANUPP-reactor. Maar de Belgen haken niet af, integendeel, ze steken een tandje bij. Het eerste project waar de Belgen bij betrokken zijn, is een “pilot plant”, een kleine opwerkingsinstallatie. Het Britse bedrijf British Nuclear Fuels (BNFL) heeft in 1971 een experimentele opwerkingsfabriek aan Pakistan verkocht en die geïnstalleerd in de “Pakistan Institute of Nuclear Science and Technology” (PINSTECH). Pakistan wil bij de Britten een grotere fabriek kopen, maar die weigeren, waarna ze bij de Belgen aankloppen. Uiteindelijk gaat het contract naar het Franse bedrijf Saint-Gobain Nucléaire (SGN), de wereldexpert in opwerking die ook aan Israël een installatie geleverd heeft⁶⁵. Belgonucleaire krijgt het contract voor “the overall building designed” (de “New Labs”). Op 28 juli 1975 stuurt het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken⁶⁶ een boodschap naar hun ambassade in Brussel: “(..) le président du PAEC a déclaré que son pays serait en mesure, dès maintenant, de se doter d’un atelier capable de fabriquer, à partir de l’uranium naturel irradié produit par son réacteur (KANUPP), les quelques kilos de plutonium nécessaires à un engin explosif. Il ne fait pas de doute qu’il avait à l’esprit l’atelier pilote de retraitement en cours d’installation au Pakistan avec le concours de la Belgonucleaire. » Duidelijker kan het niet. Zoals ik al zei kiest Belgonucleaire al jaren voor een heel discreet bestaan en weigert het quasi systematisch toelichting te geven aan de pers over zijn activiteiten. De enige uitzondering die ik gevonden heb, is het verslag van een interview van topman Jean Van Dievoet in “The Islamic bomb”, een boek uit 1981. Van Dievoet erkent openlijk dat Belgonucleaire aan de “New Labs” heeft meegewerkt. De Pakistanen hadden zijn bedrijf al in de jaren ’60 gecontacteerd en Belgonucleaire had geantwoord dat het kon helpen op drie terreinen: opwerking, afvalbehandeling en de productie van MOX-brandstof. Er kwam toen niets van in huis, maar begin de jaren ’70 was er een nieuw contact. Of Belgonucleaire kon helpen voor de bouw van een laboratorium? Niet zomaar een laboratorium, maar een voor opwerking van kernbrandstof en productie van kernbrandstof. Belgonucleaire ging er op in en maakte de ontwerpen van de “New Labs” en hielp de Pakistanen de materialen en uitrusting kopen. De termen “laboratorium” en “New Labs” hielpen om het belang van de installatie te verzachten. Hoe dan ook: de Pakistaanse experts zouden er de knepen van het vak in plutoniumtechnologie kunnen leren. Van Dievoet

65. In 1977 werd het bedrijf opgekocht door Cogéma, nu Areva, en kreeg het bedrijf de naam Saint-Gobain Techniques Nouvelles

66. *Le Soir*, 28 augustus 1999

voegde er in het interview aan toe dat Belgonucleaire niet had meegewerkt aan de opwerkingsinstallatie. Dat had het Franse bedrijf SGN gedaan. Maar hij erkende dus dat zijn bedrijf had meegewerkt aan het project, inclusief de brandstofproductie. De archieven van Belgonucleaire en Belgatom laten er geen twijfel over bestaan: "In 1973, four Pakistanese engineers have been appointed by the PAEC to participate for one year in the BN engineering offices to a complete study, procurement included, of a complex of hot laboratories and nuclear facilities for Pinstech."⁶⁷ Hetzelfde document geeft ook een overzicht van de realisaties van "nuclear testing facilities, hot laboratories": "1973-74: Nuclear Material Laboratory, conceptual design, detailed study and procurement, PAEC, Pakistan." Het jaarverslag¹⁹⁷⁴ vermeldt ook duidelijk een plutoniumafdeling voor Pinstech. Belgonucleaire heeft zijn wereldexpertise in plutoniumtechnologie dus gedeeld met Pakistan. Daar is geen twijfel over. De Belgische overheid had hen geen strobreed in de weg gelegd. Meer nog, ze vroeg niet dat er eerst een akkoord met het IAEA gesloten werd. Een brief van de Pakistaanse ambassadeur in België volstond. Die verzekerde ons land dat "the installation would only be used for strictly peaceful ends." Welkom in het land van de leugen. Volgens het IISS en Global Security heeft de installatie een capaciteit van 10 tot 20 kg plutonium per jaar, wat genoeg is voor 2 tot 3 kernwapens.⁶⁸ Pour la petite histoire: terwijl Belgonucleaire in de jaren '70 in een publiek document uitpakte met zijn activiteiten in Pakistan is dat vandaag niet meer het geval. Een lijst met referenties van Belgonucleaire uit 2004 en nog beschikbaar op het internet geeft over 32 bladzijden lang vele honderden projecten van het bedrijf in tal van landen, maar van het plutoniumproject in Pakistan is geen sprake.

Anders gezegd. Belgonucleaire werkte in die jaren volop mee aan twee⁶⁹ belangrijke nucleaire installaties in Pakistan: een opwerkingsinstallatie en een laboratorium voor de productie van kernbrandstof. Zeker de opwerkingsinstallatie was heel verdacht en had maar zin in een kernwapenprogramma. Bovendien had Pakistan het non-proliferatieverdrag niet getekend, wat het land per definitie heel verdacht maakte. De repliek zou natuurlijk kunnen zijn dat Belgonucleaire maar zijdelings bij de zaak betrokken was, de rol van de Fransen veel groter was en Pakistan pas vele jaren – wellicht in 2000 – erin slaagde om de plutoniumpiste naar kernwapens echt te beheersen. Maar dat is natuurlijk de kwestie niet. Munir Khan zei ooit⁷⁰ dat de eerste plutoniuminstallaties niet

67. Uit een brochure waarin Belgatom zijn activiteiten voorstelt: "Belgatom engineering Nuclear Power Consulting Services."

68. IISS, o.c., p. 21. In 2000 zijn de "New Labs" begonnen met het afscheiden van het plutonium

69. Veel bronnen over het Pakistaanse kernwapenprogramma vermelden een derde project: de bouw van een faciliteit voor de productie van zwaar water. Pakistan had die nodig om zelf te kunnen voorzien in de levering van zwaar water voor zijn KANUPP-reactor, de reactor die kan gebruikt worden voor de productie van wapenplutonium. Omdat ik geen formele bevestiging van het project gevonden heb, heb ik dit project niet in de tekst vermeld. Belgonucleaire heeft ten andere voor zover ik weet geen enkele ervaring met dit soort installaties.

70. IISS, o.c., p. 23.

als doel hadden wapenplutonium te produceren, maar gewoon de kennis en expertise te verwerven om dat te doen. Belgonucleaire werkte daar dus jaren aan mee en zette de samenwerking met Pakistan blijkbaar maar stop op vraag van de Amerikanen. Guy Tavernier van Belgonucleaire zei dat in de parlementaire onderzoekscommissie Transnuklear bijna letterlijk: “Tot in 1974 kreeg Belgonucleaire verschillende aanbiedingen van Pakistan voor samenwerking, studie en bouwactiviteiten. Vanaf 1974 begonnen de Verenigde Staten druk uit te oefenen opdat niet meer met Pakistan zou worden gehandeld. België heeft die verbodsmaatregelen aanvaard”. Net als in andere dossiers werd het non-proliferatiebeleid van België blijkbaar uitgetekend door een ander land, de Verenigde Staten. Het officiële discours van ons land was helemaal iets anders. In dezelfde periode bespreekt het Belgisch parlement de goedkeuring van het non-proliferatieverdrag. Minister van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking Van Elslande laat geen twijfel bestaan over het beleid van de regering: “Het uitgangspunt van de buitenlandse politiek van de elkaar opeenvolgende Belgische regeringen is zonder twijfel een vredespolitiek, die we willen voeren, hoe contradictorisch het ook moge klinken, op alle fronten. Het grootste gevaar, of één van de grootste gevaren, voor de vrede is vanzelfsprekend om het even welke bewapeningswedloop, maar in de allereerste plaats een bewapeningswedloop op het gebied van kernwapens.”⁷¹ Pakistan bezit vandaag een voorraad wapenplutonium van 80 à 120 kg, goed voor 15 à 30 kernwapens.⁷²

Een ander aspect dat onze aandacht verdient is de opleiding van Pakistaanse kerngeleerden in België. Daarover zijn de bronnen niet echt duidelijk. In een artikel uit 2006 “PAKISTAN’S NUCLEAR HISTORY- SEPARATING MYTH FROM REALITY” van M.A. Chaudri⁷³ lezen we het volgende: “In March 1973 a team of three PAEC nuclear scientists and engineers comprising of Khalil Qureshi, Zafarullah and Abdul Majid were sent to the headquarters of Belgonucleaire at Mol to participate in the designing of a pilot nuclear fuel reprocessing facility as well as gain training in reprocessing spent fuel. Chairman of Pakistan Atomic Energy Commission (PAEC) Munir Ahmed Khan favored the Belgian pilot reprocessing plant over the British facility on grounds that it would be difficult for Pakistan to upgrade the downgraded reprocessing plant on offer from the United Kingdom Atomic Energy Agency (UKAEA).” Documenten van Belgonucleaire die ik kon raadplegen in het archief van Tractionel en die ik hierboven citeerde, hebben het over vier wetenschappers, maar vermelden geen namen. Majeed

71. Senaat, *Parlementaire Handelingen*, 12 maart 1975.

72. Sipri, *Jaarboek* 2011

73. *Defence Journal*, mei 2006. Dit wordt hernomen in --Shahid-ur-Rehman, “A Tale of Two Scientists,” *Long Road To Chagai*, (Islamabad: 1999, Print Wise Publication), pp. 36-37.

gaat bij zijn terugkeer aan de slag bij de “hot labs” van het nucleaire onderzoeksinstituut Pinstech. Daar proberen de Pakistaanse kerneleerden zich de plutoniumtechnologie meester te maken. Later wordt hij afdelingshoofd van de “new labs”. Daar zullen de atoomexperts uit bestraalde splijtstof proberen plutonium te halen, grondstof voor kernwapens. Wat uiteindelijk ook lukt. Majeed wordt op het einde van zijn loopbaan fundamentalist en gaf zoals al gezegd aan Osama bin Laden een spoedcursus over kernwapens en vuile bommen. Dat iemand fundamentalist wordt, is niet te voorzien. Maar dat een Westers bedrijf een Pakistaanse wetenschapper een opleiding geeft in plutoniumtechnologie is ongelooflijk. Iedereen in het nucleaire wereldje wist bijzonder goed dat de plutoniumroute één van de twee routes naar een atoombom was, dat dit een heel ingewikkelde route is, dat je de plutoniumtechnologie niet zomaar eventjes op je zelf leert. Dus de overdracht van kennis door Belgonucleaire aan Pakistaanse kerneleerden was zeer “proliferatiegevoelig”. Toch gebeurde het.

De periode na 1 januari 1981

In de jaren '80 komt een einde aan de activiteiten van Belgonucleaire in Pakistan. Onder druk van de Verenigde Staten, zoals zo vaak in ons land in dit soort dossiers. Guy Tavernier van Belgonucleaire sprak bij zijn tussenkomst in de parlementaire onderzoekscommissie over het Transnukleerschandaal hierover heel open. Ik herneem de samenvatting zoals opgenomen in het officiële verslag. "In september 1983 nam de heer Munir Khan opnieuw contact op met Belgonucleaire, teneinde deskundigen aan te trekken die installaties moesten controleren waarvoor voor dat embargo een contract was afgesloten. De controle had tot doel ongelukken te vermijden bij de indienststelling van een centrale. Gedurende tien dagen onderzochten drie deskundigen ter plaatse hoe de installatie was gemonteerd. Nadat zij hun conclusies hadden ingediend, verbood de overheid de indienststelling van die installaties, zolang de nodige aanpassingen niet waren verricht. Geen enkel lid van het SCK maakte deel uit van de Belgische afvaardiging. Getuige preciseert dat de heer Tindemans, Minister van Buitenlandse Betrekkingen, de deskundigen van Belgonucleaire schriftelijke toestemming heeft verleend om deze "plaatsbeschrijving" in Pakistan uit te voeren. Zes maanden later diende de heer Khan⁷⁴ een nieuw verzoek tot evaluatie ter plaatse in. Omdat hij zich bewust was van de druk die op België werd uitgeoefend, was de heer Khan bereid zijn aanvraag in te trekken, hoewel het alleen ging om de uitvoering van een contractuele verbintenis. Sindsdien zijn geen personeelsleden van Belgonucleaire nog naar Pakistan geweest. Wel moet worden opgemerkt dat Belgatom, waarvan Belgonucleaire 20% van de aandelen bezit,⁷⁵ sporadische betrekkingen onderhoudt met dit land en aldaar van tijd tot tijd betrokken is bij afzonderlijke projecten."

Het artikel in de Financieel Economische Tijd van de hoorzitting van Guy Tavernier geeft nog extra informatie. Het contact tussen Guy Tavernier en Munir Khan zou een ontmoeting geweest zijn en de inzet was een experimentele opwerkingsinstallatie te testen. Die lag er al tien jaar voor 99% afgewerkt bij, maar kon niet opgestart worden zonder een test door experts. Daarvoor had Khan Belgonucleaire nodig. Volgens de Tijd ging het dus om veel meer dan een zakelijke "plaatsbeschrijving" zoals het verslag van de Kamer vermeldt. De krant vermeldt nog dat op basis van de plaatsbeschrijving gebreken en defecten werden aangepakt waarna Khan opnieuw beroep deed op Belgonucleaire. Maar dat was niet meer mogelijk. De Verenigde Staten waren strenger geworden. Het jaarverslag 1983 van Belgonucleaire bevestigt de stelling van "deTijd": "Belgonucleaire a été particulièrement active en Irak, Pakistan, Taiwan.."

74. Het gaat hier meer dan waarschijnlijk om Munir Khan, chef van de PAEC.

75. Tractebel heeft de overige 80% van de aandelen.

Samengevat: Belgonucleaire, één van de belangrijkste experts in plutoniumtechnologie in de wereld, ging dus in de jaren '80, de Pakistanen helpen om een opwerkingsinstallatie te doen werken. Zo konden de Pakistanen zich verder bekwamen in het opwerken van bestraalde kernsplijtstof en het afzonderen van plutonium, nodig voor een atoombom.

Belgische bedrijven leiden Pakistaanse wetenschappers op

Belgische bedrijven zoals Belgonucleaire en Tractebel Engineering organiseerden net als hun concurrenten in andere landen voor buitenlandse wetenschappers en ingenieurs vormings- en trainingsprogramma's. Dat kaderde in een commerciële politiek. Men hoopte zo nieuwe netwerken te ontwikkelen, wat dan de commerciële contacten kon vergemakkelijken. In de notulen van de Raad van Bestuur van Belgonucleaire van 13 december 1979 lezen we in dat verband: "Les stagiaires (uit Zuid-Korea; LB) que nous instruisons en Belgique sont réellement très valables et seront certainement un atout dans les négociations tant actuelles que futures avec ce pays." Een honderdtal stagiairs uit Pakistan, Iran en Zuid-Korea hebben in de periode 1970 tot 1986 stage gelopen in ons land. De opleidingsprogramma's hadden de goedkeuring van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het programma werd georganiseerd door Belgonucleaire, Belgatom en Tractebel. Bezoeken aan de kerncentrales van Doel en Tihange waren voorzien⁷⁶ Belgatom had hier trouwens in Brussel een speciaal opleidingscentrum voor.⁷⁷

In een verslag van het SCK over een missie in Pakistan in 1986, waarover straks meer, staat een intrigerende zin over opleiding van Pakistan in ons land: "Een groot aantal leidende figuren van PAEC werden in België gevormd (ULB, UCL, Belgonucleaire, SCK/CEN, Belgatom)." Ik heb hierover onze universiteiten aangeschreven, maar die antwoordden niet. Ik heb ook het IAEA gecontacteerd met de vraag om meer informatie te krijgen over hun vormingsprojecten in ons land, maar ook daar bleef het stil. Transparantie in de nucleaire sector?

Tweede poging om een kerncentrale in Pakistan te bouwen⁷⁸

In het begin van de jaren '70 liep de poging van enkele Belgische bedrijven om een kerncentrale te bouwen in Pakistan op niets uit. In 1982 is er een tweede poging. Het Belgische filiaal van Westinghouse zou in Chasma een centrale mogen bouwen. Onder Amerikaanse druk gaat het dossier niet door. Daarna gaan ACEC, Cockerill en Fabricom in zee met de Fransen om de centrale te leveren, maar ook dat project gaat niet door.

76. Persoonlijk mededeling van iemand van Electrabel, november 2011.

77. Archieven Tractebel, Jaarverslag Belgonucleaire 1979"

78. *Le Soir*, 15 september 1982 en 28 april 1983.

Pakistan wendt zich dan tot de Chinezen en in 2000 wordt een eerste reactor in Chasma operationeel. Dit versterkt natuurlijk het bedrijfsleven in haar argument dat “als wij het niet doen, de concurrentie met de bestelling gaat lopen.”

1986: de zending van het SCK in Pakistan

Severin Amelinckx en Paul Dejonghe, respectievelijk directeur-generaal en adjunct directeur-generaal van het SCK waren van 23 tot 28 maart 1986 op zending in Pakistan. Dat is heel vreemd. Pakistan had nog steeds niet het non-proliferatieverdrag getekend, was dat ook niet van plan en er waren tal van duidelijke aanwijzingen dat het land een geheim kernwapenprogramma had. Waarom ging het SCK dan op missie naar Pakistan? De missie is wel enkele keren in de pers gekomen, maar details waren tot nu toe niet bekend. Via Volksvertegenwoordiger Tinne Van der Straeten kreeg ik het zendingsverslag. Ik analyseer het in detail.

“Doel: bespreking van de mogelijkheden tot samenwerking tussen het SCK/CEN⁷⁹ en de Pakistan Atomic Energy Commission (PAEC).”

Dat is al bijzonder merkwaardig. Het doel van de missie is een samenwerking op te zetten met de PAEC. Dat is niet het “zusje” van het SCK. De PAEC had en heeft als belangrijkste missie een kernwapenprogramma op poten te zetten. Natuurlijk heeft de PAEC ook een civiel programma, maar dat staat grotendeels in functie van het militaire programma (bv het afwenden van plutonium die KANUPP produceert) en dient ook voor image building. In 1986 wist iedereen ter wereld in het nucleaire wereldje dat de PAEC werkte voor en met het Pakistaanse leger en een centrale en kardinale rol had in het Pakistaanse kernwapenprogramma. Dat was voor het SCK blijkbaar geen bezwaar.

“Algemeen kader: Pakistan heeft dringend behoefte aan elektriciteit en ziet daarin een cruciale factor voor de verdere economische ontwikkeling van het land. Er bestaat geen oppositie tegen kernenergie maar het land is op dat vlak, na de aankoop van de CANDU reactor KANUPP en de ontploffing van een kerntuig in India in 1974, volledig geïsoleerd. Het tracht op dit ogenblik zijn isolement te doorbreken.”

Die isolatie was natuurlijk niet toevallig. Wie wou er de wapenwedloop tussen India en Pakistan voeden, goed wetende dat één van de landen al over nucleaire wapentechnologie beschikte en het andere land er aan werkte. Eén wapenwedloop tussen landen met

79. CEN of Centre d'étude de l'énergie nucléaire is de Franse naam van het SCK.

kernwapens, de USSR en de Verenigde Staten was toch al genoeg? De regio had een groot vredesakkoord nodig, geen kernwapenwedloop.

“PAEC wenst uitdrukkelijk samenwerking met België o.m. op grond van traditionele relaties. Een groot aantal leidende figuren van PAEC werden in België gevormd (ULB, UCL, Belgonucleaire, SCK/CEN, Belgatom). Deze ingesteldheid werd ook bevestigd door de Ambassadeur van België te Islamabad. In die zin wordt voorgesteld het akkoord, afgesloten in 1963 tussen PAEC en de Belgische Commissaris voor Atoomenergie, te reactiveren.”

Het gaat om het akkoord waarvan hierboven sprake was. Op die eis gaat het SCK in. Er wordt tijdens de missie een “Memorandum of Understanding” afgesloten tussen de PAEC, vertegenwoordigd door Munir Khan, en het SCK, vertegenwoordigd door directeur-generaal Amelinckx. Het akkoord geeft een lijst van twaalf domeinen waarin zal samengewerkt worden, van kernbrandstoftesten tot afvalbeheer. Het SCK zal ook een vormingsprogramma voor Pakistaanse onderzoekers organiseren. Daarnaast zullen korte missies van kaderleden worden aangemoedigd. Het Memorandum vergt de goedkeuring van de Raad van Bestuur van het SCK.

De SCK-delegatie bezocht ook drie sites: de labo's van Pinstech in Islamabad, de “Atomic Energy Minerals Centre” in Lahore en de KANUPP reactor in Karachi.

Het verslag van het SCK gaat verder met “algemene indrukken”:

“De perspectieven voor samenwerking met België zouden zeer goed kunnen zijn maar de beperkingen daarvan, ingevolge de speciale “non-proliferatieverdrag-situatie”, dienen grondig te worden geëvalueerd.”

Gelukkig is er toch een verwijzing naar het feit dat Pakistan al vijftien jaar lang weigert het non-proliferatieverdrag te tekenen. Maar het blijft toch de vraag hoe je kan samenwerken met een dergelijk land zonder risico te nemen op een of andere manier het militaire nucleaire programma van Pakistan te steunen?

De lijst bevat elf namen van personen die aan de contacten hebben deelgenomen. Ik overloop de belangrijkste:

Munir Khan, hoofd van de PAEC, van 1972 tot 1991. Munir Khan wordt algemeen beschouwd als de vader van de Pakistaanse bom. “I never trusted anything Munir Khan said. He could lie while being charming. I never believed a word he said”, zei Bertrand

Goldschmidt, één van de grootste Franse nucleaire experts, al jaren voordien.⁸⁰

Ishfaq Ahmad, topexpert van de PAEC die een sleutelrol heeft in het geheime militaire, nucleaire programma en in 1991 Munir Khan opvolgt als hoofd van de PAEC. Hij was aanwezig op de eerste kernproeven in 1998.

I.H. Qureshi, directeur van de onderzoeksinstituting Pinstech en nog drie andere topfiguren van Pinstech, waar de “New Labs” het bommenplutonium moeten afscheiden.

N.M. Butt, “associate director Pinstech”, expert kernwapens en aanwezig op de eerste kernproeven in 1998.

Chaudhry Abdul Majeed, “technical manager hot labs Pinstech”, die later de fundamentalistische toer zou opgaan, waarbij hij contact had met Al Qaeda.

N.A. Javed, een directeur van de PAEC en expert in brandstofcycli.

De laatste twee hadden in de jaren '70 drukke contacten in Duitsland, zowel met privébedrijven als met het “Karlsruhe Nuclear Research Center”. De Duitse Minister voor Wetenschapsbeleid, bezorgd over een schending van het non-proliferatieverdrag, gaf uiteindelijk instructie aan het Duitse onderzoeksinstituut om alle contacten met de twee Pakistaanse atoomgeleerden te verbreken⁸¹.

Twee jaar na hun bezoek aan Pakistan verschijnen Severin Amelinckx en Paul Dejonghe voor de parlementaire onderzoekscommissie “Transnuklear”. Ze doen hun bezoek aan Pakistan af als onschuldig en zonder risico op het gebied van nucleaire proliferatie. Dejonghe voegt er zelfs bij: “Getuige verklaart tijdens een verblijf in Pakistan bij zijn weten geen contacten te hebben gehad met militaire nucleaire specialisten. Hij wist immers niet bij voorbaat wie hij zou ontmoeten, ook wanneer gasten naar België komen weten zij zulks niet op voorhand.” Helaas heeft de commissie de lijst van de mensen die ze ontmoet hadden niet opgevraagd en uitgeplozen.

Het SCK-rapport eindigt met “Mogelijke acties”:

“Kontakt opnemen met KANUPP voor eventuele bijdrage tot modernisering van de controlezaal;

80. Weissman & Krosney, o.c. p 79.

81. Zie <http://cns.miis.edu/reports/pdfs/9707paki.pdf>, een document van het Center for Nonproliferation Studies, een belangrijke Amerikaanse NGO werkzaam inzake non-proliferatie van kernwapens.

Kontakt opnemen met Buitenlandse Handel en Buitenlandse Zaken voor eventuele deelneming van BELGATOM en/of SCK/CEN aan een economische missie die zou gepland zijn voor eind 1986.

Uitvoerig rapporteren over het bezoek en de perspectieven bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Staatssecretariaat voor Energie.”

Wat de modernisering van KANUPP betreft: iedereen wist al jaren dat er een serieus risico was dat de PAEC heimelijk plutonium uit bestraalde splijtstof van KANUPP zou afzonderen voor een atoombom. Het IAEA had dat al zwart op wit op papier gezet. Maar dat was blijkbaar geen bezwaar om een handje bij te steken om KANUPP te moderniseren.

Die “economische missie” waarvan sprake doet ook vragen rijzen. Belgatom werd in 1978 opgericht als filiaal van Tractebel en Belgonucleaire, een privébedrijf. Is het de rol van het SCK om de belangen van Belgatom te verdedigen? Het SCK zou natuurlijk mee genieten van eventuele contracten, want het SCK is aandeelhouder van Belgonucleaire en dat bedrijf op zijn beurt van Belgatom.

De missie van het SCK gaat in België niet onopgemerkt voorbij. Voor zover ik weet, ontstaat er voor het eerst een (mini-)maatschappelijk debat over de betrokkenheid van Belg bij het Pakistaanse nucleaire programma. Eerst achter de schermen, ten gevolge van een heel bijzonder initiatief van een topman uit de Belgische nucleaire sector. Daarna komt het dossier ook in de pers.⁸²

René Constant was directeur-generaal van het Instituut voor Radio-elementen, een weinig bekend, maar belangrijk nucleair bedrijf in Fleurus dat ondermeer radio-isotopen voor medisch gebruik produceert. Het is als het ware het kleine broertje van het SCK. Directeur-generaal Constant was ook jaren lid van de Raad van Bestuur van het SCK. Op 25 juni 1986, dus drie maanden na de SCK-missie in Pakistan, stuurt hij de top van het SCK een heel kritische nota over het verslag van de SCK-missie. Volgens Constant heeft Pakistan een kernwapenprogramma. Hij beschrijft de verschillende elementen: de KANUPP-reactor, de opwerkingsfabriek in Kahuta etc. Verschillende van de wetenschappers die het SCK er ontmoet hebben, zijn volgens Constant bekend voor hun betrokkenheid bij het militaire programma's. Constant drukt zijn ongerustheid uit en vraagt uiterste waakzaamheid. Een samenwerkingsakkoord dat ook voorziet in Pakistaanse stagiairs op het SCK is voor hem een stap te ver. Hij vraagt ook dat het dossier niet enkel door “het Bureau” van het SCK maar ook door de Raad van Bestuur van het SCK wordt besproken.

82. Deze paragraaf is op basis van het verslag van de Transnuklearonderzoekscommissie (p. 193) en diverse krantenartikels uit die periode.

De nota van René Constant heeft geen gevolgen. De top van het SCK reageert niet. Ten einde raad neemt hij enkele maanden een heel ongewoon initiatief. Op 9 februari 1987 schrijft hij een brief aan Philippe Maystadt, destijds vicepremier en minister van economische zaken, waarin hij de puntjes op de i zet. Opmerkelijk, want het IRE had het SCK veel meer nodig dan omgekeerd. Het IRE moest (en moet) beroep doen op uranium van het SCK voor zijn radio-isotopenproductie. Bovendien was het heel ongewoon dat Constant, die dus ook lid was van de Raad van Bestuur van het SCK, zich rechtstreeks tot een minister wendde, en dan nog in een dergelijk belangrijk en delicaat dossier. Constant herhaalt in zijn brief al zijn bezwaren tegen de samenwerking tussen het SCK en Pakistan. Hij vraagt de minister of hij het normaal vindt dat een dergelijk belangrijk dossier niet eens door de Raad van Bestuur van het SCK besproken wordt. Hij voegt er aan toe dat de regering er zich zou moeten over uitspreken.

Minister Maystadt vraagt in een brief van 19 februari 1987 aan minister van Buitenlandse betrekkingen Leo Tindemans toelichting. Die schrijft op 9 maart 1987⁸³ aan Maystadt dat hij, behalve op drie kleinere punten, geen graten ziet in het protocol tussen het SCK en de PAEC. Verder schrijft Tindemans: "Ik maak van de gelegenheid gebruik om u erop te wijzen dat de politiek die wij volgen ten aanzien van Pakistan erop gericht is alle banden van nucleaire samenwerking met dit land niet te verbreken, om op die manier een zekere controle te kunnen uitoefenen en te kunnen beschikken over geprivilegieerde informatie over de Pakistaanse activiteiten inzake nucleaire aangelegenheden." Ofwel was dit blabla in het kwadraat, ofwel meende Tindemans dit. In dat laatste geval zou je gaan denken dat hij door zijn grote vriend, de Verenigde Staten, gevraagd was om via het SCK en Belgonucleaire, meer informatie bij elkaar te sprokkelen over het Pakistaanse atoomprogramma.⁸⁴ In de memoires van Tindemans valt niets te lezen over het Pakistaanse dossier. Je vindt er wel een mooie foto van de minister in de Pakistaanse bergen, that's all. Het is wellicht wachten tot de archieven van Buitenlandse Zaken opengaan om deze episode beter te kunnen begrijpen.

Meer dan een jaar na de missie van het SCK in Pakistan duikt het dossier in de pers op. In oktober 1987 organiseren Europees parlementslid Paul Staes en Kamerlid Jos Geysels van Agalev een persconferentie over de samenwerking tussen het SCK en Pakistan. Ze pakken het SCK hard aan: "Er zijn ernstige aanwijzingen dat via het SCK nucleaire technologie

83. *De Morgen* 7 feb 2004

84. *Ik weet dat ik me hier op glad ijs begeef en ik hou zelf absoluut niet van samenzweringstheorieën & cowboyverhalen, maar de geschiedenis van de proliferatie van kernwapens zit vol met dit soort verhalen. Bovendien is de missie van het SCK zo bizar en het antwoord van minister Tindemans zo intrigerend, dat je deze piste niet 100% kan uitsluiten. Wanneer het over kernwapens gaat, zit je per definitie in een domein van manipulatie, intriges en leugens. Dus het lijkt me rationeel deze hypothese te formuleren.*

wordt verschaft aan Pakistan om dit land in staat te stellen een atoombom te produceren. Belangrijk is de vaststelling dat Pakistan op één nucleaire lijn zit met Libië en Iran met als een van de objectieven de productie van de islamatoombom.” Dat klonk toen als een snoeiharde aanval op het SCK. Maar achteraf bleek dat de bezorgdheid van Staes en Geyssels terecht was. We weten nu dat Pakistan Libië en Iran geholpen heeft in hun nucleair wapenprogramma en we weten dat het SCK, als hoofdaandeelhouder van Belgonucleaire, mee verantwoordelijk is voor de transfer van plutoniumexpertise aan Pakistaanse kerngeleerden. Minister van Buitenlandse Zaken Tindemans was de beschuldigingen zo beu dat hij in januari 1988 een persconferentie organiseerde. Hij zegt dat ons land steeds het non-proliferatieverdrag heeft nageleefd en dat alle contacten tussen tussen Belgonucleaire en Pakistan met zijn goedkeuring gebeurd zijn en dat er geen reden tot bezorgdheid is. Het zou interessant zijn dat Tindemans vandaag terugkomt op het dossier en ons meedeelt welke contacten hij hierover had met de Amerikaanse vrienden.

Stagiairs in België

Het akkoord tussen het SCK en de PAEC voorzag dus ook in de opleiding van Pakistaanse stagiairs in het SCK. In 1986 volgen twee Pakistanen een stage op het SCK.⁸⁵ Dat jaar en het jaar nadien krijgen ook nog een tiental Pakistanen een cursus voor kwalificatie als inspecteur van het IAEA.⁸⁶ Het SCK stelt dat die stagiairs er gewoon leerden wat ze aan een universiteit of ander onderzoekscentrum konden leren. Het akkoord tussen het SCK en de PAEC voorzag dat jaarlijks enkele Pakistaanse stagiairs naar het SCK zouden komen, maar na de eerste twee kwamen er geen meer. Het SCK en / of Buitenlandse Zaken had blijkbaar begrepen dat dit politiek toch niet evident was.

1987, een jaar van drukke diplomatiek activiteiten

In 1987 zijn er drie Belgische ministeriële bezoeken aan Pakistan. Toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Yves Leterme gaf er in 2009 in een brief aan Kamerlid Tinne Van der Straeten meer toelichting over.

Van 31 januari tot 4 februari 1987 brengt een handelsmissie onder leiding van toenmalig Minister van Buitenlandse Handel Herman De Croo een vijfdaags bezoek aan Pakistan. De handelsmissie bestaat uit een tiental Belgische zakenlui van firma's zoals Fabricom, Asco, Acec etc. In de brief staat ook "Belgatom" vermeld, maar met een vraagteken erbij.

85. Brief van het SCK van 31 augustus 1987 aan S. Herpels, bestuursdirecteur bij Buitenlandse Zaken. Het ging om AHMED Mohamma Nadeem en ABID Anwar.

86. Roland Carchon van het SCK in de Morgen van 30 mei 1998. In antwoord van minister Moerman aan Kamerlid Gerkens wordt dan weer het cijfer twee genoemd.

Dat is belangrijk, want Belgatom is een filiaal van Belgonucleaire en Tractebel, speciaal opgericht om in het buitenland de belangen van Belgonucleaire en Tractebel in de civiele nucleaire sector te verdedigen. En zoals uitvoerig aangetoond, zijn in Pakistan de civiele en militaire nucleaire sector onontwarbaar verweven. Tijdens het bezoek zijn er de gebruikelijke contacten met de politieke leiders van het land en een aantal werkvergaderingen. Helaas ontbreekt meer informatie over deze zending om te kunnen beoordelen of leden van de handelsdelegatie de intentie hadden om zaken te doen in de nucleaire sector.

Minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans brengt van 7 tot 11 september 1987 een bezoek aan Pakistan. Veel informatie is hierover niet. Minister Leterme vermeldt in zijn brief: "Er kunnen heel weinig details over dit bezoek worden gegeven gezien het dossier heel zwaar geleden heeft onder vocht en termieten. Het is derhalve onbruikbaar geworden." Tindemans vermeldt hierover niets in zijn memoires. Naast zijn memoires heeft Tindemans ook een dagboek gepubliceerd, "Een politiek testament". Daarin geeft hij van 1 januari 1982 tot 15 september 1989 verslag van vele honderden ontmoetingen en vergaderingen. Over de periode dat hij in Pakistan op bezoek was, vertelt Tindemans helemaal niets.

In november volgt een derde Belgische delegatie. Nu is het staatssecretaris van Buitenlandse Handel Etienne Knoops die langs gaat, met een 30-tal Belgische zakenlui. Helaas vonden de diensten van Yves Leterme geen officiële delegatielijst terug.

Mijn vraag om alle documenten van deze zendingen in te kijken werd door de diensten van Buitenlandse Zaken afgewezen. Het belang van de openbaarheid zou niet opwegen tegen "de bescherming van de federale internationale betrekkingen van België." Toegang tot de archieven van Buitenlandse Zaken zou meer klaarheid kunnen brengen over de vraag waarom op één jaar tijd drie officiële Belgische delegaties Pakistan aandeden.

Het SCK gaat uit de bocht

In 1987 komt aan het licht dat het SCK in een heel zwaar schandaal betrokken is, het zogenaamde "Transnukleair schandaal". Dat is een Duits bedrijf dat nucleair afval uit Duitsland, Zwitserland en Italië voor behandeling naar het SCK gebracht heeft. Er werd een circuit van zwart geld opgezet en gefraudeerd. Verschillende personeelsleden van het SCK waren er rechtstreeks bij betrokken. De rechtbank van Turnhout veroordeelt hen in eerste aanleg, maar wegens procedurefouten gaan de belangrijkste verdachten uiteindelijk vrijuit. Er was een tweede luik aan het dossier. Sommigen verdenken het SCK ervan het non-proliferatieverdrag geschonden te hebben door kennis over te dragen aan Pakistan. Er was in de Duitse pers zelfs sprake van internationale smokkel in splijtstoffen. Een parlementaire onderzoekscommissie in de Kamer onderzoekt beide dossiers. Wat het luik "afval & fraude" betreft, stuit ze op heel wat disfuncties en over-

trekkingen. Het onderzoek over proliferatie levert informatie op over de activiteiten van het SCK in Pakistan, Irak en Libië, maar voor de commissie is dat niet voldoende om te besluiten dat het non-proliferatieverdrag is overtreden. De Commissie voegt er wel aan toe dat er voor “transferten van gevoelige knowhow, van informatie, technologieën en uitrustingen (...) er minder aangepaste toezichtstructuren zijn.” Dat is een parlementair eufemisme. De parlementsleden bekennen eigenlijk dat ze geen duidelijkheid gekregen hebben over het toezicht op de export van proliferatiegevoelige informatie en technologieën. De Commissie is in haar vaststellingen wel heel duidelijk over de link tussen civiele en militaire nucleaire technologie: “Op dat gebied is de grens tussen informatie van civiele aard en die van militaire aard niet duidelijk afgebakend.” Het probleem van de onderzoekscommissie was dat ze maar drie maanden tijd had, wat te weinig was om alle interessante getuigen te onderhoren en belangrijke dossiers uit te vlooien, zoals de commissieleden aan het einde van hun werkzaamheden zelf zegden. De commissie beschikte ook niet over externe experts om de Kamerleden bij te staan, zoals bij recente onderzoekscommissies wel het geval is. Als je het verslag herleest, merk je inderdaad dat, hoe hard de commissieleden ook gestudeerd hebben op de complexe materie, de mensen van het SCK en Belgonucleaire net als de ministers en staatssecretarissen vrij gemakkelijk weg komen met hun antwoorden. Waarom kreeg de onderzoekscommissie maar drie maanden tijd om dat toch immens schandaal uit te pluizen? Waarom kreeg ze geen steun van externe experts? Slaagden degenen die bang waren dat de onderste steen zou omgekeerd worden erin om de slagkracht van de onderzoekscommissie te beperken?

Ook het Europees Parlement richt een onderzoekscommissie op⁸⁷. Die is duidelijker in haar besluiten: “Het is wel meer dan waarschijnlijk dat via de nucleaire samenwerking tussen België en Pakistan, onder andere door uitwisseling van stagiairs en het uitvoeren van opdrachten door Belgonucleaire, laatstgenoemde natie belangrijke technologische knowhow en infrastructuur heeft verworven, die haar o.a. in staat stelt nucleaire wapens te ontwikkelen.” De commissie stelde dat de nucleaire samenwerking, voor zover onderzocht werd, geen schending van het non-proliferatieverdrag inhield⁸⁸.

Anne-Marie Lizin in Pakistan

In een boek dat ook gaat over buitenlands beleid en buitenlandse handel duikt uiteraard ook Anne-Marie Lizin op, de flamboyante PS-politica die decennialang de Belgische politieke klasse en pers en publiek verraste met haar uitspraken en optredens. Zo ging ze in

87. Het kwam daarbij tot een zwaar conflict tussen het Europees Parlement en de Belgische regering. Die verbood immers, op voorstel van minister Tindemans, ministers en ambtenaren te getuigen voor de onderzoekscommissie.

88. Results of the inquiry into the handling and transport of nuclear material; resolution on the findings of the Committee of Inquiry on the handling and transport of nuclear material; 6 juli 1988 No C 235/70

de jaren '80 ontvoerde kinderen uit Algerije terughalen met valse paspoorten en op het einde van haar loopbaan kwam ze in een gerechtszaak tussen bij een magistraat. Ze is Kamerlid geweest, Senator, lid van het Waals en het Europees Parlement, schepen en burgemeester, zelfs voorzitter van de Senaat, maar nooit minister en maar één keer staatssecretaris. In dit verhaal duikt ze op begin de jaren '90. Ze was toen als staatssecretaris voor Europese Aangelegenheden⁸⁹ toegevoegd aan de minister van Buitenlandse Handel.

President Mitterrand had bij een bezoek in Pakistan in februari 1990 de vraag gekregen om een kerncentrale te verkopen. Mitterrand had er zeer geïnteresseerd op gereageerd. Al gauw was er in de pers sprake van een heel winstgevend contract. In maart 1990 gaat staatssecretaris Lizin in Pakistan langs. Ze heeft in haar delegatie onder andere Marcel Gaube⁹⁰, directeur-generaal van Belgatom, een filiaal van Tractebel en Belgonucleaire dat de belangen van de twee bedrijven behartigt. Pakistan vraagt dat de Belgen meedoen aan het project. Lizin reageert positief en zegt dat bedrijven zoals ACEC, Cockerill, Belgonucleaire en Mercantile zouden kunnen participeren. Marcel Gaube bevestigt in een gesprek met persbureau Belga dat “de zaken er goed voorstaan en dat er tegen het einde van dit jaar meer duidelijkheid zal zijn over de toewijzing van afzonderlijke contracten.”⁹¹

In Brussel schrikt men zich rot. Staatssecretaris Lizin was noch bevoegd voor buitenlandse handel, noch voor buitenlandse zaken of energie. Ze had geen enkel mandaat van de Belgische regering om een dergelijke uitspraak te doen. Minister van Buitenlandse Handel Robert Urbain, een partijgenoot, is woedend en schrijft haar een vlammeende brief. Hij was in december in Pakistan geweest en had toen eerder afwijzend gereageerd op een Pakistaans voorstel om mee te werken aan de bouw van een nieuwe kerncentrale. Dat was voor hem, als grote verdediger van de belangen van de Belgische (vooral Waalse) bedrijven in het buitenland, geen gemakkelijke beslissing. Maar hij wist dat dit dossier heel moeilijk lag zolang Pakistan het non-proliferatieverdrag niet wilde tekenen. Terwijl hij de vraag afwimpelde, gaat nu een staatssecretaris die hierin niet bevoegd is en met niemand in de regering overlegd heeft, in Pakistan gaan zeggen dat België wel geïnteresseerd is! De rel tussen Urbain en Lizin haalt niet alleen de binnenlandse, maar ook de buitenlandse pers. Duitsland, dat ook geïnteresseerd was, ziet onder zware druk van de Verenigde Staten – alweer de Verenigde Staten - af van participatie in het project. België had eerder al min of meer neen gezegd. De Fransen laten uiteindelijk het project ook vallen. Wie gedacht had dat de Belgen nu definitief zouden stoppen met zaken doen met de nucleaire sector in Pakistan, vergiste zich echter. Nog geen tien jaar later zou

89. *Formeel was haar bevoegdheid “Europa 1992”*

90. *Van 1965 tot 1978 was hij directeur-generaal van Belgonucleaire en van 1978 tot 2005 directeur-generaal van Belgatom.*

91. *De Tijd, 15 maart 1990*

een nieuw dossier opduiken dat veel meer dan het Lizin-dossier de Belgische regering zou verdelen, het “Alstom-Deleuze-dossier”. Maar eerst wil ik het hebben over een heel merkwaardig figuur, wijlen professor Brabers van de KU Leuven.

De activiteiten van professor Brabers, de mentor van A.Q. Khan

Professor Brabers, de mentor van A.Q. Khan, is een van de meest bizarre figuren die ik bij de voorbereiding van dit boek tegenkwam. Hij is in de tijd dat A.Q. Khan doctoreert aan de KU Leuven zijn mentor. Het is trouwens dankzij Brabers dat Khan aan de slag kan bij het Nederlandse bedrijf dat hem toegang geeft tot de geheimen van de verrijkingfabriek Urenco. Brabers blijft ook na de terugkeer van Khan naar Pakistan met hem contact houden. Hij bezoekt hem verschillende keren in Islamabad. Brabers zei later dat hij wel eens gratis vliegtuigtickets van de Pakistaanse regering kreeg, maar hij zou nooit geld ontvangen hebben voor adviezen. Hij vond het zijn “morele plicht” een vroegere student te helpen⁹², “natuurlijk niet bij de bouw van de atoombom”. Een citaat van Brabers over Khan in het boek “The Islamic bomb” uit 1981 zegt ook veel. De zaak Khan was in de media uitgebarsten en Brabers had hem in Pakistan een bezoek gebracht. “He’s now the normal house father. He likes to do the cooking and to work in the garden. He has tomatoes and even peanuts. He likes to care of his wife and his two children.” Was Brabers hopeloos naïef of probeerde hij met een dergelijke uitspraak eerder onhandig zijn scheef geschaats weg te moffelen?

In een artikel in de Volkskrant van 14 maart 1981 gaf Brabers toelichting op zijn handelen: “De pressie van de Verenigde Staten is werkelijk erg hoor. Ik persoonlijk trek me er erg weinig van aan. Kennis is niet geheim en aan UC-technologie (verrijkingstechnologie;LB) is niks exotisch. Je kunt het allemaal terug vinden in de vakliteratuur. (..). Die kennis is op zichzelf nutteloos, zolang Pakistan niet aan de voor de bouw van een UC-fabriek benodigde onderdelen kan komen. Zelf kunnen ze daar namelijk helemaal niks maken. “Een totale misrekening. Nu ja, het was 1981 en heel veel mensen in Europa en de Verenigde Staten konden zich toen niet voorstellen dat een doodarm ontwikkelingsland als Pakistan een atoombom zou kunnen maken. Maar Brabers gaat op zijn elan door. Hij blijft investeren in zijn contacten met A.Q. Khan en gaat meermaals naar Pakistan.

Brabers is ook aanwezig op een belangrijk feest van Khan halfweg de jaren '80, samen met Henk Slebos en Peter Griffin, twee belangrijke figuren in het illegale nucleaire netwerk van A.Q. Khan. Slebos en Griffin kochten voor Khan gedurende vele jaren materialen en technologie voor het Pakistaanse kernprogramma⁹³.

92. Egmont R. Koch, o.c., p. 91.

93. Egmont R. Koch, o.c., p. 158.

In 1993 wordt Brabers de eerste rector van het “Ghulam Ishaq Khan Institute of Science and Technology”⁹⁴. Ghulam Ishaq Khan was jarenlang minister van financiën én verantwoordelijke voor het atoomprogramma. Bij de dood van president Zia ul-Haq in augustus 1988 werd hij President van Pakistan. Het is Abdul Qadeer Khan die het nieuwe instituut lanceert en zijn mentor Brabers vraagt om rector te worden. In 2010 krijgt het “Central Workshop Complex” een nieuwe naam, “Brabers Building”⁹⁵. De toelichting op de website van het instituut geeft de volgende toelichting: “to commemorate and perpetuate his memory in recognition of meritorious services rendered by them for strengthening GIK Institute in its formative phase.”

Op 17 september 2001 heeft in Islamabad het zevende “International Symposium on Advanced Materials”⁹⁶ (“ISAM”) plaats, een groots opgezet symposium dat niet rechtstreeks handelt over kernenergie, maar er wel raakvlakken mee heeft. Organisator is de onderzoeksinstelling van Khan, de A.Q. Khan Research Laboratories. Het is een prima gelegenheid om te netwerken en de faam van de Pakistaanse wetenschappers en van A.Q. Khan zelf op te vijzelen. In het wetenschappelijk comité vinden we naast enkele Duitse en Britse experts ook professor Brabers terug. Bij de sponsors van ISAM zijn er verschillende bedrijven van het illegale nucleaire netwerk van A.Q. Khan. Een bijzonder gezelschap. Idem voor het achtste “International Symposium” in september 2003. Ook daar vind je Brabers in het wetenschappelijk comité. De toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Jaap de Hoop Scheffer antwoordt op een parlementaire vraag over de ISAM dat het niet uit te sluiten is dat de uitwisseling van kennis tijdens het symposium direct of indirect het Pakistaanse kernwapenprogramma zou helpen.⁹⁷

De vraag is natuurlijk waarom professor Brabers dat allemaal deed? Waarom gaf hij een kwaliteitslabel aan de ISAM? Om een vroegere student te helpen, zoals hij zelf zei? Komman, Brabers heeft honderden en honderden studenten gehad. Heeft hij die allemaal geholpen? Onmogelijk. Heeft Brabers in Pakistan onwettelijke dingen gedaan? Hopelijk niet. Maar ook al heeft Brabers alle wetten gerespecteerd, hij heeft met zijn aanwezigheid de legitimiteit van A.Q. Khan natuurlijk versterkt. De Nederlandse journalist Aart Brouwer⁹⁸ zei het ooit zo: “Individuele academici en technici zoals Slebos en zijn voormalige hoogleraar Martin Brabers, eveneens lid van het comité van aanbeveling

94. Bruno Tertrais, o.c., p. 53 en IISS, o.c., p. 30.

95. Zie website GKI: <http://www.giki.edu.pk/controlpanel/viewnews.php?id=38>

96. Egmont R. Koch, o.c. p. 26 en website ISAM. In 1989 werd het eerste “Symposium over advanced materials” georganiseerd. Dat werd volgens verschillende bronnen, ondermeer het Center for Nonproliferation Studies, een belangrijke Amerikaanse NGO werkzaam inzake non-proliferatie van kernwapens door Duitsland, Groot-Brittannië en België gesponsord. Ik kon niet achterhalen om welke bedrijven het ging.

97. “Beantwoording kamervragen van het lid Van Velzen (SP) over mogelijke Nederlandse bedrijven en personen bij symposium van Pakistaans kernwapenlaboratorium”, 2 October 2003.

98. De Groene Amsterdammer, 6 september 2003.

van ISAM, doen dienst als verkenner. Zodra de kust veilig is, volgen de gerenommeerde bedrijven in hun voetspoor." Terwijl A.Q. Khan sinds zijn proces in 1983 een internationale paria in wetenschappelijke middens had moeten zijn, niet?

Professor Brabers heeft op enkele interviews in de jaren '80 na, de pers niet meer te woord willen staan. Op eigen initiatief of op vraag van de KU Leuven? Via een klein berichtje in "Geniaal", het tijdschrift van de faculteit ingenieurswetenschappen van de KU Leuven, vernemen we dat hij op 16 april 2010 overleden is. Ik heb de KU Leuven aangeschreven en rector Waer gevraagd om een toelichting. Hij heeft niet geantwoord.

Het "ALSTOM- Deleuze-dossier"

In februari 2005 heb ik het internetboek "Kernenergie in de Wetstraat, dissectie van de deals" gepubliceerd. Hoofdstuk één handelt over het eerste grote dossier dat toenmalig Staatssecretaris voor Energie Olivier Deleuze en zijn kabinet in de zomer van 1999 op hun tafel kregen, een vergunning voor uitvoer van nucleair materieel naar.. Pakistan. Ik was toen kabinetschef van staatssecretaris Deleuze. Ik herneem het hoofdstuk uit mijn internetboek hier integraal. Bij de voorbereiding van dit boek heb ik nog een paar extra elementen gevonden. Die voeg ik er op het einde van dit hoofdstuk bij.

Kernmateriaal voor Pakistan

"Di Rupo heeft de laatste dag van de vorige legislatuur opdracht gegeven om een vergunning te verlenen om nucleair materiaal naar Pakistan te exporteren. Maar jullie kunnen die vergunning schorsen", zei de man aan de telefoon. En toen volgde een verhaal over de "CANVEK" die een negatief advies gegeven had, over tussenkomsten van buitenlandse diplomaten en een Pakistaanse kerncentrale. Het was me allemaal niet meteen duidelijk en ik wist niet eens dat dergelijke dossiers onder onze bevoegdheid vielen. Maar nucleair materiaal naar Pakistan laten exporteren leek me pure zotternij. Het was 14 juli 1999, twee dagen na de eedaflegging van de nieuwe federale regering. Ik was in de Kamer van volksvertegenwoordigers mijn bureau in de Agalev-Ecolofractie aan het opruimen toen de man me belde. Olivier Deleuze was ook in de Kamer, voor de nieuwe regeringsverklaring. Hij ging onmiddellijk akkoord om de exportvergunning te schorsen. Even later typte ik op een PC in de Agalev-Ecolofractie - de bureaus in het kabinet waren nog niet in gebruik - een brief om de vergunning te schorsen. Papier met briefhoofd van ons kabinet had ik nog niet, en de software op de PC was WordPerfect onder Dos, maar even later was het al gebeurd: een fax naar "onze" administratie en onze eerste instructie was de deur uit: "(...) vraag ik dat deze vergunning onmiddellijk geschorst of ingetrokken wordt." Pas achteraf realiseerden we ons dat die fax de echte start van paarsgroen was, de start van bijna vier jaar nieuw beleid, onvoorspelbaarheden, dramatisering, mooie overwinningen en bittere nederlagen.

De groenen hadden al achttien jaar parlementsleden in Kamer en Senaat. Al die jaren hadden ze de

regeringen over de meest uiteenlopende onderwerpen geïnterpelleerd. Maar over de CANVEK vond ik in de databank van de Kamer, op één parlementaire vraag na, niets. Blijkbaar werkte deze adviescommissie van ambtenaren en experts in de grootste discretie en was ze al die jaren ontsnapt aan het oog van de pers en de parlementsleden. Nu ja, niet te verwonderen: het nucleaire wereldje had van in het begin een cultuur van discretie en geheimhouding en die was, zoals ik later nog vaak zou ondervinden, nog niet verdwenen. De administratie energie bezorgde me een uitgewerkt dossier over de exportvergunning. Het ging om meetapparatuur voor de kerncentrale KANUPP in Pakistan. Producent was een afdeling van het grote internationale bedrijf Alstom in Charleroi. Voor de export van dergelijk materiaal is er een speciale vergunningsprocedure. De CANVEK, samengesteld uit ambtenaren van verschillende overheidsdiensten en enkele experts, behandelt de dossiers. Na een positief advies verleent de minister bevoegd voor energie een zogenaamde "machtiging". Na die machtiging geeft de minister voor economische zaken een vergunning zodat het materiaal kan worden uitgevoerd. Centrale vraag voor de CANVEK in zulke dossiers is of het materiaal niet kan worden misbruikt voor militaire doelen, voor de aanmaak van atoombommen zeg maar, rechtstreeks of onrechtstreeks. Een machine die uraniumtabletten voor kerncentrales perst, uitvoeren naar bijv. Zwitserland krijgt van de CANVEK positief advies, want de risico's op misbruik zijn onbestaande. Maar nucleair materiaal uitvoeren naar landen zoals Pakistan of India is delicaat: in welke mate is er een risico dat het materiaal direct of indirect gebruikt wordt om nucleaire kennis en technologie in het militair domein te verwerven of te ontwikkelen?

In het Alstomdossier ging het om meetapparatuur voor een kerncentrale in Pakistan. Wat niet onschuldig leek: de kerncentrale werd nauwelijks gebruikt voor de productie van elektriciteit en was van een type dat zeer geschikt was voor de productie van militair plutonium. Pakistan had al atoombommen en er was al decennia een zwaar conflict tussen Pakistan en India, ook een kernwapenstaat. Bovendien had Pakistan nauwe banden met Noord-Korea, het laatste stalinistische land ter wereld met een gevaarlijke nucleaire agenda. Het was dan ook niet te verwonderen dat de CANVEK op 19 februari 1999 een negatief advies gaf over het dossier. De wet bepaalt dat de minister dan de vergunning moet weigeren. Maar blijkbaar legde Alstom zich daar niet bij neer. Ze lobbyden hard en het dossier kwam op 1 april 1999 opnieuw op de agenda van de CANVEK. Die wijzigde haar houding en stuurde het dossier zonder advies naar minister Poncelet, toen bevoegd voor energie. Hij nam echter geen duidelijke beslissing en schoof via een brief van 9 juli het dossier door naar zijn collega van economische zaken Di Rupo. Juridisch was het helemaal niet evident dat Di Rupo nu een vergunning zou afleveren, maar hij aarzelde niet: op 11 juli al gaf hij de administratie de opdracht de vergunning af te leveren, die dat snel deed.

Politiek was dat niet netjes: als ontslagnemend minister in een dergelijk belangrijk dossier toch nog een beslissing nemen, en dan nog op 11 juli, één dag voor de eedaflegging van de nieuwe federale regering! Je moet het maar doen. Vijf dagen later werd deze vergunning geschorst door de nieuwe staatssecretaris. Door deze schorsing hadden we 60 dagen de tijd om definitief te beslissen: de vergunning intrekken of niets doen. In dat geval kon de uitvoer van het materieel toch doorgaan. Olivier Deleuze besliste het dossier te agenderen op de eerste ministerraad van het nieuwe werkjaar, op 3 september.

In die zomerweken zaten onze tegenstrevers niet stil. Drie dagen na de schorsing van de exportvergunning had ik Thierry G., kaderlid van Alstom, aan de telefoon: “Ik verneem dat jullie de exportvergunning voor Pakistan geschorst hebben, dat klopt toch niet? “Ik lichtte kort en zakelijk toe wat er gebeurd was. Thierry G. was er ondersteboven van: voor een dossier waaraan hij jaren had gesleurd, had hij eindelijk toch de exportvergunning gekregen, en dan dit, “niet te geloven”. Uiteraard vroeg hij een afspraak. Hij was nu met vakantie in Italië, maar zou met het eerste vliegtuig naar België komen. Twee dagen later zat hij in mijn bureau, te pleiten, te smeken. Ik liet niet in mijn kaarten kijken. “De ministerraad zal hierover definitief beslissen.”

Een andere interventie was ook cruciaal, maar pas later begreep ik er de volle draagwijdte van. Philippe de Buck van Overstraeten, patron van Fabrimetal⁹⁹, de federatie waartoe Alstom behoorde, pleitte in een brief voor het behoud van de vergunning, wat me uiteraard niet verbaasde. Maar hij voegde eraan toe: “Het is een kwestie van principes en geloofwaardigheid die het geval Alstom overstijgt.” Dat zou later vaak terugkomen: de roep van het bedrijfsleven om zekerheid, een noodzakelijke voorwaarde om zaken te doen. Streng milieunormen bijv. zijn niet leuk, maar zwakkere milieunormen om de paar maanden veranderen is nog veel erger voor hen. Fabrimetal was zenuwachtig: die groenen gaan toch geen beleid voeren tegen het bedrijfsleven, door onzekerheid te veroorzaken, door terug te komen op allerlei beslissingen? Uiteraard was dat de bedoeling niet. Uiteraard hadden we geen agenda “bedrijfje pesten”, maar we hebben er het bedrijfsleven nooit van kunnen overtuigen.

“We gooien het dossier volledig in de pers, zodat onze coalitiepartners niet anders kunnen dan ons steunen”, zei ik half augustus aan Olivier Deleuze. “Niemand kan zich veroorloven om deze exportvergunning publiek te steunen.” Het was mijn eerste echt belangrijke advies als kabinetschef aan Olivier. Snel zou blijken dat ik er helemaal naast zat. Olivier Deleuze volgde mijn advies en nam contact op met de krant “Le Soir”. Die maakte er op 20 augustus voorpaginanieuws van. De rest van de pers volgde. In volle komkommertijd een dergelijk gevoelig dossier, heerlijk voor de pers. Het Alstomdossier werd in de feiten en in de perceptie het eerste grote conflictpunt van paarsgroen, het eerste “drama” in een eindeloze reeks. Op de ministerraad van 3 september zou er beslist worden.

In de aanloop naar die ministerraad maakte ik kennis met een voor mij geheel nieuwe wereld: die van de buitenlandse ambassades en hun tussenkomsten bij kabinetten. Sommige ambassades waren, gezien de situatie in Pakistan, zeer bezorgd en lobbyden druk bij de kabinetten. “Neen, niet aan de telefoon, als het past loop ik deze namiddag even langs bij u, vijf minuutjes, meer tijd hoef ik niet”, zei hij. Ik zag even later een vertegenwoordiger van “een grote mogendheid” die een minutenlang pleidooi hield om te verhinderen dat we ons standpunt zouden herzien. Er volgden nog diplomatieke tussenkomsten, met telkens een korte nota in het Engels, die allemaal netjes in ons dossier gingen: de Verenigde Staten, Duitsland, Groot-Brittan-

99. Ondertussen heet de federatie Agoria.

nië, Zweden, Australië... , allemaal waren ze vierkant tegen de vergunning gekant. Ik twijfelde nog minder dan voorheen aan de goede afloop van het dossier. Wie zou de exportvergunning nog durven verdedigen?

Verhofstadt agendeerde het dossier niet op de ministerraad van 3 september, maar schoof het door naar 10 september. Tegen die datum waren de standpunten in de regering duidelijk. Eén van de grote projecten van Guy Verhofstadt en Louis Michel was het imago van België in het buitenland te verbeteren en een nieuw buitenlands beleid te voeren. Ze konden dus niet anders dan het eens zijn met ons standpunt, wat uiteraard niet hetzelfde is als “ons steunen”. De PS durfde de exportvergunning, weliswaar door Di Rupo verleend, niet verdedigen, want ze wisten dat Ecolo hard zou scoren in de publieke opinie, en dat terwijl de PS nog herstelde van een striemende verkiezingsnederlaag. De heropbouw van de partij was nu wel even belangrijker dan dit zeer gevoelige dossier. De SP was het eens met ons, zonder ons hard, laat staan openlijk, te steunen. Het zag er goed uit voor ons. Maar toen mengde Daniel Ducarme, parlamentslid van de PRL, de Franstalige liberalen, zich in het debat. Ducarme slaagde er regelmatig in door zijn onvoorspelbare aanpak de Wetstraat op zijn kop te zetten. Hier deed hij het weer. Het bedrijf Alstom was in zijn streek gevestigd en blijkbaar had hij de bedrijfsleiding beloofd zijn best te doen. Bovendien waren de PRL en Ecolo zowel politiek als cultureel twee totaal verschillende werelden en wou de PRL van bij de start van paarsgroen duidelijk maken dat Ecolo een marginale partner was die niet te hoog van de toren moest blazen. Die vervelende groenen die tot groot afgrijzen van de PRL mee in de regering moesten zetelen, zouden eens zien wie de chefs waren.

Op de ministerraad van 10 september kwam het dan ook tot een hard conflict tussen Ecolo en de PRL. De PRL hakte op Ecolo in om te tonen wie de lakens uitdeelde in de regering en welk klein rolletje er maar weggelegd was voor Ecolo. De socialisten hielden zich afzijdig, terwijl Guy Verhofstadt aan een compromis boetseerde. Hij wist dat de verzamelde pers hem straks zou ondervragen en hij wou van bij het eerste grote conflict van paarsgroen het verschil maken. Gedaan met mistige compromissen. Dit zou een regering van lef en vernieuwing zijn. Het werd inderdaad een zeer ongewoon compromis: de exportvergunning werd verleend, maar het materiaal kon maar uitgevoerd worden op voorwaarde dat Pakistan beloofde de “full-scope safeguards”¹⁰⁰ na te leven. Dat waren de strengste internationale voorwaarden op het gebied van de controle op nucleaire activiteiten. Dit kwam er in feite op neer dat het materiaal nooit uitgevoerd zou worden, want iedereen wist dat Pakistan die strenge voorwaarden nooit zou aanvaarden. Bovendien zouden die voorwaarden in de toekomst gelden voor alle exportvergunningen voor nucleair materiaal. Het materiaal zou nooit uitgevoerd worden en we hadden voor de rest van de legislatuur dit soort dossiers van de baan. Inhoudelijk een gewonnen zaak, maar met een prijs. Olivier Deleuze verloor de bevoegdheid om nog exportvergunningen te ondertekenen. In de toekomst zouden die vergunningen door de ministers Michel en Demotte ondertekend worden. Verdomme, dacht ik, dat wordt morgen de scoop van alle Vlaamse kranten: de vernedering, het drama, de kaakslag. De Vlaamse pers kickt daar op, de inhoud zal naar de achtergrond schuiven. Ik was diep geschokt. We

100. Controles op alle splijtstoffen binnen een land. Gezien Pakistan een kernwapenprogramma heeft, zouden ook installaties met een militaire finaliteit onder de controles vallen, wat voor Pakistan uiteraard ondenkbaar was.

waren pas begonnen en nu al een bevoegdheid kwijt, wat een vernedering. En waarom? We hadden inhoudelijk 200% gelijk en niemand betwistte dat. We hadden correct de schorsingsprocedure gevolgd, en ja, een perslek georganiseerd. Maar dat deed iedereen. En dan toch die publieke vernedering?! Olivier zag het niet zo erg in. Voor hem primeerde de inhoud, en op dat vlak hadden we gewonnen. Het materiaal zou niet uitgevoerd worden en bovendien zaten we voor de rest van de legislatuur goed in deze dossiers. En als de PRL als troostprijs de bevoegdheid wou om morgen bijv. een vergunning voor de export van een uraniumtablettenpers naar Zwitserland te tekenen...: "Je m'en fous complètement", zei hij.

De kranten van zaterdag waren in Vlaanderen en Franstalig België totaal verschillend, zoals zo vaak in dit soort dossiers. De Vlaamse pers focuste op de vorm, op de bevoegdheden die Olivier kwijt was, de vernedering. De Franstalige pers had het veel meer over de inhoud, over de groene overwinning. Het liet bij mij toch een bittere bijmaak achter. We waren pas gestart en zo een smerige vernedering... Maar later verdween de bittere bijmaak, want de harde feiten gaven Olivier Deleuze overschot van gelijk: tijdens de oorlog in Afghanistan in de herfst van 2001 bleek dat er nauwe contacten waren geweest tussen de Taliban en Pakistaanse kernenergie-experts, en eind 2001 kwam het bijna tot een oorlog tussen Pakistan en India, beiden kernmogendheden. Gelukkig hadden we die uitvoer van hoog-technologisch kernmateriaal naar Pakistan kunnen verhinderen.

Voor de media was het dossier na de tumultueuze ministerraad van september gesloten. Voor ons niet. De PRL kende het dossier technisch niet goed. Ducarme dacht dat we buitenspel stonden op het gebied van de exportvergunningen voor nucleair materiaal, maar dat klopte niet. We bleven immers bevoegd voor de samenstelling en de werking van de CANVEK. Anders gezegd: we konden de procedure in alle dossiers van A tot Z volgen, maar Deleuze mocht de uitvoervergunning zelf niet tekenen, dat was voor Michel en Demotte. We hebben dan ook zeer snel de samenstelling van de CANVEK gewijzigd, met als belangrijkste vernieuwing de aanstelling van een nieuwe voorzitter, die volledig achter de nieuwe beleidslijn stond. Via de administratie, die ook in de CANVEK zetelde, volgden we de dossiers op en waakten we erover dat er niet afgeweken werd van de strenge Alstomdoctrine. De rest van de legislatuur kwamen er geen exportdossiers voor nucleair materiaal meer op de regeringstafel.

Nawoord uit het internetboek: geen Alstom bis onder paars

Begin 2004 werd nog duidelijker dat onze houding in het Alstomdossier de goede was. De "vader" van de Pakistaanse atoombom, Abdul Qadeer Khan, bleek in het grootste geheim gedurende vele jaren allerlei nucleair materiaal en technologie verhandeld te hebben. Richting Noord-Korea, Libië, Iran,... Niet direct doetjes. Er was vooral in de Verenigde Staten grote paniek. Als een dergelijke handel al die jaren mogelijk was zonder dat de CIA er iets van merkte, welke garanties waren er dat dit niet opnieuw zou gebeuren? En waren er geen nucleaire materialen terechtgekomen bij Al Qaeda of andere fundamentalistische terroristen? Was het netwerk van Khan volledig ontmanteld of liepen er links of rechts nog handlangers rond die morgen hun handeltje zouden herbeginnen? De internationale pers besteedde wekenlang heel veel aandacht aan het dossier. Zowel President Bush als het Internationaal Atoomenergieagentschap in

Wenen deed nieuwe voorstellen om de verspreiding van kerntechnologie en kernmaterialen tegen te gaan. De Vlaamse pers besteedde aan dit alles nauwelijks aandacht. Er waren belangrijker kwesties in die periode, zoals de taal waarin de kiesbrieven aan de inwoners van Linkebeek werden opgesteld. Sinds de ontdekking van het geheime netwerk van Khan is het dossier nauwelijks uit de internationale media geweest: het geheime nucleaire programma van Iran, de vraag of Noord-Korea al atoombommen heeft, Zuid-Korea dat moest toegeven in het geheim onderzoek naar kernwapens verricht te hebben..., elke week dook een nieuw feit in de media op. Met als voorlopig "hoogtepunt" begin december 2004 het rapport van een panel van politici en diplomaten die in opdracht van de Verenigde Naties de veiligheidsproblemen in de wereld bestudeerden en nog maar eens wijzen op de gigantisch grote nucleaire risico's.

En België? Is het definitief op de goede weg? Houdt de paarse regering de Alstomdoctrine aan of hebben de zakenlui opnieuw het laken naar zich toe gehaald? Begin 2004 ondervroeg Ecolo minister Moerman, bevoegd voor nucleaire export in de nieuwe regering, over haar beleid. Ze antwoordde dat twee aanvragen voor de export van nucleair materiaal naar India en Iran geweigerd werden. Oef! Wat export van nucleaire technologie betreft, lijkt er in ons land echt wel iets structureel gewijzigd.

Commentaar anno 2012

Op 18 november 1999, enkele maanden na de de facto weigering van de Belgische regering om groen licht te geven voor de uitvoer naar Pakistan, kruipt Mohammed El Baradei, chef van het IAEA in zijn pen. Hij schrijft een brief naar eerste minister Verhofstadt die begin 2000 uitlekt in de pers. El Baradei schrijft dat Pakistan hem gevraagd heeft het standpunt van het IAEA aan België mee te delen en dat doet hij dus. Volgens het IAEA is het materieel van Alstom nodig voor de veiligheid van KANUPP. Tot daar niets nieuws en niets verrassend. Maar hij voegt er iets bij dat heel merkwaardig is. Hij schrijft dat Pakistan tot nu toe scrupuleus het toezicht van het IAEA heeft nageleefd en dat er nooit een afleiding van materiaal voor militair gebruik geweest is. Daar ging El Baradei uit de bocht. KANUPP staat onder toezicht van het IAEA. Begin de jaren '80 was er in het IAEA grote opschudding, want Hans Blix, de toenmalige directeur-generaal van het IAEA, zei dat hij niet meer kon garanderen dat hun toezicht van KANUPP waterdicht was. Misschien hadden de Pakistanen zonder het IAEA op de hoogte te brengen bestraalde splijtstof uitgeladen om in het kader van een kernwapenprogramma er het plutonium uit halen. Pakistan kon toen zelf brandstof voor KANUPP produceren en had de uitgeladen brandstof dus kunnen vervangen door die zelfgemaakte brandstof. Er waren bizarre onregelmatigheden bij de uitbating van de centrale vastgesteld. Dat leidde toen tot maanden van zware onderhandelingen tussen het IAEA en Pakistan. Het IAEA eiste ondermeer extra camerabewaking, maar Pakistan wou daar niet van weten. Uiteindelijk kwam men tot een akkoord dat volgens het IAEA voldoende garanties bood om te vermijden dat er bestraalde splijtstof voor minder koosjere doelen zou gebruikt

worden. Maar er was dus een periode van vele maanden, volgens IISS zelfs twee jaar¹⁰¹, geweest waarin dat niet uit te sluiten was. En waarom had Pakistan moeite met die extra camerabewaking, terwijl ze bij hoog en laag beweerden dat KANUPP deel was van een louter civiel nucleair programma? Heel verdacht. Toch beweert El Baradei in 1999 dat er geen vuiltje aan de lucht is. En die man was de baas van de instelling die moet verhinderen dat landen geen kernwapens ontwikkelen?

101. IISS, o.c., p. 21.

Hoofdstuk 6

IRAK: Saddam en kernwapens

Ook Saddam wil de bom

Saddam Hoessein Abd al-Majid al-Tikriti was de vijfde president van Irak en een prominent figuur in de rij van bloedige dictators van de laatste 50 jaar. Zijn regime was berucht voor zijn terreur die niets of niemand ontzag. Saddam Hoessein vermoordde honderdduizenden van zijn eigen landgenoten. Hij voerde een verschrikkelijke oorlog met Iran die het leven kostte aan misschien wel een miljoen mensen. De rapporten van Amnesty International over de mensenrechten in Irak tijdens het Saddamregime puilden telkens weer uit van de wanpraktijken van de geheime diensten en van verschrikkelijke folterpraktijken in de vele gevangenissen. Dat Saddam Hoessein een geheim kernwapenprogramma had, is algemeen bekend. De Belgische betrokkenheid erbij veel minder. Nochtans speelden enkele Belgische bedrijven een belangrijke rol. Laat ons eerst eens kijken wanneer Saddam Hoessein zijn nucleair wapenprogramma startte en sinds wanneer we er hier in België iets van wisten.

In 1968 zijn de onderhandelingen over de tekst van het non-proliferatieverdrag rond. Irak is een van de eerste landen die het verdrag tekent. Daarmee belooft het dus formeel geen kernwapenprogramma te lanceren en zich te beperken tot civiel gebruik van nucleaire energie. Kort nadien wendt Irak zich tot zijn Russische vrienden. Die hadden al MIG-straaljagers en ander wapentuig geleverd. Irak dringt begin jaren '70 aan op verregaande samenwerking

in de nucleaire sector. De Sovjet-Unie houdt echter de boot af. De Sovjet-Unie had wel al een kleine onderzoeksreactor geleverd maar die stelde geen proliferatierisico. Verder willen ze niet gaan. De weigering van de Russen paste in hun nucleaire beleid. Ze volgden een heel strakke koers op het gebied van nucleaire proliferatie. Zelfs de beste vrienden hebben nooit proliferatiegevoelige technologie gekregen. De enige uitzondering was China maar dat heeft niet lang geduurd. De Fransen volgden de strakke Russische lijn niet. Als Irak hen benadert voor een verreгаande samenwerking, gaan de deuren wagenwijd open. Irak vraagt eerst of ze een gas-grafietreactor en een opwerkingsinstallatie kunnen kopen. Zo een gas-grafietreactor is zeer proliferatiegevoelig. Met een opwerkingsinstallatie haal je de plutonium uit de bestraalde splijtstof en daarmee kan je dan een atoombom maken. Heel doorzichtig allemaal. Dit was geen civiel, maar een militair project. De Fransen weigeren. Ze weten ook dat ze op internationaal vlak heel zware problemen kunnen hebben. De Fransen hebben wel nog wat anders te koop, een onderzoeksreactor. Die kan verkocht worden als onderdeel van een civiel, nucleair programma. In september 1975 legt Saddam Hoessein een officieel bezoek af in Frankrijk. Hij gaat ook langs in Cadarache, een belangrijk nucleair centrum. Twee maanden later wordt de deal formeel beklonken. De Fransen verkopen, ondanks zwaar protest van Israël, aan Irak een onderzoeksreactor. Italië levert opwerkingstechnologie. De reactor zal onder toezicht van het Internationaal Atoomenergieagentschap staan. Op papier is er dus geen risico dat Irak de militaire weg zal opgaan. In 1976 wordt de verkoop afgerond en in 1979 beginnen de werken op de site. In feite gaat het om twee reactoren, de onderzoeksreactor Osirak en een kleinere reactor, Isis¹. Osirak is met zijn vermogen van 70 MW een van de krachtigste onderzoeksreactoren ter wereld. De brandstof is hoogverrijkt uranium. Dat kan gebruikt worden als grondstof voor een kernwapen. Om dat te vermijden, bevat het akkoord speciale clausules. De Fransen zullen zes keer hoogverrijkt uranium leveren dat na bestraling telkens zal terugkeren naar Frankrijk. Zo zal er maximaal 24 kg uranium tegelijkertijd in Irak zijn en dat is te weinig om een atoombom te maken.² Irak en Frankrijk laten naar buiten toe geen twijfel bestaan. Het gaat hier om civiel gebruik van kernenergie, om wetenschappelijk onderzoek. Dat staat zwart op wit in het contract.

Israël vertrouwt het zaakje niet. Ze vrezen dat Osirak toch de opstap is naar een Iraakse atoombom. Irak beschikt nog niet over veel nucleaire expertise. Om die te vergroten, was een kleine onderzoeksreactor genoeg voor de volgende jaren. De Iraakse wetenschappers hadden helemaal niet zo een krachtige en dure reactor nodig. Er was iets anders aan de hand. Er waren wel safeguards of waarborgen om het hoogverrijkte uranium dat de Fransen leverden niet voor verkeerde doeleinden te gebruiken. Maar waren die waterdicht? Hadden de Iraakse experts een ander plan in hun achterhoofd? Ze zouden bijvoorbeeld een uraniummantel in de onderzoeksreactor kunnen bestralen om

1. De Iraakse namen waren Tammuz I en Tammuz II.

2. Volgens het IAEA toch, want handige ingenieurs zouden dat wel kunnen.

plutonium te maken en dat er nadien uithalen. De Amerikaanse fysicus Robert Mosley schat dat zo genoeg plutonium voor zeker één bom per jaar gemaakt kon worden.³

Israël lanceert heel intense diplomatiek activiteiten om de opstart van de reactor tegen te houden maar zonder succes. De Fransen gaan gewoon door met het project.

Op 6 april 1979 worden de Franse reactoren voor Irak bij een aanslag in La-Seyne-sur-Mer beschadigd. Iedereen verdenkt de Israëlische inlichtingendienst Mossad. De reactoren worden opgelapt en uitgevoerd naar Irak.

Israël kiest uiteindelijk voor de militaire optie en beslist om de reactor voor hij opgestart wordt, plat te bombarderen. Israëlische experts bouwen in eigen land een schaalmodel van de reactor waarop hun piloten kunnen oefenen. Op 7 juni 1981 wordt het menens. 'Operatie Opera' wordt uitgevoerd.⁴ Israëlische jachtvliegtuigen vliegen richting Irak om de nucleaire site aan te vallen. Het is een gewaagde en moeilijke operatie, 1800 km ver, maar ze slaagt. De reactor wordt totaal vernield. Tien Irakezen en een Fransman komen om. Eerste minister Begin laat fier een persbericht uitsturen: "On Sunday June 7, 1981, the Israel Air Force launched a raid on the atomic reactor Osirak, near Baghdad. Our pilots carried out their mission fully. The reactor was destroyed. All our aircraft returned safely to base." De operatie is strijdig met de internationale wetgeving. De VN-Veiligheidsraad veroordeelt Israël onmiddellijk. De Algemene Raad van de Verenigde Naties doet dat ook en dringt ook aan op schadevergoeding voor Irak. Eerste minister Begin reageert heel ferm op kritiek op de operatie en haalt uit naar Frankrijk en Italië: "It is shameful that two European countries, ancient, civilized, but also which saw with their own eyes what happened to the Jewish people.. should help to develop for a bloodthirsty archenemy of the Jewish State weapons of mass destruction."⁵

Pittig detail: experts van het Belgisch bedrijf Belgonucleaire gaan een jaar na de vernieling van de reactor door de Israëlische luchtmacht de schade aan de reactor opmeten om erover te rapporteren aan de medewerkers van Saddam Hoessein. Of hoe een Kempens bedrijf nog een centje verdient aan het Iraaks-Israëlische conflict.⁶

Na de aanval beseft het Iraakse regime dat ze het over een andere boeg moet gooien. Saddam Hoessein beslist om de plutonumpiste te verlaten en kiest voor de uraniumpiste.

3. Robert Mosley, o.c. , p 195 en Jeffrey Richelson, *Spying on the bomb, American nuclear intelligence from nazi Germany to Iran and North Korea*, New York, W.W. Norton & Company, 2007, p. 335.

4. De operatie wordt ook wel operatie Babylon genoemd.

5. Steve Weisman & Herbert Krosney, o.c., p. 16

6. Kamer Van Volksvertegenwoordigers, p. 209.

Die is op technisch vlak moeilijker maar kan gemakkelijker gecamoufleerd worden. Voor de verrijking volgen ze twee sporen.⁷ Enerzijds via centrifuges (zoals A.Q. Khan in Pakistan), anderzijds via elektromagnetische isotopenscheiding (EMIS) met calutrons⁸, een eerder archaïsche methode die de Amerikanen gebruikten om het uranium voor de bom op Hiroshima te maken. De Amerikanen waren ermee gestopt omdat de methode niet efficiënt was. Uranium verrijken via deze techniek vergt ten andere gigantisch veel elektriciteit. Er waren wel twee pluspunten. De informatie erover was grotendeels gedeclassificeerd en dus toegankelijk. Bovendien kon je de nodige materialen zelf maken of kopen op de internationale markt zonder verdacht te worden dat je aan een kernwapen werkte. Het ging immers om materialen die ook tal van andere toepassingen hadden. Deze aanpak heeft succes. Het Iraakse EMIS-programma wordt pas na de Eerste Golfoorlog ontdekt.⁹

Irak shopt druk in het buitenland. Het doet grote deals van staat tot staat en zet daarnaast een uitgebreid netwerk op van kopers en nepfirma's om in tal van landen allerlei delicate goederen aan te kopen. Net als in Pakistan zet het Iraakse regime de verantwoordelijken voor de twee projecten aan tot concurrentie: wie zal het eerst voldoende hoogverrijkt uranium voor een bom hebben? Eerst moet er dus uranium op tafel komen. Dat heeft Saddam Hoessein niet. Zijn experts hebben wel hier en daar wat uranium kunnen kopen maar niet voldoende voor een echt kernwapenprogramma. Saddam Hoessein kijkt voor uranium, net als Israël enkele jaren voordien, richting België.

Van Puurs en Engis naar Irak

De Generale Maatschappij was decennialang een conglomeraat van tal van vele honderden bedrijven, actief in heel verschillende sectoren. Een van de minder bekende filialen van de Generale is Sybeta, het 'Syndicat belge d'entreprises à l'étranger'¹⁰. Sybeta realiseert grote projecten in tal van landen zoals Peru, Algerije en Zuid-Korea. In 1976 wordt een gigantisch contract afgesloten met het Iraakse ministerie van Industrie en Mijnwezen en de 'State Organization for Minerals' van de Iraakse hoofdstad Bagdad. Het contract heeft een waarde van 27 miljard Belgische frank (670 miljoen euro) en voorziet de bouw van een fabriek van fosfaatmeststoffen in Alkaïm. Het moet de grootste fos-

7. In Jeffrey Richelson, o.c., p 207 is sprake van een derde spoor, thermische diffusie.

8. Calutron is de afkorting van "California University cyclotron".

9. Jaren later stooten inspecteurs op een gelijkaardige "verrassing". In de kleine Kempense gemeente Dessel stond jarenlang de opwerkingsfabriek Eurochemic, een project van dertien Oeso-landen. Zoals ik al zei, werden de activiteiten in 1975 stopgezet. Enkele decennia na de sluiting van Eurochemic in Dessel en 8500 km verder, verrees een nieuw Eurochemic, de opwerkingsfabriek van het "Yongbyon Nuclear Scientific Research Centre", op 90 km van de Noordkoreaanse hoofdstad Pyongyang. De Koreanen hadden dankbaar gebruik gemaakt van het feit dat er heel veel informatie over Eurochemic en de werking ervan publiek geworden was. Uit: North Korea's Choice: Bombs Over Electricity Journal Article Authors Siegfried S. Hecker, Sean Lee en Chaim Braun - The Bridge, Vol. 40 no. 2, Summer 2010

10. Een bedrijf opgericht in 1955 door ACEC, enkele andere Generale-dochters, Electroraïl en Brufina.

faatfabriek ter wereld worden. Sybeta heeft voordien al een contract afgesloten voor de exploitatie van een fosfaatmijn in Akashat. Het project van de fabriek van fosfaatmeststoffen loopt echter grote vertraging op en de kosten swingen de pan uit. Het contract was slecht onderhandeld en voorzag enorme boetes. De oorlog tussen Iran en Irak vanaf 1980 bemoeilijkt bijkomend het project. Sybeta dreigt over de kop te gaan en moet geherkapitaliseerd worden.¹¹ De Belgische belastingbetaler zal trouwens ook zijn duit in het zakje doen en dat voor een bedrag van 300 miljoen Belgische frank, een slordige 7,5 miljoen euro.¹² In 1984 gaat de meststofproductie eindelijk van start.

Irak wil echter niet enkel meststoffen produceren. Fosfaaterts bevat kleine hoeveelheden uranium, ongeveer 50 à 200 gram per ton erts¹³. Dat uranium kan eruit gehaald worden via een speciale procedure. In de jaren '70 en '80 werden enkele projecten hier en daar in de wereld opgezet¹⁴ maar voor zover ik weet zijn die allemaal opgedoekt. Het is immers goedkoper om uranium gewoon op de wereldmarkt te kopen. Een van de landen die deze weg ook ooit ingeslagen heeft, is België. Ons land heeft al decennia een belangrijke fosfaatindustrie en de firma Umipray, een bedrijf¹⁵ uit de groep van de Generale Maatschappij, start in 1980 een fabriek voor uraniumextractie met sites in Puurs en Engis. Het bedrijf levert uranium aan Synatom, het bedrijf dat verantwoordelijk is voor de kernbrandstof voor de Belgische kerncentrales. De extractie is ondertussen stopgezet want ze is zoals gezegd veel te duur. NIRAS, de overheidsinstelling bevoegd voor nucleair afval, heeft de sites in haar inventaris van radioactief vervuilde sites opgenomen. Toen de experts van Saddam Hoessein Umipray contacteerden, zagen onze landgenoten een kans om de opgedane kennis te vermunten.

Mechim was een engineeringbedrijf uit de groep van de Generale Maatschappij. Het werd opgericht door ondermeer Union Minière (nu Umicore) en de Metaalfabrieken Overpelt-Lommel. Later nam ook de fosfaatproducent Prayon er een participatie in. Mechim gaat de Irakezen helpen om uranium uit fosfaat te halen. Bij het project zijn nog drie andere Belgische bedrijven betrokken: Prayon-Rupel, Wust (een bouwbedrijf uit Malmedy) en Baron & Leveque, dat later door George Forrest zal overgenomen worden.

11. Een ander monstercontract van een bedrijf uit de groep van de Generale, "Eurosystem Hospitalier" (ESH), voorzag in de bouw van een hospitaal in Saoedie-Arabië. Ook daar liep de zaak verkeerd, wat uiteindelijk zelfs leidde tot het faillissement van ESH, een zaak die veel meer weerklank kreeg in de Belgische pers dan de Sybetazaak, onder meer omdat er corruptie en callgirls in het dossier opdoken.

12. Knack, 8 september 1999.

13. Uranium Recovery from Phosphates, <http://www.wise-uranium.org/purec.html> ; The recovery of uranium from phosphoric acid report of an advisory group meeting organized by the International Atomic Energy Agency and held in Vienna, 16-19 march 1987, IAEA-tecdoc-533.

14. Ook Israël probeerde deze piste uit om uranium te produceren.

15. Het bedrijf had als aandeelhouders Prayon, Union Minière en Metallurgie HobokenOverpelt.

In 1981 sluit Mechim een contract met Irak voor de levering van een installatie voor het winnen van uranium uit fosfaat met een productievermogen van 103 ton yellow cake per jaar.¹⁶, genoeg voor 15 tot 20 atoombommen.¹⁷ Het gaat om een project ter waarde van 2,5 miljard Belgische frank (ongeveer 62 miljoen euro). De deal krijgt de goedkeuring van de Belgische overheid. In 1985 zijn de werken op de site van Alkaïm rond. Het Iraakse leger bouwt rond de Mechimfabriek een enorme betonnen muur, wat het voor geen enkel ander gebouw op de site deed. Vanaf 1984 plaatsen ze er luchtafweergeschut, wellicht uit vrees voor een aanval van de Israëlische luchtmacht. Hun raid op de kernreactor Osirak was nog niet vergeten. Mechim kent in tegenstelling tot Sybeta geen betalingsproblemen. Vanaf 1985 wordt aan de 'Iraqi Atomic Energy Commission' yellowcake geleverd, tot 1991 ongeveer 168 ton.¹⁸

Het contract voorziet tegen 1989 een verdubbeling van de productie. De uitvoering loopt echter vertraging op. In 1990 weigert de Belgische regering, na negatief advies van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de uitbreiding van de installatie. Enkele maanden later valt Irak Koeweit binnen. Op 16 januari 1991 start de operatie Desert Storm, het begin van een militaire operatie van 34 landen om Irak uit Koeweit te jagen. De Amerikanen vragen bij ons de plannen van de Alkaïm-site op want ze willen die bombarderen.¹⁹ Niet de meststoffenfabriek maar de fabriek van Mechim. Dat gebeurt ook: de Mechimfabriek wordt platgebombardeerd. De inspecteurs van de Verenigde Naties die het geheim nucleaire programma moeten uitzoeken en opdoeken komen verschillende keren langs op de site. Het dossier wordt uiteraard in hun rapport opgenomen²⁰. In 2002 bezoekt Alain Lallemand, journalist van *Le Soir* de site van Alkaïm.²¹ Hij vindt er een terrein dat met de bulldozer gelijk gemaakt is en onder een dikke laag beton gestopt is. Geen spoor meer te bekennen van de uraniumfabriek van Mechim.

Na de nederlaag van Irak in 1991 beslist de VN-veiligheidsraad dat alle Iraakse massavernietigingswapens moeten ontmanteld worden. Een speciale commissie, de UNSCOM, moet daarop toezien. Ze werkt samen met het Internationaal Atoomenergieagentschap.

16. Antwoord van minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens op de interpellatie van Volksvertegenwoordiger Jos Geysels op 13 maart 1991.

17. Dit is een conservatieve schatting. In "Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the rise of proliferation networks. A net assessment" van het INTERNATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (p. 123) neemt men 1 ton yellow cake voor 5 kg hoogverrijkt uranium, terwijl 25 kg hoogverrijkt uranium zeker voldoende is voor een kernwapen. Met deze criteria zou 103 ton yellowcake voldoende zijn voor 20 kernwapens.

18. Zie de rapportering door het IAEA: <http://www.iaea.org/OurWork/SV/Invo/factsheet.html>.

19. *Le Soir*, 12 december 2002

20. Zeven Belgische bedrijven hebben in de jaren '80 en '90 materialen en onderdelen geleverd voor het Iraakse wapenprogramma. Naast Sybeta en Mechim staat ook OIP uit Oudenaarde in het lijstje, een expert inzake nachtkijkers.

21. Zie artikel in *Le Soir* van Alain Lallemand op, 12 december 2002 en twee artikels in dezelfde krant van Philippe Berkenbaum op 26 en 31 januari 1991.

Inspecteurs hebben jaren nodig om alle sites op te sporen, uit te kammen en op te ruimen. Het kernwapenprogramma blijkt veel groter te zijn dan ooit gedacht. In de jaren '90 zouden er tot 20.000 mensen in gewerkt hebben en het zou meer dan 10 miljard dollar gekost hebben.²² Bedrijven uit ondermeer Duitsland, Groot-Brittannië, Zwitserland, Oostenrijk, Japan, België en de Verenigde Staten hadden op grote schaal technologie en materialen geleverd. Het kernwapenprogramma van Saddam Hoessein wordt volledig opgedoekt. Het uranium, ondermeer geproduceerd door Mechim, wordt naar de Verenigde Staten overgebracht. Uit de inspecties van de VN blijkt dat Irak maar een tweektal jaar verwijderd was van de constructie van een kernwapen.²³

De Amerikaanse president George Bush zal een decennium later beweren dat Irak nog steeds een geheim nucleair programma heeft en dus een gevaar voor de wereld is. Het is een van de belangrijkste voorwendselen om de oorlog tegen Irak in 2003 te starten. Er blijkt echter niets van aan te zijn. Ondanks een heel intens en duur inspectieprogramma vinden de Amerikanen in Irak geen spoor van een nucleair programma.

Wie wist het...?

Laten we even teruggaan naar het begin van de jaren '80 toen Mechim aan de slag ging in Irak. De centrale vraag is of de Belgische overheden op de hoogte waren van het kernwapenprogramma van Saddam Hoessein. Westerse inlichtingendiensten wisten vanaf einde jaren '70 dat er iets niet pluis was. In 1981 publiceren Steve Weissman en Herbert Krosney 'The Islamic Bomb', een boek dat het grote publiek alarmeerde. Het gaat over de nucleaire wapenwedloop in het Midden-Oosten en Zuid-Azië. Ze beschrijven er over vele tientallen bladzijden de nucleaire droom van Saddam Hoessein, zijn samenwerking met de Fransen en Italianen etc. Iedereen in de nucleaire sector wist dus dat Irak een risicoland was. Bovendien had de vernietiging van de Iraakse reactor Osirak door de Israëlische luchtmacht in 1981 geleid tot een groot internationaal debat over het nucleaire programma van Irak. Tot de oorlog tegen Irak in 1991 was er wel nog geen gedetailleerd zicht op het Iraaks kernwapenprogramma. Het Westen ging er vanuit dat er één was maar dat het traag vooruit ging. Er is geen twijfel over dat de Belgische overheden op het moment dat ze groen licht gaven aan het Iraakse project van Sybeta maar al te goed wisten dat er heel ernstige aanwijzingen waren dat het nucleaire programma van Saddam Hoessein niet enkel een civiel, maar ook een militair karakter had. Dat was dus geen punt. Binnenlandse bedrijfsbelangen primeerden ook hier op internationale veiligheid.

22. IISS, o.c., p 45 en Stéphanie Cooke, *In mortal hands. A cautionary History of the Nuclear Age*, New York, Black Inc., 2009, p. 364.

23. Mohammed El Baradei, o.c., p.30; IISS, o.c., p 10 en Jeffrey Richelson, o.c., p. 464.

Op 13 maart 1991 interpelleert Kamerlid Jos Geysels (toenmalige Agalev) Mark Eyskens, minister van Buitenlandse Zaken, over de betrokkenheid van Belgische bedrijven bij het Iraakse kernwapenprogramma. De minister erkent de feiten. Hij zegt dat Mechim groen licht kreeg omdat Irak het non-proliferatieverdrag had ondertekend en werd beschouwd als een land “dat zich gedroeg volgens de criteria van deze internationale overeenkomst.” Bovendien valt volgens de minister het extraheren van uranium uit fosfaaterts niet onder de ‘full-scope safeguards.’ Het ging immers om een mijnactiviteit. Wat helaas juist was.²⁴

In De Morgen van 7 maart 1991, toen Koeweit al was heroverd op Irak, verklaart eerste minister Wilfried Martens: “Om heel duidelijk te zijn: ik heb nooit enige sympathie voor het regime van Saddam Hoessein gehad. Ik vind hem een afschuwelijk mens. Ik heb hem nooit ontmoet en ben nooit op bezoek geweest in Irak.” Dat zal wel juist zijn, maar zijn regering had wel groen licht gegeven aan Mechim om mee te werken aan belangrijke onderdelen van zijn nucleair programma. Politici nemen nog al eens een bocht maar hier gaat het om een dossier van nucleaire proliferatie en van een land dat jaren leed onder een afschuwelijke dictator, een dictator die kost wat kost een atoombom wou. Dit is een van de – helaas – vele episodes van het Belgisch buitenlandse beleid waar zaken doen boven de internationale veiligheid geplaatst werd.

Sybeta zelf verwees ook naar het non-proliferatieverdrag. In de Financieel Economische Tijd van 19 juli 1991 laat de woordvoerder van het bedrijf er geen twijfel over bestaan: “Van geheime productieclausules was geen sprake. De Belgische overheid was bijvoorbeeld op de hoogte, want de Delcredere dienst, de overheidsdienst die kredieten verzekert, dekte het specifieke exportcontract.” De woordvoerder stelde dat er geen vuiltje aan de lucht was omdat Irak het non-proliferatieverdrag had ondertekend. Minister Eyskens en de woordvoerder van Mechim volgden dus dezelfde redenering. Dit illustreert bijzonder goed de ambiguïteit en de inherente problemen van het non-proliferatieverdrag. Een land deed een beroep op zijn rechten als ondertekenaar van het non-proliferatieverdrag om technologie voor zijn civiele nucleaire sector te verwerven maar had in het achterhoofd een militair programma. Formeel gezien mochten landen dus het nucleair programma van Irak steunen. Dit is een van de vele voorbeelden van de manier waarop landen het non-proliferatieverdrag gebruiken om sluiks een kernwapenprogramma te lanceren. Ons land heeft dus net als andere landen Irak een eind op weg geholpen richting kernwapen.

Laten we ook de technische kant van de zaak even bekijken. Toen Irak de Belgen contacteerde, had het net een onderzoeksreactor van de Fransen gekocht, de reactor OSIRAK, met

24. Landen met uraniummijnen zoals Zuid-Afrika hadden bij de onderhandelingen van het non-proliferatieverdrag zware druk uitgeoefend om voor mijnactiviteiten een uitzondering te voorzien.

de nodige brandstof erbij. Irak had, behalve een kleine Russische onderzoeksreactor, geen andere kernreactoren en had dus helemaal geen uranium nodig. Bovendien was het veel goedkoper en gemakkelijker om kernbrandstof te kopen als er later ooit kernreactoren voor elektriciteitsproductie zouden gebouwd worden. Anders gezegd: de vraag van Irak aan ons land om een extractiefabriek voor uranium te bouwen was een heel serieuze aanwijzing dat het om een geheim militair programma ging. Maar dat was dus geen bezwaar voor onze bedrijven en ook niet voor onze overheid. Zaken doen boven alles. Het waren natuurlijk geen gemakkelijke tijden voor onze bedrijven. De crisis van de jaren '70 had lelijk thuisgehouden in de Belgische industrie en de Generale Maatschappij, met gigantische herstructureringen en ontslagen als gevolg. Dat was ook deels de fout van de Generale Maatschappij zelf die al te lang op haar lauweren rustte en veel te weinig investeerde in nieuwe technologieën en nieuwe markten. Irak was toen voor de Generale Maatschappij en haar andere concurrenten in Europa een zeer interessante markt. Het zat op een berg oliedollars en investeerde die in grote projecten, wat boeiende opportuniteiten voor bedrijven zoals de Generale Maatschappij opleverde. Dat het regime van Saddam Hoessein toen al een heel slechte naam had op het gebied van mensenrechten was geen punt. Dat er heel ernstige aanwijzingen waren dat Saddam Hoessein kernwapens wou maken, ook niet.

Mechim kreeg, door zijn banden met Union Minière, heel wat aandacht in het boek dat de geschiedenis van het bedrijf beschrijft, 'Van mijnbouw tot mars. De ontstaansgeschiedenis van Umicore'. Je leest er over projecten van Mechim in Chili, Mexico, Peru en andere landen, maar niets over het Iraakse Sybetraproject. Ik heb de auteurs van het boek gevraagd waarom ze dit dossier niet beschreven hebben. Het antwoord was heel duidelijk: "Nooit iets over gevonden in de archieven van Union Minière."

Belgen in Irak (bis)²⁵

Er zijn nog enkele kleinere dossiers over de betrokkenheid van Belgische bedrijven bij het Iraakse nucleaire programma te vermelden. Bij gebrek aan toegang tot archieven is de toelichting helaas heel kort.

De firma Belgatom, een filiaal van Belgonucleaire en Tractebel, sluit in 1982²⁶ een contract af met Irak voor de vervanging van de instrumentatie en controle van de Iraakse onderzoeksreactor die de Russen in de jaren zestig geleverd hadden. Het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) treedt als onderaannemer op voor een deel van het contract.

25. De jaarverslagen van Belgonucléaire van 1983 en 1984 – in te zien in de archieven van Tractebel – stellen: "Belgonucleaire a été particulièrement active en Iraq" Is dit propaganda of zijn er naast de hier vermelde dossiers nog andere?

26. Antwoord van minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens op de interpellatie van Volksvertegenwoordiger Jos Geysels op 13 maart 1991.

Daarnaast duikt Belgonucleaire op in het dossier van Osirak, de onderzoeksreactor die Frankrijk in de jaren '70 verkocht aan Irak en door de Israëliëse luchtmacht later gebombardeerd werd. Saddam Hoessein wil de reactor weer heropbouwen en neemt contact op met de Fransen. Die hebben daar wel zin in maar onder internationale druk zien ze ervan af. De nucleaire experts van Saddam Hoessein kloppen ook aan bij de Belgen. Guy Tavernier, 'de vader van de Belgische nucleaire sector' en topman van Belgonucleaire verklaart in de Transnuklearonderzoekscommissie dat hij in 1982, een jaar na de vernieling van de reactor door de Israëliëse luchtmacht, met twee assistenten de schade ging opmeten. Tot verdere samenwerking komt het niet.

Ten slotte zijn er nog twee Iraakse wetenschappers die in het SCK enkele maanden stage lopen, de ene in 1986, de andere in 1987.²⁷ Dat is dus na het bombardement van de Iraakse reactor door het Israëliëse leger. De raid had dus blijkbaar niet veel aan de houding van de meeste landen gewijzigd ten aanzien van Irak. Dat land had het non-proliferatieverdrag getekend en had dus recht op nucleaire assistentie.

Slotbeschouwing

In de jaren '70 en '80 werkte een bedrijf uit de belangrijkste holding van het land mee aan het nucleaire programma van Saddam Hoessein, met toestemming van de regering. Die weigerde wel een uitbreiding van het project maar ondertussen hadden de experts van Saddam Hoessein al genoeg uranium geproduceerd voor enkele tientallen atoombomben. Gelukkig was de rest van het kernwapenprogramma nog niet genoeg gevorderd om echte kernwapens te kunnen maken.

Vandaag worden dergelijke dossiers gelukkig anders aangepakt. In 2003 vraagt het bedrijf Lavalin aan het Brussels Gewest een vergunning voor de bouw van een fosfaatfabriek in Iran.²⁸ Het ging daarbij niet om een fabriek om uranium uit fosfaten te halen maar om een gewone meststoffenfabriek. Het Brussels Gewest wil geen enkel risico nemen om de eerste stap te helpen zetten naar eigen uraniumproductie en weigert de vergunning. Lavalin gaat heel hard lobbyen en dreigt zelfs te verhuizen. Het bedrijf overtuigt de bedrijfsfederatie Agoria om mee te lobbyen. Maar zonder effect. De Brusselse regering houdt voet bij stuk en verleent geen vergunning. De deal gaat niet door. We leven duidelijk niet meer in 1981. Het bedrijf verhuist niet.

27. AL-MAHDAMI Samir en RAYISS Shaker Hamed.

28. Bruxelles bloque la vente d'une usine chimique à l'Iran, REGNIER, PHILIPPE, *Le Soir*, 5 augustus 2005.

Hoofdstuk 7

Iran

Een land van contradicties

Iran is een land van contradicties. Het is een energiegrootmacht als je kijkt naar de export van olie en gas, maar het moet benzine invoeren. Het bulkt van de energiebronnen en heeft een gigantisch potentieel aan hernieuwbare energie, maar investeert toch miljarden in kernenergie. Het wordt door velen beschouwd als een theocratische dictatuur maar toch organiseert het land sinds 1979 regelmatig verkiezingen. Er leeft een sterk patriottisme en nationalisme maar er bestaan tegelijk grote spanningen tussen verschillende groepen en mensen binnen het regime. Het is een sjitisch land in een overwegende soennitische omgeving. De president haalde al verschillende keren hard uit naar Israël maar de kleine joodse gemeenschap heeft er voorrechten die in andere landen uit de regio niet bestaan.. Begrijp dat allemaal maar.

Taarof, gholov en uranium

“Taarof” is een vorm van beleefdheid die niet-Iraniërs moeilijk begrijpen en politieke onderhandelingen uiterst complex maken. Toen ik met een Iraanse kennis thee ging drinken, vroeg hij me op het einde – het was rond 12u – of ik nog tijd had om samen te lunchen. Ik had echter geen tijd, sloeg het aanbod af en drukte mijn spijt uit. Hij antwoordde me: “Dat was nu een voorbeeld van taarof. Ik had ook geen tijd om te lunchen, maar vroeg het toch. Had ik geluk dat je ook geen tijd had!”

Taarof is in de privésfeer soms een spel, of bron van humor, maar niet gemeen, integendeel. Het maakt deel uit van belangrijke beleefdheidsrituelen. Het kan zich uiten in overdreven voorkomendheid maar ook de bedoeling hebben de ander een stap voor te zijn en

te manipuleren. Taarof kan de onderhandelingen met Iran over het nucleaire programma nog moeilijker maken dan ze al zijn. “Spreken heeft in Iran een andere functie dan in het Westen,” zei een Iraanse wetenschapper in de *New York Times*. “In het Westen is 80% van wat je zegt betekenisvol en 20% gevoelswaarde, in Iran is het net het omgekeerde.”¹

Naast de taarof heb je ook nog ‘gholov’, of grootspraak. In 2009 vraagt het Internationale Atoomenergieagentschap dat Iran de bouw van zijn onlangs ontdekte uraniumverrijkingsfabriek zou stopzetten. President Ahmadinejad verklaart dat Iran dat niet gaat doen, maar integendeel nog tien andere verrijkingsfabrieken gaat bouwen. Dat was een mooi staaltje ‘gholov’. In heel Europa staan er maar vier verrijkingsfabrieken², in de Verenigde Staten maar één. Voor een land als Iran zou de bouw van tien verrijkingsfabrieken zowel technisch als economisch absurd zijn. Voor de meeste buitenlandse diplomaten en journalisten was de verklaring van Ahmadinejad de zoveelste gevaarlijke provocatie, voor veel Iraniërs was het een knap staaltje ‘gholov’.

Daarmee zijn we bij de nucleaire ambities van Iran beland. “La paix et la guerre nucléaires dans le monde dépendent de l’avenir des ambitions nucléaires iraniennes. Si l’Iran acquiert des armes nucléaires, la possession de la ‘ bombe ’ deviendra la règle et non l’exception, au Moyen-Orient et à l’échelle de la planète, avec en perspective, tôt ou tard, un conflit atomique. A l’inverse, si l’Iran s’abstient de franchir le seuil nucléaire, il y aura une chance que notre planète échappe à la prolifération généralisée des armes atomiques. » François Heisbourg, voorzitter van het International Institute for Strategic Studies in London en het Centre de politique de Sécurité in Genève, laat er in “Iran, le choix des armes?” geen twijfel over bestaan. Het Iraanse nucleaire dossier is voor hem het belangrijkste proliferatiedossier. Als Iran de bom verwerft, zullen andere landen in het Midden-Oosten en de rest van de wereld volgen en wordt een nucleair conflict waarschijnlijk. Als Iran afziet van de atoombom, is er volgens hem een kans dat de nucleaire proliferatie toch niet doorgaat. Betekent dit dat Iran niet en Israël wel recht heeft op kernwapens? Een pertinente vraag die straks nog uitvoerig behandeld wordt.

Het Iraanse nucleaire dossier heeft de laatste jaren heel veel aandacht in de pers gekregen. Verborgene ondergrondse zalen vol verrijkingsinstallaties, satellietfoto’s van een geheime nucleaire site in de bergen, de moorden op Iraanse nucleaire wetenschappers en een aanval van een computerworm op Iraanse computers, om maar enkele zaken te noemen. Alles bij elkaar bevat het Iraanse nucleaire dossier meer dan stof genoeg voor een paar ophefmakende boeken of documentaires. Ik ga eerst uitvoerig in op de politieke en

1. Vrij vertaald uit: Michael Slackman, “Iranian 101: a lesson for Americans: The fine art of hiding what you mean to say”, *The New York Times*, 6 August 2006.

2. In Frankrijk, Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië.

maatschappelijke situatie in Iran. Want de vraag of Iran al of niet een atoombom wil en zal verwerven, kan niet begrepen worden zonder de Iraniërs te proberen begrijpen. Wat de Belgische bijdrage aan het nucleaire programma betreft, kan ik nu al zeggen dat die beperkt is. Maar de dossiers vormen wel een zeer verhelderende illustratie van het federale en Vlaamse beleid op het gebied van economie, handel en nucleaire proliferatie. Een van deze dossiers gaf zelfs aanleiding tot het ontslag van het hoofd van de Belgische staatsveiligheid, een unicum in de geschiedenis van ons land, dat de wereldpers haalde.

Grootseheid en vernedering

Iran beschouwt zich net als China als één van de oudste landen ter wereld met een grootse geschiedenis en een schitterende beschaving. Wat natuurlijk volledig terecht is. Het land kende al een bloeiende landbouw en cultuur toen we in Europa nog in de bomen hingen. Net als China heeft Iran een eigen kalender, de Jalali-kalender. Dichters als Hafez en Rumi schreven al eeuwen geleden poëzie van wereldniveau die vertaald werd in vele tientallen talen. Iran kent tal van sites die tot het UNESCO werelderfgoed behoren. Maar net als China voelt Iran zich niet erkend, noch door zijn buurlanden, noch door de wereld. Er heerst frustratie en ongenoegen bij de Iraniërs. "Ons land met zijn schitterend en groots verleden krijgt maar niet zijn verdiende plaats in de wereld," klinkt het. China is die plaats stap voor stap aan het herveroveren en is daar al heel ver in gevorderd. Iran niet.

Iran barst van de energiebronnen, van aardolie en aardgas. Die zouden het land normaal gezien geld, prestige en macht opleveren. Geld komt er wel binnen uit de verkoop van aardolie en aardgas, maar prestige en macht? Iran heeft zelfs niet genoeg raffinagecapaciteit om het binnenlandse verbruik te dekken en moet benzine invoeren. Wat een vernedering. Bovendien is er nog helemaal geen uitzicht op vooruitgang op de weg naar regionale en mondiale erkenning. Wat zorgt voor gigantische frustratie die nog extra gevoed wordt door het feit dat Israël, dat in oppervlakte 75 kleiner is dan Iran, vertoeteld en positief gediscrimineerd wordt door de Verenigde Staten en Europa. Bovendien beschikt Israël over kernwapens, net als India en Pakistan. "Waarom mogen Israël, India en Pakistan wel kernwapens hebben en wij niet?" klinkt het heel verontwaardigd in Iran. Dat is een permanente bron van frustratie.

Een ander element dat heel vaak opduikt in gesprekken met Iraniërs en de Iraanse pers is de door de Amerikaanse inlichtingendienst CIA en de MI6, de Britse buitenlandse inlichtingendienst, opgezette coup van 1953. Na democratische verkiezingen wordt Mohammed Mossadegh in 1951 eerste minister van Iran. Tot grote consternatie van de Britten en Amerikanen nationaliseert hij de oliesector en gaat hij een onafhankelijke koers van het Westen varen. Een militaire staatsgreep, onder impuls van de CIA en de MI6, maakt een einde aan zijn project en zijn loopbaan. De Verenigde Staten en

Groot-Brittannië krijgen samen met de sjah de touwtjes in handen in Iran en het land wordt, na Israël, de trouwste bondgenoot van de Verenigde Staten in het Midden-Oosten. Exit onafhankelijke Iraanse koers. Het afzetten van de democratisch verkozen premier Mossadegh kerfde een diep litteken in het collectieve Iraanse bewustzijn en is nog steeds een bron van haat tegen het Westen, tegen Groot-Brittannië en de Verenigde Staten in het bijzonder. Tijdens de bezetting van de Amerikaanse ambassade in 1979-1981, zei één van de gijzelnemers aan een Amerikaanse diplomaat: "You have no right to complain, because you took our whole country hostage in 1953."³

Het Iraanse nucleaire programma

De toespraak van President Eisenhower Atoms for Peace uit 1953 trekt net als in tal van andere landen ook in Iran veel aandacht. Vier jaar later wordt met de Verenigde Staten een nucleair akkoord gesloten. In 1960 wordt de bouw van een eerste onderzoeksreactor aan de universiteit van Teheran gestart, de TRR. In 1967 wordt de reactor in gebruik genomen. De TRR staat onder toezicht van het Internationale atoomenergieagentschap (IAEA). Later worden andere nucleaire installaties in gebruik genomen. Iran ratificeert het non-proliferatieverdrag. In 1971 viert het regime van sjah Mohammed Reza Pahlavi de 2500ste verjaardag van Iran. Kosten noch moeite worden gespaard. Tientallen koningen, presidenten en premiers zijn aanwezig. Het was wellicht het belangrijkste societygebeuren van de vorige eeuw. Het jaar nadien lanceert het regime het idee van een eigen civiel, nucleair programma⁴. In 1974 wordt het concreet. Iran mikt op een nucleaire elektriciteitsproductie van 23.000 MW tegen het jaar 2000. Ter vergelijking: België had eind 2010 een productiecapaciteit van 18.250 MW (nucleair en niet-nucleair). Er worden al snel in Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten centrales besteld. De Duitsers zouden tegen 1981 in Bushehr een centrale klaar hebben. Iran mag zelfs aandeelhouder worden van Eurodif, een bedrijf dat een uraniumverrijkingsfabriek uitbaat in Frankrijk. Het was opgericht in 1973 door Frankrijk, België, Spanje en Zweden. Het aandeel van Zweden, goed voor 10%, ging in 1975, met instemming van de Fransen, naar Iran. Daarmee kocht Frankrijk natuurlijk veel goodwill in bij de Sjah.

Ook de Belgen zien een opportuniteit. Belgonucleaire gaat in Iran op prospectie en hoopt enkele contracten binnen te halen. Dat lijkt te lukken. Het gaat enerzijds om een project voor een kleine reactor van 50 MW in Isfahan, een reactor zoals de BR3 in Mol, anderzijds om consultancy voor twee grote centrales die bij de Fransen besteld zijn. Daarvoor gaat Belgonucleaire samenwerken met het Zwitserse bedrijf Suter&Suter. De contracten kunnen oplopen tot vele honderden miljoenen Belgische Franken. Belgonucleaire

3. *Democracy Now*, March 3, 2008, Stephen Kinzer on US-Iranian Relations, the 1953 CIA Coup in Iran and the Roots of Middle East Terror

4. Sommigen stellen dat er ook een militair luik was. Ik heb daarvan onvoldoende aanwijzingen gevonden.

laat ook een tiental Iraanse stagairs naar ons land komen.⁵ De Iraanse nucleaire markt bood dus in die tijd interessante perspectieven voor Belgische bedrijven. Minister van Buitenlandse Zaken Simonet wordt voor zijn reis naar Teheran begin 1978 uiteraard goed gebriefd. Zelfs Koning Boudewijn wordt ingeschakeld, zoals in een interne nota van Traction & Electricité uit oktober 1978 te lezen valt: “Le roi Baudouin s’arrête à Téhéran au retour de la Chine les 30 et 31 octobre. Il y aura des entretiens en tête à tête avec le Shah d’Iran. Nous préparons en collaboration avec monsieur Leermakers (Ministère des affaires étrangères) une note permettant au Roi de mettre en valeur les services dans le domaine de l’engineering nucléaire que Belgatom pourrait offrir à l’Iran. » Ter herinnering : Belgatom is een filiaal van Belgonucleaire en Tractebel dat contracten probeert binnen te halen in de nucleaire sector, waarna de uitvoering wordt gedaan door een van de participerende ondernemingen. Koning Boudewijn is dat jaar niet naar Teheran geweest. Traction & Electricité had zich blijkbaar vergist. Maar de intentie was er alvast.

Een paar maanden later ontvlucht de sjah zijn land en wordt de Islamitische Republiek Iran gesticht. Dat verandert alles. Westerse landen stoppen de samenwerking met Iran in de nucleaire sector. Het regime van ayatollah Khomeini heeft de eerste jaren andere katten te geselen. Van 1980 tot 1988 woedt de verschrikkelijke oorlog met Irak. Langs beide kanten vallen honderdduizenden doden. Tientallen steden in Iran en Irak worden bestookt met raketten. Irak wordt, na Japan, het grootste slachtoffer van massavernietigingswapens, namelijk chemische wapens. Het gifgas van Saddam Hoessein doodt tienduizenden mensen, soldaten én burgers. Het gifgas kon maar aangemaakt worden dankzij de steun van Westerse bedrijven. Noch tijdens de oorlog, noch na de oorlog kwam er ooit een veroordeling van de gifgasaanvallen door de Verenigde Naties. Frankrijk en andere landen steunen Irak voluit, ook door wapenleveringen. Dat, en het feit dat Iran nauwelijks steun van andere landen krijgt in de oorlog verergert de frustraties en trauma’s van Iran en haar bevolking. De Koerdische stad Halabja in Irak doet wellicht bij velen een belletje rinkelen. Saddam Hoessein lanceerde er in 1988 een aanval met gifgas. Ongeveer 5000 mensen stierven er en duizenden anderen werden zwaar gewond. De meeste slachtoffers waren burgers. Het was een barbaarse misdaad tegen de menselijkheid. Maar wie kent de horror van Al-Faw? Een schiereiland in de grensstreek Iran-Irak waar Irak yperiet of mosterdgas gebruikte en hiermee talloze Iraniërs de dood injoeg. Er stierven in de Iraans-Iraakse oorlog ongeveer 100.000 Iraniërs ten gevolge van Iraakse aanvallen met gifgas. Nog veel meer Iraniërs liepen verwondingen op. Wie in het Westen weet dit? Wie associeert mosterdgas met Iraanse soldaten die creperen in moerassen? Iran beseft maar al te goed dat hun doden minder van tel zijn in het Westen dan die van vele andere landen. Dat zorgt voor woede en frustratie.

5. Archieven Belgonucleaire.

Iran weet dat zowel het Westen als de Sovjet-Unie Irak hard steunden in al die oorlogsjaren. Iran voelt zich dus slachtoffer. Het is ervan overtuigd dat het onrechtvaardig behandeld werd en van niemand steun kreeg. Het gevoel van "Dit nooit meer!" zal een krachtige stimulans worden voor een stevig militair programma, met meer dan waarschijnlijk een nucleaire poot. Een "nooit meer" waarover ik het ook al had in het hoofdstuk over de Israëliëse bom. Er mogen dan heel veel verschillen zijn over de oorzaak van dat "nooit meer"-gevoel in Iran en Israël, het zit in beide landen heel diep en stuwt permanent de elites van het land in een bepaalde richting.

Het Iraanse kernwapenprogramma kent een trage start. Het staat in de beginjaren van de Islamitische republiek immers haaks op het dominante, ideologische en religieuze discours. Ayatollah Khomeini had een technofoob trekje en ook de nucleaire technologie was voorwerp van die fobie. Maar dat wordt wel minder belangrijk toen Irak in 1984 gifgas ging gebruiken. Heeft Iran ook geen 'weapons of mass destruction' nodig? Moet Iran geen nieuwe stappen zetten om de Iraakse agressie te stoppen? Twee jaar later heeft Iran al contacten met Abdul Qadeer Khan over een eigen militair, nucleair programma. Veel brengt dat niet op. Contacten met China zijn effectiever. Het land helpt Iran een grote stap vooruit met de ontwikkeling van een eigen kernbrandstofcyclus. In 1993⁶ herlanceert Iran de contacten met A.Q. Khan. Hij is bereid Iran centrifuges en expertise te leveren en Iraanse experts krijgen vorming in Pakistan⁷. Iran zal centrifuges uittesten en ook nabouwen. De basis van het Iraanse verrijgingsprogramma werd dus gelegd door geheime contacten met A.Q. Khan, zonder enige melding aan het Internationale Atoomenergieagentschap. Dat alles is uiteraard een zware overtreding van het non-proliferatieverdrag.

Even terug naar 1979, het jaar van de Iraanse revolutie. Die maakt een einde aan twee grote nucleaire projecten. Iran had een akkoord met Frankrijk voor de levering van kernbrandstof. Frankrijk zegt dat eenzijdig op, wat leidt tot een grote diplomatieke rel die jaren duurt. Het feit dat Frankrijk Irak volop steunt tijdens de Iraans-Iraakse oorlog doet de relaties uiteraard nog verslechteren. Pas in 1991 komt er een akkoord over de kernbrandstof uit de bus. Frankrijk stemt dan in om Iran een fikse schadevergoeding te betalen. Het Iraanse regime heeft deze contactbreuk natuurlijk niet vergeten en elk voorstel in de huidige crisis dat voorziet in het leveren van kernbrandstof door derden, wordt op argwaan onthaald.

Een tweede dossier was de kerncentrale van Bushehr, een project dat in 1975 de handtekening van de Duitsers kreeg. Na de revolutie van 1979 worden de werken opgeschort. De centrale is bijlange niet klaar. De Duitsers werken ze niet af. Pas in 1995 sluit Iran een akkoord

6. François Heisbourg, *Iran, le choix des armes*, Paris, EditionsStock, 2007, p. 35.

7. Egmont Koch, o.c., p. 211.

met Rusland om één van de twee reactoren in opbouw operationeel te maken. De Russen zullen de nucleaire brandstof leveren en die na bestraling terugnemen. De werkzaamheden verlopen moeizaam en traag omwille van technische en financiële redenen. Het Westen oefent druk uit op de Russen om het project niet af te werken, maar de Russen doen dat toch. Op 12 september 2011 wordt de centrale officieel ingehuldigd. Bushehr is hiermee de eerste kernreactor in het Midden-Oosten die elektriciteit produceert. De reactor staat onder toezicht van het Internationale Atoomenergieagentschap en is niet proliferatiegevoelig. Het regime speelt de reactor vooral uit om haar prestige op te krikken en duidelijk te maken aan de rest van de wereld dat Iran lid is van de nucleaire club.

Atoombommen maken is één zaak, je moet ze ook ter plekke krijgen. Iran heeft, in samenwerking met Pakistan en Noord-Korea, een heel gamma middellangeafstands-raketten ontwikkeld, de Shahabrakketten, met een bereik van 300 tot 2000 km. Tel Aviv ligt op 1600 km van Teheran. Deze raketten kunnen gebruikt worden met een klassieke lading, maar evengoed met een nucleaire lading.

Het nucleaire programma heeft brede steun in Iran, over meerderheid en oppositie heen. Het is nuttig even stil te staan bij de protesten na de presidentsverkiezingen in 2009. De hervormingsgezinde politicus Mir-Hossein Mousavi verloor tegen de zittende president Mahmoud Ahmadinejad. Vele Iraniërs meenden dat er sprake was van grote fraude en kwamen de straat op. De protesten duurden weken en waren zeer hevig. Er was zelfs sprake van een 'groene revolutie'. Het regime drukte de protesten hardhandig de kop in. De spanningen wijzen op barsten binnen de gevestigde orde. Toch behoort nog steeds bijna iedereen in de oppositie tot het establishment. Had Ahmadinejad moeten opstappen om plaats te maken voor Mousavi, dan zou dat voor de mensenrechten zeker een stap vooruit geweest zijn. Maar Iran zou een 'democratie van ayatollahs' gebleven zijn en het nucleair programma zou niet gewijzigd zijn.⁸ Gewezen president Khatami, een van de scherpste critici van president Ahmadinejad, zei in 2011 dat de oppositie in geval van Israëlische aanvallen op Iraanse nucleaire sites "pal achter de regering" zou staan.⁹

8. *Of neem nu Mir-Hossein Mousavi. Hij kelderde ooit het voorstel om laagverrijkt uranium uit te voeren naar een ander land dat daar verwerkt zou worden tot kernbrandstof voor een onderzoeksreactor. Indien Iran dat gedaan had, zou het land niet genoeg uranium meer gehad hebben om het verder te verrijken tot hoogverrijkt uranium voor een kernwapen; zie ondermeer The Economist van 14 januari 2012.*

9. *De Standaard, 14 november 2011.*

De onthulling

De geschiedenis van de nucleaire proliferatie is er één van verrassingen, vaak heel onaangename. China en India verwierven tot consternatie van de internationale gemeenschap de bom, Pakistan en Noord-Korea ook, A.Q. Khan bleek een internationaal geheim nucleair netwerk te hebben, Libië en Irak hadden geheime nucleaire programma's, Zuid-Afrika had in het grootste geheim kernwapens gebouwd en ga maar door. Op 14 augustus 2002 volgt in die lange rij verrassingen een nieuwe. Die dag maakt de 'National Council of Resistance of Iran', een clandestiene Iraanse oppositiebeweging die zowel door Iran als door de Verenigde Staten als terreurorganisatie beschouwd worden, het bestaan bekend van een geheime verrijkingsinstallatie in Natanz en een zwaarwaterreactor (in opbouw) in Arak¹⁰. Dat is natuurlijk bijzonder verdacht. Waarom bouwt Iran een verrijkingsinstallatie? Waarom lanceert het een nucleair programma dat geschikt is voor een land met ongeveer een dozijn reactoren? Dit terwijl Iran toen nog geen enkele operationele kernreactor had en de reactor van Bushehr op Russische kernbrandstof ging draaien. En waarom een zwaarwaterreactor? Dat is dé manier om het plutonium voor een atoombom te verwerven. Israël en India volgden ook deze piste in hun rush naar een kernwapen.

Iran heeft als lid van het non-proliferatieverdrag het recht om uranium te verrijken maar dan op voorwaarde dat het dit in alle openheid doet en controle van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) toelaat. Dat doet het dus niet. Ten slotte: Iran bulkt van de energiebronnen. Het heeft de derde grootste reserves aardolie en de tweede grootste reserves aardgas. Het heeft een gigantisch potentieel aan waterkracht, wind en zonne-energie. Waterkracht alleen zou een potentieel van 20.000 MW hebben.¹¹ Waarom zou het land dan miljarden dollars investeren in nucleaire energieproductie? Vanuit economisch standpunt is dat krankjorum. De internationale gemeenschap kan dus niet anders dan tot het besluit komen dat Iran meer dan waarschijnlijk een geheim kernwapenprogramma heeft. Iran ontkent natuurlijk en stemt in met controles van het IAEA in Natanz. Die controles bevestigen grotendeels de bevindingen van de Iraanse oppositie. Iran is dus flagrant in overtreding met het non-proliferatieverdrag. Het heeft programma's en activiteiten die niet tijdig aan het IAEA gemeld werden. Iran belooft alles bekend te maken en ook het 'Additioneel protocol' van het IAEA te ratificeren. Dat geeft controleurs van het IAEA veel meer armslag. Een handtekening volgt maar de ratificatie blijft echter tot vandaag uit.

10. Kwam de "Conseil national de la résistance iranienne" de installatie in Natanz zelf op het spoor of werd ze gebriefd door de Mossad of de CIA? *We'll probably know one day.*

11. Lutz Mez, Mycle Schneider en Steve Thomas (eds.) *International Perspectives on Energy Policy and the Role of Nuclear Power*, Essex, Multi-Science Publishing Co, 2008, p. 476..

Iran heeft een heel ambitieus nucleair programma. Het wil de hele kernbrandstofcyclus beheersen, van de ontginning van uranium tot het maken van kernbrandstof, kwestie van zijn autonomie op het gebied van energieproductie te verhogen. Het ontwikkelingsplan 2005-2020 voorziet de constructie van vier reactoren goed voor 7.000 MW¹². Ook al is dat programma een stuk minder ambitieus dan de keizerlijke dromen van de sjah (23.000 MW), de uitvoering staat nagenoeg nergens. Dat terwijl Iran dus volop gaat voor een gigantisch verrijkingprogramma, wat niet coherent is. Waarom ga je veel geld geven aan het maken van kernbrandstof die je de volgende jaren niet kan gebruiken? Waarom bouwt Iran een zwaarwaterreactor in Arak, ideaal voor de productie van wapenplutonium? Net zoals Israël en India eerder gedaan hebben.

Het bekend worden van het geheime Iraanse nucleaire programma is de start van vele jaren diplomatiek getouwtrek dat tot vandaag doorgaat. Mohamed El-Baradei geeft er in zijn boek 'Jaren van misleiding' uitvoerig verslag van. Ik beperk me hier tot de belangrijkste elementen.

Iran heeft zijn verplichtingen als ondertekenaar van het non-proliferatieverdrag niet nageleefd. Daarover is niet de minste twijfel. Dat heeft het IAEA zwart op wit in verschillende rapporten duidelijk gemaakt. Meer nog. Iran heeft maar met mondjesmaat zijn nucleair programma bekend gemaakt en jarenlang het IAEA bewust misleid. Af en toe wordt Iran gedwongen tot bekentenissen. Westerse inlichtingendiensten ontdekken bijv. in 2007 in de buurt van de Iraanse stad Qom een centrifugefabriek, gebouwd in een berg om maximaal beschermd te zijn tegen luchtaanvallen. Iran had het bestaan van die installatie verzwegen. Er worden ook een paar heel precieze aanwijzingen gevonden dat het Iran niet alleen om civiele nucleaire toepassingen gaat. Zo vindt de IAEA een document van vijftien bladzijden met gedetailleerde informatie die alleen bruikbaar was voor een kernwapen.

Tussen juli 2006 en juni 2011 volgen zeven resoluties van de Verenigde Naties (VN) over het Iraanse nucleaire programma. Ze bevatten oproepen om de verrijking te stoppen en leggen ook sancties op: bevroren van activa van banken, reisbeperkingen van personen betrokken bij het nucleaire programma, een embargo op wapenverkoop etc. De VN richt een Opvolgingscomité op dat de uitvoering van de sancties moest monitoren. België was er voorzitter van in 2008. Iran heeft belangrijke bepalingen van die resoluties niet nageleefd. Zo gaat het gewoon door met het verrijken van uranium. Het heeft daarbij niet alleen de drempel van 5% bereikt, nodig voor brandstof voor een kerncentrale, maar ook

12. Lutz Mez, Mycle Schneider en Steve Thomas (eds.), o.c., p. 463.

die van 20%. Iran beweert dat dit nodig is voor de bevoorrading van een onderzoeksreactor maar daarmee komt Iran wel heel dicht bij de 90% en dat levert uranium op voor een atoombom. Belangrijk om weten is dat uranium verrijken tot 5% twee keer zo veel werk vraagt als uranium van 5% tot 90% verrijken. Iran heeft dus de tijd die nodig is om een kernwapen te maken, heel sterk ingekort. Ook al heeft het misschien formeel nog niet beslist om een kernwapen te maken, de basis is er: tientallen kilo's verrijkt uranium. Het jaar 2012 kan dus cruciaal worden. Daarnaast heeft Iran ook middellangeafstands-raketten ontwikkeld die geschikt zijn om een kernkop te dragen.

Al die jaren hebben de IAEA, de VN en de "5+1" (de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad + Duitsland) heel intens met Iran onderhandeld. Dat heeft af en toe de zaken vertraagd maar uiteindelijk is er vandaag nog steeds niets opgelost. De verkiezing van hardliner Mohamed Ahmadinejad in 2005 tot president van Iran (en zijn herverkiezing in 2009) hebben de onderhandelingen nog moeilijker gemaakt.

Langs Amerikaanse kant gebeuren ook zaken die de onderhandelingen bemoeilijken. De Verenigde Staten sluiten in 2005 een historisch akkoord met India over steun aan de nucleaire sector en dat terwijl India niet eens het non-proliferatieverdrag ondertekend heeft. Nadien wringen de Verenigde Staten de arm om van de IAEA en de Nuclear Suppliers Group om de uitvoering van dit akkoord mogelijk te maken. India is nu het enige land ter wereld dat met veel landen handel kan voeren in de nucleaire sector ook al heeft het het non-proliferatieverdrag niet ondertekend. Hoe kan je dan met gezag vragen aan Iran, dat wél het non-proliferatieverdrag heeft ondertekend, om de nucleaire activiteiten op te schorten? Daarnaast zorgt het feit dat Israël, met instemming van de Verenigde Staten en Europa¹³, over kernwapens beschikt, natuurlijk voor permanente wrevel in Iran. Formeel is Israël niet in de fout. Het heeft het non-proliferatieverdrag niet geratificeerd en mag dus kernwapens ontwikkelen. Politiek gezien ligt dat natuurlijk anders.

Op 8 november 2011 publiceert het IAEA haar tot nu toe meest alarmerend rapport¹⁴ over Iran. Het IAEA stelt dat het zeer bezorgd is over mogelijke militaire toepassingen van het kernprogramma. Het rapport noemt onderzoek dat Iran heeft gedaan in 2008 en 2009 'bijzonder zorgwekkend'. Volgens het IAEA is «de toepassing van zulk onderzoek anders dan voor een nucleair explosief onduidelijk». Ook zou Iran geprobeerd hebben

13. *Europese landen hebben natuurlijk niet expliciet ingestemd met het Israëlische kernwapenprogramma. Dat zou ten andere regelrecht ingaan tegen de Israëlische strategie van geheimhouding en ambiguïteit. Maar het feit dat geen enkel Europees land vragen stelt over het Israëlische kernwapenprogramma, is uiteraard een heel belangrijke steun voor het Israëlische kernwapenbeleid.*

14. *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran Report by the Director General 8 nov 2011.*

«informatie te bemachtigen over het ontwikkelen van nucleaire wapens». Het land heeft volgens het rapport daarnaast «inspanningen geleverd om nucleair materiaal in de toekomst ongemerkt te kunnen produceren.»

Iran heeft verschillende keren gedreigd om net als Noord-Korea uit het non-proliferatieverdrag te stappen. Dat vergt maar een opzegtermijn van drie maanden en zou een einde maken aan het toezicht van de IAEA op de Iraanse nucleaire sector. Maar daarmee zou het helemaal een outlaw worden in de internationale nucleaire gemeenschap. Uit te sluiten is het uiteraard niet.

Al die jaren diplomatiek pokerspel op hoog niveau worden ook nog doorkruist door gebeurtenissen die zo uit een James Bond film geplukt lijken. Er zijn berichten over Westerse inlichtingendiensten die Iraanse bedrijven nepstukken verkopen voor hun nucleaire programma om het op die manier te saboteren¹⁵. Verschillende Iraanse wetenschappers uit de nucleaire sector komen vroegtijdig om het leven. In 2007 sterft de nucleaire expert Ardeshir Hosseinpour in verdachte omstandigheden. In 2010 worden Massou Alimohammadi en Majid Shahriari op klaarlichte dag vermoord. Op 11 januari 2012 wordt Mostafa Ahmadi-Roshan vermoord. Andere wetenschappers verdwijnen spoorloos. Daarbij wordt telkens naar de Israëlische inlichtingendienst Mossad verwezen, maar daders worden nooit gevonden. Het was niet de eerste keer dat nucleaire wetenschappers werden vermoord en de daders nooit gevonden werden. Op 14 juni 1980 werd Yahya El Mashad, een Egyptische nucleaire ingenieur die in het Iraakse kernwapenprogramma werkte, in zijn hotel vermoord. De daders zijn nooit gevonden.

Iran wordt ook slachtoffer van een van de belangrijkste cyberattacks uit de geschiedenis. Het gaat daarbij niet om een virus dat computers aantast maar om een computerworm, Stuxnet, die in 2009 en 2010 de software van een machine aantast zodat de machine niet meer goed werkt of, in het geval van centrifuges, zelfs stuk vliegt. Met als gevolg grote problemen in de verrijkingsinstallaties in Natanz. Niet minder dan 984 machines moeten uit productie genomen worden. De computerworm is zo gebouwd dat het normale veiligheidssysteem niet werkt. Het stuurt een signaal uit dat alles goed werkt terwijl de centrifuge ondertussen alsmaar versnelt om tot slot stuk te vliegen. Zestig procent van de door Stuxnet aangetaste computers waren Iraanse. Verschillende computerexperts zeggen dat Stuxnet het meest gesofisticeerde cyberwapen was dat ze ooit gezien hebben en dat het enkel kon ontworpen worden door een organisatie die de steun had van een sterke overheid. Volgens *The New York Times*¹⁶ is er geen twijfel: Stuxnet is een Israëlisch-Amerikaanse creatie. Israël zou zelfs de Iraanse

15. Zie bijvoorbeeld *'De Khan-code'* van Catherine Collinsen Douglas Frantz, Amsterdam, Balans, 2011.

16. *New York Times*, 15 januari 2011.

centrifuges in zijn nucleair centrum in Dimona hebben nagebouwd om Stuxnet uit te testen. Het Iraanse kernwapenprogramma zou een drietal jaar vertraging hebben opgelopen. Dankzij Stuxnet, en zonder één bom te gooien.

Waarom wil Iran de bom?

De meeste experts inzake nucleaire proliferatie zijn van mening dat Iran een kernwapenprogramma heeft. Ik deel die mening. Zijn er juridisch sluitende bewijzen? Neen, dat niet. Eigenlijk bestaat er maar één echt bewijs: een geslaagde kernwapentest. Maar dan is het natuurlijk te laat. Ik zie vier belangrijke redenen waarom Iran een atoombom wil verwerven.

Op de eerste plaats komt prestige. Iran wil een einde maken aan haar decennialange rol van tweederangsspeler. Iran wil net zoals vroeger een grootse natie zijn en behoren tot de grote spelers in de wereld. Dus wil Iran de volledige nucleaire cyclus beheersen, voor velen het symbool van moderniteit en vooruitgang. De belangrijkste landen ter wereld hebben de atoombom, dus willen zij die ook. Frankrijk wou na de Tweede Wereldoorlog zo snel mogelijk de atoombom verwerven, op de eerste plaats om redenen van prestige. Bij India en Pakistan speelde het prestige evenzeer mee. De frustratie in Iran is torenhoog. De Iraanse leiders die een geslaagde kernproef zouden kunnen realiseren, zouden gigantisch aan prestige winnen. Tal van moslims buiten Iran, op de eerste plaats natuurlijk de sjiïeten, zouden bijzonder gecharmeerd zijn. Iran heeft ook nooit kunnen verteren dat het Westen het nucleair programma van de sjah wel steunde, contracten met de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland inbegrepen, terwijl het nieuwe regime die steun niet kreeg. En waarom mogen er vijf landen wel kernwapens hebben en ongeveer 190 andere landen niet. De vijf officiële nucleaire machten hebben nooit duidelijk een teken gegeven dat ze echt werk willen maken van een kernwapenvrije wereld. Integendeel, ze blijven investeren in de modernisering van hun kernwapens. Iran en andere have-nots weten dat, en pikken dat hoe langer hoe minder.

Een tweede punt is het verwerven van invloed en macht in de regio. Iran is met 75 miljoen inwoners het meest bevolkte land van de regio. Het telt meer inwoners dan Turkije en meer inwoners dan Irak en Saoedi-Arabië samen. Syrië telt maar 20 miljoen inwoners en Israël nog geen acht miljoen inwoners. Enkel Egypte met zijn 83 miljoen inwoners heeft meer inwoners dan Iran. De liquidatie door de Verenigde Staten van het vijandige Iraakse regime heeft de sjiïtische vrienden in Irak veel meer macht gegeven en doet Iran dromen van meer. Wordt het eindelijk opnieuw de numero uno in de regio? Als het – behalve Israël – als enige land in de regio over kernwapens zou beschikken, zou dat zeker het geval zijn. Waarbij Iran over het hoofd ziet dat landen als Egypte en Saoedi-Arabië onmiddellijk de spurt zouden inzetten naar eigen kernwapens, wat snel zou leiden tot een neutralisering van de Iraanse nucleaire overmacht. De Saoedische

Koning Fahd heeft hoge Amerikaanse diplomaten al verschillende keren gezegd dat zijn land nucleair afschrikking nodig heeft als Iran de bom verwerft.¹⁷ Als het die niet krijgt van de Verenigde Staten – zeg maar een Saoedische ‘Kleine Brogel’- kan het zich tot Pakistan wenden. Dat zou kernwapens op het grondgebied van Saoedi-Arabië kunnen installeren. De twee landen hebben belangrijke politieke akkoorden gesloten, ook over veiligheid.¹⁸ Volgens sommigen zouden de twee landen zelfs al een akkoord daarover gesloten hebben. We zouden dan compleet in een nieuwe kernwapenwedloop zitten.

Het derde punt is het veiligheidsaspect. De Verenigde Staten hebben in de jaren '50 de democratisch verkozen premier Mossadegh opzij geschoven. De Verenigde Staten hebben het regime van Saddam Hoessein opgedoekt, waarmee Iran wel een aartsvijand minder heeft, maar zou Iran na Irak aan de beurt komen? “Iran is bang van de Verenigde Staten, echt bang”, schrijft Hooman Majd, een Iraans-Amerikaanse schrijver en bekende analist van de Iraanse samenleving. Hoe hard en provocerend Ahmadinejad & co ook spreken over de Verenigde Staten, ze sluiten een aanval van de Verenigde Staten niet uit. Dus willen ze zich beveiligen. Heeft de geschiedenis ondertussen niet bewezen dat een eigen atoomarsenaal de ideale afschrikking is tegen de machtigste vijanden? India is militair veel sterker dan Pakistan maar lanceert toch geen oorlog tegen het land omdat het de bom heeft, zeggen Iraanse politici én gewone mensen. De bom als allesdekkende verzekeringspolis tegen een aanval. Het straatarme Noord-Korea is een permanente bedreiging voor Zuid-Korea en Japan maar wordt in tegenstelling tot Irak niet binnengevallen door de Verenigde Staten, ondermeer omdat het de bom heeft. Zeker sinds gewezen President Bush in 2002 Iran samen met ondermeer Noord-Korea en Irak op de ‘as van het kwaad’ plaatste, is de angst voor interventie groot. Een atoomparaplu zou dus nuttig zijn.

Het vierde en laatste punt is het feit dat aartsvijand Israël over de bom beschikt, wat het symbool bij uitstek is van de discriminatie en onrechtvaardigheid waaronder Iran lijdt. “Waarom mogen die zionisten van het Westen wel over de bom beschikken? De bom die ze bovendien verwierven met steun van het Westen. Hoe kan het toch dat dit piepklein landje van 7,7 miljoen inwoners al decennia de Palestijnse broeders op een dergelijke manier mag behandelen? Hoe kan het toch dat Israël het internationaal recht mag schenden en VN-resolutie na VN-resolutie naast zich neer kan leggen?” Die vragen roepen heel veel verontwaardiging op in Iran, net als in vele andere landen. Een eigen Iraanse bom zou het conflict met Israël een totaal andere dimensie geven. Het zou een einde maken aan de asymmetrie tussen de twee landen. Wil Iran de bom gebruiken om Israël aan te vallen of zelfs te vernietigen? Daarover bestaan heel uiteenlopende meningen. Sommigen sluiten dat niet uit en wijzen daarbij naar de harde

17. IISS, o.c., p 83.

18. Jonathan Schell, *The seventh decade. The new shape of nuclear danger*, New York, Metropolitan Books, 2007, p 149.

uitspraken van President Ahmadinejad over Israël. Hij heeft verschillende keren verklaard dat de 'zionistische entiteit' – de vaste omschrijving voor Israël - zou moeten verdwijnen. Er is wel discussie over het feit of hij het had over Israël of het zionistische regime. Dat is geen nuance, maar van essentieel belang. Wil Ahmadinejad het land Israël van de kaart vegen of het regime? Hoe dan ook gaat het in beide gevallen om zware bedreigingen. Ahmadinejad aarzelt ook niet om de Holocaust te ontkennen. Iran weigert Israël te erkennen als soevereine staat en dat zou volgens sommige waarnemers dus heel letterlijk genomen worden: Israël, of toch zeker het zionistische regime zou gewoonweg geen bestaansrecht hebben. Andere politiek analisten zijn veel genuanceerder. Ze stellen dat het Iraanse regime zeer goed beseft dat een aanval op Israël zou leiden tot een ontstellend harde terugslag met catastrofale gevolgen voor Iran, zijn inwoners en zijn infrastructuur. Ahmadinejad heeft wel op andere momenten zijn uitvallen naar Israël genuanceerd. Misschien wil Iran de bom om redenen van defensie en uit prestigedrang zonder de intentie ze ooit te gebruiken. De geschiedenis van de staat Israël leert ons dat dit land niet de gewoonte heeft om bij bedreigingen van de eigen veiligheid een afwachtende houding aan te nemen.

Tot slotte nog een pittig detail. Het Iraanse regime erkent wel de Joodse gemeenschap in Iran¹⁹. Die heeft zelfs vast recht op een zetel in de Majlis, het Iraanse parlement. Ook al zijn er de laatste jaren vele Joden uit Iran geëmigreerd²⁰, de Joodse gemeenschap in Iran is nog altijd de grootste in de regio, na uiteraard die in Israël zelf. Het Iraanse regime vindt dit normaal: "We zijn geen antisemieten, we hebben wel een probleem met de zionisten". Ik herinner eraan dat Saoedi-Arabië, een belangrijke bondgenoot van het Westen, geen enkele andere godsdienst dan de Islam duldt. Er zijn geen kerken, synagogen of gebedshuizen van andere godsdiensten. Het is er illegaal om een ander geloof dan de islam te belijden.

Het Japanse scenario

Er is ook nog een ander scenario. François Heisbourg, voorzitter van het 'International Institute for Strategic Studies (IISS) en het 'Centre de politique de sécurité de Genève' noemt dat in zijn boek 'L'Iran, le choix des armes', de optie van 'het Japanse scenario'. Dat land beheerst heel de nucleaire cyclus maar ziet af van de bouw van kernwapens. Het zou wel op enkele maanden tijd een kernwapen kunnen maken maar doet het niet. De laatste jaren doken er wel een paar keer verontrustende berichten op. Kort na de Noord-Koreaanse kernproef in 2006 pleitte bv. de Japanse minister van Buitenlandse

19. De Islamitische Republiek erkent het jodendom, het christendom en het zoroastrisme. Ze genieten grondwettelijke bescherming, maar uiteraard binnen de wetten van de Republiek. Aanhangers van het Bahaigeloof worden echter zwaar gediscrimineerd.

20. De bekende econoom Nouriel Roubini is afkomstig van een familie van Iraanse joden.

Zaken Aso voor een debat over een Japans kernwapenprogramma. Tot een echt debat, laat staan een wending inzake het veiligheidsbeleid, kwam het gelukkig niet.

Als Japan zou willen, zou het zich dus zeer snel tot een kernmacht kunnen ontpoppen. Iran zou op analoge manier een zeer uitgebreid nucleair programma kunnen ontwikkelen zonder formeel de beslissing te nemen kernwapens te bouwen. In geval van crisis zou die beslissing kunnen genomen worden en zou het land vrij snel over een eigen atoomarsenaal kunnen beschikken. Dat noemt Heisbourg 'het Japanse scenario'. Er zijn natuurlijk grote verschillen tussen de twee landen. Japan zette een groot nucleair programma op om elektriciteit te produceren. Het heeft na de Verenigde Staten en Frankrijk het meeste aantal kernreactoren ter wereld. Kernenergie was er tot de kernramp in Fukushima goed voor ongeveer 30% van de elektriciteitsproductie.²¹ Misschien dat de Japanners in hun achterhoofd de militaire optie hebben maar de eerste opzet is dus van civiele aard. Iran pakt het helmaal anders aan. Er werd veel meer geïnvesteerd in het clandestiene, nucleaire programma dan in het niet-clandestiene, civiele programma en de enorme verrijkingsinstallaties en de zwaarwaterreactor passen perfect in een militair programma.

Wie beslist in Iran?

Dit is een aartsmoeilijke vraag. Als je drie Iranexperts raadpleegt, riskeer je drie verschillende antwoorden te krijgen. De Iraanse politieke besluitvorming is heel complex en moeilijk te ontcijferen en de macht is verspreid over tal van spelers. Het Iraanse regime is een ware archipel van machtscentra waarbij het ene centrum meer macht heeft dan het andere en de onderlinge relaties heel complex zijn. Ayatollah Ali Khamenei, 'Hoogste Leider' van het land, is natuurlijk de numero uno. Heeft hij zoveel macht als de Russische premier Poetin? Blijkbaar niet want er is ook president Ahmadinejad die zijn plaats in de Republiek verworven heeft. Verder zijn er nog de machtige 'Raad der Hoeders' en de Majlis, het Iraanse parlement. Daarnaast zijn er het Iraanse leger, de Revolutionaire Garde, de paramilitaire groepering Basij en de talrijke geestelijke leiders. De relaties tussen al die personen en organisaties is heel complex. Wat is bv. de autonomie van de Revolutionaire Garde? Wat is hun rol in het nucleaire programma van Iran? Het is niet geruststellend dat dit niet duidelijk is. Hoe kan je met een land onderhandelen als het niet duidelijk is hoe de besluitvorming loopt en wie echt aan de touwtjes trekt. Hoe stevig is bv. een akkoord met de Iraanse vertegenwoordiger in het internationale Atoomenergieagentschap (IAEA)? Is dat wel gedekt door de Iraanse president? Iran had beloofd het Aanvullend Protocol van de IAEA te ratificeren maar deed het uiteindelijk niet, om maar een voor-

21. *Begin 2012 was het nog drie procent. Veel reactoren die voor inspectie of onderhoud werden stilgelegd, werden sinds de ramp in Fukushima niet meer heropgestart.*

beeld te geven. Wie heeft daar in Iran toe beslist? Dat alles maakt internationale onderhandelingen met Iran heel complex. Bovendien is het de vraag of het huidige regime wel stabiel is. De ene Iranexpert zegt van wel, de andere daarentegen spreekt van een reus op lemen voeten die in de loop van de volgende maanden of jaren de weg kan opgaan van Egypte, Libië en Tunesië. Waarbij de vraag is of een nieuw regime een andere nucleaire koers zal varen. De huidige koers wordt immers breed gedragen, zowel in politieke kringen als in de samenleving. De Iraniërs willen de bom, punt uit. Ze beschouwen dat als een elementair recht. Bovendien blijven de fundamenteen hetzelfde: de frustratie dat Iran niet meespeelt met de groten, het conflict met de Verenigde Staten en Israël, de littekens uit het verleden etc. 'Regime change' zou in theorie een opstap kunnen zijn naar het opgeven van het militaire, nucleaire programma, maar dat is echt niet zeker.

De dag dat Iran de bom heeft

India en Pakistan hebben in respectievelijk 1974 en 1998 aan de wereld meegedeeld dat ze de technologie van kernwapens onder de knie hebben door het uitvoeren van kernproeven. Kernproeven zijn de duidelijkste manier. Seismologen in andere landen kunnen de kracht van de ontploffing meten en dan bevestigen dat het land daadwerkelijk over de bom beschikt. Als Iran zo een kernproef zou houden, zou dat natuurlijk het nieuws van het jaar of zelfs van het decennium zijn. Wat zouden de politieke gevolgen zijn?

De Verenigde Staten zouden andermaal een verschrikkelijke klap krijgen. De outsider Iran zou publiek de grootmacht Verenigde Staten vernederd hebben. De jarenlange pogingen van de Verenigde Staten om te verhinderen dat Iran een atoombom verwerft, zouden totaal niets opgebracht hebben. China, Rusland en de nieuwe middelgrote grootmachten zoals India en Brazilië zouden hun positie versterkt zien. De bondgenoten van de Verenigde Staten in de Golf, Saoedi-Arabië en de Golfstaten, zouden panikeren. Het veel grotere, - sjiiitische - Iran zou als enige land in de regio, samen met Israël dan, over kernwapens beschikken. Wellicht zouden Saoedi-Arabië en de Golfstaten uit het non-proliferatieverdrag stappen en zelf ook kernwapens proberen verwerven, eventueel samen. Of Saoedi-Arabië zou Pakistaanse kernwapens op zijn grondgebied kunnen laten plaatsen, om zo een eigen atoomparaplu te hebben. Egypte en Turkije zouden ook wel maatregelen nemen en de militair-nucleaire toer opgaan²². Anders gezegd: er zou een nucleaire wapenwedloop volgen in de meest onstabiele regio ter wereld. Wie zou hem kunnen stoppen? Niemand. Al die landen zouden kiezen voor de militaire, nucleaire op-

22. *Dat speelt natuurlijk ook mee in de houding van Israël. Dat land weet goed dat, als Iran kernwapens verwerft, er een groot risico is dat andere landen er ook zullen maken, waaronder landen die Israël niet goed gezind zijn, zodat de positie van Israël verder verzwakt.*

tie. Security first. Ze zouden bovendien kunnen verwijzen naar de vele precedentes die al vele decennia bestaan: Frankrijk en Groot-Brittannië hebben een eigen kernmacht en een pak andere Europese landen mogen schuilen onder de Amerikaanse atoomparaplu terwijl Rusland nauwelijks een militaire dreiging vormt voor die landen. “Waarom zouden wij als bedreigde buurlanden van Iran dan geen nucleaire afschrikking mogen organiseren tegen dat land dat voor ons wel degelijk een bedreiging is?”

Dit alles betekent ook dat het non-proliferatieverdrag wellicht zou springen. Als zoveel landen het verdrag niet meer naleven of opzeggen, waarom zou een land als bijvoorbeeld Myanmar dat wel nog doen? Ook al heeft het non-proliferatieverdrag intrinsieke gebreken, zoals ik eerder al toelichtte, zonder non-proliferatieverdrag zou de wereld nog onveiliger worden.

Samengevat: een kernproef van Iran zou politiek grotere gevolgen hebben dan de kernproeven van India en Pakistan en de aanslagen van 9/11. Laten we hopen dat het nooit zover komt. Straks meer over uitwegen uit dit aan de horizon opdoemende schrikbeeld. Ik wil het eerst hebben over de mogelijkheid van een militaire aanval op de Iraanse nucleaire installaties.

Een militaire aanval op Iran?

De laatste jaren duiken in de pers regelmatig berichten op over een mogelijke militaire aanval op de nucleaire installaties van Iran. Ofwel door Israël, ofwel door de Verenigde Staten, ofwel door beiden. Vertrouwelijke documenten die Wikileaks publiceerde, lieten er geen twijfel over bestaan: Saoedi-Arabië en het Koninkrijk Bahrein waren er niet vies van om de Verenigde Staten aan te zetten om een militaire aanval op Iran te lanceren. In 2009 zou volgens een artikel in *The New York Times*²³ Israël de intentie gehad hebben om echt tot een militaire aanval over te gaan. Bush zou dit afgeblokt hebben. De aanval zou het kernwapenprogramma van Iran met drie jaar vertraagd hebben. Gerucht of waarheid? Dat is heel moeilijk in te schatten. Wat opvalt, is dat de commentaren van defensie-experts over de hele lijn negatief zijn. Geen enkele durft beweren dat een dergelijke militaire aanval succesvol zal zijn. Meer nog, niemand durft zeggen dat een militaire aanval een Iraans militair, nucleair programma zal stoppen. Laten we deze problematiek even dichterbij bekijken.

Er zijn eerst de technische moeilijkheden. Het gaat om een tiental nucleaire sites, 1500 km van Israël verwijderd. Die zijn soms diep onder de grond verborgen en beschermd

23. *New York Times*, 15 januari 2011; Richard Rhodes, *The twilight of the bombs*, New York, Vintage Books, 2011, p. 362.

door vele meters beton. Zo een site vernietigen is veel moeilijker dan bv. de Osirakreactor in Irak. De fameuze 'GBU-28 Bunker Buster'- bommen waarover Israël zou beschikken, kunnen door zes meter beton doelen bereiken. Israël heeft een van de modernste en best uitgeruste luchtmachten ter wereld naast hypermoderne raketten. Maar dan nog zou een dergelijke aanval militair-technisch een hele uitdaging blijven. Bovendien zijn er wellicht nog geheime sites. Het is niet zeker of het Israëlische leger de klus alleen kan klaren. Zelfs met Amerikaanse steun erbij zullen wellicht niet alle nucleaire sites vernietigd zijn.

Bovendien zou een aanval van Israël en/of de Verenigde Staten op de Iraanse nucleaire sites bijzonder grote gevolgen hebben. Iran zou natuurlijk keihard terugslaan en raketten afvuren op Israël en/of Amerikaanse militaire installaties in de Golf. Zo'n aanval kan voor veel slachtoffers zorgen en ook industriële installaties in Israël zwaar beschadigen. Iran zou ook de Straat van Hormuz kunnen proberen blokkeren. Daar passeert ongeveer 20% van de aardolie van de planeet. De Verenigde Staten zal met zware militaire middelen een blokkering verhinderen of snel opruimen maar in ieder geval zou militaire onrust in de Straat van Hormuz de aardolieprijzen door het dak jagen. Iran zou zijn bondgenoten in Irak kunnen aansporen om een staatsgreep te plegen - de sjiiten vormen de meerderheid in Irak. Om nog maar te zwijgen van het aansporen van de militante beweging van sjiitische moslims met antiwesterse sentimenten Hezbollah en de Islamitische verzetsbeweging Hamas om aanslagen te plegen in Israël of tegen Joodse burgers elders in de wereld. De sjiitische minderheden in Saoedi-Arabië en andere Golfstaten zouden zich kunnen roeren. Ten slotte zou het imago van de Verenigde Staten, dat al slecht is op veel plaatsen in de wereld, nog verslechteren. Vele tientallen miljoenen moslims overal ter wereld zouden heel diep geraakt worden en hun mening bevestigd zien dat het Westen een fundamenteel onrechtvaardig beleid voert waar zij het slachtoffer van zijn. De vraag is ook wat de gevolgen zouden zijn voor het non-proliferatieverdrag en het Internationale atoomenergieagentschap (IAEA). Iran zou uiteraard zeggen dat het geen zin meer heeft om te onderhandelen met het IAEA en misschien, net zoals Noord-Korea, uit het non-proliferatieverdrag stappen en het IAEA de deur wijzen. Dan is er geen enkele internationaal toezicht meer op de nucleaire activiteiten van Iran. Bovendien zouden militaire aanvallen op Iran het regime versterken. De kritische oppositie zou de aanvallen immers niet opvatten als aanvallen op het regime maar op hun land en het regime van de mollahs - de islamitische geestelijken - zou versterkt uit het conflict komen.

Zowel in Israël als de Verenigde Staten waren er de laatste jaren wel eens politici die in hun verklaringen de militaire optie niet uitsloten. Het is uiteraard onmogelijk te zeggen of dat echt gemeend was of gewoon bedoeld was om druk te zetten op Iran of op andere landen zoals China en Rusland om een hardere lijn ten aanzien van Iran te volgen. Idem met de grote militaire oefening van het Israëlisch leger in juni 2008. Meer dan 100 vliegtuigen waren erbij betrokken. De oefening ging meer dan 1400 km ver, wat zowat

de afstand is tussen Israël en de nucleaire installatie van Natanz. Opnieuw rijst hier de vraag: een echte oefening of een dreigement? Of beide?

Terug naar de kernvraag: zou een militaire aanval op Iran het militaire, nucleaire programma stoppen? El Baradei was in 2005 in een interview in het Duitse weekblad *Der Spiegel*²⁴ heel duidelijk: "Ik denk niet dat een militaire strijd iets oplevert. Een aanval kan in het beste geval, de ontwikkeling van een kernwapen vertragen. Maar die zal Iran er niet van weerhouden zo snel mogelijk een wapen te maken." Mike Mullen, chef van de Amerikaanse Joint Chiefs of Staff, zei in 2010 in een Pentagonbriefing: "No strike, however effective, will be in and of itself decisive."²⁵ Toenmalig minister van defensie Robert Gates zei in 2009 dat militaire aanvallen op de Iraanse nucleaire sites het Iraanse nucleaire programma met ongeveer drie jaar zouden kunnen stoppen. In Israël zelf is lang ook niet iedereen overtuigd van de zin van een militaire aanval op Iran. Meir Dagan was acht jaar lang baas van de Mossad. Hij was in mei 2011 maar enkele maanden op pensioen toen hij recht voor de vuist zijn mening gaf: "a stupid idea...The regional challenge that Israel would face (following such an attack) would be impossible".

Laten we even kijken naar wat in buurland Irak gebeurde. De Israëlische militaire aanval op de Iraakse kernreactor in 1981 heeft Saddam Hoessein ook niet gestopt. Integendeel, hij heeft onmiddellijk nadien in versneld tempo en op een nog heimelijker manier zijn race naar de atoombom hervat. Gebouwen werden speciaal aangepast om spionnen en satellieten te misleiden. Zo werden in een bepaald gebouw niet alleen nucleaire apparaten, maar ook ramen geproduceerd. Een elektriciteitscentrale werd bewust 15 km van een nucleaire site gebouwd en de elektriciteitskabel van de centrale naar de site werd ondergronds aangelegd²⁶.

Een militaire aanval op Iran zou alleen maar bevestigen wat veel Iraniërs, zowel politici als gewone mensen, denken. Israël is een zware bedreiging voor hen en hun land en krijgt hierbij de steun van het Westen. Dus moeten ze hun veiligheid verzekeren en daar is maar één echt middel daartoe: zelf over een atoomarsenaal beschikken. Anders gezegd: de dag dat Israël Iraanse nucleaire installaties bombardeert, zullen we een historische dag beleven in de geschiedenis van de nucleaire proliferatie en de internationale politiek. We gaan dan naar een onvoorspelbare en oncontroleerbare regionale oorlog én meer dan waarschijnlijk in versneld tempo naar een snellere verspreiding van kernwapens in de wereld, naar meer bedreigingen, minder veiligheid en meer risico's op het gebruik van een atoombom ergens in de wereld.

24. Zie vertaling in *Knack* 2 maart 2005.

25. *Haaretz*, 23 feb 2010.

26. Jeffrey Richelson, o.c., p 351.

Israël en Iran

Ik heb lang getwijfeld of ik dit hoofdstuk zou opnemen in het boek. Niet zozeer omdat het een eind verwijderd is van het initiële opzet van het boek, maar omdat het zo moeilijk is te schrijven over Israël en het Midden-Oosten zonder verkeerd begrepen te worden, zonder terecht te komen in een steriele polemiek en banbliksems van links en rechts. Een zin die een beetje voor interpretatie vatbaar zou kunnen zijn, is vaak al genoeg om voor ‘antisemiet’ of – naargelang het geval – ‘zionistenvriendje’ uitgemaakt te worden. Wie in een tekst twee (letterlijk!) woorden meer besteedt aan de slachtoffers van de Palestijnen dan aan de slachtoffers van de Israëliërs, wordt door sommigen al in een kamp geduwd. Wie nog maar empathie toont voor een van beide groepen, keurt blijkbaar in een gebaar al heel hun optredens uit het verleden goed en ga zo maar door. Maar met zelfcensuur komen we er ook niet. Na zestig jaar steriel rondjes draaien in het Midden-Oosten, is het hoog tijd dat mensen hun nek uitsteken en moedig een rondje ‘thinking out of the box’ doen. Hieronder een authentieke en eerlijke bijdrage aan het debat.

De Auschwitzblik

Ik ken een aantal mensen die nooit iets positiefs zeggen over Israël. Meer nog, voor hen is het land de onrechtvaardige verdrukker bij uitstek. De manier waarop Israël de Palestijnen behandelt en mishandelt, het feit dat Israël het internationaal recht aan zijn laars lapt, gronden van arme Palestijnse boeren tegen alle wetgeving in afneemt en dies meer: het sterkt die mensen in hun mening. Israël heeft niet alleen in de Arabische landen, maar ook in vele Europese landen veel tegenstanders. Ik begrijp die houding. Want de feiten zijn nu eenmaal wat ze zijn. En het is niet omdat er in het Midden-Oosten nogal wat despoten heersen – al daalt hun aantal nu toch eindelijk -, dat je als land het recht in eigen handen mag nemen. Nu doe ik af en toe de volgende oefening. Ik zeg die critici van het Israëliësch regime het volgende. Stel dat je minister of parlamentslid bent in Israël. Je bent van Joodse afkomst en hebt zeker familie en kennissen die omgekomen zijn in Auschwitz of een ander vernietigingskamp. Meer nog, je beseft heel goed dat de nazi's alle Joden wilden uitroeien. Dat zij daarvoor een heel systematische en planmatige methodiek ontwikkeld hadden en bijzonder veel mensen en middelen mobiliseerden om die doelstelling, de Endlösung, te verwezenlijken. Hoe irrationeel de doelstelling ook was, behalve dan voor de nazi's zelf, hun aanpak was planmatig en hyperrationeel. Al die ministers en parlamentsleden vandaag in Israël weten goed dat hun ouders en grootouders jarenlang de dood hebben proberen vermijden door te kiezen voor dialoog, geduld, overleg en grote toegevingen. Zeker niet vechten. Zonder enig resultaat, integendeel. Die geweldloze en constructieve aanpak, denk maar aan de talloze ‘Jodenraden’, werd systematisch door de nazi's misbruikt om hun plannen te versnellen. Dat nooit meer. De Joden zullen zich nooit

meer naar de slachtbank laten leiden. Er zal nooit meer een Holocaust zijn: dat was de kern van de zaak na de Tweede Wereldoorlog²⁷. Dat is ze vandaag nog.

De Israëliëse eerste minister Menachem Begin vatte het ten tijde van de aanval op de Iraakse Osirakreactor zo samen: “On no account shall we permit an enemy to develop weapons of mass destruction (WMD) against the people of Israel.” En ook: “Er zal nooit meer een Holocaust zijn, nooit, nooit meer!”²⁸ Volgens zijn medewerker Rafael Eitan zei Begin dat hij “will not be the man in whose time there will be a second Holocaust.” Anders gezegd. Israël heeft Auschwitz natuurlijk niet vergeten, integendeel, de herinnering is een constituerend element van de staat en de natie. De voormalige minister van Buitenlandse Zaken Abba Eban noemde de grens van 1967 ooit ‘een Auschwitzgrens’. Shaul Mofaz, minister van Defensie zei in 2006: “Of all the threats we face, Iran is the biggest. The world must not wait. It must do everything necessary on a diplomatic level in order to stop its nuclear activity. Since Hitler we have not faced such a threat.” Eerste minister Benjamin Netanyahu woonde op 27 januari 2010 de herdenkingsplechtigheid van de bevrijding van het kamp van Auschwitz bij. Zijn toespraak liet er geen misverstand over bestaan. Hij zwoer om nooit meer het Joodse volk en de Joodse staat te laten treffen door het Kwade. “De belangrijkste les uit de Shoah,” zei hij, “is dat moorddadig kwaad zo snel mogelijk moet gestopt worden.” Netanyahu had het niet letterlijk over Iran, maar hij zei dat er “een nieuwe Amalek is en hij bedreigt opnieuw de Joden met uitroeiing.” Amalek is een stamhoofd uit het Oude Testament die het Joodse volk aanviel. Journalisten maakten in hun persartikels natuurlijk wel de link tussen Amalek en Ahmadinejad.

Die citaten zijn niet uit hun verband gerukt, integendeel. Ze drukken de kern van de zaak uit. Israël wil nooit meer een Holocaust meemaken. Dat ligt vast in het DNA van de Israëliëse staat. Vandaar dat Israëliëse politici anders reageren dan wij als ze president Ahmadinejad horen zeggen dat Israël best maar verdwijnt. Toen was er ook geen gevaar, het waren maar praatjes, maar ondertussen weten we beter. Geen risico's, geen vergissingen meer, we dulden geen bedreigingen meer, denkt men nu. En dus worden kerninstallaties in Irak en Syrië platgebombardeerd – pre-emptive strikes – ook al zijn het zware schendingen van het volkenrecht. Iraanse atoomgeleerden worden vermoord, al weten we van dat laatste niet zeker of het het werk is van de Israëliëse inlichtingendienst Mossad. In 1985 gaan Israëliëse vliegtuigen 2000 km ver in Tunesië het hoofdkwartier van de Palestijnse bevrijdingsorganisatie PLO plat bombarderen (Operation Wooden Leg). Begin 2009 valt de Israëliëse luchtmacht een konvooi vrachtwagens aan in Soedan want het zou wapens voor Hamas vervoeren. Geen enkel land ter wereld

27. *Het project van een eigen staat was natuurlijk veel ouder, maar de Holocaust was uiteraard een cruciaal element in de oprichting van de nieuwe staat.*

28. Egmont Koch, o.c., p. 109.

van die grootte is militair op een dergelijke schaal en met zo een intensiteit actief buiten zijn grenzen. Geen enkele bedreiging wordt geduld. Wie opmerkt dat dit flagrante schendingen van het internationale recht zijn, krijgt steevast als reëliek: “Als wij moeten rekenen op de internationale gemeenschap, zijn we er binnen vijf jaar niet meer.”

Er zijn gigantische debatten over het gebruik en misbruik van de Holocaust door Israël. De Israëlisch politicus Avraham Burg pleitte er enkele jaren geleden voor om te stoppen met het exploiteren van de Holocaust voor eigen intern politiek gebruik en het “nooit meer” niet te beperken tot Israël maar tot alle landen en volkeren ter wereld. Hij deed ook een boeiende uitspraak over de omgang met het verleden: “Het is waar dat we niet moeten vergeten, maar tegelijkertijd moeten we ons niet voor eeuwig laten gijzelen door herinnering. We zouden niet in het verleden moeten leven, maar ervan genezen.” Zijn standpunten leverden hem bakken kritiek op.

Wat hierboven staat is, is een soort oefening in het proberen begrijpen van het Israëlische standpunt, waarbij ‘proberen begrijpen’ uiteraard geen goedkeuring is. Integendeel: het Israëlische veiligheidsbeleid sinds de stichting van de staat Israël is bezaaid met overtredingen van het internationale recht en schendingen van de mensenrechten. Maar is het niet menselijk dat Israël en zijn bevolking getraumatiseerd is door veiligheid? Zoals filosoof Ludo Abicht onlangs schreef: “Om ooit het aanslepende conflict tussen moslims en joden te kunnen begrijpen, is het cruciaal om rekening te houden met deze wederzijdse vijandbeelden, waarbij de ander als de agressor en de eigen bevolking als het slachtoffer wordt gezien”²⁹

Anderzijds begrijp ik even goed de frustratie en woede van tientallen miljoenen Arabieren en Iraniërs over het lot van de Palestijnen en de bevoorrechte status van Israël, een onaanvaardbare en hemelgergende situatie. Een land dat zichzelf bestempelt als lichtend voorbeeld van democratie en vooruitgang, aarzelde niet om bij de stichting van Israël honderdduizenden Palestijnen uit hun dorpen en steden te verdrijven en neemt tot vandaag met de mensenrechten een loopje.

Het conflict Iran-Israël is dus veel meer dan een strijd om hegemonie en veiligheid. Het gaat om twee landen met een zeer verschillende geschiedenis maar met allebei een gigantisch collectief trauma. De Israëliërs zijn bijlange nog niet gekomen van de bijna geslaagde poging van de nazi's om hen totaal te vernietigen. De Iraniërs zijn verschrikkelijk gefrustreerd dat ze, als erfgenamen van één van de oudste en belangrijkste beschavingen ter wereld, hun plek in de regio en de wereld niet krijgen en permanent

29. Ludo Abicht, *Israël Palestina, de Essentie*, 2009, p 69.

voorwerp zijn – toch in hun perceptie – van discriminatie en marginalisering. Zolang beide negatieve emoties gevoed worden door interne krachten die belang hebben bij het conflict en externe feiten, zal elk vredesakkoord op los zand gebouwd worden. Een ‘travail de mémoire’ dringt zich op in beide landen, en eigenlijk in de meeste landen in die regio. Dat is een proces waarbij een gemeenschap zijn geschiedenis hervertelt en bespreekt. Niet om het werk van de wetenschappers over te doen maar om de trauma’s beter te vatten, om ermee te leren leven, ze een plek te geven, om dan met minder ballast van het verleden en meer helderheid een nieuwe toekomst uit te tekenen. Dat is een lang en moeizaam proces en kan maar slagen mits een minimum aan veiligheid, een sterke en actieve middenklasse en veel intellectuelen met lef. Die voorwaarden zijn vandaag zeker niet vervuld. De eerste stap lijkt me dan ook een alomvattend vredesakkoord voor de regio, waarover straks meer.

Wat betekent dit alles voor de discussie over het Iraanse kernwapenprogramma? Ik denk dat Israël de “Begin-doctrine” zal toepassen en nooit zal toelaten dat Iran kernwapens ontwikkelt. Daarbij zullen alle middelen ingezet worden: spionage, cyberwar en desnoods een militaire aanval. Natuurlijk weet premier Netanyahu dat een dergelijke militaire aanval de zaak niet definitief oplost en grote negatieve gevolgen voor Israël kan hebben. En ja, hij weet dat een militaire aanval de internationale oliemarkten kan verstoren maar dat is dan maar de prijs voor de eigen veiligheid. Wat zou een militaire aanval dan wel voor Israël opbrengen? Tijdswinst, dat zeker, en vooral het dwingen van de internationale gemeenschap om het Iran-dossier fermere aan te pakken. In de hoofden van Netanyahu en andere Israëliëse politici zijn maar twee scenario’s mogelijk: een nucleair Iran dat het voortbestaan van Israël existentieel bedreigt of een militair treffen waarbij Israël die dreiging – tijdelijk – uitschakelt en de internationale gemeenschap dwingt tussen te komen.

Een uitweg uit de crisis?

De aanpak van de Iraanse crisis van de laatste jaren, -sancties en isolering-, heeft nauwelijks iets opgeleverd. Het verrijgingsprogramma werd een beetje vertraagd, maar verder? Niets. Ook al werden er VN-resoluties goedgekeurd, een wapenembargo afgekondigd, activa van banken bevroren en reisverboden voor mensen betrokken bij het nucleaire programma ingesteld. Idem met het vermoorden van Iraanse wetenschappers en het saboteren van nucleaire installaties door computerwormen: dat vertraagt de nucleaire locomotief, maar stopt hem niet. We moeten het dus radicaal over een andere boeg gooien. Ik omschrijf hierbij een voor sommigen wellicht naïef scenario, maar voel me erin gesteund door pleidooien in die richting van Iranexperts als El-Baradei en Hooman Majd. Timothy Garton Ash, professor Europese studies aan de Universiteit van Oxford, hield

ook al pleidooien in die zin.³⁰ George Friedman, een Amerikaanse geopolitieke strateeg, voorspelt in zijn boek 'The Next Decade' een pact tussen de Verenigde Staten en Iran.

Er is dringend nood aan een grote deal tussen Iran enerzijds en de Verenigde Staten en bondgenoten anderzijds. Ideaal zou zijn dat ook China en Rusland erbij betrokken zijn. Een deal die de soevereiniteit van Iran erkent en veiligheid biedt aan zijn 75 miljoen inwoners. Die buitenlandse investeringen in Iran garandeert, investeringen die het land zo nodig heeft. Een overeenkomst die – heel belangrijk – de Iraanse cultuur erkent. Zo zouden bv. in tal van Westerse hoofdsteden Iraanse culturele centra kunnen opgericht worden en zouden Iraanse universiteiten uitwisselingsprogramma's kunnen opzetten met Westerse universiteiten.

Moet dat akkoord ook voorzien in een kernwapenvrij Midden-Oosten?³¹ Natuurlijk. Niet alleen omdat Iran dat als voorwaarde zal stellen, maar ook omdat al die dossiers aan elkaar hangen. Zo een groot vredespact is wellicht maar mogelijk als ook het dossier Israël/ Palestina opgelost geraakt. De rechten en de veiligheid van alle inwoners van Israël en Palestina moeten eindelijk gerespecteerd worden. Zo een immense opdracht zal zich niet op een dag en een nacht kunnen voltrekken. Er zal in stappen moeten gewerkt worden. Essentieel lijkt me het afstappen van de 'wortel-en- stok-aanpak van de laatste jaren. Het ging telkens zo. Het Westen eist dat Iran zijn verrijkingsactiviteiten opschort, zo niet dan zouden er sancties volgen. Luistert het toch, dan krijgt het lekkers (kernbrandstof bv.). Maar Iran pikt dat niet. Die stok is er teveel aan. Dat is een belediging, een aantasting van de nationale eer. En voor Iran is dat de kern van de zaak. Iran wil in haar waardigheid als grote natie met een groots verleden erkend en gerespecteerd worden. Iran weigert onder druk te onderhandelen. Een politiek van isolatie en sancties dreigt alleen maar de nationale trots te verhogen en, voor zover dat al niet gebeurd is, kan het bezit van een eigen kernwapen doen uitgroeien tot absolute nationale prioriteit. Dat betekent ook dat het Westen minstens impliciet moet duidelijk maken dat het geen regimewissel voor ogen heeft. Wat uiteraard niet wil zeggen dat we de ideologie en het optreden van dat regime goedkeuren. Vergelijk het maar met Saoedi-Arabië of China: hoeveel bedenkingen de Westerse staatshoofden en regeringsleiders ook hebben bij de regimes van die twee landen, we zitten niet in een dynamiek gericht op 'regime change'.

Moeten we dan zonder stok en alleen met de wortel naar de onderhandelingstafel? Ja. Laten we onze stok achteraan in de tuin zetten, uit het zicht van onze toekomstige

30. De Standaard, 13 januari 2011: "Iraniërs zullen de crisis moeten oplossen."

31. De "Review Conference" van het non-proliferatieverdrag in 2010 keurde met consensus hierover een bepaling goed. Israël wordt opgeroepen om het non-proliferatieverdrag te ratificeren en er moet een conferentie georganiseerd worden over de oprichting van een kernwapenvrije zone in het Midden-Oosten in 2012. Het is nog niet duidelijk of en hoe die conferentie georganiseerd zal worden.

Iraanse vrienden. Laten we eenzijdig een fantastisch bod doen op het gebied van investeringen en energiebeleid, nationale veiligheid, culturele uitwisseling en nog veel meer. Laten we tonen dat Iran zijn plek in de wereld krijgt. Mensenrechtenactivisten zullen huiveren. Iran is een ramp op het gebied van mensenrechten. Willekeurige aanhoudingen, folteringen, ter dood veroordelingen..., een humanitair debacle. Juist. Maar is het in China beter? Terwijl dat land elke week een Westerse handelsdelegatie over de vloer krijgt. China heeft wel zijn plaats in de internationale gemeenschap gekregen. Dat illustreert het Westerse beleid van twee maten en twee gewichten. Laten we onze rationeel gerechtvaardigde afwijzingsreactie overstijgen en Iran opnemen in de wereldgemeenschap en de Iraniërs veiligheid en welvaart garanderen. Dat geeft meer perspectieven voor vrede in het Midden-Oosten en voor democratie en mensenrechten in Iran.

De Tunesische President Ben Ali ontvluchtte in januari 2011 zijn land. Niet omdat hij bang was van het Westen of het Oosten of wie dan ook, maar omdat een geëmancipeerde middenklasse en een jeugd met hoge opleiding, maar met te weinig toekomstperspectief, genoeg had van zijn beleid. Aan het begin van de 21ste eeuw is er een belangrijk nieuw feit dat in tal van landen de vroegere evidente dictaturen op de helling zet. De overheid is haar monopolie over productie en verspreiding van informatie kwijt en dit dankzij het internet, Google, Twitter, Facebook en andere sociale media. Dat monopolie is essentieel om mensen onder de knoet te houden. Die tijd is nu voorbij. Natuurlijk doen regimes, van Iran tot China, grote pogingen om die nieuwe media onder controle te houden maar ze slaan daar maar half in. De nieuwe media speelden in 2011 een cruciale rol in het faciliteren van de revoluties in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De vraag stelt zich hoe lang de Iraanse middenklasse en de (zeer hoog opgeleide) jongeren het uiterst dirigistische regime nog zullen pikken. Kunnen we die evolutie versnellen? Ja, door te praten met Iran en het te verleiden om lid te worden van de internationale gemeenschap. Dromerij? Wie zou in 1940 gezegd hebben dat tien jaar later Franse en Duitse diplomaten zouden onderhandelen over een definitieve vrede en een verenigd Europa waar oorlog tussen de twee landen niet meer mogelijk is? Toen een utopie, vandaag realiteit. Hopelijk hebben we niet eerst een nieuwe oorlog in het Midden-Oosten nodig vooraleer Iran, Israël en de andere landen uit de regio tot het inzicht komen dat internationale samenwerking veel meer uitzicht geeft op vrede, veiligheid en welvaart dan de klassieke militaire aanpak. De Europese Unie kan daarbij zeker als 'best practice' gelden. Niet dat dit model kan gekopieerd worden in het Midden-Oosten of elders in de wereld. Maar tot vandaag, en ondanks de vele bedenkingen die we bij de Europese Unie maken, blijft het Europese model het meest succesvolle model van internationale samenwerking.

Kunnen de Verenigde Staten de oude trauma's afleggen en Iran in de armen sluiten? Dat is natuurlijk de grote vraag. President Obama stak bij het begin van zijn mandaat voorzichtig zijn hand uit naar Iran, maar zonder veel succes. Zit er iets meer in als hij in

november 2012 herverkozen wordt? Er is alvast één groot precedent. President Richard Nixon verbaasde de Verenigde Staten en de rest van de wereld door in 1972 een bezoek af te leggen aan het China van Mao Zedong. Dit betekende de start van de normalisering van de betrekkingen tussen de twee aartsvijanden. Er zijn natuurlijk belangrijke verschillen tussen de Amerikaans-Chinese relaties in die tijd en de Amerikaans-Iraanse relaties vandaag. Ik geef dit voorbeeld maar om aan te tonen dat de geschiedenis noch lineair noch voorspelbaar is en dat aartsvijanden van gisteren vandaag soms op vreedzame wijze met elkaar handel drijven. China en de Verenigde Staten zijn vandaag zware concurrenten op de internationale scène maar hebben diplomatieke relaties en onderhandelen over hun conflicten. Maar straks liever een handelsoorlog tussen Iran en de Verenigde Staten dan bombardementen op het Iraanse Natanz en Iraanse Shahab-raketten op de Israëlische steden Tel Aviv en Haifa.

Stel dat de Verenigde Staten die stap willen zetten, wil Iran die stap dan wel zetten? De meningen zijn verdeeld. Sommigen zeggen dat Iran dat nooit zal willen doen want dan verliest het regime van de ayatollahs één van zijn constituerende elementen, namelijk de strijd tegen de Verenigde Staten. Anderen zijn optimistischer. In mei 2003 stelt Iran in het grootste geheim aan de Verenigde Staten voor om bilaterale gesprekken te voeren. De Verenigde Staten hadden net Irak op nog geen twee maanden tijd onder de voet gelopen. De Verenigde Staten gaan echter niet in op de uitnodiging. De haviken in en rond het Witte Huis hebben het aanbod afgewezen. De opening van Iran in 2003 lijkt een gemiste kans. Was het zeker dat er een grote internationale deal zou komen die Iran zou doen afzien van de ontwikkeling van een eigen atoombom? Dat weten we natuurlijk niet maar er was wel een opening. Later heeft de Iraanse president Ahmadinejad, naast provocerende uitspraken, ook herhaaldelijk zijn hand uitgereikt naar de Verenigde Staten. Telkens zonder resultaat. De schrijver en journalist Hooman Majd stelde het in zijn boek 'Iran, een democratie van ayatollahs' heel scherp: "De waarheid is dat Iran al heel lang tot een echte detente met de Verenigde Staten wil komen, waarbij het land zich erkent wil zien als een soevereine natie met haar eigen belangen, een erkenning die bovenal gebaseerd dient te zijn op wederzijds respect en erkenning van Irans rechten krachtens het internationale recht".

Ik vat samen. Acht jaar diplomatiek overleg met Iran over haar nucleair programma heeft niets opgeleverd. Iran gaat gewoon door. De militaire optie wordt door alle experts afgedaan als zinloos en waanzinnig. Laten we het dus over een andere boeg gooien. Een wortel zonder stok aanbieden aan Iran, met de Verenigde Staten die grootsheid tonen die zowel zichzelf als de rest van de wereld ten goede komt. Een vredesakkoord dat aan alle inwoners van het Midden-Oosten de veiligheid garandeert waar ze al decennia recht op hebben. Garanties op succes zijn er niet. Maar het lijkt de enige oplossing om de trein die richting afgrond dendert, te stoppen.

De Belgen in Iran

Inleiding

Welke rol heeft ons land gespeeld in de ontwikkeling van het Iraanse, nucleaire programma? Ik gaf in het begin van het hoofdstuk al een kort overzicht van de pogingen van de Belgische nucleaire sector om in het Iran onder het bewind van de sjah voet aan wal te krijgen en grote contracten binnen te halen. Misschien zou dat gelukt zijn, maar de komst van ayatollah Khomeini en het regime van de mollahs doorkruiste de projecten van Belgonucleaire & co.

De nucleaire sector draaide tijdens de eerste jaren van de Islamitische Republiek op een laag pitje. Voor buitenlandse firma's viel er weinig te rapen. Bovendien was de politieke situatie heel ongunstig voor Westerse bedrijven.

Het herlanceren van het nucleaire programma door Iran deed natuurlijk ook buitenlandse bedrijven de oren spitsen. Iran was en is lid van het non-proliferatieverdrag en werkte tot enkele jaren geleden goed mee met het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) – zo dacht men toch. Er waren daar dus toch zaken te doen. Ook Belgische bedrijven gingen langs in Teheran en Isfahan. Daarbij ging het niet meer om de verkoop of de productie van uranium of opwerkingstechnologie. Dat lag politiek veel te gevoelig. Het ging eerder om 'dual use'-goederen, goederen die zowel voor militaire als voor civiele doeleinden kunnen gebruikt worden. Dat was minder risicovol. Daarmee begaf je je als leverancier misschien in de grijze zone maar niet eenduidig in de verboden zone. Hieronder vind je enkele dossiers van Belgische bedrijven in de Iraanse nucleaire sector. Voor zover ik weet, is de rol van ons land in het nucleaire programma van Iran gering, geringer dan in het Pakistaanse of Iraakse nucleaire programma. Toch zijn de gebeurtenissen erger, omdat de exportdossiers waar ik het straks over heb, zich afspeelden in een ander tijdperk. In de jaren '80 wisten onze overheidsdiensten wel dat Pakistan en Irak risicolanden waren inzake proliferatie. We wisten toen wel nog niet wat we vandaag weten en hadden toen niet het publieke debat dat we vandaag kennen. Het Iraanse proliferatiedossier is de laatste jaren heel vaak in de pers geweest met vaak heel verontrustende informatie. Niemand kan nog beweren dat een exportdossier naar Iran een akkefietje is. Dat vandaag een ambtenaar van het Vlaams Gewest ambtenaren van andere administraties onder zware druk durft zetten om groen licht te krijgen voor de uitvoer van hoogtechnologisch materieel naar Iran terwijl verschillende experts gesteld hadden dat dit een manifest inbreuk op de nationale en internationale wetgeving zou zijn, slaat toch alles? De dossiers hieronder zijn dus vooral interessant om het huidige beleid in ons land te begrijpen en te evalueren. Ze werpen ook een bijzonder interessant licht op de werking van de CANVEK, de Commissie van advies voor de niet-verspreiding van kernwapens, en onze inlichtingendiensten.

Van Temse tot Teheran

“Tempseca feliciter sita ad ripam Scaldis”, schreef destijds een Romeins officier bij het aanschouwen van wat vandaag het huidige Temse wordt genoemd. Vertaald klinkt dat: “Temse, gelukkig gelegen aan de oevers van de Schelde”. Een kleine KMO in de Walgoedstraat in Temse was enkele jaren geleden bron van een weinig idyllisch hoofdstuk in de geschiedenis van de Belgische Staatsveiligheid. De Amerikaanse inlichtingendienst CIA en de Iraanse luchtvaartindustrie spelen de hoofdrollen. Het hoofd van de Belgische Staatsveiligheid, Koen Dassen, struikelde erover en mocht andere oorden opzoeken.

Epsi is een kleine KMO met vestigingen in Temse en in Haverhill (Verenigde Staten). Het is één van de vijf bedrijven ter wereld die 'isostatische persen' maken, zowel koude als hete isostatische persen. Dat zijn persen die voorwerpen en materialen onder druk zetten om ze bestand te maken tegen schokken, hoge druk of metaalmoetheid. Experts hebben het over 'driedimensionaal smeden'. Die persen worden vooral in de auto-, luchtvaart- en ruimtevaartindustrie gebruikt. Sommige types kunnen ook gebruikt worden bij de productie van raketten. Die persen vergen dan een speciale toelating van de overheid om uitgevoerd te worden. Ze kunnen ook in de nucleaire sector gebruikt worden. Ik citeer uit een document van het Amerikaanse Department of Energy: “Isostatic presses are used in the production of nuclear explosive device parts with controlled densities and for diffusion bonding of dissimilar materials used in such devices.”¹ Paul Goovaerts, voormalig hoofd van het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK), verklaarde in de marge van het Epsi-dossier dat deze persen gebruikt kunnen worden voor het krachtig samenpersen van uranium of plutonium om een atoombom voldoende krachtig te maken.² Dit zijn dus dual use-goederen, goederen die zowel in de civiele als de militaire sector gebruikt kunnen worden.

Isostatische persen met een diameter onder de 152 millimeter vergen geen uitvoervergunning, grotere persen wel³. Epsi realiseerde in België in 2005 een omzet van ongeveer 5 miljoen euro en telde een kleine 30 werknemers. De pers voor Iran waarover het hier gaat, had een waarde van ongeveer 700.000 euro.

Op 29 april 2005 publiceert de krant *Le Soir* op haar voorpagina een ophefmakend artikel over de export van verdacht materiaal naar Iran: “Comment la Belgique a livré du matériel suspect à l'Iran”. Journalist Christophe Schoune beschrijft in detail hoe een isostatische pers van het bedrijf Epsi naar Iran was geëxporteerd. Nochtans had de CIA al het jaar voordien de Belgische overheidsdiensten gewaarschuwd. De bestemming was 'Iran

1. <http://www.iraqwatch.org/government/US/DOE/DOE-CHAPTR10.PDF>

2. Verklaring van Paul Goovaerts, toenmalig hoofd van het SCK aan Belga op 4 mei 2005.

3. Om technisch en juridisch volledig te zijn: er is een tweede voorwaarde, namelijk het kunnen ontwikkelen van een maximumdruk van meer dan 69MPa.

Aircraft Industries', een bedrijf actief zowel in de civiele als de militaire luchtvaart. Onze overheidsdiensten hadden volgens het artikel echter geen alarm geslagen, ook al waren er in die tijd heel grote aanwijzingen dat Iran een kernwapenprogramma had.

Het artikel in *Le Soir* lokt onmiddellijk reacties uit. Ecolo-kamerlid Muriel Gerkens dient in de Kamer een parlementaire vraag in, gericht aan minister Onkelinx, bevoegd voor de Staatsveiligheid. De minister zal begin mei antwoorden. De Senaatscommissie belast met de parlementaire begeleiding van het Vast Comité I bespreekt op haar vergadering van 3 mei de informatie uit de pers. Het Vast Comité I is een paraparlementaire instelling die toezicht houdt op onze twee inlichtingendiensten: de Staatsveiligheid en de militaire inlichtingendienst ADIV⁴. Het Vast Comité I is minder bekend dan het Vast Comité P dat toezicht houdt op de politiediensten. Het Comité I is – hoe kan het anders – sinds de oprichting verwickeld in een strijd met onze inlichtingendiensten. Die willen natuurlijk zo min mogelijk pottenkijkers. Op haar vergadering van 3 mei beslist de Senaatscommissie die het Comité I opvolgt, zich te informeren over het Epsi-dossier. Dezelfde dag beslist het Comité I een onderzoek te openen naar het optreden van de Staatsveiligheid in het dossier. Die beslissing zal leiden tot het grootste conflict tussen de Staatsveiligheid en het Comité I in het twaalfjarig bestaan van het Comité I. Het Comité krijgt de opgevraagde documenten niet en zet voor het eerst sinds haar oprichting twee dwangmiddelen in die de wet haar verleent. Het Comité I laat beslag leggen op bepaalde documenten en laat via een gerechtsdeurwaarder drie personeelsleden van de Staatsveiligheid dagvaarden. Enkel zo kan het Comité zicht krijgen op wat er juist gebeurd is, haar verslag afronden en de senatoren informeren. Die krijgen eind januari 2006 het verslag en zijn zo onder de indruk dat ze – wat zeer ongewoon is – onmiddellijk een persconferentie organiseren. Koen Dassen, de toenmalige chef van de Staatsveiligheid, voelt dat zijn positie onhoudbaar geworden is en neemt nog voor de persconferentie ontslag. Formeel niet omwille van het Epsi-dossier, maar omwille van persoonlijke redenen. Hij krijgt een nieuwe job, 'bijzonder expert Europese en internationale aspecten van het veiligheids- en migratiebeleid' op het kabinet van minister van Binnenlandse Zaken Patrick Dewael. Koen Dassen lag al een hele tijd overhoop met zijn voorgedijminister Laurette Onkelinx. Blijkbaar was het Epsi-dossier de druppel die de emmer deed overlopen. Hoe uitzonderlijk en bijzonder dat ontslag ook was, de inhoud van het verslag van het Comité I was veel belangrijker. Ik laat jullie even meelesen.

Op 15 juli 2004 ontvangt de Belgische Staatsveiligheid een nota van de Amerikaanse ambassade in Brussel. Het betreft een als geheim geclassificeerd document. De nota geeft naam en toenaam van een bedrijf dat dual use-materiaal naar Iran wil uitvoeren en maant de Belgische overheden aan om op te treden: "In the spirit of our

4. De officiële namen zijn "Dienst voor de Veiligheid van de Staat" en de "Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid".

close missile nonproliferation partnership, we would like to alert you to a matter of potential proliferation concern and request your government's assistance in investigating this activity. The U.S. has information that an Iranian company is attempting to purchase a hot isostatic press from the Belgium firm Engineered Pressure Systems International N.V. (Epsi). Hot isostatic presses can be used in making nose tips for reentry vehicles and nozzle inserts for rocket motors. They also can be used to form metal laminates and improving the quality of metal castings and forgings. In particular, we urge your government to employ all appropriate measures, including catch-all controls, to ensure that Belgian entities do not contribute, even inadvertently, to missile programs in Iran". In gewone mensentaal: Iran wil bij een KMO in Temse materiaal aankopen dat kan gebruikt worden voor de ontwikkeling van nucleaire raketten. Je zou dan denken dat de Staatsveiligheid in rep en roer staat, haar voogdijminister informeert, het bedrijf contacteert en alle betrokken diensten bij elkaar roept. Niets van dat alles. De baas van de Staatsveiligheid denkt dat de Amerikanen gelijk hebben, maar sluit toch niet uit dat het een gewiekste poging is om ons land economische schade toe te brengen. Hij geeft de dag nadien zijn medewerkers de opdracht de zaak verder uit te zoeken. Verdere stappen worden niet ondernomen.

Op 6 september 2004 komt het dossier ter sprake op een vergadering van de CANVEK, de commissie die exportdossiers inzake nucleaire technologie behandelt. De vertegenwoordiger van de Staatsveiligheid deelt mee dat Epsi zal proberen het toezicht op de uitvoer van kernmaterialen naar Iran te omzeilen. Er wordt beslist dat het secretariaat van de CANVEK de douane zal alarmeren.

Op 28 september 2004 krijgt de douane van de CANVEK een e-mailbericht met de vraag om de alarmprocedure toe te passen. De informatie is als volgt geformuleerd: "Op de vergadering van de CANVEK heeft een lid informatie verspreid – met als classificatie geheim – over de mogelijkheid tot omzeilen van het Belgische nucleaire exportregime, waarbij een Belgisch bedrijf is genoemd. De bron van deze informatie is een buitenlandse inlichtingendienst." Diezelfde dag vindt er ook een vergadering van de CANVEK plaats. De douane is opnieuw afwezig, de Staatsveiligheid is wel vertegenwoordigd. Het Epsi-dossier komt opnieuw ter sprake. Het secretariaat van de CANVEK zegt dat ze de douane gecontacteerd hebben en dat die een rondzendbrief zal opstellen. Dat was blijkbaar nog altijd niet gebeurd. Er komt een tweede Epsi-dossier ter sprake, opnieuw een uitvoer naar Iran. Die wordt geweigerd omdat het een pers met een diameter van meer dan 152 mm betreft.⁵ In het verslag van de CANVEK lees je dat de leden menen dat er 'een onaanvaardbaar risico bestond dat de uitrusting be-

5. Bovendien was de maximumdruk meer dan 69 MPa, een tweede voorwaarde om onder het exportregime te vallen.

trokken zou worden bij activiteiten in verband met nucleaire wapens of een activiteit van kernexplosie'. De minister zal later dat negatieve advies volgen.

Op 1 oktober 2004 maakt de CANVEK een ontwerp van rondzendbrief voor de mogelijke uitvoer van een isostatische pers naar Iran. Op 5 oktober wordt dit ontwerp van rondzendbrief voor advies verzonden naar de gewestelijke overheden bevoegd voor het toekennen van uitvoervergunningen. De douane krijgt het akkoord van het Vlaams Gewest maar er komt geen enkele reactie van het Waals Gewest. Diezelfde dag, dus bijna 3 maanden na de waarschuwing van de Amerikanen, is de Staatsveiligheid klaar met een eerste rapport. Het stelt dat het onwaarschijnlijk is dat Epsi de controle door de douane zou proberen te omzeilen door de doorsnede van de pers tijdelijk te verkleinen. Dat is technisch immers onmogelijk. Het rapport stelt ook dat Iran de wetgeving van de verschillende Europese landen perfect kent en niet aarzelt om het toezicht door de douane te omzeilen. Maar het rapport bevat vreemd genoeg geen besluiten.

De Amerikanen verliezen blijkbaar hun geduld en nemen een nieuw initiatief. Ik citeer nu opnieuw uit het verslag van het Comité I: "Op 28 oktober 2004 heeft de attaché van de Amerikaanse douane bij de ambassade van de Verenigde Staten in Brussel een bezoek gebracht aan de Administratie der Belgische Douane. De Amerikaanse attaché overhandigde aan zijn Belgische ambtsgenoot een beknopte geheime nota. Volgens dit document stond de firma Epsi op het punt diezelfde dag een isostatische koudpers naar Iran te versturen. Het transport zou per vrachtwagen plaatsvinden."

Dit is een heel opmerkelijk initiatief. Blijkbaar waren de Amerikanen het beu te wachten op een initiatief van de Belgische Staatsveiligheid en stapten ze dan maar direct zelf naar onze douanediensden.

Ik herneem het rapport van het Comité I:

"Vervolgens werden de vijf douanekantoren tot dewelke Epsi zich gewoonlijk richtte voor de aangifte van de uitvoer van producten (Sint-Niklaas, Antwerpen, Zaventem, Meer en Mechelen) verwittigd en kregen ze het verzoek het konvooi tegen te houden.

Op 29 oktober kreeg de Staatsveiligheid een nieuwe verwittiging van de Amerikanen.

Op 3 november 2004 voert de firma Epsi een isostatische pers per vrachtwagen uit via het douanekantoor van Eynatten. Volgens de documenten was de pers bestemd voor de Iraanse firma Iran Aircraft Industry. Bij de pers zat een brief van het Vlaams Gewest waarin stond dat het uitgevoerde materieel niet bestemd was voor tweërlei gebruik en dat een uitvoervergunning bijgevolg niet vereist was.

Op 19 november 2004 stuurde administratie der Douane een e-mailbericht naar de CANVEK. Verwijzend naar het bericht van 28 september 2004 vroeg de Douane aan de CANVEK of de betrokken firma wel degelijk in het Waasland was gevestigd. Op 22 november 2004 antwoordde de CANVEK bevestigend.

Op basis van haar onderzoek bij de firma Epsi kwam de administratie der Douane en Accijnzen tot het besluit dat er geen enkel spoor van fraude was. De 'catch all'-procedure⁶ moest niet worden toegepast. Het materieel werd volkomen legaal besteld, vervoerd en uitgevoerd. Aangezien het niet ging om producten voor tweërlei gebruik, was er geen uitvoervergunning vereist."

De douane probeert er zich in haar antwoorden aan het Comité I uit te praten. Het ging om een pers met een diameter van 150 mm waarvoor dus geen vergunning nodig was. De pers zou het mogelijk maken om schoepen van vliegtuigturbines onder hoge druk aan een thermische bewerking te onderwerpen. Heeft de douane die pers gezien om te checken of de diameter 150 en geen 153 millimeter was? In dat laatste geval gaat het om "dual use" materiaal en dus een vergunningsplichtig dossier. Dan zou Epsi een zware overtreding begaan hebben en ons land op het gebied van nucleaire proliferatie een absoluut mal figuur doen slaan in alle internationale milieus. Neen. Het antwoord is neen. De douane heeft de vrachtwagen richting Iran niet gecontroleerd en de pers niet gezien. Het verslag van het comité I laat daar geen twijfel over. Bevoegd Minister Didier Reynders heeft dat later moeten toegeven in de Kamer.⁷

En wat doet de Staatsveiligheid verder in het dossier? Ze heeft nooit een antwoord naar de Amerikanen gestuurd. Ze stelt op 25 november 2004, toen de pers dus al uitgevoerd was, wel een tweede rapport op. Daarin staat dat Epsi een kleine pers naar Iran had uitgevoerd. De eindgebruiker is Iran Aircraft Industries die de pers zal gebruiken om vleugeltjes voor turbines te maken. "Volgens de verslaggever (van de Staatsveiligheid) is dit een aannemelijke uitleg," stelt het verslag van het Comité I. Is dat niet ongelooflijk? Iedereen die het Iraanse dossier een beetje volgt weet dat er een heel dunne grens is tussen de civiele en militaire sector, dat iets dat aan Iran Aircraft Industries verkocht wordt, de dag nadien op een andere bestemming kan belanden. Vertrouwen op een eindgebruikercertificaat van de Iraanse luchtvaartindustrie is absoluut naïef. De Belgische Staatsveiligheid ziet er allemaal geen graten in.

6. Die clause stelt dat goederen die niet voorkomen op lijsten, maar eventueel in verband zouden kunnen in verband gebracht worden met de ontwikkeling, de aanmaak of het gebruik van kernwapens, toch nog onderworpen kunnen worden aan een nucleaire machtiging.

7. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Commissie voor financiën en begroting van 7 februari 2006, antwoord van minister van Financiën Didier Reynders op een interpellatie van Muriel Gerkens en een mondelinge vraag van Melchior Wathelet.

Het Comité I neemt de Staatsveiligheid zwaar op de korrel. Het verwijt in zijn eindrapport dat de Staatsveiligheid de informatie die het van de Amerikanen gekregen had, niet heeft gevaloriseerd. De informatie werd onvoldoende geanalyseerd en had bezorgd moeten worden aan alle andere betrokken overheden. Bovendien had de Staatsveiligheid moeten onderzoeken waarom de uitvoer gebeurde via het douanekantoor van Eynatten, een kantoor waarmee Epsi nooit werkte. Dat was nog niet het strafste van dit hele dossier. Het Comité I had de parlementaire vraag van Kamerlid Gerkens en het antwoord van minister Onkelinx gelezen. Dat antwoord werd door de Staatsveiligheid voorbereid, wat de normale procedure is. Gerkens vroeg ondermeer of de Staatsveiligheid op de hoogte was van de uitvoer. De Staatsveiligheid deelde het kabinet mee dat ze niet op de hoogte was van de uitvoer en de minister nam dat over in haar antwoord aan Gerkens. Anders gezegd: de Staatsveiligheid beloog haar voogdijminister! Had het Comité I niet bestaan, dan was het dossier wellicht daarmee afgesloten. Het Comité I had het dossier echter goed uitgevlooid en stelde dus vast dat de Staatsveiligheid haar voogdijminister belogen heeft. Ze nam dat uiteraard over in haar verslag: "Bovendien meent het Comité I dat de uitleg die de Veiligheid van de Staat begin mei 2005 aan de minister heeft gegeven, onvolledig en bijgevolg niet bijzonder waarheidsgetrouw is. (..) In dit geval luidt de conclusie dat de Staatsveiligheid aan zijn bevoegde minister niet de volledige waarheid heeft verteld." De baas van de Belgische Staatsveiligheid die zijn voogdijminister beliegt in een dossier van nucleaire proliferatie naar Iran? Over & out. Koen Dassen neemt ontslag.

Voor ik besluiten trek, wil ik kort nog enkele interessante zaken in het rapport van het Comité I signaleren. De Staatsveiligheid stelt onomwonden dat ze zelf te weinig personeel en logistieke middelen heeft om een stelselmatig toezicht uit te oefenen op de gevoelige export in het kader van de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Ook andere diensten hebben volgens de Staatsveiligheid te weinig mensen en middelen. "Samengevat zijn alle betrokken actoren op het terrein het erover eens dat België vandaag niet over de middelen beschikt om een sterk non-proliferatiebeleid te voeren."⁸ Nochtans zou dit prioriteit moeten zijn voor onze regeringen. De toelichting van de Staatsveiligheid in het rapport laat er geen twijfel over bestaan: "Weliswaar werden er sinds september 2001 middelen vrijgemaakt om de bestrijding van het terrorisme te versterken. Helaas is de strijd tegen de proliferatie tegelijk in de schaduw blijven staan, terwijl deze problematiek sinds 2001 meer dan ooit aanwezig is op het mondiale schaakbord."

Ik wil uiteraard ook de firma Epsi zelf aan het woord laten. Ze reageerde verbolgen in de pers. Ze beweerde volledig te goeder trouw te zijn en hadden het over een CIA-complot. Hun pers zou totaal onbruikbaar zijn in het Iraanse nucleaire programma. De baas van

8. VAST COMITE VAN TOEZICHT OP DE INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN (2009), pagina 14

Epsi was zelf twee keer naar Iran geweest om de installatie ervan te controleren en had niets verdachts gezien. De pers moest vliegtuigonderdelen preventief behandelen tegen metaalmoeheid. Epsi-topman Pierre Colman in Trends van 9 februari 2006: "Vroeger hadden we goede relaties met de Staatsveiligheid. Zij weten perfect waar we mee bezig zijn, en beseffen ook dat we tussen de lijnen lopen. Normaal hadden ze ons moeten waarschuwen, en dan hadden we wel een oplossing gezocht." Epsi vroeg aan de Universiteit van Gent een onderzoek te voeren en dat kwam tot hetzelfde besluit: geen vuiltje aan de lucht. Maar als Epsi gelijk had, waarom moest die pers dan langs Eynatten uitgevoerd worden, een douanepost die Epsi nooit eerder had gebruikt? Waarom heeft de CIA ons land dan herhaaldelijk en met veel aandrang gealarmeerd over het dossier? Gewoon om een KMO'tje van 30 mensen te nekken? Hoe dan ook, het dossier toont alvast op schrijnende wijze de systemische disfuncties aan in ons overheidsapparaat inzake de strijd tegen de nucleaire proliferatie én het nut van een controle van het beleid door pers en parlement.

Enkele lessen uit het Epsi-dossier

1. Als het gaat over nucleaire proliferatie, gaat het niet alleen om de door het grote publiek gekende kwesties zoals kernreactoren en kernbrandstof. Wie een ballistische raket met een kernkop wil bouwen, heeft tal van onderdelen en technologieën nodig. Landen die een kernwapen willen bouwen, gaan die via schermvennootschappen verspreiden in tal van landen kopen. Pakistan heeft het zo aangepakt, Iran ook. Iedereen weet dat het ondertussen onmogelijk is een kernreactor of volledige verrijkingsfabriek te bouwen in landen als Iran of Noord-Korea. Dus wordt er stapje per stapje gewerkt. Kleine KMO's komen dan in het vizier, zeker die met een hoogtechnologisch product zoals Epsi. Ondanks het feit dat de Amerikanen ons verschillende keren gewaarschuwd hebben over dit dossier, is de uitvoer toch doorgegaan. Waarom werd er geen rekening gehouden met de waarschuwingen van de Amerikanen?
2. De manier waarop de Staatsveiligheid hier opgetreden is, slaat alles. Je reinste amateurisme. Nochtans belast de wet op de Staatsveiligheid hen expliciet met de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Liep het zo al jaren? In dat geval kan er de laatste jaren best nog wat gevoelig materiaal richting Iran of Pakistan verscheept zijn zonder dat we daar iets van weten. Is de situatie ondertussen verbeterd? Op die vraag kan niet met zekerheid geantwoord worden, al geeft een recent dossier, dat ook door het Comité I onderzocht werd, wel de indruk dat de situatie verbeterd is. Daarover straks meer.
3. De Staatsveiligheid heeft over een dergelijke gevoelige materie gelogen tegen haar voorgedijminister. Het ging dan nog over een leugen in een ontwerpantwoord van de voorgedijminister aan een Volksvertegenwoordiger. Je kan zeggen dat het de

kop gekost heeft van de baas van de Staatsveiligheid maar welke leugens zijn niet boven water gekomen? Wijst dit op een zekere normvervaging bij de Staatsveiligheid en zit die nu weer op het goede spoor?

4. De Staatsveiligheid heeft alles uit de kast gehaald om te ontsnappen aan de controle van het Comité I. Gelukkig heeft het Comité I voet bij stuk gehouden. Er zal wel altijd een spanning zijn tussen deze twee instellingen. Het is aan de Senaat om dit verder heel goed op te volgen.

5. En wat te zeggen van de douane? Ze deed er een week over vooraleer ze een ontwerprondzendbrief voorlegde aan de Gewesten. Ze waarschuwde enkele douanekantoren, maar niet alle, pas na tussenkomst van de Amerikanen. Epsi voerde de pers uit via een kantoor dat het bedrijf anders nooit gebruikte en dat niet gewaarschuwd werd, dat van Eynatten. De douane checkte er enkel de papieren. Er is geen fysieke controle geweest. De douane heeft louter de papieren bekeken en vastgesteld dat alles conform de wetgeving was.

6. Loopt de coördinatie tussen de betrokken diensten goed? Neen. De communicatie tussen de Staatsveiligheid, de Gewesten en de douane liep niet optimaal. En dat in een dossier van nucleaire proliferatie.

7. Hoe pakte de administratie van het Vlaams Gewest dit dossier aan? Ze bekeek het dossier alleen vanuit een economische bril: hoe kunnen we best onze bedrijven steunen in hun exportpolitiek? Op zich is dat een nobel doel. Er is natuurlijk een tweede invalshoek: hoe kunnen we verhinderen dat een Vlaams bedrijf bewust of onbewust meewerkt aan nucleaire proliferatie? De lectuur van een pak verslagen van de CANVEK heeft me duidelijk gemaakt dat de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest daar een duidelijke kijk op heeft. Het gaat hem telkens weer om zaken doen. De federale wetgeving op het gebied van non-proliferatie is voor het Vlaams Gewest eerder een hinderpaal. Ook daar kom ik nog uitvoerig op terug.

8. Dat dit dossier toch aan het licht kwam is te wijten aan drie actoren. Een snuggere journalist, een parlamentslid dat de goede vragen stelt en het Comité I dat de zaak uitvlooid tot op het bot. Daarmee heeft het Comité I nog eens zijn nut bewezen. Net als het Comité P is het een sterk instrument waarmee het parlement de regering kan controleren. De vraag rijst dus of we naast het Comité I en het Comité P ook geen andere Comités moeten oprichten, bv. op het gebied van export.

9. Heel dit dossier heeft zich afgespeeld in een internationaal kader waarin het Iraanse nucleaire dossier vaak in de actualiteit kwam. Toen het Epsi-dossier in

mei 2005 niet uit de pers te slaan was, liep in New York de vijfjaarlijkse herzieningsconferentie van het non-proliferatieverdrag. Er waren in die periode ook grote discussies tussen enerzijds het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) en verschillende landen en anderzijds Iran over het al dan niet verder gaan met het verrijken van uranium. Ook in eigen land kreeg de nucleaire proliferatie toen heel wat aandacht. Op 12 januari 2005 dienden Kamerleden Dirk Van der Maelen (sp.a) en Muriel Gerkens (Ecolo) met nog enkele collega's in het parlement een resolutie inzake de proliferatie van kernwapens⁹. Het is een prima tekst die enkele maanden later wordt aangenomen. Op 17 maart 2005 is er in Brussel een seminarie over de proliferatie van massavernietingswapens. Minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht (VLD) vaart scherp uit tegen Iran: "Iran moet goed beseffen dat het een doorverwijzing naar de VN-Veiligheidsraad riskeert zodra het opnieuw uranium begint te verrijken". Enkele maanden voordien heeft een Belgische KMO, ondanks waarschuwingen van de Amerikanen en ondanks het feit dat alle betrokken diensten in dit land op de hoogte waren van het dossier, gevoelig materiaal naar Iran uitgevoerd. Net alsof er twee werelden zijn. Een zichtbare wereld met mooie, ronkende verklaringen en een tweede verborgen achter de verklaringen waar de echte beslissingen vallen. In dit dossier kwam een dossier uit die tweede wereld dankzij een lek in de pers naar boven en werd zichtbaar in die eerste wereld. Maar hoe dikwijls gebeurt dat? Welke andere dossiers zijn er eventueel nog?

10. Eens te meer hadden we in ons land een schandaal nodig om beleidsmatig vooruitgang te boeken. Pas na de Epsi-zaak nam de Staatsveiligheid dit soort dossiers veel ernstiger en verbeterde de coördinatie tussen de betrokken diensten.

11. Net als in het Alstomdossier waren het de Amerikanen die de bal aan het rollen brachten. Meer nog, ze volgden het dossier in detail op. Ze wisten wanneer Epsi ging overgaan tot uitvoer. Hoe is dat mogelijk? Ter herinnering: het waren de Amerikanen die in het Alstom/Pakistan-dossier aan de alarmbel trokken. Ook in andere landen duiken de Amerikanen op bij uitvoerdossiers. Weten die mensen alles en hoe doen ze dat? Luistert de CIA iedereen af die betrokken is bij het Iraanse nucleaire programma en weet het zo bij welke buitenlandse bedrijven er gevoelige goederen besteld worden? Luistert de CIA hier in België bepaalde overheidsdiensten en belangrijke bedrijven af? Dat is heel beangstigend, want wie en wat luistert de CIA nog af in ons land? Ambtenaren betrokken bij deze dossiers? Bedrijven actief in andere sectoren? Belangrijke vragen waarover regering en parlement zich dringend zouden moeten buigen.

9. Stuk 1545/1, voorstel van resolutie betreffende het beleid inzake non-proliferatie en nucleaire ontwapening van 12 januari 2005.

Van Halle naar Iran

Enkele jaren na het Epsi-dossier zou een nieuw proliferatiedossier de Belgische overheid beroeren. Weer ging het om de uitvoer van hoogtechnologisch materiaal door een kleine KMO. De bevoegde diensten deden hier wel hun werk.

Het dossier kwam deze keer niet aan het licht door een persartikel, maar door een parlementaire vraag van Kamerlid Tinne Van der Straeten (Groen) aan minister van Klimaat en Energie Paul Mignette (PS). Van der Straeten had de minister een vrij algemene vraag gesteld over export van nucleair materiaal. In het antwoord van de minister stond een vaag en eerder onduidelijk zinnetje over het herzien van een beslissing. Van der Straeten rook onraad en stelde een tweede vraag, nu specifiek over dat dossier. Ik herneem een groot stuk van haar tussenkomst¹⁰: “In 2005 heeft de CANVEK een negatief advies gegeven over de uitvoer van een tabletteermachine van grafiet naar Iran na herziening van een vroeger positief advies op basis van bijkomende informatie. Dit roept een aantal vragen bij mij op omdat de uitvoer van tabletteermachines voor grafiet bij mijn weten niet onderworpen is aan de wet en regelgeving op de overdracht van kernmaterialen, in tegenstelling tot nucleaire tabletteermachines. Bovendien bestaat het risico dat de machine tussen het positieve en het negatieve advies al uitgevoerd is of dat het betrokken bedrijf bij verbod op uitvoer de Staat dagvaardt om schadevergoeding te bekomen.” Kamerlid Van der Straeten vroeg de minister meer toelichting over het dossier.

De minister gaf een omstandig antwoord: “Geachte collega, het ging om een wijziging van bestelling. Volgens de gegevens op het oorspronkelijk contract tussen de exporteur en de Iraanse klant was er volgens de CANVEK geen risico op nucleair gebruik voor de levering van de machines voor het tableteren van grafiet. Een tabletteermachine voor grafiet komt niet voor op de nucleaire uitvoerlijsten. De CANVEK heeft haar oordeel geveld op basis van de informatie over de oorspronkelijke bestelling. Op haar vergadering heeft zij geoordeeld dat er geen nucleair proliferatierisico was. De exporteur heeft een jaar nadien de vraag gekregen van de Iraanse klant om de bestelling te wijzigen en aan te vullen naar aanleiding van de gewijzigde technische vereisten van de machine. Naar aanleiding van de vraag om bijkomende machineonderdelen van de Iraanse klant, heeft de exporteur de uitvoeraanvraag voor een nieuw advies aan de CANVEK voorgelegd. Als eindgebruik stond nog steeds officieel het tableteren van grafiet vermeld. Uit de bijkomende gedetailleerde informatie die de leden van CANVEK van de exporteur ontvingen, oordeelden de leden van de CANVEK dat er voor de gewijzigde bestelling en de bijkomende onderdelen wel degelijk een risico voor nucleair gebruik was. De pers was met de gewijzigde technische vereisten en de bijkomende onderdelen niet bruikbaar voor het persen van grafiet maar wel van urani-

10. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Commissie Bedrijfsleven, 12 mei 2009.

um. De machtiging werd dus geweigerd op basis van een negatief advies van de CANVEK. De basisuitrusting werd geleverd maar is onbruikbaar zonder de onderdelen. De machine werd nooit aangepast en de essentiële machineonderdelen nodig voor het nucleair gebruik van de machine zijn nooit uitgevoerd. Er was geen sprake van een fout. De exporteur heeft zijn volle medewerking verleend aan het onderzoek van de CANVEK en aan de informatieverstrekking van het IAEA. Er is geen overtreding van het Euratom-verdrag, noch van het non-proliferatieverdrag, de regels van de Nuclear Suppliance Group, de resoluties van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties over Iran of de IAEA-bepalingen.”

Tinne Van der Straeten zette een volgende stap. Ze schreef naar Armand De Decker, de voorzitter van de Senaat, tevens de voorzitter van de Begeleidingscommissie van het Comité I, om de zaak van dichterbij te bekijken. Hij antwoordde dat volgens hem alles in orde was, maar vroeg toch een onderzoek door het Comité I. Pas op 8 juni 2010 keurde het comité een onderzoeksverslag goed.¹¹ Het verslag bevestigde het antwoord van de minister en stelde dat deze keer zowel de Staatsveiligheid als de militaire veiligheidsdienst ADIV hun werk gedaan hebben. Ze hadden de nodige informatie over het dossier overgemaakt aan de leden van de CANVEK en de minister van Justitie. Blijkbaar hadden onze inlichtingendiensten uit het Epsi-dossier hun les geleerd. Het Comité I merkte wel op dat er bij de militaire inlichtingendienst te weinig personeelsleden waren die de nucleaire proliferatie opvolgen. Het Comité I raadde ten slotte het sluiten van samenwerkingsakkoorden tussen de inlichtingendiensten, de CANVEK en de gewestelijke overheden aan.

Hopelijk illustreert dit rapport dat de inlichtingendiensten nucleaire proliferatie systematisch en professioneel opvolgen. In dit dossier was dit alvast het geval. Er zijn nog enkele interessante lessen te trekken uit dit dossier.

Het bedrijf dat de machine uitvoerde naar Iran, de n.v. Courtoy uit Halle, had dus op eigen beweging de CANVEK geïnformeerd. Dat pleit echt voor hen. Ze hadden in alle stilte de vervangingsonderdelen naar Iran kunnen sturen, met een mooie factuur erbij. Dat deden ze niet. Ze informeerden de overheid, goed wetende dat de deal wellicht niet zou doorgaan en ze dus inkomsten zouden missen. Wat ook gebeurde. Dit illustreert alvast dat, naast een aantal bedrijven in dit boek die er niet zo goed uitkomen, er – uiteraard – ook bedrijven zijn die gewetensvol de wet willen naleven. Misschien speelt daar een stuk eigenbelang bij – het vertrouwen behouden van de ambtenaren die je nodig hebt voor andere exportdossiers én het vermijden van imagoschade. Hoe dan ook, ere aan wie ere toekomt. Courtoy verdient een pluim.

11. Zie website Comité I: goedgekeurd op 8 juni 2010 en toegezonden aan de Senaat op 9 juli 2010.

Tweede les uit dit dossier. Zoals je in het hoofdstuk over Pakistan al kon lezen, aarzelen sommige landen niet om via allerlei ingenieuze technieken beetje bij beetje de onderdelen voor een groot en groots nucleair programma zowat overal in de wereld op te kopen. Dit is daar een treffend voorbeeld van. Het bedrijf dat de bestelling bij Courtoy deed was Khorasan Industrial Graphite uit de stad Mashad. Je vindt weinig informatie over dat bedrijf op internet. Het Iraanse bedrijf had een rotatiepers besteld voor het tableteren van grafiet maar eigenlijk had het bedrijf die pers niet nodig. Het ging hen om tableteren van uranium. Bedrog, heet dat. Belangrijk is dat de experts van de CANVEK zegden dat de wisselstukken die het bedrijf nodig had om van de grafieters een uraniumpers te maken eenvoudig te verkrijgen zijn op de internationale markt. Anders gezegd: een Iraans bedrijf koopt in land x een onschuldige machine en in land y enkele onderdelen om ze aan te passen, waarna die machine in de nucleaire sector opduikt. Het netwerk van Abdul Qadeer Khan had daarin na vele jaren een uitgekende expertise uitgebouwd en dit dossier illustreert dus dat de Iraniërs ook van wanten wisten. Een verslag van de CANVEK stelt het zelfs zwart op wit: « De IAEA meldt tevens dat het weet heeft van uitrusting in Iran dat geleverd werd aan zogenaamde bonafide eindbestemmingen, maar niettemin in het Iraanse nucleaire programma is terechtgekomen.”¹²

Zirkonium & iridium

In oktober 2010 trekt het parlementaire jaar zich traag op gang. De onderhandelingen voor een nieuwe regering zijn nog volop bezig en de vele nieuwe parlementsleden die pas in juni verkozen werden, zoeken vaak nog uit wat hun nieuw mandaat zoal inhoudt. Een van de eerste parlementaire vragen van het nieuwe Kamerlid Kristof Calvo (Groen) gaat over nucleaire export. Tot zijn verbazing antwoordt minister voor Klimaat en Energie Paul Marnette dat er recent twee inbreuken hebben plaatsgevonden. Het gaat telkens om uitvoer naar Iran. Het ene dossier heeft betrekking op zirkoniumpoeder, het andere om verarmd uranium. Minister Marnette blijft verder heel vaag over de dossiers. Wat opvalt, is dat de CANVEK in beide dossiers klacht heeft ingediend bij het gerecht. Dat heeft de CANVEK nog nooit eerder gedaan. Kamerlid Calvo stelt bijkomende vragen en gaat zelf ook op onderzoek uit. Een samenvatting.

Een dossier gaat over gammagrafiettoestellen en radio-isotopen (iridium)¹³ die het Waalse MDS Nordion wou uitvoeren naar Iran. Die zouden gebruikt worden voor metingen in de industrie. Ze zouden verpakt worden in transportcontainers van verarmd uranium die nadien zouden terugkeren naar ons land. Dat laatste is op zich niet erg. Iran heeft

12. *Verslag van de vergadering van 11 december 2006.*

13. *Er was in het begin enige onduidelijkheid of het enkel ging om de toestellen of ook om de isotopen, maar in beide gevallen was er een probleem van proliferatie.*

hopen verarmd uranium liggen en het gaat hier maar om kleine hoeveelheden. Het probleem is dat die gammagrafiettoestellen en radio-isotopen ook gebruikt kunnen worden voor het controleren van ballistische raketten en nucleaire verrijkingsinstallaties. Dat stelde niet alleen het Waals Gewest, maar ook de CANVEK en de Staatsveiligheid. Bovendien ging het om heel grote hoeveelheden. De koper is het Iraanse bedrijf 'Parto Namaye Toloua' uit de Iraanse hoofdstad Teheran. Dat bedrijf heeft banden met de nucleaire industrie, stelden zowel de Verenigde Staten als ons eigen ministerie van defensie. De Verenigde Staten geven ons land een negatief advies. De federale overheidsdienst Buitenlandse zaken en het ministerie van Defensie ook. Bij de bespreking van het dossier in de CANVEK is er niemand van het Waals Gewest aanwezig om het dossier toe te lichten. Maar het Waalse bedrijf krijgt wel de steun van – hier hebben we hem weer -de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest. Hij verdedigt met hand en tand het bedrijf en zegt zelfs dat de CANVEK niet bevoegd is om hierover uitspraken te doen. Hij verliest het pleit. De CANVEK geeft een negatief advies. Maar de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest belooft het hier niet bij te laten. "De heer C. repliceert dat hij zijn administratie zal verbieden om soortgelijke vragen aan de CANVEK voor te leggen."¹⁴ MDS Nordion legt de negatieve adviezen naast zich neer en gaat door met het project: alles wordt mooi naar Iran uitgevoerd. Het bedrijf zwaait met een papertje van het Waals Gewest: une attestation de non visé. Dat is een document dat vaststelt dat de goederen zonder vergunning van het Gewest kunnen afgeleverd worden. Dat kan best zijn, maar MDS Nordion had ook een federale machtiging nodig en die had het niet. Het had dus de federale wetgeving overschreden. Vandaar de klacht bij het parket. Als het parket overgaat tot vervolging, - wat gezien de ernst van de zaak de evidentie zelf is - zou dat een primeur zijn voor ons land. Nog nooit werd in ons land een bedrijf strafrechtelijk vervolgd voor een inbreuk op de non-proliferatiewetgeving.

De naam van het andere bedrijf kwam niet aan het licht. De Tijd had het over een "bedrijf van Zuid-Afrikaanse origine dat via Antwerpen goederen aan Iran leverde."¹⁵ Hier ging het om de uitvoer van zirkonium zonder vergunning. Dat is een metaal dat ondermeer gebruikt wordt in legeringen met tin (zircalloy) voor verpakkingsbuizen voor brandstofstaven in nucleaire installaties. Zirkonium mag dan bij het grote publiek nauwelijks gekend zijn, het doet onmiddellijk een belletje rinkelen bij al wie bezig is met export of nucleaire proliferatie. De Université Libre de Bruxelles (ULB) deed er in 1953 al onderzoek over¹⁶ en het Belgische ministerie van Economische Zaken zette het al in 1959

14. Verslag CANVEK 19 maart 2009.

15. In Antwerpen passeren jaarlijks zo'n 8 miljoen (!) containers.

16. *Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique*, p. 49.

op een lijst van proliferatiegevoelige stoffen.¹⁷ Het lijkt me uitgesloten dat het betrokken bedrijf niet wist dat er een proliferatierisico was. De CANVEK kwam het dossier indirect op het spoor. In 2008 waarschuwde de federale overheidsdienst Financiën de CANVEK, op basis van een factuur, waarna een strafklacht werd ingediend.¹⁸

Deze twee recente dossiers wijzen erop dat, hoe vaak het Iraanse nucleaire programma ook in het nieuws komt, er nog steeds bedrijven zijn die niet aarzelen zaken te doen met Iran in de sector van proliferatiegevoelige technologieën. Daarbij begeven die bedrijven zich net wel of net niet over de rode lijn. Deze dossiers illustreren het gebrek aan coördinatie tussen de verschillende overheden in ons land. Hopelijk komt daar in 2012 met een stevig samenwerkingsakkoord tussen de verschillende overheden en diensten betrokken bij dit dossier een eind aan.

17. Archieven Ministerie van Economische Zaken, Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen, nr. 25; nota van 3 januari 1959.

18. Bij de FOD Financiën bestaat er een cel embargo die facturen voor handel met gevoelige landen controleert.

Hoofdstuk 9

Libië

Het Libische kernwapenprogramma

Libië wordt in 1963 lid van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) en ondertekent het non-proliferatieverdrag in 1968. Een jaar later komt Muammar Khaddafi aan de macht. Hij zal een van de markante figuren van de tweede helft van de 20ste eeuw worden: een gewetenloze en onmenselijke dictator, verantwoordelijk voor de dood van duizenden mensen.

Khaddafi zal gedurende decennia een heel ambigue nucleaire koers voeren. Hij laat zijn land het non-proliferatieverdrag ratificeren en legt regelmatig stoere verklaringen af tegen het bezit en gebruik van kernwapens. Zo zegt hij in juni 1981 in *Time*: “I have nothing but scorn for the notion of an Islamic bomb. There is no such thing as an Islamic bomb or a Christian bomb. Any such weapon is a means of terrorizing humanity, and we are against the manufacture and acquisition of nuclear weapons. This is in line with our definition of—and opposition to—terrorism. “Anderzijds zei hij ook wel eens openlijk dat Libië recht heeft op kernwapens – zijn aartsvijand Israël had er immers.²

Khaddafi is er zich bewust van dat hij niet in alle openheid een kernwapenprogramma kan lanceren, dus lanceert hij het, net als andere landen hem voordeden, in het grootste geheim. Dat programma is geen groot succes. Het land beschikt niet alleen over weinig expertise,

1. *Time*, 8 June 1981, “An Interview with Gaddafi.

2. *Washington Post*, 30 juli 1979, “Rumors of Libyan Atomic Bomb Quest Raise Fears,” “In an interview with the Sudanese newspaper *As Sahafa*, Qadhafi hints that he hopes to transform Libya into a nuclear power, saying, ‘Nuclear weapons are no longer a secret.’”

het slaagt er ook nauwelijks in om in het buitenland de nodige goederen en knowhow te kopen. Libië had blijkbaar geen A.Q. Khan die een kernwapenprogramma kon opzetten. Het had ook veel minder wetenschappers en expertise dan Pakistan. In de jaren '70 probeert Libië door samenwerking met landen als Argentinië, India, China, de Sovjet-Unie, Frankrijk en België vooruitgang te boeken in zijn nucleair programma maar echt opschieten doet het niet.³ Libië financiert zelfs het Pakistaanse kernwapenprogramma, in de hoop of met de afspraak een kernwapen in ruil te krijgen, maar zonder resultaat.

In 1975 stelt de CIA in een nota dat Khaddafi een kernwapenprogramma heeft.⁴ In 1976 krijgt Libië in een interne nota van het Witte Huis het label 'interested in going nuclear.'⁵

De enige nucleaire faciliteit die Libië in al die jaren aanschafft, is een kleine Russische onderzoeksreactor. Die wordt opgesteld in het Tajoura Nuclear Research Center (TNRC) en is vanaf 1981 operationeel. De reactor en het onderzoekscentrum staan onder toezicht van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA). Later zal blijken dat er niet alleen wettelijke, maar in het kader van het geheime kernwapenprogramma, ook onwettelijke activiteiten hebben plaatsgevonden.

In september 1982 deelt de Amerikaanse regering Reagan aan het Amerikaanse Congres mee dat het een lijst wil maken van landen waarvoor een specifieke toelating zal nodig zijn voor de uitvoer van gevoelige nucleaire technologieën. Libië zal op die lijst terecht komen.⁶

Pas in de jaren '90 slaagt Libië erin een belangrijke stap vooruit te zetten in haar kernwapenprogramma. In 1997 worden de contacten met Pakistan en meer bepaald met A.Q. Khan opgedreven. Libië koopt bij Khan centrifuges en wellicht ook uraniumhexafluoride. Dat is de grondstof voor verrijkingsinstallaties. Uiteindelijk sluiten Libië en Kahn een grote, geheime deal af. Het is, voor zover we weten, de grootste in de geschiedenis van de nucleaire proliferatie. Khan gaat aan Libië 10.000 centrifuges verkopen. Het is de bedoeling dat Khaddafi een sleutel-op-de-deur-verrijkingsinstallatie krijgt, precies wat Libië nodig heeft. Het land heeft immers nog steeds niet de expertise in huis om een dergelijk project zelf tot een goed einde te brengen. Eind december 2002 worden de eerste onderdelen geleverd. A.Q.

3. Jeffrey Richelson, o.c., p 325.

4. Jeffrey Richelson, o.c., p.337

5. *The New York Times*, 31 augustus 1976, "Ford Administration Officials, Elaborating on Reports that Taiwan has Begun Producing Weapons-Grade Plutonium": "A White House official includes Libya in a list of countries that are "interested in going nuclear."

6. *The Washington Post*, 9 September 1982, "Administration Will List 63 Countries Subject to Nuclear Export Restrictions": "The Reagan administration tells Congress that it intends to create a list of 63 countries that will require specific government permission to purchase sensitive nuclear technologies. Libya is reported to be on the list."

Khan verkoopt Khaddafi ook uraniumhexafluoride (genoeg voor 3 bommen)⁷ en de plannen voor een kernkop. Libië bestelt nog extra centrifuges. Dat zal allemaal samen meer dan honderd miljoen dollars kosten. Khaddafi is bereid dat te betalen. Khan moet heel zijn netwerk mobiliseren om de reusachtige bestelling af te werken. Experts uit ondermeer Duitsland, Zuid-Afrika en Maleisië gaan aan de slag. Dit alles in het grootste geheim. Een deel van het materiaal voor de verrijkingsinstallatie en twee ton uraniumhexafluoride worden effectief aan Libië geleverd. Als de eerste fabriek op kruissnelheid zal zijn, kan ze jaarlijks genoeg verrijkt uranium produceren voor één atoombom.

Bij een grote levering van centrifugeonderdelen door een Duits schip in oktober 2003 gaat het verkeerd. De Amerikaanse en Engelse veiligheidsdiensten zijn al een tijdje op de hoogte van de Libisch-Pakistaanse samenwerking en grijpen in. Het schip wordt afgeleid naar Italië waar de douane het doorzoekt. Na lang zoeken vindt men in kisten met het label 'used machine parts' duizenden centrifugeonderdelen. Ze werden op vraag van het netwerk van Khan en volgens Pakistaanse ontwerpen geproduceerd in Maleisië. Khaddafi én Khan worden ontmaskerd. Het is het begin van het einde van Khan. Een paar maanden later zal hij publiek moeten bekennen dat hij buiten de lijnen gekleurd heeft. Hiermee eindigt zijn carrière. Voor Khaddafi is het onderscheppen van het schip blijkbaar de druppel die de emmer deed overlopen. Hij bergt zijn nucleaire dromen op. Hij was al enkele maanden aan het onderhandelen met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië over de normalisering van de relaties, in parallel met de contacten met Khan. Misschien moest zijn kernwapenprogramma zijn onderhandelingspositie met de Amerikanen en Engelsen versterken of wou hij niet al zijn eieren in één mand leggen. Hoe dan ook, Khaddafi beslist eind 2003 om definitief te stoppen met zijn programma's voor massavernietigingswapens. Die hadden al jaren handenvol geld gekost zonder resultaten op te leveren. Bovendien was het Iraakse regime door de Verenigde Staten geliquideerd en eenzelfde scenario voor zijn land wou Khaddafi niet meemaken. Veel Libiërs snakten ernaar om na decennia van isolement en embargo's weer lid te worden van de internationale gemeenschap.

Kaddhafi doekt in samenwerking met het IAEA zijn kernwapenprogramma op. De inspecteurs van het agentschap stellen bij hun onderzoek ter plekke drie zaken vast. Een: Libië was al verder opgeschoten dan ze dachten en had het non-proliferatieverdrag zwaar overtreden. Twee: het land stond – gelukkig – nog jaren van een atoombom. Drie: een internationaal netwerk was bereid en had blijkbaar de capaciteit om op haar eentje aan een land dat onderworpen was aan internationale sancties alle infrastructuur en materiaal te verkopen om een kernwapen te maken. Dat laatste was nieuw in de geschiedenis van de nucleaire proliferatie. Het ging niet meer om proliferatie van zeg maar

7. Bruno Tertrais, o.c., p 93.

rijke, hoogtechnologische naar arme landen, maar van een arm land – Pakistan dus – naar een internationaal geïsoleerd land. Je zou het secundaire proliferatie kunnen noemen. Een land dat kernwapens verworven had, was zelf begonnen de technologie voor de productie ervan te verspreiden. Heel verontrustend. Er rezen nog andere belangrijke vragen. Was dan niemand bij de Pakistaanse overheid hiervan op de hoogte? Was dit echt een volledig privénetwerk dat een internationale handel in nucleaire goederen en technologie opzette? Dat lijkt ondenkbaar. En had het netwerk van Khan nog andere klanten? Over Libië, Iran en Noord-Korea bestaat geen twijfel. Maar er was ook sprake van een vierde land? Welk land was dat dan? Sommigen verwijzen naar Syrië⁸, maar een duidelijk antwoord is er nog steeds niet.

Ondertussen is het regime van Khaddafi over & out. Welk beleid de nieuwe regering zal voeren, is onduidelijk maar het land zal sterk moeten steunen op het Westen voor zijn economische ontwikkeling en dus lijkt een nieuw kernwapenprogramma heel weinig waarschijnlijk.

En de Belgen?

Armand Donnay moet durf gehad hebben.⁹ Donnay was een gewezen Franse kolonel die in de jaren '70 en '80 van vorige eeuw in Luik woonde. Hij was betrokken bij illegale wapenhandel en deed ondermeer zaakjes met de gewezen CIA-officier Edwin Wilson. Wilson was jarenlang betrokken in illegale wapenhandel met Libië. Hij leverde het land zelfs 20 ton C4-explosieven wat evenveel was als de gehele Amerikaanse voorraad. C4-explosieven zijn berucht voor hun gebruik in terroristische bommen. In 1981 contacteert Armand Donnay zijn kompaan Wilson. Hij zegt dat hij een bijzonder interessant aanbod heeft voor de Libiërs: grondstoffen, uitrusting en technologie voor een kernwapen. Wilson is zeer sceptisch, maar wil de sprong toch wagen. Wilson en Donnay contacteren enkele hogere Libische ambtenaren. Zij gaan in op de uitnodiging voor een gesprek. De twee stellen de Libiërs voor om een hele nucleaire infrastructuur te leveren: een onderzoeksreactor, hoogverrijkt uranium en plutonium en een heuse fabriek om kernkoppen te maken. De Libiërs hebben weinig nucleaire expertise maar dit doorzien ze. Het was gewoon onmogelijk dat die Amerikaan en Belg dat allemaal gingen leveren. Bovendien zitten er zware technische fouten in de documenten. Die atoombom zal nooit werken. De deal gaat niet door. Armand Donnay wordt kort nadien in België voor illegale wapenhandel aangehouden. Het levensverhaal van de Frans-Luikse kolonel Donnay die trachtte poen te scheppen door Khaddafi zogezegd een kernwapen aan de hand te doen, moet nog geschreven worden.

8. Catherine Collins & Douglas Frans, o.c., p. 243.

9. IISS, o.c., p. 57; Joseph C. Coulten, *The death merchant*, Simon and Schuster, New York, 1984, p. 310.

Libië krijgt in de jaren '80 niet alleen een Belgische wapenhandelaar en oplichter over de vloer maar ook afgevaardigden van een bedrijf dat tot de top van het economisch establishment van ons land behoorde, Belgonucleaire. Tja, alweer Belgonucleaire¹⁰. Het bedrijf slaagt erin hoofdconsultant te worden van de 'Libyan Nuclear Energy Corporation', zeg maar nucleair adviseur van Khaddafi. Die weet immers heel goed dat zijn land de nodige knowhow mist en heeft dus buitenlandse experts nodig om het nucleaire programma een boost te geven. Dat programma was, zoals in andere landen, ambigu: civiele en militaire finaliteiten doorkruisten elkaar. Belgonucleaire is heel enthousiast over het contract. "La Libye paye bien et vite", heet het op de Raad van Bestuur van Belgonucleaire op 3 juli 1980. De Libiërs vragen expertise op verschillende vlakken: vorming van personeel, levering van uranium, offerte voor een labo, etc.

Libië start einde jaren '70 gesprekken met de Sovjet-Unie voor de aankoop van twee kernreactoren voor elektriciteitsproductie van elk 440 MW. De onderhandelingen lopen volgens de Libiërs niet naar wens en ze nemen contact op met Belgonucleaire voor engineering-diensten en om een belangrijk deel van de uitrusting te leveren¹¹. Het contract is 1 miljard dollar waard. De Verenigde Staten komen echter tussen bij de Belgische regering en in 1984 ziet Belgonucleaire af van de deal. Libië vindt geen alternatief voor de Belgische assistentie. Er komt nooit iets terecht van het project.

In 1982 klopt Libië aan bij Belgonucleaire om een fabriek voor uraniumconversie te bouwen in Sabha. Het opzet is om jaarlijkse 100 ton uraniumtetrafluoride te produceren, de basis van uraniumhexafluoride dat dan weer de grondstof is voor verrijkingsinstallaties. Anders gezegd: het was een belangrijke stap in de ontwikkeling van een volledige brandstofcyclus. Libië had, behalve een kleine onderzoeksreactor, geen kernreactoren. Een dergelijke fabriek bouwen paste dus alleen in een kernwapenprogramma. Toch krijgt het project van de minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans toestemming.¹² Die geeft ook toestemming voor een ander project van Belgonucleaire in Libië, namelijk de bouw van een hoogtechnologisch laboratorium.

De Amerikanen oefenen druk uit op ons land om de twee projecten te schrappen. In een nota van 12 november 1982 voor het directiecomité van Belgonucleaire staat een zeer interessante passage over het project. "Bien que le gouvernement belge ait donné son accord, dans le respect des traités internationaux, vu les pressions auxquelles il a été soumis et a résisté, il ne faut pas espérer pouvoir commander, dans les pays voisins, les

10. Archieven Tractebel, jaarverslag Belgonucleaire van het jaar 1974 ; Libië heeft Belgonucleaire gevraagd om mee te werken aan de onderzoeksreactor en de laboratoria.

11. Volgens Time was ook Cockeril Sambre bij de onderhandelingen betrokken (3 juni 1985).

12. Archieven Tractebel, Raad van Bestuur van Tractebel van 17 sept 1982.

appareils nécessaires “d’ordre et pour compte du SAE Libyen”. BN devra les commander à son nom pour installation à Mol, et ensuite les apporter en Libye. (...) Ce principe s’appliquera également au contrat entre BN et la JEN¹³ dont la position politique est qu’il s’agit d’une exportation de l’Espagne vers la Belgique même si la destination finale est ailleurs. In handschrift stond bij het document dat ik kon inkijken: “Un peu court? Dangereux pour la réputation de la Belgique.” Het verslag doet inderdaad grote vragen rijzen. Er staat eigenlijk letterlijk dat Belgonucleaire gaat bedriegen, sorry ‘misleiden’. Het wil onderdelen voor het Libisch project in Spanje bestellen met als eindbestemming België, om ze dan verder uit te voeren naar Libië. De aantekening in de kant “Gevaarlijk voor de reputatie van België” zegt ook veel. Het probleem voor de auteur van die zin was blijkbaar niet dat Belgonucleaire het kernwapenprogramma van Khaddafi kon versnellen, wel de reputatie van ons land. Uiteindelijk moet Belgonucleaire de slinkse toer waarvan sprake in het verslag van de raad van bestuur niet opgaan. De Amerikanen verhogen hun druk op ons land en de twee projecten, de uraniumconversiefabriek en het labo, worden geschrapt. In de Transnuklearonderzoekscommissie zal Guy Tavernier van Belgonucleaire later zeggen dat het Studiecentrum voor Kernenergie nadien nog een nieuw contract sloot met Libië¹⁴. Dat lijkt in tegenspraak met de “officiële” geschiedenis van het Studiecentrum zoals beschreven in “Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique.”¹⁵ Daar heeft men het over verregaande contacten tussen het Studiecentrum en Libië met het oog op het oprichten van een nucleair vormingscentrum in Libië en de levering van nucleaire technologie aan de Libiërs. Libische experts liepen in dat kader stage in Mol. Het contract ging uiteindelijk niet door wegens spanningen tussen de Verenigde Staten en Libië, stelt de auteur. Het zou nuttig zijn dat het Studiecentrum dit punt uitklaart.

De Verenigde Staten zijn dus ook in deze dossiers tussengekomen bij de Belgische overheid, en met succes. Gelukkig maar, anders waren de contracten misschien getekend en uitgevoerd. Als je alle concrete dossiers in dit boek overloopt, dan valt op hoe vaak de Verenigde Staten zijn tussengekomen in Belgische proliferatiedossiers. Het is een van de belangrijkste vaststellingen die kwam bovendrijven bij het schrijven van dit boek. Enerzijds is het geruststellend, want de Verenigde Staten hebben een aantal gevaarlijke deals zoals deze in Libië kunnen verhinderen. Anderzijds vraag je je natuurlijk af hoe de Verenigde Staten erin slagen om zo goed op de hoogte te zijn van de intenties van onze bedrijven. En als ze tussenkomen in dit soort dossiers, komen ze dan ook tussen in andere dossiers? In welke? Wat is dan nog de autonomie van het soevereine Koninkrijk België? Ik kom er in het laatste hoofdstuk van dit boek nog uitvoerig op terug.

13. JEN is een Spaans bedrijf waarmee Belgonucleaire zou samenwerken.

14. Kamer van Volksvertegenwoordigers, o.c., p. 209.

15. *Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique*, p. 276-77.

Hoofdstuk 10

Het Verre Oosten

Zuid-Korea

Dat Noord-Korea een kernwapenprogramma heeft, is algemeen geweten. Maar ook Zuid-Korea heeft jarenlang een kernwapenprogramma gehad. In de jaren '70 doekt het dat op onder druk van de Verenigde Staten. Belgonucleaire werkt in die tijd samen met het KAERI, het 'Korea Atomic Energy Research Institute'. Drie Koreanen komen naar Mol voor een opleiding van een jaar en Belgonucleaire maakt in 1973-74 een studie voor een 'nuclear material laboratory'.¹ Die twee zaken lees je in een brochure van dochter Belgatom, 'Belgatom engineering Nuclear Power Consulting Services' uit die tijd. In een document van Belgonucleaire uit 1984 met tientallen projecten van het bedrijf, vind je ze niet meer terug. Belgonucleaire voelde blijkbaar aan dat dit niet zo'n fijne publiciteit was. Zuid-Korea ratificeert het non-proliferatieverdrag in 1975 maar zou zijn kernwapenprogramma nog enkele jaren verder gezet hebben. In de jaren '80 komt het land opnieuw in opspraak. Er zijn nieuwe aanwijzingen van een geheim kernwapenprogramma. Onder druk van de Verenigde Staten maakt het daar – nu blijkbaar definitief – een einde aan.

1. Archieven Tractienel.

Taiwan²

Het Taiwanese nucleaire programma start in 1956 met de bouw van een onderzoeksreactor en de opleiding van experts. Wanneer in 1964 aartsvijand China zijn eerste kernproef uitvoert, gaan er in Taiwan stemmen op om ook kernwapens te ontwikkelen. Het wordt pas echt concreet in 1967. Dan werkt het ministerie van Defensie een concreet voorstel voor een kernwapenprogramma uit. Het voorstel van defensie wordt sterk gemendeerd om te vermijden dat de militaire intenties direct zichtbaar zouden zijn. Stap voor stap bouwt Taiwan aan haar nucleaire faciliteiten: een onderzoeksreactor op zwaar water, labo's, een kernbrandstoffabriek, etc. De Verenigde Staten hebben al snel in de gaten dat er iets niet klopt. Ze willen absoluut niet dat Taiwan kernwapens maakt, gezien de heel gespannen relatie met buurland China. Ze maken dat heel duidelijk aan hun bondgenoot, maar Amerika is niet zeker of het ook effect heeft.³ Vanaf 1973 houden de Verenigde Staten zijn ambassadeurs in West-Duitsland en België op de hoogte van de contacten en onderhandelingen met Taiwan. Duitsland wordt immers genoemd in een belangrijk contract voor opwerking van bestraalde splijtstof. Het Franse bedrijf Saint Gobain Nucléaire en het Belgische engineeringbedrijf Comprimo worden vermeld in het kader van pogingen van Taiwan om een opwerkingsfabriek te bouwen. Of de Amerikaanse ambassadeur in Brussel toen ook het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken waarschuwde, is niet geweten, maar dat lijkt me toch aannemelijk. In 1974 laat een Amerikaans rapport van de veiligheidsdiensten geen twijfel bestaan. Taiwan heeft een geheim kernwapenprogramma en staat nog vijf jaar verwijderd van een kernwapen. Premier Chiang Ching-kuo verzekert zijn Amerikaanse vrienden uiteraard dat er niets van waar is, een zoveelste leugen in de geschiedenis van de kernwapenprogramma's.⁴

In de periode 1975-76 ontdekken inspecteurs van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) onregelmatigheden in de nucleaire faciliteiten van Taiwan. Tien brandstofstaven met ongeveer 500 gram plutonium ontbreken.⁵ Het agentschap vreest dat de staven zullen opgewerkt worden zodat Taiwan over plutonium voor wapens beschikt. De Verenigde Staten laten verstaan dat alle opwerkingsactiviteiten moeten stoppen. Taiwan plooit. Het belooft formeel alle proliferatiegevoelige activiteiten te stoppen en geen kernwapens te maken. Toch ontdekt het IAEA eind 1976 of begin 1977 nog verdachte activiteiten. Taiwan zal uiteindelijk zijn opwerkingsinstallaties ontmantelen en 863 gram plutonium aan de Verenigde Staten overmaken. Maar in 1987 blijkt dat Taiwan toch

2. Dit hoofdstuk is gebaseerd op verschillende hoofdstukken uit Jeffrey Nichelson, o.c.

3. In 1971 wordt Taiwan uit de VN-veiligheidsraad gegooid en vervangen door China. Daarmee belandt het land in de marge van de internationale gemeenschap, een factor die ook wel een rol zal gespeeld hebben.

4. Zie in dit verband Nationale Security Archive "The United States and Taiwan's Nuclear Program 1976-1990"

5. Met die 500 gram heb je niet genoeg plutonium om een kernwapen te maken, maar de Verenigde Staten wilden geen risico nemen en het land duidelijk maken wat kon en wat niet kon.

opnieuw een wapenprogramma heeft opgestart. De Verenigde Staten komen opnieuw tussen en deze keer moet Taiwan de proliferatiegevoelige onderzoeksreactor sluiten.

Welke rol hebben de Belgen in dit verhaal gespeeld? We ontmoeten opnieuw Belgonucleaire. Ik citeer uit de brochure van Belgatom 'Belgatom engineering Nuclear Power Consulting Services':

"In 1972, eight Chinese engineers sent bij INER (het instituut voor kernenergie-onderzoek; LB) from Taiwan spent one year in a Belgonucleaire team working on design and detailed engineering study of a complex of hot Laboratories for their nuclear research institute."

"Nuclear testing facilities: hot Laboratories: 1972-73: complex of hot Laboratories, consultant task and detailed design, INER."

Net als in Pakistan heeft Belgonucleaire opnieuw zeer proliferatiegevoelige expertise overgedragen – acht ingenieurs een jaar lang opleiden is niet niets – en een bijdrage geleverd aan de uitbouw van een nucleaire faciliteit - hot laboratories – die goed van pas kwam in het kernwapenprogramma.

Had Belgonucleaire kunnen weten dat ze Taiwan aan het helpen waren in hun kernwapenprogramma? Was Belgonucleaire in Taiwan aan de slag zonder dat de Verenigde Staten het wisten en maakten ze een eind aan hun activiteiten op vraag van de Verenigde Staten? Dat is tot vandaag niet duidelijk. Hoe dan ook getuigt het niet van verantwoordelijk gedrag om aan Taiwan, dat zeker in die tijd op heel gespannen voet leefde met China, zo'n proliferatiegevoelige technologie en kennis over te dragen.

Er duikt ook nog een ander Belgisch bedrijf in het dossier op, de Antwerpse vestiging van het engineeringbedrijf Comprimo (ondertussen Jacobs engineering). Dat bedrijf was gespecialiseerd in de engineering in de olie en gasector maar werkte ook mee aan enkele projecten in de nucleaire sector zoals de Nederlandse kerncentrale van Dodewaard en Eurochemic.⁶ In augustus 1976 gaan de Amerikanen langs bij het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken⁷. Ze hebben vernomen dat Comprimo zou betrokken zijn in een Taiwanees nucleair project. Mevrouw Herpels van Buitenlandse Zaken zegt dat ze daar geen informatie over heeft. Ze zal zich informeren en hen op de hoogte houden. Ze voegt eraan toe dat ons land zeer voorzichtig is op het gebied van export van nucleaire technologie en recent projecten in Zuid-Korea en India afwees. Ik heb het bedrijf aangeschreven maar geen antwoord gekregen.

6. <http://www.kernenergiein nederland.nl/files/19690401-industrie.pdf>

7. National Security Archive, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb221/T-4e.pdf>

China

Op 6 oktober 2010 publiceert het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) een persbericht met als titel “Belgische bedrijven sluiten een Raamakkoord met China National Nuclear Corporation” Ik neem het belangrijkste deel hier op.

“China heeft een grootschalig nucleair uitrustingsprogramma opgestart dat ondermeer voorziet in de bouw van 40 tot 60 kerncentrales tegen 2030. Het land heeft ook de intentie om de brandstofcyclus te sluiten. Het is in dit kader dat het staatsbedrijf China National Nuclear Corporation (CNNC), met ondersteuning van de bedrijven Belgonucleaire (BN), het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK•CEN) en Tractebel Engineering (TE), een pilootinstallatie voor de fabricage van MOX-brandstof wil bouwen in China. Vandaag 6 oktober 2010 werd een Raamakkoord ondertekend in aanwezigheid van de Chinese Premier Wen Jiabao en de Belgische Premier Yves Leterme. Dit Raamakkoord heeft als doel het kader te scheppen voor de bouw in China van een pilootinstallatie voor de fabricage van MOX-brandstof en voor het gebruik van MOX-brandstof in Chinese nucleaire reactoren. Dit Raamakkoord kan op vrij korte termijn in een commerciële overeenkomst uitmonden, met overdracht van technologie en technische assistentie door de Belgische partners.”

Het komt er dus op neer dat het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK), Belgonucleaire en Tractebel Engineering de Chinezen gaan helpen bij de fabricage van MOX-brandstof. Daarmee zitten we opnieuw bij de plutonumeconomie en opwerkingsfabrieken want zonder opwerking natuurlijk geen MOX. Terwijl België zelf afziet van opwerking en van gebruik van MOX-brandstof— ondermeer omdat het veel te duur is - blijven we dit wel promoten in het buitenland. Zijn we zeker dat China deze expertise niet gaat exporteren naar landen als Pakistan of Iran? Neen. Je kan daar absoluut niet zeker van zijn. China bezorgde Pakistan de plannen voor een kernwapen en Irak hoogtechnologische, nucleaire uitrustingen.⁸ In 2009 ontdekten de Verenigde Staten dat een filiaal van een Duits bedrijf in China hoogtechnologische goederen uitvoerde naar een bedrijf in Iran dat op de zwarte lijst van de Verenigde Staten staat. Het is dan ook onbegrijpelijk dat de Belgische regering deze deal heeft goedgekeurd.

8. Jeffrey Richelson, o.c., p 342 en p 351.

Deel 2

Vaststellingen & Aanbevelingen

Hoofdstuk 11

Waar staan we vandaag?

Twintigduizend kernwapens

Welke landen hebben vandaag kernwapens en hoeveel? Op die eerste vraag is met veel zekerheid te antwoorden: de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad, India, Pakistan, Noord-Korea en Israël. Op de tweede vraag weet niemand het juiste antwoord. Er zijn natuurlijk wel schattingen. Die lopen nogal eens uit elkaar. Ik neem die van de Federatie van Amerikaanse Wetenschappers (FAS) van juni 2011:

Wereldwijd zouden er 20.500 kernkoppen zijn, waarvan 4.830 gebruiksklaar.

De enige kernmacht die zelf cijfers bekend maakt, is de Verenigde Staten. Het Pentagon heeft het over 5.113 kernwapens. Het FAS heeft het echter over 8.500 waarvan 1950 onmiddellijk kunnen ingezet worden.

Rusland beschikt volgens het FAS over 11.000 kernwapens. Daarvan zouden er 2.430 gebruiksklaar zijn.

Frankrijk en Groot-Brittannië zouden over respectievelijk 300 en 225 kernwapens beschikken.

China, India en Pakistan zouden er respectievelijk 240, 110 en 80 hebben.

Voor Israël¹ en Noord-Korea geeft de FAS respectievelijk een aantal van 80 en van minder dan tien.

De Koude Oorlog, een vage herinnering

Die cijfers zijn indrukwekkend. In welke mate de kernwapens van Noord-Korea bruikbaar zijn, is twijfelachtig. De acht andere kernwapenstaten hebben elk op zich genoeg inzetbare kernwapens om in een ander land onnoemelijk schade aan te richten, onwezenlijk veel meer dan in Hiroshima en Nagasaki. Toch is de bevolking in ons land, zoals in de meeste landen, niet (meer) bang van een kernoorlog. Met het einde van de Koude Oorlog viel ook de dreiging van een kernoorlog tussen Oost en West weg. In de jaren '90 bouwden de twee grote kernmachten hun wapenarsenaal af. Dat had een bijzonder psychologisch effect bij de mensen die de Koude Oorlog meegemaakt hadden en de nucleaire angsten doorstaan hadden. De Koude Oorlog en de nucleaire afschrikking werden als het ware vergeten. Net alsof het einde van de Koude Oorlog ook het einde van alle kernwapens inluidde. Niets is minder waar. Het risico op een kernoorlog tussen de Amerikanen en Russen is weliswaar uiterst klein geworden maar beiden landen beschikken wel nog over vele duizenden kernwapens. De proliferatie van kernwapens is heel zorgwekkend. Dat is van weinig tel bij de publieke opinie. Wie jonger is dan 30, heeft de Koude Oorlog sowieso niet bewust meegemaakt. Voor hen is de nucleaire wapenwedloop iets uit de geschiedenisboekjes en documentaires, bijna zoals de Eerste Wereldoorlog. Bovendien is de herinnering aan de Koude Oorlog in ieder geval diffuser dan bv. die aan de Tweede Wereldoorlog. Die associeer je spontaan met namen die in het collectief bewustzijn van de mensheid gebrand zijn zoals Auschwitz, Pearl Harbor, Hiroshima en de landing in Normandië. Maar wat associëren we met de Koude Oorlog? De Cubacrisis? Er viel geen enkele dode. De Amerikaanse dreigementen met kernwapens in het Verre Oosten? Wie is daarvan op de hoogte? De Koude Oorlog is dus voor de meeste mensen een vage herinnering geworden. Het bestaan van duizenden kernwapens zit ergens in een ver hoekje van het collectieve bewustzijn. Je zou kunnen spreken van nucleaire amnesie. Het enige dat de meeste mensen af en toe beroert is een bericht over het kernwapenprogramma van Iran of Noord-Korea.

Gedurende decennia had het concept 'nucleaire afschrikking' een centrale rol in de internationale politiek en de verhouding tussen de twee grootmachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Het centrale punt van dit concept was dat een land zich enkel kon verde-

1. Zoals ik al eerder stelde, lopen de schattingen over het aantal Israëliëse kernwapens sterk uit elkaar.

digen tegen kernwapens door er zelf te hebben of een bondgenootschap te hebben met een kernmacht. Dat zou andere kernmachten verhinderen aan te vallen want een dergelijke aanval zou zelfvernietiging betekenen. De drang naar zelfbehoud primeerde op de drang om een ander land te onderwerpen. Nucleaire afschrikking is dus inherent paradoxaal: de bom moet ons leven en overleven beschermen door het permanent te bedreigen. De ideologen van de Koude Oorlog hadden het over 'mutual assured destruction' met als afkorting MAD. Dat drieletterwoordje vatte de situatie perfect samen: gek, waanzinnig.

Was die Koude Oorlog met in 1986 ongeveer 70.000 kernwapens in de wereld, een periode van stabiliteit en vrede? Natuurlijk niet, helemaal niet. Er waren toen meer oorlogen en burgeroorlogen dan vandaag – in Vietnam, Angola en tal van andere landen. Waarbij de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hun conflicten vaak in andere landen uitvochten, op de kap van vele miljoenen onschuldige burgers die niets te maken hadden met de spanning tussen Oost en West. In dat verband is het ook belangrijk op te merken dat de Verenigde Staten, ook al hadden ze duizenden kernwapens, de oorlog in Vietnam verloor. Idem dito met de Sovjet-Unie in Afghanistan. Blijkbaar zijn die kernwapens in verschillende belangrijke oorlogen van geen enkel nut geweest voor de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

De Koude Oorlog mag dan in de herinnering van degenen die hem meegemaakt hebben, een periode van stabiliteit geweest zijn, het is enkele keren behoorlijk nipt geweest. De Cubacrisis kent iedereen wel. We hebben wellicht nooit dichter bij een kernwapenoorlog gestaan. Maar er waren nog andere periodes met een ernstig tot zeer ernstig risico op het gebruik van kernwapens. In de Koreaanse oorlog hebben de Verenigde Staten meermaals bedreigd kernwapens in te zetten. Zo zegt president Truman op 30 november 1950 op een persconferentie dat hij niet zal aarzelen elk wapen in zijn bezit in te zetten om de communistische aanvallen te stoppen. Daarmee gaf hij dus aan het gebruik van kernwapens niet uit te sluiten. Dat was geen loos dreigement. De nodige commando's werden gegeven en vluchten vanuit de Amerikaanse basis op het Japanse eiland in de Oost-Chinese zee Okinawa werden voorbereid.²

Bij de oorlog in Indochina leidt het al dan niet gebruiken van kernwapens in 1954 tot een debat tussen generaal Ely, admiraal Radford en president Eisenhower. Die laatste beslist uiteindelijk er geen gebruik van te maken. Het studiewerk voor het gebruik van kernwapens bij Diên Biên Phu was alvast klaar. Ook tijdens de strijd tussen China en Taiwan – toen nog Formosa – in de jaren vijftig overwegen Amerikaanse militairen de inzet van kernwapens³. In 1963 zouden de Verenigde Staten aan de Sov-

2. Francois Heisbourg, *Les armes nucléaires ont-elles un avenir?*, Parijs, OdileJacob, 2011, p. 60 ; Jonathan Schell, o.c., p. 219.

3. Jonathan Schell, o.c., p.43.

jet-Unie hebben voorgesteld de ontwikkeling van het Chinese kernwapenprogramma te stoppen met een nucleaire aanval. Ook bij de oorlog in Vietnam wordt het gebruik van kernwapens overwogen. Gelukkig kwam het nooit tot een nieuw Hiroshima.

De wereld heeft misschien dicht bij een nieuwe kernaanval gestaan in het jaar 1973. Tijdens de Yom Kippur oorlog wordt Israël door verrassingsaanvallen van Egypte, Syrië en Irak bijna onder de voet gelopen. Volgens Israëlexpert Avner Cohen hebben de Israëliërs toen de nucleaire optie overwogen.⁴

In 1983 houdt de NAVO een grote militaire oefening in West-Duitsland, Able Archer 83. Het scenario voorziet ook het gebruik van kernwapens, enkel op papier uiteraard. De Sovjet-Unie sluit niet uit dat het geen oefening is maar een echte voorbereiding op een oorlog tussen West en Oost. In Oost-Duitsland en Polen worden niet alleen luchtmachteenheden op scherp gezet, maar ook nucleaire eenheden worden in hogere staat van paraatheid gezet.

Kernwapens en risico's

De nucleaire wapenwedloop houdt nog andere risico's in. In 1958 komt in de Amerikaanse staat Georgia een bommenwerper met een atoombom aan boord in botsing met een ander vliegtuig. De bemanning van de bommenwerper ziet geen andere oplossing dan de atoombom in zee te droppen. Zoektochten naar de bom leveren niets op en vandaag bijna 50 jaar later is die atoombom nog altijd zoek. In 1966 verliest een Amerikaans vliegtuig vier kernwapens boven Spanje. Ze komen gelukkig niet tot ontploffing. Drie bommen vallen naast het vissersdorpje Palomares. Twee vierkante kilometer grond wordt radioactief verontreinigd. Een bom valt in de Middellandse Zee en wordt na twee en een halve maand gevonden, gelukkig intact. In 1968 stort een Amerikaans vliegtuig neer boven Groenland, ook met vier kernwapens. Ze komen niet tot ontploffing maar ook daar is er radioactieve vervuiling. Stel je voor dat dit gebeurt boven een stad als Brussel, Parijs of London. Dit zijn maar enkele voorbeelden van een hele reeks ongelukken met kernwapens.

In het Midden-Oosten bleek tot vijf keer toe dat landen niet aarzelen desnoods een lucht-aanval op een kernreactor uit te voeren. Iran bombardeert - zonder succes- de Iraakse reactor van Osirak in 1980. Israël doet dat het jaar nadien ook, met succes. Irak voert in de jaren '80 drie luchtaanvallen uit op de deels afgewerkte kerncentrale van Bushehr in Iran.⁵

Een ander aspect is het risico dat bij een regimewissel kernwapens terecht komen in de handen van mensen die minder verantwoordelijkheidszin hebben dan het regime dat

4. Avner Cohen, *The worst-kept secret*, p. 80.

5. Leonard S. Spector, o.c., p. 129

eigenaar was van de kernwapens. Tijdens de 'putsch van de Generaals'⁶ in Algerije in 1961, - een putsch tegen de Franse president de Gaulle die men verweet Algerije op te geven - is de Franse overheid bezig aan de voorbereiding van een nieuwe kernproef. Om te vermijden dat het kernwapen in handen komt van de opstandige generaals, wordt het voor de voorziene datum tot ontploffing gebracht⁷. Kan een dergelijke situatie zich morgen herhalen? Jazeker, in Pakistan bv., een land dat bijna de titel verdient van 'failed state'. Een regimewissel of militaire staatsgreep is daar niet uit te sluiten.

Daarnaast had de kernwapenwedloop nog andere zeer negatieve neveneffecten. In de jaren vijftig en zestig worden vele honderden kernwapentesten uitgevoerd in open lucht of in de zee. Dat zorgt voor heel veel radioactieve vervuiling⁸ en stelt mensen bloot aan zware vervuiling. In 1963 wordt een wereldwijd verbod op kernproeven – behalve ondergrondse – van kracht.

Dan is er ook nog de problematiek van de fysieke beveiliging van het kernmateriaal en nucleaire installaties. Daarbij gaat het om het verhinderen dat ongewenste derden – dieven, terroristen, spionnen,... – kernmateriaal of nucleaire expertise stelen of een aanslag zouden plegen op een nucleaire site. De Belgische regering is zich van bij de start van het nucleaire tijdperk heel goed bewust van deze problematiek. Bovendien eisen de Amerikanen van de Belgen een strenge wetgeving en controle als voorwaarde voor samenwerking in het nucleaire domein.⁹ De Belgische Generaal De Vijver stelt in 1953 een voorontwerp van wet op. De tekst wordt voor indiening in het parlement voorgelegd aan de Amerikaanse Atomic Energy Commission en krijgt daar groen licht. Het was een wet zonder voorgaande. Speciale politieagenten zouden zonder toestemming of controle van de onderzoeksrechter mogen overgaan tot huiszoekingen, een unicum in het Belgische recht. De regering ziet na een vlijmscherp advies van de Raad van State af van deze bepaling. De tekst die de regering in de Kamer indient bepaalt wel nog dat alle in het wetsontwerp voorziene misdrijven zullen behandeld worden door militaire rechtscolleges, ook een unicum in het Belgisch recht. Die bepaling sneuvelt uiteindelijk bij de bespreking in de Kamer. Het feit dat de oorspronkelijke tekst zo'n buitengewoon strenge bepalingen voorzag, had natuurlijk ook te maken met de Koude Oorlog en de angst voor spionnen. De tekst illustreert ook dat van bij de start van het nucleaire tijdperk de sector, ook de civie-

6. Leonard S. Spector, o.c., p. 31.

7. Jeffrey Nicholson, o.c., p. 201.

8. Sommige experts vreesden zelfs een "nucleaire winter". Een oorlog met kernwapens zou als gevolg hebben dat grote hoeveelheden stof in de atmosfeer terecht komen. Dat stof zou het zonlicht tegenhouden, waardoor de temperatuur zou dalen en we in een "nucleaire winter" terecht zouden komen.

9. "Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique, p. 130; Kamer van Volksvertegenwoordigers, document 342 (1954-1955); Senaat, document 320 (1954-55); Notulen ministerraad van 11 maart 1955.

le, een uitzonderlijke behandeling kreeg. Het wetsontwerp wordt supersnel in Kamer en Senaat besproken en goedgekeurd. Het wordt 'de wet van 4 augustus 1955 betreffende de veiligheid van de Staat op het gebied van de kernenergie'.¹⁰ Het jaar nadien, voor de eerste kernreactor op het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) kritisch wordt, volgt het uitvoeringsbesluit, opnieuw na overleg met de Amerikanen. De wet en het uitvoeringbesluit voorzien ook de oprichting van een nieuwe dienst die moet waken over de naleving van de wet, de 'dienst voor de veiligheid van de staat op het gebied van de kernenergie'. Die wordt ondergebracht bij het ministerie van justitie. Ik wijs erop dat de officiële naam van de Staatsveiligheid "Veiligheid van de Staat" is en dat die ook ondergebracht is bij het ministerie van justitie. De nieuwe dienst had dus enige verwantschap met de Staatsveiligheid. Ondertussen is de 'dienst voor de veiligheid van de staat op het gebied van kernenergie' een onderdeel van het Federaal Agentschap voor Nucleaire Controle (FANC). Ik heb het Agentschap gevraagd of ik de archieven van de dienst kon inkijken maar dat kon niet. Zelfs documenten van zestig jaar geleden blijven geheim. Een deel van de archieven is overgebracht naar de Staatsveiligheid – wat nog eens de verwantschap tussen de twee diensten illustreert – en de rest is nog steeds geclassificeerd.

De wet betreffende de veiligheid van de staat kwam er dus heel snel en de nieuwe dienst ook. Wat betreft de bescherming van de bevolking tegen radioactieve straling ging het iets trager. In 1958 treedt er een wet in voege, de wet van 29 maart 1958 betreffende de bescherming van de bevolking tegen de uit ioniserende stralingen voortspuitende gevaren. Pas in 1963 volgt het uitvoeringsbesluit. In 1979 beschikt de dienst voor de veiligheid van de staat op het gebied van kernenergie over twintig personeelsleden, de dienst bevoegd voor de bescherming van de bevolking tegen radioactiviteit over slechts één personeelslid waarbij die dan nog andere taken heeft.¹¹ Het was duidelijk waar de prioriteiten lagen.

Terug naar de problematiek van de bescherming van nucleaire sites tegen terrorisme en spionnen. Ons land heeft dan nog een wetgeving en een overheidsapparaat om erop toe te zien. Hoe zit het in andere landen? Zijn we zeker dat er in Pakistan of Iran geen nucleair materiaal kan gestolen worden? Is een bomaanslag op een nucleaire site in Iran of India uit te sluiten? Welke experts je ook naleest, je komt steeds tot hetzelfde besluit. We weten het niet. Niemand kan de risico's goed inschatten. De Amerikaanse inlichtingendienst, de CIA, zwijgt. Omdat ze de informatie niet willen delen of simpelweg omdat ze het zelf niet weten? Het risico op het stelen van een kernwapen is volgens alle experts wel heel klein, gelukkig maar. Het stelen van nucleair materiaal om dat te gebruiken voor een 'vuile bom' is helaas gemakkelijker. Tsjetsjeense terroristen hebben al bewezen over een vuile bom te

10. Pas in 2003 werd de wet opgeheven en vervangen door nieuwe bepalingen in de wet op het Federaal Agentschap voor Nucleaire controle.

11. Zie notulen ministerraad van 13 juli 1979.

kunnen beschikken. Gelukkig hebben ze er nog nooit een gebruikt. De contacten tussen de top van Al Qaeda en Pakistaanse kerneleerden die ik al vermeldde, zijn natuurlijk ook niet geruststellend. Hoe verzwakt Al Qaeda ondertussen ook is, misschien zijn er op dit moment enkele fanatieke terroristen in Afghanistan, Japan of Noorwegen – een ‘nucleaire Breivik’ – een aanslag met een vuile bom aan het beramen. Natuurlijk zijn risico’s nooit volledig uit te sluiten. Maar met 20.000 kernwapens op onze planeet en alle nucleaire infrastructuur die dat vergt, verhoog je natuurlijk het risico aanzienlijk.

Een laatste probleem met kernwapens – en misschien het meest onderbelichte van kernwapenprogramma’s – is de aantasting van de gezondheid van werknemers. De weinige gegevens die bekend zijn over de arbeidsomstandigheden van de werknemers in de eerste kernwapenfabrieken zijn heel verontrustend. De gezondheid van sommige werknemers werd ernstig door radioactieve straling aangetast. Pogingen om er meer zicht op te krijgen, leverden tot nu toe weinig op. Niet alleen in landen als China en Rusland, maar ook in democratieën als de Verenigde Staten. Belangrijker nog is de aantasting van de gezondheid van de arbeiders in de uraniummijnen. Pas de laatste jaren begint deze problematiek echt aandacht te krijgen.

De situatie in de negen kernwapenstaten

Geen van de vijf officiële kernmachten respecteert artikel 6 uit het non-proliferatieverdrag dat hen verplicht alle kernwapens de wereld uit te helpen. Integendeel: ze investeren alle vijf stevig in research en moderniseren hun kernmacht. Een dergelijke modernisering is per definitie een project voor enkele decennia.

In 2007 neemt het Britse parlement de principebeslissing om haar vier duikboten met Trident-kernwapens te moderniseren. De definitieve beslissing moet nog genomen worden, maar het project is wel al gelanceerd. Er werd al meer dan een miljard euro aan uitgegeven. De laatste schatting van de kostprijs van het hele project bedraagt 30 miljard euro¹². De huidige duikboten kunnen mee tot 2028. De nieuwe worden ontworpen voor een levensduur van 30 jaar. Groot-Brittannië weigert dus manifest de volgende halve eeuw het non-proliferatieverdrag te respecteren dat een volledige kernontwapening vooropstelt.

In Frankrijk is de situatie niet beter. Het land heeft geïnvesteerd in vier duikboten van een nieuwe generatie. Deze worden stap voor stap uitgerust met nieuwe kernraketten. Het moderniseert ook zijn luchtmacht en rust de Mirage- en Rafalevliegtuigen uit met nieuwe kernraketten. Frankrijk heeft sinds 2010 een nieuwe duikboot, *Le Terrible*, met

12. Website “Campaign for nuclear disarmament”, <http://www.cnduk.org/campaigns/no-to-trident>.

nieuwe M51-raketten. Ook Frankrijk denkt er niet aan om op korte of zelfs middellange termijn zijn kernwapens op te doeken. Frankrijk geeft jaarlijks ongeveer 3 miljard euro uit aan zijn nucleaire afschrikingsmacht.¹³

Frankrijk en Groot-Brittannië sloten in 2010 een akkoord om samen te werken aan hun kernwapenprogramma. Het akkoord voorziet ondermeer dat de twee landen samen een nieuwe simulator voor kernwapens gaan bouwen. Kan je nog duidelijker signalen geven dat je niet denkt aan het opdoeken van je kernwapens?

Rusland heeft een moderniseringsprogramma voor zijn langeafstandsraketten en bouwt nieuwe kernduikboten. China moderniseert en vergroot zijn arsenaal aan middellange- en langeafstandsraketten.

De Verenigde Staten moderniseren ook hun kernarsenaal en dat kost de Amerikanen gigantisch veel. De modernisering van de 'delivery systems' (raketten, duikboten, vliegtuigen.) zal 100 miljard dollar¹⁴ kosten.

Er waren de laatste jaren wel belangrijke lichtpunten. De nieuwe nucleaire doctrine van de republikeinse President Bush mislukte compleet. Bush, Cheney en zijn rechtse vrienden droomden van een Amerikaans overwicht over de hele wereld met ondermeer het opdoeken van kernwapenprogramma's in andere landen via 'regime change', dus oorlog. De Verenigde Staten wilden dus militair optreden om de proliferatie van kernwapens tegen te gaan. Dat was volledig nieuw en had geen enkele Amerikaanse president ooit eerder geprobeerd. Het werd een compleet debacle. Irak bleek geen kernwapenprogramma te hebben en de oorlog in Irak kostte de Verenigde Staten 4400 doden en 800 miljard dollar¹⁵, om nog maar te zwijgen van de mondiale reputatieschade. Daarnaast vielen er meer dan 150.000¹⁶ Iraakse doden. Noch Irak, noch Afghanistan groeiden uit tot democratieën. Vanuit proliferatiehoek was de keuze om Irak aan te vallen trouwens absoluut niet coherent. Op de vooravond van de oorlog tegen Irak draaide het illegale nucleaire netwerk van A.Q. Khan op volle snelheid. Ook in Iran en Noord-Korea was de situatie op het gebied van kernwapens veel verontrustender dan in Irak. Toch kreeg dat laatste land het Amerikaanse leger over zich. Het ging dus om veel meer dan de strijd tegen de proliferatie van kernwapens. Bush wou een voorbeeld stellen en het werk van zijn vader afwerken. De druk van economische lobby's – voornamelijk om de oliebelangen veilig te stellen – speelde natuurlijk ook een rol. Obama gooide het over een andere

13. Bruno Tertrais, *Atlas mondial du Nucléaire*, Paris, Editions Autrement, 2011, p. 57.

14. Website "The center for arms control and non-proliferation."

15. *The Economist*, 31 dec 2011.

16. Dat is een schatting, want het aantal doden langs Iraakse kant werd niet nauwkeurig bijgehouden.

boeg en koos opnieuw voor diplomatie in de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Hopelijk houdt hij die lijn aan in het Iraanse dossier.

Een tweede lichtpuntje was er begin 2010. De ministers van Buitenlandse Zaken van Duitsland, Noorwegen, België, Nederland en Luxemburg stuurden de secretaris-generaal van de NAVO een brief waarin ze pleitten voor een groot debat over het nucleaire beleid van de NAVO op de top van 22 en 23 april 2010. Die leverde geen concrete stappen op op het gebied van ontwapening. Maar het feit dat een dergelijke brief gestuurd werd, was enkele jaren geleden ondenkbaar. De geesten evolueren blijkbaar, hoe traag ook.

India en Pakistan hebben al enkele oorlogen uitgevochten.¹⁷ Hierbij heeft Pakistan al met het gebruik van kernwapens bedreigd. In beiden landen woekert een irrationeel patriotisme en beide landen kennen ook fundamentalistische stromingen. Heeft het feit dat beide landen zichzelf geout hebben als kernwapenstaten de relatie gestabiliseerd? Neen, helemaal niet. De relatie heeft zijn ups and downs. Er is zeker nog geen nieuw evenwicht in de regio gevonden. Bovendien gaf het feit dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ver van elkaar lagen, bij een mogelijk atoomalarm enkele minuten extra om te checken of het een vals alarm was of niet. In het geval van India en Pakistan, twee buurlanden, geldt dat niet. Er is gewoon geen tijd om te checken of de buurstaat werkelijk een kernraket gelanceerd heeft. Volgens François Heisbourg, voorzitter van het International Institute for Strategic Studies¹⁸ is het gebruik van kernwapens nog nooit zo serieus overwogen als in de Pakistaans-Indiase conflicten, zowel in de Kargiloorlog van 1999 als in de recente crisis in 2002-2003. Het was telkens Pakistan dat het verst ging in de nucleaire logica. Hun vertegenwoordiger bij de Verenigde Staten zei het op 29 mei 2002 op nauwelijks diplomatieke toon: "We have to rely on our means to deter Indian aggression. We have that means and we will not neutralize it by any doctrine of no-first use." Een studie van een Amerikaanse NGO uit 2002 schat het aantal doden bij een kernoorlog tussen India en Pakistan op 12 miljoen.¹⁹ Bovendien is Pakistan een bijzonder instabiel land dat volgens sommigen richting 'failed state' aan het schuiven is. Zijn we zeker dat dissidente militairen of leden van de beruchte veiligheidsdienst ISI geen kernwapen kunnen kapen? Zijn we zeker dat een Pakistaans kernwapen niet in de handen van terroristen kan belanden? Geen enkele expert durft daar met zekerheid uitspraken over doen.

Dan heb je Noord-Korea, niet alleen een van de armste landen ter wereld, maar ook een land met een van de meest despotische regimes ter wereld en met kernwapens. Het

17. *Het Vlaamse bedrijf OIP heeft vuurgeleidingssystemen geleverd voor Indiase Arjun tanks, met instemming van de Vlaamse overheid.*

18. François Heisbourg (2011), p. 63.

19. Stéphanie Cooke, o.c. p. 278.

regime gebruikt die kernwapens als zijn levensverzekering en dat werkt. De vraag is of de nieuwe leider Kim Jong-un nieuwe accenten gaat leggen.

Israël beschikt als enige land in het Midden-Oosten over kernwapens. Zijn politiek van “amimut” of ambiguïteit houdt al een halve eeuw stand. Het is de enige kernmacht ter wereld die weigert toe te geven dat het over kernwapens beschikt. Maar is dit nog lang vol te houden? Ik heb daar de grootste twijfels over. De democratisering golf in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, de opmars van Turkije, de drang naar erkenning van Iran: het zijn allemaal heel belangrijke ontwikkelingen die een gigantische druk zetten op Israël om zijn beleid aan te passen.

De optimisten die denken dat kernwapens in het Midden-Oosten net als in de tijd van de Koude Oorlog een periode van relatieve stabiliteit zullen meebrengen, vergissen zich. Bij de Koude Oorlog ging het om een binair en zeer leesbaar conflict: twee landen met allebei een sterk gecentraliseerde besluitvorming en interne stabiliteit stonden tegenover elkaar. In het Midden-Oosten wemelt het van de spanningsvelden: Israël versus de Arabische wereld en Iran, Iran versus Saoedi-Arabië en de andere golfstaten, seculieren versus religieuzen, soennieten versus sjiieten, etc. Bovendien zijn sommige landen intern heel instabiel: Libanon, Irak, Iran, Syrië anno 2012 en andere landen misschien morgen. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hadden ook in de moeilijkste momenten van de Koude Oorlog nog steeds diplomatieke relaties. In het Midden-Oosten zijn er landen die er geen hebben, die gewoon niet de meest elementaire kanalen hebben om informatie en inzichten uit te wisselen. Israël heeft bv. geen diplomatieke relaties met Iran, Irak en Syrië. Die cocktail van instabiliteit en geopolitieke, religieuze en etnische spanningen verrijken met kernwapens is helemaal krankjorum.

Wat ook nieuw is, is het feit dat de bipolaire wereld waarin we decennia geleefd hebben, met de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als absolute grootmachten, achter ons ligt. De wereld is vandaag multipolair, met landen als China, India en Brazilië die hun plaats op het wereldtoneel opgeëist hebben en andere landen die ook staan te drummen om mee te spelen. Denk maar aan Zuid-Afrika, Indonesië en Mexico. De G20 bestaat dan formeel wel sinds 1999, maar is pas sinds 2008 echt belangrijk geworden. De klassieke grootmachten kunnen de nieuwe spelers gewoon niet langer negeren. Het feit dat, ondanks zware druk van de Verenigde Staten, India en Pakistan in 1998 toch overgingen tot kernproeven, was al een duidelijk teken aan de wand. Een land als Brazilië heeft zijn plaats aan de tafel bemachtigd via indrukwekkende economische cijfers. Een land als Iran wil dat doen via onder andere een eigen kernmacht. Het lijkt me in ieder geval compleet illusoir dat de nieuwe spelers op het wereldtoneel nog decennia het oligopolie van de vijf officiële kernmachten, tevens de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad, gaan dulden. Waarbij het niet alleen zal gaan over het vetorecht van de vijf in de Veiligheidsraad, maar ook over hun recht op kernwapens. Ga maar uitleggen in India dat het non-proliferatieverdrag de

Chinezen wel recht geeft op kernwapens en de Indiërs niet. Daar komt nog bij dat vijf landen, België, Nederland, Duitsland, Italië en Turkije, Amerikaanse kernwapens op hun grondgebied hebben. Opnieuw: ga maar uitleggen in Iran dat dit normaal is. Onhoudbaar.

De transitie van een bipolaire naar een multipolaire wereld zal de volgende jaren dus heel grote druk zetten op het non-proliferatieverdrag en wat landen als India en Iran 'nucleaire apartheid' noemen. Het non-proliferatieverdrag geeft de machtsverhoudingen van een halve eeuw geleden weer en die machtsverhoudingen zijn vandaag totaal gewijzigd. Bovendien leven de vijf officiële kernwapenstaten het verdrag niet na. Artikel 6 is heel duidelijk: op termijn moeten de kernwapens de wereld uit. Het verdrag voorziet weliswaar geen timing en geen sanctie bij niet-naleving maar de finaliteit is duidelijk. De moderniseringsprogramma's van de officiële kernwapenstaten bewijzen duidelijk dat ze niet werken aan een uitstapscenario. Wie denkt dat de nieuwe opkomende landen zich daar zullen blijven bij neerleggen, vergist zich. Het kan weliswaar nog vele jaren, misschien decennia duren, vooraleer de nieuwe machtsverhoudingen in onze multipolaire wereld zich vertalen in een hervorming van de VN-Veiligheidsraad en een aanpassing van het non-proliferatieverdrag. Maar als dat niet gebeurt, zal de frustratie her en der op de wereld alleen maar blijven stijgen en zullen meer en meer premiers en presidenten naar hun generaals in plaats van naar hun diplomaten luisteren als het over buitenlandse politiek gaat. Geen leuk vooruitzicht.

Dit alles heeft natuurlijk gevolgen voor ons land. Het feit dat wij een van de weinige landen ter wereld zijn met kernwapens geeft ons een bijzonder belangrijke verantwoordelijkheid. Kleine Brogel is van heel groot belang. Het feit dat ons land zich blijft scharen achter het nucleaire programma van de Verenigde Staten en de NAVO voedt in belangrijke mate politici, generaals en opinieleiders in andere landen in hun drive naar eigen kernwapens. Wie niet houdt van kernkoppen op de Iraanse Shahab-raketten, kan maar beter beginnen met het opruimen van de kernraketten op Kleine Brogel. Dat is een van de belangrijkste aanbevelingen in dit boek. Zoals de Braziliaanse diplomaat Sergio Duarte ooit zei: "One cannot worship at the altar of nuclear weapons and raise heresy charges against those who want to join the sect." De regering Di Rupo plaatst zich helaas volledig in de klassieke NAVO-logica en met Pieter De Crem als minister van Defensie hebben we een radicale Atlantist die doodloyaal is aan de NAVO en de Verenigde Staten. Op korte termijn zijn hier helaas weinig positieve vooruitzichten.

Een geschiedenis van verrassingen

De geschiedenis van de nucleaire proliferatie is er een van verrassingen. Tal van belangrijke ontwikkelingen werden door de internationale gemeenschap niet of veel te laat opgemerkt. Ook al zwierven duizenden spionnen al die jaren de wereld rond op zoek naar nucleaire geheimen.

De Verenigde Staten wisten dat de Chinezen een nucleair programma hadden, maar waren in 1964 totaal verrast door de eerste Chinese kernproef. De Verenigde Staten zagen de Indiase kernproef in 1974 aankomen maar konden ze niet verhinderen. De ontdekking van het Iraakse kernwapenprogramma was een andere schok voor de internationale gemeenschap. Israël verraste de Verenigde Staten in de jaren zestig. Het had bij hoog en laag gezworen dat zijn nucleaire programma een puur civiel karakter had maar dat was niet vol te houden. De internationale gemeenschap twijfelde lang maar werd in 1986 uit haar illusies gewekt door klokkenluider Vanunu die overtuigende bewijzen op tafel legde. Waren er ook positieve verrassingen? Nazi-Duitsland bleek in 1945 helemaal niet zo ver te staan in haar kernwapenprogramma als de Verenigde Staten vreesden. Zuid-Afrika liet zijn klein kernwapenarsenaal vernietigen en landen zoals Brazilië en Argentinië doekten hun kernwapenprogramma op. Dus ja, er was ook positief nieuws op het gebied van kernwapens in de voorbije zestig jaar maar de nare verrassingen overheersen toch. De vraag is natuurlijk wat de volgende verrassing zal zijn. Dat is per definitie heel moeilijk te voorspellen, maar ik wil toch een paar mogelijkheden op een rijtje zetten.

Misschien staat Iran veel verder met zijn kernwapenprogramma dan we denken. Misschien hebben de Iraniërs de inlichtingendiensten CIA, de MI5 en de Mossad mooi om de tuin geleid en voert Iran morgen ergens in de bergen van Baluchistan een eerste kernproef uit. Andere mogelijkheid: Abdul Qadeer Khan heeft volgens verschillende experts niet alleen aan Iran, Libië en Noord-Korea kernwapenmaterialen en expertise verkocht maar ook aan een vierde land. Welk land zou dat zijn? Syrië? Als dat het geval is, lijkt er me op korte termijn geen dreigend gevaar aangezien president Assad nu wel wat anders aan zijn hoofd heeft. Maar als Assad het rumoer overleeft, kan dat risico opnieuw opduiken. Zolang de vijf erkende kernwapenstaten niet ontwapenen, de nucleaire technologie zo gemakkelijk gekocht en verkocht kan worden en landen zich vernederd of existentieel bedreigd voelen, lopen we het risico dat er een tiende kernwapenstaat opduikt.

Macht en onmacht van de CIA

In het Epsi-dossier wisten de Amerikanen bijna de precieze datum wanneer het bedrijf een isostatische pers zou uitvoeren naar Iran. Indrukwekkend. Dankzij het werk van de Amerikaanse inlichtingendienst CIA die alle telefoons van strategische bedrijven overal ter wereld afluistert? Of hadden ze het nieuws via het aftappen van telefoons of mail van een overheidsdienst of via een spion? We zullen het wel nooit weten maar dit dossier is zeker geen uitzondering. De recente Wikileaks-cables illustreren ten overvloede dat de Amerikanen overal ter wereld tussenkomen in dossiers van uitvoer van strategische goederen. Tegelijkertijd heeft de CIA in de geschiedenis van de nucleaire proliferatie gigantische blunders begaan. Het Israëlisch kernwapenprogramma was al jaren aan de gang toen de CIA het ontdekte. De ontploffing van de eerste Chinese atoombom in

1964 had de CIA niet zien aankomen. Cruciale ontwikkelingen in het Noord-Koreaanse kernwapenprogramma misten ze ook. Dat het kernwapenprogramma van Saddam al zo ver stond, had de CIA ook niet gezien. Om nog maar te zwijgen van de atoomspionnen die we sinds de jaren veertig van de vorige eeuw gekend hebben: van Klaus Fuchs over David Greenglass en Kim Philby tot A.Q. Khan. Wat die laatste betreft: de CIA was al jaren op de hoogte van zijn activiteiten, maar greep niet in. “Om beter zicht te krijgen op heel het netwerk”, klonk het achteraf. Een blunder. Had de CIA eerder ingegrepen, dan had Khan misschien geen zaakjes kunnen doen met Iran, Libië en Noord-Korea. In dat verband is er het merkwaardig verhaal van de Nederlandse politicus Ruud Lubbers. In 2005 stelde hij dat de activiteiten van Khan in de jaren '70 in Nederland bekend waren. Op verzoek van de CIA werd Khan niet vervolgd. De CIA wou Khan verder volgen. Een Amerikaanse ambtenaar ontkende deze informatie.

De CIA weet heel veel, maar mist dus al zestig jaar grote vissen. Veiligheidsdiensten en spionage bieden dus absoluut geen afdoende bescherming tegen verdere nucleaire proliferatie. Nu ja, over onze eigen veiligheidsdiensten zullen we maar zwijgen. Zowel de Staatsveiligheid als de militaire veiligheidsdienst ADIV heeft maar een handvol personeelsleden die de nucleaire proliferatie volgen. Het Comité I heeft daar al meermaals op gewezen.²⁰ Hebben trouwens alle leden van de Belgische veiligheidsdiensten altijd trouw de belangen van ons land verdedigd of waren er ook die de belangen van een ander land lieten primeren? Minister van Defensie Spinoy was in de jaren '50 overtuigd van het tweede²¹: “A plusieurs reprises il a eu la preuve et il insiste sur ce mot, que certains agents de la Sûreté belge font passer les intérêts de pays étrangers avant ceux de la Belgique.” De minister zei er helaas niet bij om welk land het ging.

20. Vast Comité van Toezicht op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, Toezichtsonderzoek 2009.195 (zaak Courtoy) en het “Activiteitenverslag 2008”.

21. Notulen van de ministerraad van 19 juli 1957.

Hoofdstuk 12

Het non- proliferatieverdrag en het Internationale Atoom- energieagentschap (IAEA): succes of mislukking?

Is het non-proliferatieverdrag een succes of niet? De meningen zijn verdeeld. Sommigen spreken van een groot succes, anderen van een mislukking. Het verdrag heeft uiteraard zijn verdiensten. Terwijl in de jaren zestig van vorige eeuw velen vrees-

den dat tientallen landen kernwapens zouden ontwikkelen, bleef het uiteindelijk beperkt tot vier landen (naast de vijf officiële kernmachten). Maar je kan het ook anders bekijken. De landen die afzagen van een eigen kernwapenprogramma of het opdoekten, deden dat om verschillende redenen, maar zelden uit groot respect voor het non-proliferatieverdrag. De lidstaten van de NAVO, Japan en Zuid-Korea kunnen schuilen onder de nucleaire paraplu van de Verenigde Staten en hebben dus geen eigen kernwapens nodig. Zuid-Afrika ruimde zijn minikernmacht op om diverse redenen. De Angolese en Namibische perikelen waren van de baan en de Sovjet-Unie bestond niet meer. Nucleaire afschrikking was niet meer nodig, zei Zuid-Afrikaans President F.W. de Klerk.¹ Daarnaast wou hij wellicht ook af van de jarenlange internationale isolatie. Het opgeven van het kernarsenaal en het ratificeren van het non-proliferatieverdrag konden daarbij helpen.² Er was wellicht ook een niet uitgesproken reden, namelijk het einde van de apartheid. De blanken wilden niet dat de zwarten over kernwapens zouden beschikken. De kernwapens werden vernietigd, meer nog, heel het kernwapenprogramma, met documenten en al, werd opgeruimd. Raciaal geïnspireerde ontwapening.

De val van het IJzeren Gordijn betekende niet alleen het einde van het Roemeense regime maar ook van het Roemeense kernwapenprogramma. Irak doekte zijn programma op na de eerste Golfoorlog onder druk van de internationale gemeenschap en Kaddhafi deed dat om zijn status van internationale paria kwijt te geraken en het lot van Saddam Hoessein te vermijden. Dat heeft allemaal niet veel te maken met het non-proliferatieverdrag of met de controles van het Internationaal Atoomenergieagentschap. Dat agentschap had trouwens tot de ontdekking van het Iraakse kernwapenprogramma maar heel beperkte bevoegdheden. Het kon enkel inspecties uitvoeren in installaties die het land bij het Agentschap officieel had aangegeven en het moest zijn inspecties altijd aankondigen. Het mocht ook niet controleren of er bv. zaken niet waren aangemeld. Binnen het IAEA was men er zich natuurlijk van bewust dat de controles niet waterdicht waren. In 1981 al waarschuwde een van hun inspecteurs, Roger Richter, het Amerikaanse parlement. Hij vatte zijn interventie in *The Washington Post* zo samen: “You have no authority to look for undeclared material. Your job is to verify that the declared material accountancy balance is correct. The IAEA does not look for clandestine operations. The IAEA, in effect, conducts an accounting operation.” In 1976, toen verschillende landen een geheim kernwapenprogramma hadden – Libië, Brazilië, Zuid-Afrika,.. – had het IAEA slechts 50 inspecteurs om vele honderden nucleaire installaties overal ter wereld te controleren.³ Of neem

1. Richard Rhodes (2011), p 218.

2. George Perkovich, *India's nuclear bomb*, Berkely, University of California Press, 1999, p. 460.

3. Stéphanie Cooke, o.c., p 223.

de situatie in Irak voor de Eerste Golfoorlog. De inspecteurs van het IAEA mochten in de nucleaire site Al Tuwaitha maar drie van de bijna honderd gebouwen controleren.⁴

Vandaag zijn de bevoegdheden van het IAEA gelukkig veel ruimer, toch in die landen die een Aanvullend Protocol ondertekend hebben.⁵ Dat kwam er pas toen de internationale gemeenschap bij de ontdekking van het geheime kernwapenprogramma van Saddam Hoessein inzag dat haar nucleaire inspecteurs veel te weinig bevoegdheden hadden en er bijkomende inspanningen moesten gebeuren. Dat protocol geldt dus enkel als een land het ondertekend heeft. Als land ben je daartoe niet verplicht. Eind 2010 hadden 139 landen een dergelijk protocol getekend en dus vele tientallen niet. Anders gezegd: het IAEA heeft tot vandaag helemaal niet de bevoegdheden om effectief te controleren of vele tientallen landen geen geheim kernwapenprogramma hebben.

Zoals eerder al gezegd, is het fundamentele probleem van het non-proliferatieverdrag en het Internationaal Atoomenergieagentschap de ingebouwde contradictie tussen de twee hoofdopdrachten: enerzijds de verspreiding van kernwapens tegengaan, anderzijds kernenergie voor civiel gebruik promoten. Terwijl de twee hoofdopdrachten technologisch verbonden zijn. Infrastructuur om uranium te verrijken of opwerkings-technologie kan voor beide finaliteiten gebruikt worden. Sommige reactoren zijn zowel geschikt om elektriciteit te produceren als wapenplutonium. Dat was van bij de start van het atoombijperk duidelijk, bijvoorbeeld tijdens de onderhandelingen van het eerste uraniumakkoord in 1944 en de eerste jaren na de oorlog. De Amerikanen gunden ons land geen nucleaire technologie, ook geen civiele want elke civiele knowhow kon doorsijpelen naar de Russen die er zouden gebruik van kunnen maken in hun militair programma. Het eerste naoorlogs rapport over de strijd tegen proliferatie werd in 1946 opgesteld onder de hoede van Robert Oppenheimer, de chef van het kernwapenlabo van Los Alamos en wel eens 'the father of the atomic bomb' genoemd. Het liet niet de minste twijfel bestaan over de kern van het probleem: "The development of atomic energy for peaceful purposes and the development of atomic energy for bombs are in much of their course interchangeable and interdependent."⁶

Aan de andere kant van de wereld in een van de armste landen ter wereld waren ze tot hetzelfde inzicht gekomen. Bij de bespreking in het Indiase parlement van de Atomic Energy Act in 1948, merkt een parlamentslid op dat de ontwerptekst strenger is dan de Engelse wet, waarop het Indiase ontwerp gebaseerd was. De Engelse wet voorziet

4. Richard Rhodes (2011), p 19.

5. Zo moet de beslissing om een installatie te bouwen onmiddellijk gemeld worden aan het Agentschap en niet zes maanden voor men er kernmateriaal introduceert. Daarnaast zijn (quasi) onaangekondigde controles mogelijk.

6. Stéphanie Cooke, o.c., p. 14.

immers alleen voor de civiele, nucleaire sector strikte geheimhoudingsregels. Eerste minister Nehru antwoordt: "I do not know how you are to distinguish between the two."⁷

Ook de Belgische politieke klasse was zich van de dubbelzinnigheid bewust. Minister van Buitenlandse Zaken Spaak zei het op de Ministerraad van 9 mei 1956 op treffende wijze: "A ce propos le Ministre des Affaires étrangères attire l'attention sur le fait que c'est la même matière première qui sert à la production d'énergie, qu'elle soit destinée à des fins pacifiques ou à des fins militaires. En d'autres termes il semble bien qu'un complexe d'énergie nucléaire, conçu pour l'utilisation pacifique, pourrait se transformer du jour au lendemain, ou presque, en une machine de guerre extrêmement meurtrière." Spaak overdreef helaas maar een beetje. Als bv. Japan kernwapens zou willen ontwikkelen, zal het niet van de ene dag op de andere zijn, maar duurt het enkele maanden. In politieke termen is dat heel weinig. Het jaar voordien had minister Spaak in het parlement een gelijkaardige uitspraak gedaan: "Ce que les Américains et les Britanniques vont nous confier ou comme secrets ou comme résultats de leur expériences, nous sommes décidés à nous en servir pour l'utilisation pacifique de l'énergie atomique. Mais ces renseignements peuvent également servir pour l'utilisation militaire de l'énergie atomique, puisque ce sont les mêmes."⁸

Vijfenvijftig jaar na de uitspraak van Spaak zei het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) het in een recente publicatie zo: "Het IAEA komt vaak maar nucleaire proliferatie op het spoor wanneer de ontwikkeling van een kernwapen al op de sporen zit. Bovendien is de grens tussen een vreedzaam nucleair programma en een parallel lopend militair programma niet altijd even gemakkelijk op te sporen. Zo is in het verleden al meermaals gebleken dat prolifererende staten meesters zijn in het clandestien houden van hun kernwapenprogramma's".⁹ Het zijn dus niet alleen Greenpeace & co die dit stellen. Ook het Studiecentrum voor Kernenergie, dat in ons land toch meer dan wie anders de nucleaire droom incarneert, zegt dit klaar en duidelijk.

De Verenigde Staten waren zich daar van bij de start van hun kernwapenprogramma maar al te goed van bewust. Ze probeerden na de Tweede Wereldoorlog jarenlang alle expertise in de nucleaire sector voor zichzelf te houden. Ze hadden angst dat met de verspreiding van expertise over de civiele, nucleaire sector landen gesteund zouden worden in de uitbouw van een eigen kernwapenprogramma, een heel terechte zorg. Zelfs de trouwste bondgenoot, Groot-Brittannië, kreeg - ondanks heel zware diplomatieke druk

7. George Perkovich, o.c., p 19.

8. *Handelingen van de Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 7 juli 1955, p. 37.

9. "Hoogtepunten 2010", zie website Studiecentrum voor Kernenergie: <http://www.sckcen.be/nl/Nieuws/Nieuwe-SCK-CEN-publicatie-Hoogtepunten-2010>.

– nauwelijks informatie over kernreactoren, verrijking en opwerking. De Amerikanen beseften goed dat er geen muur stond tussen civiele en militaire expertise en technologie. Een strikte geheimhouding werd ingevoerd. Pas na de toespraak van President Eisenhower *Atoms for peace* in 1953 werd die geheimhouding afgebouwd. Enerzijds om de belangen van de Amerikaanse industrie te dienen want die zag in de verkoop van kerncentrales een nieuwe bloeiende markt. Anderzijds om via levering van bv. onderzoeksreactoren landen aan zich te binden en weg te houden van aartsvijand Sovjet-Unie.

Ik geef hieronder een aantal voorbeelden van landen waar het civiele en militaire luik van het nucleaire programma met elkaar verstrengeld waren of zijn, of beter, waaruit blijkt dat de start van een nucleair programma soms de twee finaliteiten heeft. Waarbij de ene wordt bekend gemaakt en dient als propaganda-instrument om de nodige financiën te verkrijgen, en de andere wordt verzwegen tot de dag dat het nuttig is voor de natie om die bekend te maken.

Saddam Hoessein lanceert een civiel nucleair programma onder toezicht van het IAEA, en met medewerking van ondermeer Frankrijk, België en Italië. Achter het civiele programma is een heus kernwapenprogramma verborgen. Wanneer Saddam Hoesseins kernwapenprogramma na de eerste Golfoorlog volledig aan het licht komt, blijkt dat hij maar een paar jaar verwijderd van de productie van een kernwapen is. India lanceert een nucleair programma met ondermeer steun van Canada en de Verenigde Staten. Een kernproef in 1974 maakt de wereld duidelijk dat India een dubbele agenda heeft. Pakistan verzekert gedurende jaren vriend en vijand dat zijn nucleaire programma louter civiel van aard is. Op 28 mei 1998 maakt een kernproef een einde aan de dubbelzinnigheid. Frankrijk en Noord-Korea hebben het van bij het begin van hun nucleaire programma's in hun externe communicatie over vreedzame toepassingen, terwijl de militaire dimensie toen al de echte driver was. De eerste reactoren voor elektriciteitsproductie die Frankrijk bouwt, hebben als eerste finaliteit de plutoniumproductie. Ze worden uitgebaat in functie van de plutoniumproductie, ook al vermindert dat de elektriciteitsproductie. Frankrijk is vandaag trouwens heel open op het gebied van de militair-civiele opties van haar nucleair beleid. Het 'Commissariat à l'énergie atomique et aux énergies alternatives', een overheidsinstelling met een budget van 4 miljard euro en 15.000 personeelsleden¹⁰, heeft zowel een civiele als een militaire afdeling, de twee onlosmakelijk met elkaar verbonden kanten van de nucleaire sector. De Engelsen organiseren in 1956 een internationaal persmoment bij de officiële inhuldiging van Calder Hall, de eerste commerciële reactor ter wereld die

10. Direction de la communication, « CEA - Rapport annuel 2009 [archive] » sur <http://www.cea.fr> [archive], CEA, 2009.

stroom aan het net levert.¹¹ Niemand minder dan Koningin Elizabeth is aanwezig. Reporters loven de vooruitgang. Nu zal er minder steenkool en olie nodig zijn voor de elektriciteitsproductie. Het is een heel belangrijk moment van nationale trots. Maar de reactor van Calder Hall heeft als primair doel de productie van wapenplutonium. Elektriciteitsproductie is, net zoals in Frankrijk, bijzaak. De inhuldiging van Calder Hall was een briljant georchestreerde misleidingsoperatie.

Samengevat: de kunst van het beheersen van de kernsplitsing werd eerst gebruikt voor militaire doeleinden, voor kernwapens en de aandrijving van atoomduikboten, pas later voor civiele doeleinden. De civiele toepassingen van kernenergie zijn eigenlijk een bijproduct van het productieproces van kernwapens en de technologie van militaire duikboten. Land na land dat een kernwapenprogramma wou lanceren, maakte natuurlijk dankbaar gebruik van de civiele toepassingen. Zo kon het de eigen bevolking meertrekken in een droom van 'vooruitgang & welvaart' en andere landen geruststellen. De twee aspecten van kernenergie, civiel en militair, zijn niet strikt te scheiden. Verrijkingstechnologie en opwerkingstechnologie van bestraalde splijtstof kan zowel voor civiele als militaire doeleinden gebruikt worden. De doelstelling hangt puur af van de intentie. Landen hebben dus in het verleden niet gearzeld om onder het mom van een civiel nucleair programma een kernwapenprogramma te lanceren. Dat gebeurde niet alleen door landen die het non-proliferatieverdrag niet ondertekend hadden zoals India en Pakistan, maar ook door landen die dat wel gedaan hadden zoals Irak en Noord-Korea. Het non-proliferatieverdrag is dus inherent prolifererend, het stuurt her en der een nucleair paard van Troje de wereld in en hoopt dat alles goed afloopt. Diplomaten hebben dat natuurlijk al lang door. Die gingen al gauw praten over de 'nuclear capability' van een land. Dat slaat op het feit dat een land formeel geen kernwapenprogramma heeft maar wel de mogelijkheid heeft om er snel een te lanceren. Bijvoorbeeld omdat het de volledige nucleaire brandstofcyclus beheerst.

Otfried Nassauer van de 'Berlin Information Centre for Trans-Atlantic Security' vergelijkt het civiele en militair gebruik van nucleaire technologie met een Siamese tweeling. Hij besluit dat een wereld zonder kernwapens een wereld zonder civiel gebruik van nucleaire technologie noodzaakt, een 'double zero solution'.¹²

Het non-proliferatieverdrag bevat nog een andere absurditeit. Een land kan het tekenen en ratificeren en bijgevolg perfect alle technologie en materialen kopen om een eigen

11. Sommigen beschouwen de Russische reactor Obninsk, die vanaf 1954 stroom aan het net leverde, als eerste "commerciële" reactor.

12. GREEN EUROPEAN FOUNDATION, *Nuclear Proliferation: A civilian and a military dilemma*, Brussel, Heinrich-Böll Stiftung, 2010, p. 7.

kernbrandstofcyclus te ontwikkelen met bv. een verrijkingsinstallatie en/of opwerkingsfabriek. Nadien kan het mits een opzeg van drie maanden compleet wettelijk uit het non-proliferatieverdrag stappen en zijn nucleaire installaties laten draaien in een militair kernwapenprogramma.¹³ Het kan dan uranium verrijken tot 90% voor militair gebruik of haar opwerkingsinstallatie gebruiken voor plutonium voor kernwapens. Omdat het land geen lid meer is van de groep die het non-proliferatieverdrag ondertekend heeft, doet het niets onwettelijks. Er zal wel zware internationale druk komen en er kunnen best economische sancties worden afgekondigd. Ondertussen zou er wel een nieuwe grote crisissituatie ontstaan zijn. Het non-proliferatieverdrag zou dus dringend moeten aangepast worden om dergelijke situaties te vermijden. Wie uit het non-proliferatieverdrag stapt, zonder eerst verrijkings- en opwerkingsinstallaties onder toezicht van het IAEA te ontmantelen, zou bv. automatisch zijn lidmaatschap van de Verenigde Naties verliezen. Landen zoals Noord-Korea zouden dat offer misschien brengen maar de drempel om uit het non-proliferatieverdrag te stappen zou toch heel hoog worden. Is een dergelijke wijziging van het non-proliferatieverdrag vandaag haalbaar? Neen, helaas niet. Om de vijf jaar komen de landen die het non-proliferatieverdrag geratificeerd hebben samen. De laatste keer was dat in 2010. Helaas worden op die opvolgingsconferenties zelfs geen kleine muizenpasjes vooruit gezet. Als de Verenigde Staten en Rusland hun schouders eronder zouden zetten, zou wel wat mogelijk zijn.

Nog een woordje over het Internationale Atoomenergieagentschap. Wie denkt dat het IAEA zich bewust is van haar eigen ambiguïteit en van de ingebakken contradicties van het non-proliferatieverdrag, vergist zich. Het IAEA blijft haar missie van promotie van de nucleaire sector op een heel lichtzinnige, onverantwoordelijke manier invullen. Eind jaren '80 en begin jaren '90 helpt het IAEA de uraniumontginningsindustrie in Noord-Korea financieren. In 2008 krijgt het IAEA geen toegang tot drie verdachte sites. Toch geeft het een toelage van 350.000 dollar aan het land voor het zoeken naar een site voor een nieuwe kernreactor. Als België in 1999 de export van apparatuur voor de centrale van KANUPP naar Pakistan weigert - het fameuze Alstomdossier - komt het IAEA formeel tussen bij ons land om te lobbyen voor Pakistan aangezien er toch geen risico zou zijn. Terwijl Pakistan vroeger al het IAEA in dezelfde centrale misleid had. Het verborgen Iraanse nucleaire programma wordt in 2002 bekend. Pas vijf jaar later schorst het IAEA een deel van zijn projecten in Iran. Ondertussen heeft de VN-Veiligheidsraad al een resolutie over het dossier goedgekeurd en sancties tegen Iran afgekondigd.¹⁴ Een instelling met een dergelijke aanpak zou dus de nucleaire waakhond van de wereld moeten zijn?

13. Artikel X van het verdrag bepaalt dat dit enkel kan als de hoogste belangen van het land in gevaar gebracht worden door buitengewone gebeurtenissen die betrekking hebben op het onderwerp van het verdrag.

14. Gabriëlle Hecht, "Entangled Geographies", MIT press, 2011, p. 94.

Hoofdstuk 13

Waarom wil een land een kernwapen?¹

Op het eerste zicht is het antwoord simpel: om zijn veiligheid te garanderen. In werkelijkheid is het veel ingewikkelder en verschoof de finaliteit van de bom ook wel eens.

Laten we maar beginnen met de Verenigde Staten. Als President Roosevelt verneemt dat de Duitsers een nieuw superwapen trachten te ontwikkelen, beslist hij dat zijn land het wapen als eerste moet hebben. Hij mobiliseert de halve natie in de eerste nucleaire wapenwedloop en wint die. De Verenigde Staten hebben de atoombommen niet nodig om Duitsland te verslaan. Generaal Groves, de leider van het Amerikaanse kernwapenprogramma, had via de inlichtingendiensten in maart 1944 al sterke aanwijzingen in die zin.²

Een nieuwe militaire logica heeft zich ontwikkeld. De baas van het Amerikaanse kernwapenprogramma, Generaal Groves, ziet de atoombom als het middel om de militaire en politieke alleenheerschappij van de Verenigde Staten na de oorlog te vestigen. En Groves heeft medestanders, heel belangrijke, ook in de regering. Dus moet de bom gebruikt

-
1. Scott Sagan (1996-1997), "Why do states build nuclear weapons? Three models in search of a bomb.", *International Security*, 21.3, pp. 54-86.
 2. Stephanie Cooke, o.c., p. 26-27; Leslie Groves, *Now it can be told. The story of the Manhattan Project*, New York, A. Da Capo, 1962, p. 194.

worden. Om de macht, of liever de almacht van de Verenigde Staten te tonen. Japan is een dankbaar voorwerp. De bom wordt voorgesteld als een helaas noodzakelijk middel om een einde te maken aan een verwoestend conflict. “Zonder Hiroshima en Nagasaki zouden er nog veel meer slachtoffers gevallen zijn,” klinkt de mantra die tot vandaag heel veel mensen overal ter wereld nog steeds geloven. President Truman had het in zijn memoires zelfs over het risico op een half miljoen slachtoffers bij een invasie van Japan door de Verenigde Staten. Begin augustus 1945 stond het Japanse regime heel dicht bij de overgave. Het gebruik van de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki heeft meer dan waarschijnlijk het einde van de oorlog helemaal niet dichterbij gebracht. De Engelse fysicus P.M.S. Blacket, tijdens de Tweede Wereldoorlog adviseur van de Engelse regering, liet er in een boek³ uit 1949 al geen twijfel over bestaan: “So we may conclude that the dropping of atomic bombs was not so much the last military act of the second World War, as the first major operation of the cold diplomatic war with Russia now in progress.” De laatste jaren zijn verschillende belangrijke publicaties verschenen die aangeven dat het bombarderen van de twee Japanse steden niet nodig was om de oorlog te beëindigen.⁴ Het feit dat de Sovjet-Unie twee dagen na Hiroshima Japan de oorlog verklaarde zou veel belangrijker geweest zijn. Hoe dan ook, de enige atoombommen die ooit in een militair conflict gebruikt werden, hadden minder met het garanderen van de eigen veiligheid te maken dan met het opleggen en tonen van de militaire suprematie. Van bij de start van het nucleaire tijdperk was de bom dus meer dan een massavernietigingswapen. Het was ook een psychologisch wapen. Daarom werden de aanvallen op Hiroshima en Nagasaki ook wereldwijd bekend gemaakt met als belangrijkste lid van de doelgroep de Sovjet-Unie. De Secretary of War Henry Stimson adviseerde president Truman om Stalin in Potsdam te ontmoeten pas nadat zeker was dat de Verenigde Staten over de bom beschikten. Nog een illustratie van wat in die tijd bij het Amerikaanse establishment leefde: Generaal Groves stelde voor om ‘pre-emptive nuclear strikes’ uit te voeren tegen landen die een kernwapenprogramma zouden lanceren, kwestie van de Amerikaanse suprematie over heel de wereld voor vele, vele jaren te garanderen.⁵

Waarom wilden de Russen kernwapens? Omdat de Verenigde Staten er hadden. Waarom wou China kernwapens? Omdat de Russen en de Verenigde Staten er hadden. En zo gaat het door. De ene bom lijkt de andere te doen ontluiken. Een kettingreactie van kernwapenprogramma's. Landen verwijzen regelmatig naar het arsenaal van een ander land om dat van hen te verantwoorden. Afschrikking en proliferatie zijn dus van bij de start van het atoombijperk de twee kanten van de medaille. Wanneer China kernwapens verwerft,

3. Patrick M.S. Blacket, *Fear, War, and the Bomb: Military and Political Consequences of Atomic Energy*, New York, Whittlesey House, 1949.

4. François Heisbourg (2011), p. 149 en Jonathan Schell, o.c., p. 29.

5. Stephanie Cooke, o.c., p. 44.

hebben de Indiase nucleaire haviken een nieuw argument om hun zaak te bepleiten. Eens India er heeft, volgt Pakistan. Eens Israël kernwapens heeft, willen andere landen in het Midden-Oosten er ook. Hierbij blijven al die landen natuurlijk op internationaal vlak in een logica van machtsverhoudingen op basis van militaire kracht steken. De wet van de militaire macht versus de macht van de wet. In de Europese Unie staan we gelukkig veel verder. Frankrijk heeft zijn eigen kernwapenarsenaal, Duitsland niet. So what? De Duitsers vrezen de Franse kernwapens niet. De elites van de twee landen bedreigen elkaar niet met massavernietingswapens en regelen hun conflicten via diplomatieke wegen.

Ik overloop nu kort de andere kernwapenstaten en hun motivatie om kernwapens te bezitten. Ik beperk me tot de hoofdlijnen. Over elk land zou een heel boek te schrijven zijn.

Israël ziet zijn bestaan bedreigd – terecht – en vond in eigen kernwapens de oplossing om de dreiging van andere landen af te slaan. De kernmacht van Israël is tot vandaag het centrale element in de militaire verdediging van Israël. In India lagen de kaarten anders. Dat land ontwikkelde de bom niet zozeer uit angst voor een aanval, maar eerder uit prestige, om mee te spelen met de groten der aarde en om een vuist te maken naar de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad. “Ook wij hebben de bom!” klonk het in 1974 triomfalistisch. De Pakistaanse bom dient twee doelstellingen: enerzijds als afschrikking tegen aartsvijand India die op het gebied van conventionele wapens militair veel sterker is, anderzijds als uitkristallisering van een herwonnen fierheid na de vernederende oorlogen die het land diep heeft getraumatiseerd. Noord-Korea gebruikt de bom als levensverzekering voor het regime. Het kernwapenprogramma van Iran heeft weer andere roots. Het hoeft niet bang te zijn van militaire aanvallen van buurlanden, ook niet van Israël. Neen, het wil zich manifesteren als regionale grootmacht die meetelt op internationaal vlak en wil een verdediging tegen de Verenigde Staten.

Frankrijk wou kernwapens om mee te spelen in de club van de groten, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Rusland. Het wou de nederlaag en de vernedering – alweer – van 1940 uitwissen met een groots gebaar, een eigen kernwapen. In Iran speelt die dynamiek ook. Iran met zijn glorieus verleden dat decennia geknecht werd door koloniale mogendheden, dat door het Westen sinds de Islamitische revolutie in zijn civiel nucleair programma geremd wordt, terwijl Israël van het Westen steun kreeg voor zijn militair nucleair programma. Het zit bij de Iraniërs heel diep. Een eigen atoombom zou het land op de wereldkaart zetten, een plaats geven bij de groten der aarde en een antwoord geven op de diepe frustratie van veel Iraniërs. Anders gezegd: grote beslissingen in internationale politiek gaan niet enkel om geopolitiek, veiligheid of economische belangen. Het gaat ook om emotie, om vernedering, frustratie, en het verlangen daar iets aan te doen. Dominique Moïsi wijdde daar onlangs een interessant boekje aan, ‘De geopolitiek van emotie’. De meeste politici, experts en journalisten onderschatten dit

aspect. Hoe kan je vrede in Kasjmir bereiken als zowel in India als Pakistan mensen en groepen haat prediken tegen het buurland en de oude wonden telkens openrijten? De overheden moeten in die landen natuurlijk op eieren lopen. Een minister die lijnrecht tegen een dergelijke propagandataal ingaat, mag een kruis maken over zijn carrière. Je kan wel stap voor stap in een langzaam proces – met behulp uiteraard van de media en de civiele samenleving – een nieuwe dynamiek op gang brengen. Weg van de kaakslagen en vernederingen van decennia geleden. Nu ja, als ik zie hoe sommigen in Vlaanderen, Brussel en Wallonië kaakslagen van een halve eeuw geleden herlanceren en exploiteren voor eigen politiek belang, weet ik dat het niet gemakkelijk zal zijn. Sommige mensen, politieke partijen en politici leven immers van het exploiteren van dit onverwerkt verleden. De internationale samenwerking moet hier dus zeker oog voor hebben. In de tijd stuurden we ingenieurs, agronomen en dokters naar ontwikkelingslanden. Vrij recent zag de internationale gemeenschap in dat dit zinloos was als er niet een minimum aan 'good governance' was, zijnde goed georganiseerde verkiezingen, solide politieke partijen, een degelijke overheidsadministratie, etc. Ik denk dat er nu een nieuwe stap nodig is. Hoe kunnen we landen met een onverwerkt verleden helpen in hun verwerkingsproces? Daar is al heel interessant werk rond gebeurd, bv. in Zuid-Afrika. Er is nog veel werk aan de winkel: Centraal-Afrika met de genocide in Rwanda en de gruwel in Oost-Congo, Kasjmir en de spanningen tussen India en Pakistan, Palestina en Israël, de Armeense genocide, etc. Die dossiers hebben niet allemaal een nucleair aspect, gelukkig maar, maar in bepaalde gevallen wel. De strijd tegen nucleaire proliferatie en voor nucleaire ontwapening zal daar maar successen hebben als we ook kijken naar de 'geopolitiek van de emotie'. Dat gaat dus verder dan het klassieke discours over nationalisme en patriottisme, ook al speelt dat uiteraard een rol in landen als India en Pakistan.

Hoofdstuk 14

65 jaar nucleaire bewapening: “desnoods eten we gras”

Het maken van een atombom is verduiveld moeilijk. Vooral dan de productie van de grondstof, hoogverrijkt uranium of plutonium. Bovendien heb je dan nog de juiste dragers en mechanismen nodig om de wapens te kunnen gebruiken: duikboten, raketten, vliegtuigen, commando- en controlesystemen, wat nog meer kost dan de kernwapens zelf.

Bekijken we in het kort de inspanningen om de kernwapens zelf te maken. De Verenigde Staten moeten tijdens de Tweede Wereldoorlog tienduizenden mensen waaronder de knapste wetenschappers van die tijd, en miljarden dollars¹ inzetten om tegen augustus 1945 enkele kernwapens te maken². Groot-Brittannië beschikt over de basiskennis maar

-
1. Richard Rhodes heeft het “The making of the atomic bomb” over 2 miljard dollar (p. 605).
 2. Niels Bohr, een van de grootste wetenschappers van de 20ste eeuw, dacht jarenlang dat het onmogelijk zou zijn om kernenergie of kernwapens te maken via de piste van uraniumverrijking, want dat zou onbetaalbaar zijn. Bohr vergiste zich. Hij onderschatte de financiële mobilisatiekracht van de kernwapenwedloop en van de adepten van kernenergie.

heeft zes jaar nodig voor het een eerste kernwapen had ontwikkeld. Frankrijk zelfs vijftien jaar. Toch slagen straatarme landen als India, Noord-Korea en Pakistan erin om een kernwapen te maken, mits inzet van heel veel geld en de slimste koppen van het land. Telkens weer blijkt dat een land dat ervan overtuigd is dat vitale belangen van het land gegarandeerd worden door een kernwapen, er ook één maakt. Wat het ook kost. Als de Amerikanen tijdens de Tweede Wereldoorlog vaststellen dat ze te weinig koper hebben voor hun uraniumverrijkingsfabriek, zoeken en vinden ze een alternatief: zilver. Ze lenen 14.700 ton zilver van de Amerikaanse schatkist. In 1946 zegt de Engelse Secretary of state dat hij kernwapens wil, wat het ook zal kosten. Als de wereld in 1960 verneemt dat er een belangrijke, nucleaire site in Israël is, reageert de Egyptische president Nasser heel hard. Als Israël atoombommen maakt, "is dat het begin van oorlog tussen ons. Als de imperialisten aan Israël atoombommen leveren, zullen wij er ook verwerven, aan eender welke prijs."³ Bij de start van het Israëlisch kernwapenprogramma vreest minister van financiën Levi Eshkol dat het teveel geld zal kosten en dat dit ten koste zal gaan van de opbouw van de nieuwe staat.⁴ Premier David Ben-Gurion organiseert in het geheim fundraisingactiviteiten in Europa en de Verenigde Staten, maar die brengen niet genoeg geld op. De gigantische kost van het kernwapenprogramma bleef voor spanningen in de Israëlische regering zorgen maar het programma werd toch uitgevoerd en met succes bekroond. Het nodige geld werd gevonden.

Ali Bhutto vat het in 1965, toen hij de Pakistaanse minister van Buitenlandse Zaken was, nog het beste samen: "If India builds the bomb, we will eat grass and leaves for a thousand years, even go hungry, but we will get one of our own." In Noord-Korea werd de uitspraak van Bhutto helaas trieste werkelijkheid: tussen 1994 en 1998 stierven tussen de twee en drie miljoen mensen de hongerdood, al is het geldverslindende Noord-Koreaanse kernwapenprogramma natuurlijk maar een van de oorzaken van de hongersnood in het land. Het enige land waar de geldkwestie aanleiding gaf tot gigantische debatten in samenleving en parlement waardoor het kernwapenprogramma zelfs vertraagde, is India.

De strijd tegen de proliferatie van kernwapens gaat dus om veel meer dan om exportcontrole en de vraag of het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) een goede nucleaire gendarme is. Als een land echt de bom wil, is het heel moeilijk dat te verhinderen. Omgekeerd, als een land bewust niet kiest voor kernwapens, stelt er zich geen proliferatierisico. Ook hier is voorkomen beter dan genezen. Als Iran zijn plaats zou krijgen in de wereld - in de veronderstelling dat het regime dit ook echt wil - zou het veel minder nood hebben aan een atoombom. Als Pakistan en India een relatie zouden

3. *Le Soir*, 25 en 26 december 1960; *New York Times*, 24 dec 1960.

4. Eshkol zal later als eerste minister voluit voor kernwapens kiezen en onder zijn ambtstermijn zal Israël zijn eerste kernwapens maken.

hebben zoals Frankrijk en Duitsland vandaag, zouden ze zonder atoombommen kunnen leven. Een vredesakkoord in het Midden-Oosten zou eindelijk de existentiële angst van Israël kunnen wegnemen waardoor de Israëliërs zich een veilig en goed bestaan zonder een atoomparaplu zouden kunnen inbeelden.

Wie niet wil dat nog meer landen kernwapens verwerven, moet kleur bekennen over grote, internationale dossiers zoals de Israëliësch-Palestijnse kwestie. Wie enkel maar strijdt tegen bv. de verwerving van kernwapens door Iran, versterkt eigenlijk de militaire logica van één partij. Als ik aan vrienden zeg dat er een band is tussen Kleine Brogel en de opwerkingsfabriek in het Iraanse Isfahan, dan kijken ze vreemd op. Honderden miljoenen mensen over heel de wereld begrijpen dat maar al te goed. En zoals ik al zei: De wereld is veranderd. Het duopolie Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ligt ver achter ons en zal de eerste jaren en zelfs decennia niet terugkomen. De huidige wereldorde is multipolair. Op het gebied van proliferatie van kernwapens brengt dat heel nieuwe dynamieken en vragen met zich mee. De wereld vandaag met een analysekader van gisteren bekijken, kan alleen maar leiden tot verkeerde analyses en strategieën.

Hoofdstuk 15

De moeilijke verhouding tussen kernwapens en democratie

Als je de kernwapenprogramma's van de huidige kernwapenstaten bekijkt, dan merk je dat de besluitvorming voor het maken van de bom telkens in heel kleine kring gebeurde, ver van pers en parlement. Vaak nam niet eens de voltallige regering de beslissing maar slechts een kleine groep. De beslissing om de eerste kernwapens op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki te droppen, werd ook door een selecte groep genomen. De Amerikaanse kernwapenexpert Shorter stelde het in zijn boek "The Seventh Decade" heel duidelijk: nooit heeft een parlement formeel groen licht gegeven voor de start van een kernwapenprogramma. De parlementen zijn overal en altijd systematisch buiten spel gezet. Van bij het gebruik van de eerste atoombommen op Japan over Groot-Brittannië en Israël tot Pakistan.

Engels premier Winston Churchill zegt in 1945 in het parlement: "This I take is already agreed, we should make atomic bombs."¹ Er waren geen vragen. In Frankrijk was de situatie complexer. Zeker in de chaotische jaren van de Vierde Republiek, van 1946 tot 1958, woedt een interessant debat over kernenergie. Er is geen nationale consensus, al is het nucleaire programma heel ambigu en heeft het van bij de start ook een militaire connotatie. Het leiderschap in Frankrijk verandert in die twaalf jaar maar liefst veertien keer. Wat niet verandert is de uitbouw van het Franse nucleaire programma. Dat gaat door, wie er ook in de regering zetelt. Het nucleaire establishment belooft het Franse parlement toen het verklaarde dat het om een puur civiel programma ging. Met de komst van president Charles de Gaulle worden de zaken duidelijker.² Hij wil kernwapens bezitten en eens hij die zou hebben, zal hij dit aan de wereld bekend maken. Kwestie van Frankrijk opnieuw op het niveau van de andere wereldmachten te zetten. In 1960 echter stuit een wetsontwerp over het kernwapenprogramma op tegenstand in het parlement. Eerste minister Michel Debré maakt dan maar gebruik van een speciaal artikel in de Grondwet om het wetsontwerp door het parlement te sluizen zonder stemming. Het parlement kon deze demarche enkel tegenhouden door een motie van wantrouwen goed te keuren, wat niet gebeurde. Het Frans parlement heeft dus nooit expliciet groen licht gegeven voor de 'Force de Frappe'.³

Het land waar het parlement het meest over het al of niet lanceren van een kernwapenprogramma en het uitvoeren van kernproeven heeft gediscussieerd is... India. Van bij de eerste jaren van de onafhankelijkheid tot vandaag is het Indiase kernwapenprogramma voorwerp van heel intense debatten. Dit heeft ondermeer te maken met het feit dat India niet echt kernwapens nodig heeft om zijn veiligheid te garanderen. Er is ook nog de traditie van geweldloosheid die wereldwijd bekendheid heeft verworven dankzij Gandhi en het feit dat het leger in India heel weinig weegt op het beleid. Dat laatste is een erfenis van de Britse kolonisator.⁴ Geen enkel ander land heeft zo geworsteld met de uitdagingen en risico's van een kernwapenprogramma. De sleutelbeslissingen over het kernwapenprogramma werden echter steeds genomen door een selecte groep mensen, zonder groen licht van het parlement.⁵

Keer op keer blijkt dat kernwapenprogramma's en democratie niet goed samengaan. Dat zien we ook in ons eigen land. Hoe gebeurde de besluitvorming over de kernwapens op Kleine Brogel? Onze regeringen volgen al vele jaren de officiële NAVO-lijn, "neither confirm nor deny". Wordt het niet hoog tijd dat daaraan een einde komt en de mist op-

1. Jonathan Schell, o.c., p. 35.

2. De beslissing om kernwapens te maken was al eerder genomen, maar de Gaulle officialiseerde die.

3. François Heisbourg, o.c., p. 130 en Jonathan Schell, o.c., p. 35.

4. George Perkovich, o.c., p. 10-11.

5. George Perkovich, o.c., p. 443.

trekt? Die mist bestaat uit verschillende elementen. De Belgische regeringen weigeren systematisch te bevestigen of te ontkennen dat er wapens zijn op Kleine Brogel. Dat is je reinste miskennen van de elementaire principes van de democratie. Een democratie betekent transparantie en verantwoording afleggen. In dit land kan een parlamentslid in de Kamer de regering niet ter verantwoording roepen over de kernwapens op Kleine Brogel. De regering zal ook in de Kamer gewoon weigeren te bevestigen dat er wel degelijk kernwapens zijn. Ook andere elementen in het dossier zijn niet gekend. Om welke wapens gaat het? Om B61-kernwapens zoals velen beweren? En sinds wanneer liggen deze kernwapens er? De notulen van de ministerraad brengen geen duidelijkheid. Op de ministerraad van 23 maart 1962 doet de minister van Defensie Paul Willem Segers 'een communicatie'. Hij zegt dat de Belgische troepen over kernwapens beschikken, "obusiers et Honest John". Die wapens bevinden zich in Duitsland. Hij voegt eraan toe: "D'ici peu, nous aurons également des dépôts en Belgique pour l'armement de nos deux escadrilles de chasseurs-bombardiers en voie de formation. Ces dépôts, situés à Kleine Brogel et à Florennes, sont pratiquement achevés. Les armes seront nous prochainement envoyées; elles seront gardées par un petit contingent composé de soldats belges et américains. L'accord sur ce point avec les Etats-Unis est paraphé. Sa signature entraîne ipso facto son dépôt sur le bureau du Congrès à Washington, ce qui a pour conséquence de le rendre public." Notulen van volgende ministerraden geven geen bijkomende informatie en de bewering dat de ondertekening van dat protocol zou leiden tot het openbaar worden van de tekst, is ook niet helemaal duidelijk. Heeft iemand ooit dat protocol gezien?

De CRISP, een Franstalig onderzoeks- en informatiecentrum, publiceerde enkele jaren geleden een studie 'La Belgique et les armes nucléaires'.⁶ Je vindt er een tabel met gedetailleerde informatie over kernwapens in België of in Belgische kazernes in Duitsland. Hun bron: *données non officielles*'. Vanaf 1959 zouden onze troepen in Duitsland al over kernwapens beschikt hebben en vanaf 1960 zou het Belgisch leger ook in België zelf over kernwapens beschikt hebben, namelijk op de basis van Kleine Brogel. Het zou om kernwapens van het type B61 gaan, van drie verschillende modellen. Die kernwapens hebben een regelbare explosiekracht tussen 0,3 en 170 kiloton. Ter vergelijking: de bom op Hiroshima had een kracht van ongeveer 13 kiloton. In 2004 zouden er zich 20 kernwapens op Kleine Brogel bevonden hebben. De studie geeft ook een lijst met akkoorden over kernwapens tussen ons land en de Verenigde Staten en tussen ons land en de NAVO maar de inhoud van de akkoorden is militair geheim, lezen we. We krijgen dus nog steeds geen antwoord op de vraag: wie heeft wanneer beslist over kernwapens in Kleine

6. André Dumoulin en Quentin Michel, *La Belgique et les armes nucléaires*, CRISP, 2005/6.

7. Hoe komen de auteurs aan deze informatie? Informeel gekregen van mensen bij defensie of buitenlandse zaken? Dan hebben de personen die de informatie doorgegeven hebben de wetgeving inzake geclassificeerde informatie overtreden. Minister De Crem, moet u geen klacht indienen bij het parket?

Brogel? Bovendien garandeert de bronvermelding, 'niet-officiële gegevens' geen zekerheid. Besluit: nobody knows. Of weten de eerste ministers, de ministers van Buitenlandse Zaken en de minister van Defensie en hun voorgangers meer? De Belgische Grondwet stelt dat internationale verdragen maar van kracht worden na goedkeuring door Kamer en Senaat. Een verdrag over Kleine Brogel werd nooit door Kamer en Senaat goedgekeurd: kan dat zomaar? Artikel 10 van het uraniumakkoord tussen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en België uit 1944 stelt dat het akkoord een 'military secret' is, militair geheim dus. Ik neem aan dat er ook een dergelijk artikel staat in het 'Kleine Brogel-verdrag'. Maar wat betekent 'military secret'? En wie beslist of iets militair geheim is? Werk aan de winkel voor het parlement om de zaak uit te klaren.

Laten we nu even teruggaan naar de communicatie van onze regeringen over de kernwapens op Kleine Brogel. Parlementsleden hebben de laatste jaren hierover tal van vragen gesteld. Echte antwoorden bleven keer op keer uit. Ik geef hier als voorbeeld een fragment uit het antwoord van minister van Defensie André Flahaut op een parlementaire vraag over Kleine Brogel uit 2006:⁸ "Teneinde de rol van de nucleaire ontrading te kunnen behouden, worden er bepaalde onzekerheden ingebouwd bij de verschillende aspecten van de tewerkstelling van deze middelen. Daarom werd er tussen de partners afgesproken zich niet openlijk over de kwestie uit te spreken." Anders gezegd: "Het zijn uw zaken niet, mevrouw de volksvertegenwoordiger, ik antwoord niet op jouw vraag!"

Ik vat even samen. Net als in andere landen raak je ook in ons land in de kernwapendossiers al snel een soort stalen muur, een muur waar je niet door geraakt. Wie er ook in de regering zit, welke coalitie de meerderheid uitmaakt, dat speelt allemaal geen rol. Hier wordt niet aan getornd. De Atlantische relatie tussen België en de Verenigde Staten staat boven alles. Ik geef hier nog twee voorbeelden van. In het regeerakkoord van 2003 wordt op vraag van de kartelpartner van de sp.a, de partij Spirit, de volgende krachtlijn voor een 'vernieuwd Atlantisch bondgenootschap' opgenomen: "de herziening in functie van de gewijzigde internationale situatie van de akkoorden die tijdens de Koude Oorlog in NAVO-kader werden afgesloten." Aanleiding waren de militaire transporten van de Verenigde Staten door ons land in het kader van de oorlog in Irak. Die bepaling, een volwaardig onderdeel van het regeerakkoord, wordt nooit uitgevoerd. Defensie stelt een inventaris op en telt meer dan 200 akkoorden. De volgende stap, onderhandelingen met de NAVO-partners over de herziening, wordt nooit gezet. Onderhandelingen over transportakkoorden lagen zo gevoelig dat ondanks een bepaling in het regeerakkoord en vier jaar aandringen van een regeringspartner, er niets gebeurde. Liggen defensie- en veiligheidskwesties buiten de perimeter van de Westerse democratie?

8. Antwoord van minister van Defensie André Flahaut op de vraag van Volksvertegenwoordiger Zoé Genot van 19 juli 2006.

Een tweede voorbeeld dateert uit 2009. Eerste minister Yves Leterme (CD&V) wil zich aansluiten bij een Duits-Nederlands-Italiaans initiatief met als doelstelling de Amerikaanse kernwapens uit West-Europa te laten weghalen. Hij wordt teruggefloten door minister van Defensie en partijgenoot Pieter De Crem.⁹ Is het niet sterk dat de minister van Defensie hier de lijn van de regering kan bepalen en de eerste minister zomaar terugfluit? Opnieuw zonder enig debat in het parlement. Wat dat laatste betreft: op 13 juli 2005 neemt de Kamer een verregaande resolutie aan over nucleaire ontwapening.¹⁰ Een resolutie is een aanbeveling van de Kamer aan de regering. De Kamer vraagt ondermeer dat de regering bij de NAVO zou pleiten voor “de graduele terugtrekking van de Amerikaanse tactische kernwapens uit Europa”. Met andere woorden: België wil niet langer de Amerikaanse kernwapens herbergen op Kleine Brogel. Het duurt een jaar vooraleer de regering het parlement een antwoord geeft.¹¹ Dat antwoord is heel uitgebreid maar bevat geen woord over het meest delicate punt, de vraag om bij de NAVO te pleiten voor een graduele terugtrekking van de kernwapens uit Europa. De regering weigerde dus uit te voeren wat het parlement, toch de eerste macht in een parlementaire democratie, beslist had.

Binnen enkele jaren staat de NAVO, en dus ook ons land, voor een belangrijke keuze. Gaan we de kernwapens op Kleine Brogel en op de andere locaties in Nederland, Duitsland, Italië en Turkije, moderniseren of halen we ze gewoon weg? Die modernisering kost handen vol geld. Sommige bronnen hebben het over 1,6 miljard euro.¹² Gaan de inwoners van die landen, via hun parlementen, deze keer effectief mee beslissen over die beslissing of niet?

9. *De Standaard*, 7 december 2010, “Wat weet Wikileaks over België?”

10. *De Senaat heeft in dezelfde periode een gelijkaardige resolutie aangenomen* (stuk 985).

11. *Brief van Eerste minister Verhofstadt van 3 juli 2006 met in bijlage brief van 4 april 2006 van Minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht*.

12. *Artikel in Le Soir van 12 december 2011*.

Hoofdstuk 16

De rol van het leger.

Een van de vele zaken die me opvielen bij de voorbereiding van dit boek was dat in nogal wat landen het leger nog steeds heel hard weegt op het buitenlands beleid, en soms zelfs op het beleid in het algemeen. In landen als Pakistan en Noord-Korea komt heel veel macht nog steeds uit de loop van het geweer. Ik dacht dat landen als de Verenigde Staten of Frankrijk echter al veel verder stonden, maar daarin heb ik mij vergist. Dit onderwerp vergt eigenlijk een studie op zich. Ik beperk me hier tot enkele hoofdlijnen.

Dat in de Tweede Wereldoorlog het Pentagon, het Amerikaanse leger, en niet The State Department, het ministerie van Buitenlandse Zaken, de motor achter grote beslissingen zoals de productie en het gebruik van de atoombom was, kan ik begrijpen. De Verenigde Staten waren in oorlog, wat per definitie een situatie is waarin militairen centraler staan dan diplomaten. Maar dat het Pentagon vandaag nog zo machtig is, had ik over het hoofd gezien. De Belgische context heeft mijn blik blijkbaar vervormd. Wat is bij ons het imago en de rol van het leger of Defensie? We weten dat we een heel klein legertje hebben dat bij vredesoperaties vaak nuttig werk kan doen, maar dat is het dan ook. De portefeuille van Defensie in de federale regering is weinig gegeerd. Minister Pieter De Crem heeft die portefeuille wel opnieuw enige glans gegeven maar dat was eerder door zijn assertieve communicatie dan door zijn vernieuwend beleid. Bij de vorming van de regering Di Rupo I werd er 20 uur lang gediscussieerd over de verdeling van de ministerportefeuilles. Geen enkele van de zes partijen wilde Defensie. Uiteindelijk kwam de bevoegdheid opnieuw bij de CD&V terecht. Als het gaat over buitenlandse zaken en internationale veiligheid, dan bellen journalisten naar de eerste minister en de minister van Buitenlandse Zaken, niet

naar Defensie. Bij ons, en idem in vele andere Westerse landen, is het leger op de eerste plaats een instrument om beleid dat andere ministers uitstippelen uit te voeren. Zelden weegt het departement zelf op beslissingen. En maar goed ook. In de Verenigde Staten echter, toch al meer dan 200 jaar een democratie, is dat helemaal niet het geval. Het Pentagon weegt daar heel zwaar op het internationale beleid. Ik geef één voorbeeld. In de jaren '90 onderhandelen Afrikaanse landen een verdrag dat het continent kernwapenvrij moet verklaren, naar analogie met andere kernwapenvrije zones (Latijns-Amerika, etc.). Dat wordt het Verdrag van Pelindaba. De tekst voorziet dat de kernwapenstaten moeten beloven om geen nucleaire aanvallen te lanceren op landen die het verdrag ondertekenen. Dat geeft aanleiding tot heel zware discussies in de Verenigde Staten.¹ Het State Department wil tekenen, het Pentagon heeft grote bezwaren. De Verenigde Staten tekenen uiteindelijk het verdrag, maar met een cryptische clausule dat het verdrag “would not limit options available to the U.S. if attacked by an African country with weapons of mass destruction.” Die zin moet alle opties van het Pentagon openhouden.

Tijdens het mandaat van Bush jr. komen de spanningen tussen het State Department en het Pentagon opnieuw duidelijk naar boven. Condoleeza Rice, toenmalig hoofd van het ministerie van Buitenlandse Zaken, the State Department, beschrijft die machtsstrijd tussen haar departement en Defensie, tussen zeg maar de diplomaten en de militairen, uitvoerig in haar memoires.

Dat is allemaal heel verontrustend. De Verenigde Staten zijn nog steeds, hoe multipolair de wereld ook geworden is, politiek, economisch en militair de sterkste staat ter wereld. Juist daarom zouden zij het goede voorbeeld moeten geven en diplomaten moeten voorrang geven op militairen. De oorlogen in Irak en Afghanistan tonen maar al te goed aan dat de militaire optie een doodlopende straat is. Hebben de Verenigde Staten niet meer perspectieven op machtsbehoud via inzet van diplomaten dan via militairen? Het is de eeuwige discussie. Het vorige decennium heeft nochtans duidelijk het failliet van de militaire optie geïllustreerd. Misschien dat President Obama in zijn tweede legislatuur, als die er komt, opnieuw voluit de kaart zal trekken van de diplomatie. Het zou heel wat dossiers kunnen loswrikken.

Ook in andere landen die op papier een democratie zijn, zwaaien militairen de plak. In Pakistan is het leger de enige instelling die echt functioneert en gerespecteerd wordt door de bevolking. Het is ook een sterke economische macht met vele honderden bedrijven die niet alleen wapens, maar ook vele andere dingen produceren, van meststoffen tot ontbijtgranen.² Alle mensen van wie het inkomen afhangt van die bedrijven, zijn

1. Jonathan Schell, o.c. p. 99.

2. *The Economist*, 3 december 2011, bespreking van het boek “*Military Inc.: Inside Pakistan’s Military Economy*” van Ayesha Siddiqi.

natuurlijk stevige bondgenoten en verdedigers van het leger. Dat leger is de echte piloot in de Pakistaanse politiek. Het is het leger dat ingrijpt als de burgers het land weer eens naar het failliet dreigen te helpen. Het is ook het leger dat de drijvende motor is achter het kernwapenprogramma. Wat heel verontrustend is.

In India heb je een andere situatie. Daar zit het kernwapenprogramma duidelijk in handen van de civielen, de burgerregeringen. Pas op de tweede plaats komt het leger. Wat betreft kernwapens, is het beleid in India democratischer dan in de Verenigde Staten

In Iran is de situatie nog anders. Daar is de macht, zoals ik al beschreven heb, verspreid over tal van mensen en instellingen: de Hoogste Leider, de president, het leger, de Revolutionaire Garde etc. Wie neemt daar de strategische beslissingen over het nucleaire programma? De Hoogste Leider, zeggen de experts. Met een heel belangrijke rol voor het leger en de Revolutionaire Garde. Wat op zich al een teken is dat het Iraanse, nucleaire programma een militaire dimensie heeft. Probleem is ondermeer dat de Revolutionaire Garde, een leger naast het officiële leger, 300 ondernemingen beheert, in landbouw, industrie, transport en zelfs toerisme. Wat opnieuw macht en onderhorigheid van werknemers en hun familie creëert. Dat maakt het heel moeilijk om de macht van de Revolutionaire Garde aan te pakken.

Er zijn ook positieve ontwikkelingen op vlak van defensie. In Turkije zwaaide het leger decennia lang de plak, ook al werd Turkije officieel geleid door burgerregeringen. De laatste jaren realiseert de regering van premier Recep Erdogan een echte trendbreuk. De macht van het leger wordt zwaar beknot. Eind juli 2011 leiden de spanningen tussen regering en leger zelfs tot het ontslag van de legertop en begin 2012 wordt de voormalige bevelhebber van het Turkse leger gearresteerd op verdenking van samenzwering tegen de regering. Dat was enkele jaren geleden totaal ondenkbaar en is vandaag in landen zoals Pakistan nog steeds ondenkbaar.

De plek van het leger in een democratie lijkt me veel meer aandacht te verdienen in de internationale samenwerking dan wat het vandaag krijgt. Dat ligt natuurlijk heel gevoelig. Als het Westen en de Verenigde Staten vrede willen in het Midden-Oosten, zou er ook gepraat moeten worden over de verhouding tussen militaire en burgerlijke macht in verschillende landen en over de plaats van het leger in de samenleving en de democratie. Laat ons bv. hopen dat Egypte wat dit betreft het voorbeeld van Turkije zal volgen en de macht van zijn generaals zal aftoppen. Zodat de portefeuille van Defensie in de Egyptische regering op termijn even (on-)belangrijk zal worden als de portefeuille van Defensie in de Belgische regering.

Hoofdstuk 17

Een specifieke besluitvorming & communicatie

Hoeveel verschillen er tussen de verschillende kernwapenprogramma's ook zijn, er zijn ook gelijkenissen, zeker wat betreft de besluitvorming. Ik zal er vijf bespreken: de leugen, de geheimhouding, de ambiguïteit, de sluipende besluitvorming en de onduidelijkheid over wie precies belangrijke beslissingen genomen heeft. Daarna trek ik hier enkele besluiten uit.

De leugen

Een eerste aspect in de geschiedenis van de nucleaire proliferatie gaat over de proliferatie van de leugen. Ik geef hieronder een serie van flagrante tot zeer flagrante leugens van eerste ministers en staatshoofden die rechtstreeks te maken hebben met kernwapenprogramma's. Natuurlijk zijn er veel meer, maar dit lijstje lijkt me al behoorlijk indrukwekkend.

Het begint al bij eerste zin van het Amerikaanse persbericht na het gooien van de atoombom op Hiroshima: "Sixteen hours ago an American airplan dropped one bomb

on Hiroshima, an important Japanese Army base.”¹ Er waren inderdaad in Hiroshima militaire activiteiten met een 43.000 militairen. Maar het was vooral ook een stad van 280.000 à 290.000 burgers.² Het persbericht van het Witte Huis stelt het voor alsof er een aanval geweest is op een militair doel, wat dus onjuist was. De meeste slachtoffers zijn burgers, zoals de Amerikanen ook verwacht hebben. Vanaf de start van het ‘atoom-tijdperk’ werd dus op schrijnende manier met de waarheid een loopje genomen.

Ook in eigen land waart van het begin van het nucleaire tijdperk de leugen rond. Op 18 augustus 1949, dus bijna vijf jaar na het afsluiten van het eerste uraniumakkoord met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, ontkent eerste minister Eyskens in de Senaat snoeihard dat er een nucleair akkoord is. In 1957 garandeert de Franse eerste minister Mollet aan de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Spaak dat zijn land geen kernwapens zal bouwen zolang hij eerste minister is, terwijl hij in november 1956 een nucleair defensieprogramma gelanceerd heeft.³ In 1959 kan Israël na lang aandringen zwaar water kopen van de Noren. Dat was onontbeerlijk voor hun kernwapenproject. Israël belooft schriftelijk dat hun nucleair project puur civiel is: een leugen.⁴ Als de Verenigde Staten in december 1960 Israël ondervragen over de nucleaire installaties in Dimona, heeft eerste minister Ben-Gurion het over ‘peaceful purposes’. Met andere woorden, Ben-Gurion beliegt de Amerikaanse president. Israël zal de Verenigde Staten jarenlang beliegen en hun experts die de installaties in Dimona komen inspecteren misleiden.⁵ Bij de ontdekking van Dimona door de internationale gemeenschap, wordt al gauw richting Frankrijk gekeken. Het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken publiceert heel snel een persbericht om formeel te ontkennen dat het land Israël gesteund heeft in een kernwapenprogramma. Vandaag weten we wel beter.

India garandeert in de jaren vijftig en zestig de Verenigde Staten en Canada dat zijn nucleaire programma enkel een civiel karakter heeft. De kernproef in 1974 illustreert dat de Indiërs gelogen hebben. Zuid-Afrika zegt aan zijn bondgenoten dat zijn nucleair programma puur civiel is: ook een flagrante leugen. In 1979 ontdekt een Russische satelliet boven Zuid-Afrika dat een site klaargemaakt wordt voor een kernproef. De zaak komt in de pers en de Verenigde Staten en andere landen interpellieren Zuid-Afrika. Dat beweert dat haar nucleair programma een puur civiel karakter heeft. Op een persconferentie zegt de Amerikaanse president Carter: “South Africa has informed us that they do not

1. Stéphanie Cooke, o.c. p. 21.

2. Richard Rhodes, o.c., p. 713.

3. Avner Cohen, o.c., p. 57.

4. Avner Cohen, o.c., p. 60.

5. Een deel van het Amerikaanse establishment had geen enkel probleem- integendeel – dat Israël kernwapens verwierf, maar kneep een oogje dicht. Hier gaat het over de houding van Israël ten aanzien van de Verenigde Staten.

have and do not intend to develop nuclear explosive devices for any purpose, either peaceful or as a weapon.” Je reinste nonsens.

De Pakistanen waren ook niet om een leugentje verlegen. Ik heb er in het hoofdstuk over Pakistan een halve bladzijde opgesomd. Ik beperk me hier tot enkele. De Pakistaanse ambassadeur in Nederland zegt in 1979 aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken dat de nucleaire ambities van het land uitsluitend van vreedzame aard zijn. Als Pakistanen in de Verenigde Staten betrappt worden bij het illegaal verwerven van materiaal voor het nucleaire programma, liegt Pakistaans president Zia tegen de Verenigde Staten: “Het gaat om materiaal voor de verlichting van wegen.” In januari 1980 nodigt generaal Zia ul-Haq de Amerikaanse pers uit in zijn residentie en zegt: “Ik zeg u met de autoriteit van de bevelhebber dat Pakistan geen bom aan het bouwen is.” Jarenlang hebben de hoogste Pakistaanse instanties de opeenvolgende Amerikaanse presidenten gezworen dat hun nucleaire programma een louter civiel karakter had. Ik eindig die opsomming met een leugen van Khaddafi: “I have nothing but scorn for the notion of an Islamic bomb. There is no such thing as an Islamic bomb or a Christian bomb. Any such weapon is a means of terrorizing humanity, and we are against the manufacture and acquisition of nuclear weapons. This is in line with our definition of— and opposition to —terrorism”⁶.

Dichter bij ons draaiden regeringsleiders hun handen ook niet om voor een leugentje meer of minder. De Fransen en Engelsen starten onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog een nucleair programma op. Die programma's hebben van bij het begin ook een militaire dimensie: de productie van wapenplutonium. Beide landen stellen het voor als een puur civiel programma. Ze logen. President Charles de Gaulle schrijft in zijn memoires dat hij een einde maakte aan de Franse hulp aan het Israëliësch nucleair programma. Alweer een leugen. De Franse technici mochten in alle discretie een belangrijk project afwerken⁷.

Laten we even naar onze noorderburen kijken. Wanneer in 1998 de zaak Khan nog eens in de media komt en herhaald wordt hoe hij in de tijd bij Urenco uiterst geheime plannen en documenten van centrifuges kon stelen, zegt Urenco-woordvoerder Willem van der Elst dat al die verhalen sterk overdreven zijn en dat Khan nooit belangrijke informatie heeft kunnen bemachtigen. Later blijkt dat tekeningen van Urenco in Libië en Iran worden teruggevonden, een gevolg van de drukke activiteiten van het netwerk van A.Q. Khan. Met de proliferatie van de nucleaire technologie, profileerde ook de leugen.

6. *Time*, 8 juni 1981, “An Interview with Gaddafi.”

7. Onderzoeksjournalist Pierre Péan twijfelt. Hij sluit niet uit dat de instructies van president de Gaulle niet werden opgevolgd, dat de president gemanipuleerd werd. Dat lijkt me weinig waarschijnlijk.

Je kan je trouwens ook afvragen wat de waarde is van een 'end users certificaat', een officieel bewijs dat men aflevert dat het nucleair materiaal of een uitrusting dat men koopt, niet verder uitgevoerd wordt. In theorie is de zaak dan koosjer. Wie de geschiedenis van de kernwapenprogramma's bestudeert, weet dat zelfs door de hoogste gezagsdragers getekende documenten - als het erop aan komt - nul komma nul waarde hebben.

Is Iraans president Ahmadinejad de uitzondering op de regel? Spreekt hij de waarheid als hij zegt dat zijn land geen kernwapenprogramma heeft? Het zou wel de uitzondering op de regel zijn. Het rapport van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA) van 8 november 2011 geeft wel heel veel argumenten om te twijfelen aan de eerlijkheid van Ahmadinejad. Hoe dan ook, zijn uitspraken zomaar geloven lijkt heel naïef, zeker als je weet hoe zijn collega's in andere landen over hun kernwapenprogramma gelogen hebben.

Nu zullen sommigen misschien zeggen dat liegen frequent gebeurt in de internationale politiek. Is dat altijd zo? Als in de Europese Unie dossiers zoals de opwarming van de aarde besproken wordt, dan wordt daar natuurlijk hard over onderhandeld. Ook in andere internationale dossiers, zeker als het gaat om veiligheid en defensie, gaat het er vaak heel ruw aan toe. Met leugentjes en leugens, chantage en verraad. Maar eerste ministers en presidenten die elkaar flagrant en systematisch beliegen zoals ik hierboven heb geschetst? Het verschil lijkt me dat in de dossiers van nucleaire proliferatie de leugen de regel is. In alle landen met een kernwapenprogramma werd er gelogen, en dit tot op het hoogste niveau. Presidenten en premiers aarzelden daarbij niet de collega's van bevriende naties te beliegen. Moeten wij dat als democraten aanvaarden? Moeten we aanvaarden dat veiligheid enkel kan gewaarborgd worden in een systeem dat inherent leugenachtig is? De verdere verfijning van de democratie moet samen gaan met een verdere marginalisering van de leugen als politieke instrument. 'Leven in waarheid', noemde wijlen Vaclav Havel, de Tsjechische schrijver en politicus dat. Dat zal sommigen als naïef in de oren klinken, maar naïevelingen zijn zij die denken door te kunnen gaan met liegen en misleiding op het gebied van internationale veiligheid. Meer en meer mensen - van Noord-Afrika over het Midden-Oosten tot in China - vragen rekenschap aan hun bewindslui. Dat werd in 2011 met de vele volksoptstanden duidelijker dan ooit. Op de eerste plaats gaat het over elementaire zaken als voedselprijzen, werkgelegenheid en onderwijs. Maar meer en meer gaan de protesten ook over andere zaken zoals buitenlands beleid, het financiële systeem, transparantie en veiligheid. Als de gewone Pakistanen, Indiërs en Chinezen zouden beseffen hoeveel geld er jaarlijks naar hun kernwapenprogramma's gaat, zouden de regimes van die landen een serieus probleem hebben. Het zal later blijken of ik te optimistisch ben of niet, maar een veiligheidsbeleid steunend op zoveel geheimhouding en leugens, zie ik niet overleven in de 21ste eeuw.

Geheimhouding

Een tweede aspect van de verschillende kernwapenprogramma's is de cultuur van de geheimhouding. Daarover zou je een heel boek kunnen schrijven. Ik had het in het eerste hoofdstuk al over de uraniumakkoorden tussen België, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië die jarenlang geheim bleven. Bij onze noorderburen was het niet anders. Op 4 augustus 1945 ondertekenen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederland in London in het geheim een tripartiete overeenkomst. Hierin verplicht Nederland zich de eventuele export van thoriumhoudend monazietzand⁸, dat in Oost-Indië (nu Indonesië) bij de winning van tinerts wordt geproduceerd, aan Amerikaans-Britse controle te onderwerpen. Thorium kan niet rechtstreeks in een kernwapen gebruikt worden, maar kan neutronen absorberen om uranium-233 te produceren. Dat kan wel als grondstof voor een atoombom gebruikt worden. In ruil voor het akkoord hoopt Den Haag op steun voor de Nederlandse politiek gericht op het behoud van de koloniën. Slechts enkele leden van de regering zijn op de hoogte van de thoriumovereenkomst. Minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens, die namens Nederland had onderhandeld, overhandigt het document in een gesloten enveloppe aan de secretaris-generaal van zijn departement met het verzoek deze ongeopend aan zijn opvolger door te geven. In december 1948 wordt de overeenkomst in eenzelfde sfeer van geheimhouding met drie jaar verlengd. Na de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië laten de partijen de afspraak stilletjes verlopen. Pas in 1991, 45 jaar later, komt de geheime thoriumovereenkomst boven water.⁹ Nu kan je zeggen dat de defensie van een land per definitie een bepaalde vertrouwelijkheid vereist. Legers en landen schermen al eeuwen met 'militair geheim' als het gaat over troepensterkte en aantallen en soorten wapens. Het feit dat kernwapens zo krachtig zijn en dus machtsverhoudingen zo sterk kunnen wijzigen, zette aan tot een cultivering van het geheim die uniek is in de geschiedenis van de mensheid. Ook al kostte het Manhattanproject miljarden dollars en werkten er meer dan honderdduizend mensen, het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken – The State Department – werd maar op het einde van de oorlog gebriefd. Alle landen die een kernwapenprogramma lanceerden, zetten een doorgedreven systeem op om geheimhouding te garanderen. Met veiligheidsmachtigingen voor personeelsleden, procedures betreffende vertrouwelijkheid van documenten, etc. Opnieuw kan je stellen dat dit gezien het militaire aspect normaal is. Maar is het normaal dat het Belgisch parlement 23 jaar na het einde van de Koude Oorlog nog steeds niet mag weten of er kernwapens op de basis van Kleine Brogel zijn? Is het normaal dat regeringen in volwassen democratieën als Duitsland, België en Nederland hun parlementen en burgers compleet in het ongewisse laten over de aanwezigheid van kernwapens op hun grondgebied?

8. Thorium stond ook vermeld in de uraniumakkoorden tussen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en België.

9. Jaap van Splunter: *Kernsplijting en diplomatie. De Nederlandse politiek ten aanzien van de vreedzame toepassing van kernenergie, 1939-1957.*

De cultuur van geheimhouding is sinds de start van het tijdperk inherent aan de nucleaire sector. En niet alleen wat betreft kernwapenprogramma's, maar ook op het gebied van civiele toepassingen. De Belgische nucleaire geschiedenis is bezaaid met geheimen tot op vandaag. Hoeveel betaalt energieproducent Electrabel aan het Nationaal Instituut voor Radioactief Afval en Splijtstoffen (NIRAS) voor de opslag van zijn nucleair afval? Parlement en pers mogen het niet weten. Wie heeft de opwerkingscontracten tussen Synatom en de Fransen gezien? Zelfs voormalig staatssecretaris voor Energie Olivier Deleuze moest destijds heel hard op de tafel kloppen om een kopie te krijgen. Officiële overheidsrapporten over de nucleaire provisies? Het parlement mag ernaar fluiten. Gewezen Kamerlid Tinne van der Straeten (Groen) moest zelfs naar de Raad van State trekken om een document van NIRAS te krijgen, terwijl de Commissie voor toegang tot bestuursdocumenten eerder duidelijk gesteld had dat dit document mocht overhandigd worden. Zo kan ik nog een tijdje verder gaan. De geheimhoudingscultuur in de militaire nucleaire sector vind je dus ook in grote mate in de civiele nucleaire sector. Hoe komt dat? Er is enerzijds de cultuur van "wij weten wat goed is voor de samenleving, maar het is te ingewikkeld om het uit te leggen aan de gewone mensen", zeg maar een cultuur van arrogantie en paternalisme die haaks staat op die van een volwassen en open democratie. Anderzijds is er natuurlijk een strategisch aspect: hoe minder het parlement en de samenleving weten over de nucleaire sector, hoe moeilijker parlement en samenleving rekenschap kunnen vragen aan de sector. Het bestempelen van documenten als 'vertrouwelijk' is een heel belangrijk instrument voor de nucleaire sector om haar machtspositie in stand te houden. Het werd van bij de start overal ter wereld gebruikt om de machtspositie van de sector uit te bouwen en te consolideren.

Die strategie van afscherming en geheimhouding is net zoals de strategie om burgers te beliegen hopelijk geen lang leven meer beschoren. Aan het begin van de 21ste eeuw roepen burgers zowat overal ter wereld mensen, overheden en bedrijven ter verantwoording over hun daden en woorden, en gelukkig maar. De strijd om informatie, zeker ook informatie uit en over de nucleaire sector, zal de volgende jaren alleen maar toenemen en meer en meer leiden tot grote maatschappelijke debatten. Burgers, journalisten en actoren uit de civiele samenleving zullen alsmat luider rekenschap vragen, ook aan wetenschappers, ingenieurs, diplomaten en militairen. Ivoren torens zijn niet meer van deze tijd.

Ambigüiteit

Een derde aspect in de besluitvorming en het functioneren van de nucleaire sector is de cultuur van ambigüiteit of dubbelzinnigheid. Liegen is niet alleen grof, het is ook gevaarlijk. Want vroeg of laat kan het uitkomen. Ben-Gurion wist dat ook en na een tijdje liegen tegen de Verenigde Staten en zijn eigen parlement, gooit hij het over een andere boeg. Hij wordt kampioen van de ambigue uitspraken. Een kernwapenprogramma? "Israël zal nooit als eerste kernwapens in het Midden-Oosten introduceren". Dat is

de mantra die Israël al decennia lang gebruikt. In diplomatieke middens en de media vind je heel wat interpretaties van die mantra. Ik geef er hier enkele.

Die zin zou kunnen betekenen dat Israël geen kernwapens heeft en er ook niet als eerste zal maken. Je zou het evengoed kunnen uitleggen als: de Verenigde Staten hebben de eerste kernwapens in het Midden-Oosten geïntroduceerd, want op sommige duikboten die in het Midden-Oosten in de jaren '60 passeerden, waren er kernwapens. Die mantra zou dus Israël niet verbieden om als tweede kernwapens in het Midden-Oosten te introduceren. Of Israël heeft voor het moment geen gebruiksklare kernwapens, maar enkel de onderdelen. Die kunnen dan op korte of zelfs zeer korte termijn samen geassembleerd worden tot een kernwapen. Of Israël bedoelt dat het niet als eerste kernwapens zal gebruiken in de zin van testen, een andere interpretatie van introduceren. Is dit te ver gezocht? Helaas niet. Je leest al die mogelijke opties bij kernwapenexperts zoals Jonathan Shell en Avner Cohen. Die laatste spreekt van *amimut*, het Hebreeuwse woord voor ambiguïteit. Cohen heeft er een heel boek aan gewijd, *“The worst kept secret”*. Daarin legt hij in detail uit hoe die *amimut* tot stand komt, hoe ze werkt en waarom ze best uit de wereld zou geholpen worden, ook in het belang van Israël zelf.¹⁰

Ook President Eisenhower was kampioen in ambiguïteit. Zijn *Atoms for Peace*-programma, gelanceerd met een historische toespraak in 1953, moest de wereld van de Amerikaanse nobele en vredelievende bedoelingen overtuigen. Ondertussen verhoogde onder zijn bewind het aantal kernkoppen van 1.436 tot 20.464, een veertienvoudige stijging! De Sovjet-Unie slaagde er niet in om dat ritme te volgen: in dezelfde periode steeg het aantal Russische kernkoppen van 120 tot slechts 1.065 kernkoppen. Bovendien was het *Atoms for Peace*-programma van Eisenhower ook de motor van nucleaire proliferatie. De verspreiding van civiele nucleaire technologie bracht onvermijdelijk mee dat sommige landen sneller de militaire toer konden opgaan. Het beleid op het terrein was dus het tegendeel van wat Eisenhower in zijn fameuze toespraak had aangekondigd: *“So my country’s purpose is to help us move out of the dark chamber of horrors into the light, to find a way by which the minds of men, the hopes of men, the souls of men everywhere, can move forward toward peace and happiness and well being.”*

De Indiërs kenden ook wat van ambiguïteit. Ze kregen van de Verenigde Staten en Canada de nodige steun voor hun nucleair programma en beloofden enkel te investeren in civiele toepassingen. Toch voert India in 1974 een eerste kernproef uit. Om de diplomatieke schade te beperken, wordt een aardig nummertje ambiguïteit opgevoerd. De Indiërs geven de kernproef de naam *‘The smiling Buddha’*. Geweldloosheid is een constituerend

10. Cohen maakt een onderscheid tussen *“ambiguity”* en *“opacity”*, maar hoe interessant zijn beschouwingen ook zijn, ik laat dat hier buiten beschouwing.

element van het boeddhisme en als de Boeddha dan ook nog eens lacht, moet het wel goed zitten. Om dat element nog te versterken, spreken de Indiërs ook van een kernproef met 'peaceful purposes'. Daarmee verwijzen ze naar een reeks experimenten van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Beide landen probeerden gedurende een aantal jaren nucleaire ontploffingen – peaceful nuclear explosions - te gebruiken voor ondermeer het graven van tunnels of reservoirs.¹¹ In de Verenigde Staten werd het 'Project Ploughshare' gelanceerd, een reeks grootse projecten waarbij de kracht van nucleaire explosies gebruikt zou worden. Het ging om een nieuw Panamakanaal, een kanaal tussen de Middellandse en de Rode Zee¹², een nieuwe verbinding tussen de Middellandse Zee en een onder de zeespiegel liggende depressie in Egypte om hydro-elektriciteit te produceren, etc.¹³ De resultaten van al die projecten en dromen waren zo mager dat zowel de Amerikanen als Russen afzagen van hun 'peaceful nuclear explosions'. India maakt in 1974 wel dankbaar gebruik van die experimenten om het civiel karakter van haar kernproef te beklemtonen. Terwijl het enige verschil tussen een vredevolle nucleaire explosie en een militaire het doel is. In die tijd had het land nog niet echt gekozen voor een uitgebouwd kernwapenprogramma maar die kernproef bracht natuurlijk wel de nucleaire optie met zich mee. Hoe dan ook, de Indiërs hebben in 1974 met hun 'lachende Boeddha' en 'kernproef voor vreedzame doeleinden' een knap staaltje ambiguïteit afgeleverd¹⁴.

Als in 1976 de Europese Commissie in het Europees Parlement wordt ondervraagd over het verdwijnen van 200 ton uranium van het Belgische Union Minière en de verdenking richting Israël gaat, antwoordt de bevoegde commissaris dat het uitgevoerde uranium niet kan gebruikt worden voor kernwapens. Dat is juist en niet juist. Je kon het uranium van Union Minière niet rechtstreeks gebruiken voor een kernwapen, maar je kon er in een kernreactor wel plutonium mee maken en dat plutonium vervolgens voor een kernwapen gebruiken. Wat Israël trouwens ook deed. De Commissaris gebruikte dus ambiguïteit om het Europese parlement te misleiden.

De Fransen traden heel ambigu op in twee zeer belangrijke dossiers van nucleaire proliferatie. Ze leverden zowel aan Pakistan als Israël een opwerkingsfabriek. In beide gevallen zagen ze om diplomatieke redenen af van de afwerking van de fabriek. De Franse overheid liet wel toe dat Franse experts in alle discretie verder werkten aan de installaties.

11. Richard Rhodes (2011), o.c., p. 201.

12. Avner Cohen, o.c., p. 297.

13. Stéphanie Cooke, o.c., p. 219.

14. Tweeëntwintig jaar later, in aanloop naar nieuwe kernproeven, zien we een ander voorbeeld van ambiguïteit. In de Indiase verkiezingscampagne van 1996 belooft de nationalistische BJP-partij dat ze, eens aan de macht, werk zal maken van "inducting" nuclear weapons. De BJP zegt niet wat ze bedoelt met "inducting", maar suggereert dat ze kernwapens zal ontwikkelen en testen. Terwijl dat haar bedoeling is en wat ze ook doet in 1998.

Ik eindig met twee voorbeelden van ambiguïteit uit eigen land. Ons land had in 2007 en 2008 het voorzitterschap van het VN-comité dat toezicht hield op de sancties tegen Iran, een mandaat dat België met gedrevenheid en expertise uitoefende. In dezelfde periode worstelde ons land met uitvoer van hoogtechnologisch materiaal naar Iran. Naar buiten toe waren we de goede en voorbeeldige leerling. Achter de schermen waren andere dynamieken aan de gang.

Tweede voorbeeld uit eigen land. Minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht kreeg in juli 2005 een parlementaire vraag over het kernwapenbeleid van ons land. Zijn antwoord is een vernuftig staaltje van ambiguïteit: “Ons land heeft over de kwestie steeds een open en geëngageerde houding betoond. Ik ga ervan uit dat de Amerikaanse regering daar goed nota van heeft genomen. In het kader van het non-proliferatieverdrag, waarover vorige maand een toetsingsconferentie werd gehouden, heeft ons land zich ondubbelzinnig uitgesproken voor een verminderende rol van nucleaire wapens in de veiligheidspolitiek, teneinde zowel het risico van eventueel gebruik van die wapens tot een minimum te beperken, als het proces te faciliteren dat moet leiden tot de uiteindelijke totale eliminatie van die wapens. Dat doel kan enkel op graduele en voorzichtige wijze bereikt worden, wat niet wegneemt dat onze inspanningen daartoe constant en coherent moeten zijn.”¹⁵ Anders gezegd: ons land wil al de kernwapens uit de wereld, maar we moeten voorzichtig zijn. Wat betekent dat? Dat we de kernwapens in Kleine Brogel mogen laten staan of als onderhandelingspakketje kunnen gebruiken. En als we ondubbelzinnig voor een vermindering van de rol van nucleaire wapens in de veiligheidspolitiek zijn, waarom kan de regering dan niet even ondubbelzinnig communiceren over Kleine Brogel? Het antwoord van minister De Gucht uit 2005 is maar een van de vele voorbeelden van de antwoorden van onze ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie op parlementaire vragen. Het komt steeds op hetzelfde neer. Weigeren te antwoorden op pertinente vragen over Kleine Brogel en verder veel ambiguïteit uitsmeren zodat een echt democratisch debat onmogelijk is.

Sluipende besluitvorming

De hierboven besproken technieken – geheimhouding, leugen en ambiguïteit – passen uiteraard perfect in de sluipende besluitvorming die de nucleaire sector zo goed kent, zowel de militaire als de civiele. Je bouwt een zwaarwaterreactor om “onderzoek te doen in de nucleaire sector zodat deze technologie later welvaart kan brengen voor alle inwoners van het land.” Dergelijke zinnen kon je een halve eeuw geleden zowel in Frankrijk, Groot-Brittannië als India horen. Wie wist toen dat een derge-

15. Antwoord van minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht op de vraag van Volksvertegenwoordiger Koen TSijen van 5 juli 2005 (Commissie voor de Buitenlandse Betrekkingen).

lijke reactor ook een eerste stap naar een kernwapen is? Heel weinig mensen. De ministers die eventueel hun zegen gaven aan een dergelijke reactor konden er niet van beticht worden een nucleaire havik te zijn. Ook latere stappen in een nucleair programma, zoals bv. de bouw van een opwerkingsinstallatie, konden voorgesteld worden als civiel gebruik van kerntechnologie. De hogepriesters van de nucleaire sector waren meester in sluipende besluitvorming.

In de jaren '80 woedt in ons land jarenlang een heel hevige discussie over de installatie van nieuwe kernwapens in ons land. Betogingen met honderdduizenden mensen en acties van De Panne tot Virton zetten heel grote druk op de regering. Naast de discussie over het nut van de plaatsing van de wapens, is er ook een tweede en heel bizarre discussie. Welke Belgische politici hebben hierover eigenlijk beslist? En wanneer was dat? Dat was een hele tijd helemaal niet duidelijk. Sterk. Je zou immers verwachten dat over belangrijke zaken als het plaatsen van kernwapens een heel duidelijke beslissing van regering – en liefst ook het parlement – zou genomen zijn. Niets van dit alles.

Ex-premiers Wilfried Martens en Leo Tindemans komen er in hun memoires op terug. Tindemans, in die periode minister van Buitenlandse Zaken, maakt er zich kort en gemakkelijk van af. Hij schrijft dat er naast het NAVO-dubbelbesluit van december 1979, geen uitdrukkelijke beslissing was en hij voegt er aan toe dat heel dit dossier nog maar eens bewijst hoe “bitter weinig regeringen vaak geïnteresseerd zijn in belangrijke aspecten van defensiepolitiek en buitenlands beleid.”

Wilfried Martens komt in zijn memoires uitvoerig op het dossier terug. Hij merkt op dat de Belgische diensten van Landsverdediging en Buitenlandse Zaken allerlei afspraken maakten met de Amerikaanse militaire autoriteiten over de uitbouw van de nodige infrastructuur om de installatie van de kruisraketten op Belgisch grondgebied mogelijk te maken zonder dat de regering erbij betrokken werd. Die werd maar bij mondjesmaat geïnformeerd. Op 14 januari 1985 worden eerste minister Wilfried Martens en minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans op het Witte Huis ontvangen door Amerikaans president Reagan en zijn ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken. Martens maakt er een van de moeilijkste momenten van zijn loopbaan mee. Terwijl hij denkt dat ons land nog niet formeel beslist heeft over de kalender van de plaatsing van de raketten, zegt Reagan dat hij documenten in zijn bezit heeft waaruit blijkt dat een Belgisch minister politiek akkoord is gegaan met de plaatsing van de eerste zestien raketten in maart 1985. Martens heeft totaal geen idee over welk document het gaat: “Ik voelde mij zwaar bedrogen, niet alleen omdat Buitenlandse Zaken de aard van het Belgisch voorbehoud blijkbaar nooit goed had uitgelegd, maar vooral ook omdat een minister uit mijn regering ons land veel meer had geëngageerd dan in feite kon.” De zaak lekt uit in de pers en de oppositie wil weten wie nu precies wat beslist heeft. Martens trekt

zich ter voorbereiding van het parlementaire debat twee dagen terug om het dossier tot in de kleinste details te bestuderen. “Ik kreeg eindelijk zicht op het sluipend besluitvormingsproces waarmee Buitenlandse Zaken en Defensie ons land jaren voordien met de plaatsingskalender hadden verbonden.” Martens ontdekt dat Frank Swaelen (CVP) als minister van Defensie in 1981 het plaatsingsschema heeft goedgekeurd en ons land technisch aan een vaste stationeringsdatum verbonden heeft. Daarnaast stuit hij ook op een top secret diplomatiek memorandum, dat in maart 1983 door de Verenigde Staten aan het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken was overgemaakt. Het bevestigt zwart op wit dat het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Amerikaanse regering een volwaardig politiek fiat heeft gegeven. Martens was hierover niet ingelicht.¹⁶

Het lijkt me zeer onwaarschijnlijk dat Tindemans, die sinds 1981 minister van Buitenlandse Zaken én een trouwe vriend van de Verenigde Staten was, niet op de hoogte was van dat memorandum. In zijn memoires rept hij daar met geen woord over. Hij heeft integendeel nog de durf om een sneer te geven naar regeringen die niet zouden geïnteresseerd zijn in belangrijke aspecten van het buitenlands beleid en defensiepolitiek. Terwijl noch zijn eigen diensten noch hijzelf de eerste minister hadden gebriefd voor hun bezoek aan het Witte Huis, met als gevolg een voor ons land heel pijnlijke politieke scène. Dat het tussen de twee toppolitici niet boterde, wisten we al lang. Maar het gaat om veel meer. Het gaat om het feit dat zowel Defensie als Buitenlandse Zaken in een politiek bijzonder belangrijk dossier hun eigen gang gingen en zelfs eerste minister Martens niet inlichtten. Dat staat haaks op de meest elementaire principes van de democratie. Zijn we ten andere zeker dat als straks moet beslist worden over de toekomst van de kernwapens op Kleine Brogel de regering en het parlement door dezelfde diensten niet opnieuw voor voldongen feiten gezet zal worden?

Dit voorbeeld uit ons land is niet uniek. Of je nu het Franse, Engelse of pakweg Indiase kernwapenprogramma analyseert, telkens stuit je op belangrijke beslissingen waarvan het onduidelijk is wie ze finaal nam. Heeft dat enkel te maken met de geheimhouding rond die kernwapenprogramma's? Ik denk dat er meer aan de hand is. Soms creëren politici, militairen of wetenschappers gewoon mist over het besluitvormingsproces om hun verantwoordelijkheid uit de weg te gaan. Om te vermijden dat ze er ooit verantwoording moeten over afleggen of politieke problemen van zouden ondervinden. In het geval van de kernwapens op Florennes is dat ook gelukt. Frank Swaelen en Leo Tindemans waren ver over de rode lijn gegaan, maar overleefden dit politiek zonder moeite.

16. Jean-Luc Dehaene bevestigt in zijn zopas gepubliceerde “Memoires” de versie van Wilfried Martens.

Een staat in de staat?

De manier waarop de besluitvorming op vlak van kernwapenprogramma's in verschillende landen en in verschillende momenten van de geschiedenis gelopen is, vertoont heel wat gemeenschappelijke kenmerken. Ambigüiteit, geheimhouding, het liegen door staatshoofden en regeringsleiders, sluipende besluitvorming, het buiten spel zetten van het parlement en het soms onduidelijk zijn van wie nu wat beslist heeft. Kunnen we spreken van een staat in de staat? In de zin dat het gaat om een politieke situatie waarin een beperkt aantal mensen en instellingen zeer belangrijke beslissingen nemen zonder verantwoording af te leggen tegenover de democratisch verkozen instellingen en de publieke opinie.

Met andere woorden: wat op het eerste zicht een onduidelijk of zelfs warrig besluitvormingsproces lijkt, is in feite het besluitvormingsproces van een systeem met een heel eigen logica. Die bestaat er ondermeer uit belangrijke beslissingen te onttrekken aan de normale democratische besluitvormingsprocessen en de kritische blikken van politici, journalisten, middenveld en burgers. Dit heeft niets te maken met samenzweringstheorieën, want die zijn irrationeel en niet gefundeerd, terwijl hier bergen materiaal zijn die illustreren dat er minstens sprake is van enige 'onderhandse besluitvorming'. Dat is een concept van professor Wilfried Dewachter.¹⁷ Het gaat om "een snelle beslissing, amper zichtbaar, met schaarse deelnemers die niet antagonistisch tegenover elkaar staan, maar met een relatie- en/of persoonlijke betrokkenheid van de besluitvormer én op het probleem én op de oplossing. Verder is deze besluitvorming niet aan een bepaalde procedure gebonden. Door al haar voorgaande karakteristieken vormt zij het natuurlijke machtstype".

Het afsluiten van het uraniumakkoord met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in 1944 lijkt aan deze criteria te voldoen. De beslissing om kernwapens op Kleine Brogel te plaatsen voldoet er ook aan. Dewachter wijst erop dat de onderhandse besluitvorming zeer consistent kan zijn in haar beleidslijn. Hij verwijst ook naar de Amerikaanse econoom en politicoloog Charles Lindberg. Die heeft het over 'strategisch incrementalisme'. Het beleid valt uiteen in een hele reeks beperkte maatregelen waarvan geen enkele beslissend is maar die alle samen een groot gewicht kunnen hebben. Kernwapenexpert George Perkovich heeft bij de analyse van het Indiase kernwapenprogramma de besluitvorming in detail ontleed en komt tot een analoog besluit. Een dergelijk beleid kan je ook vaststellen in bv. het Franse kernwapenprogramma. Natuurlijk zijn er ook vele verschillen op het gebied van besluitvorming tussen al die kernwapenprogramma's, maar wat me hier belangrijk lijkt, is dat dit gevolgen heeft voor het debat over kernwapens en ontwapening.

17. Wilfried Dewachter, *De mythe van de parlementaire democratie*, Leuven, ACCO, 2001, p. 259.

Mensen die kernwapens de wereld uit willen, moeten niet enkel rationeel argumenteren over vrede en veiligheid, maar moeten ook een grondige systeemanalyse maken. Hoe werkt de besluitvorming in dit domein? Wie zijn de actoren? Wat zijn hun belangen en hun onderlinge verhoudingen? Dat zijn heel belangrijke vragen. Als we die niet stellen, dreigen we niet meer te doen dan in de periferie van de echte besluitvorming rituelen op te voeren die ons misschien een hoge mate van persoonlijke voldoening schenken, maar die uiteindelijk niets ten gronde veranderen. In de jaren '70 en '80 besteedden onderzoekers, journalisten en middenveldorganisaties hier meer aandacht aan dan vandaag. Er was toen, ook in ons land, een levendig debat over het al dan niet verzoenbaar zijn van de nucleaire sector met de elementaire wetten van de democratie. Het is hoog tijd dat we opnieuw de draad opnemen van de systeemanalyse van toen om ze verder te verfijnen. Ik sta dus nog even stil bij twee onderzoekers die elk een concept aanreiken dat ons kan helpen de problematiek van de nucleaire proliferatie beter te analyseren.

De strategische enclave van Itty Abraham¹⁸

Itty Abraham is professor wetenschap en technologie aan de universiteit van Texas (VS). In zijn boek 'The Making of the Indian Atomic Bomb: Science, Secrecy and the Postcolonial State' schrijft hij dat er bij het Indiase kernwapenprogramma sprake was van een 'strategische enclave'. Dat is een onderdeel van het militair veiligheidscomplex dat onderzoeksinstellingen en productiebedrijven bevat. Het is strategisch omdat het eindproduct het technologisch meest geavanceerde middel is om de nationale veiligheid te garanderen – een kernwapen - en omdat het internationale prestige en macht garandeert. Het is een enclave omdat het op institutioneel, ruimtelijk en wettelijk vlak verschillend en afgescheiden is van de bestaande structuur van het Indiaas militair-veiligheidscomplex. Die enclave van wetenschappers en ingenieurs heeft gedurende decennia India naar kernwapens gepusht. Ze heeft niet de uiteindelijke beslissing genomen. Dat is de bevoegdheid van de eerste minister, maar ze heeft wel een heel belangrijke rol gespeeld in de besluitvorming, belangrijker dan het parlement of het leger.

Als je de geschiedenis leest van het Franse, Israëliëse of Iraakse kernwapenprogramma stuit je telkens ook op iets met de contouren van een strategische enclave. Ik zeg 'iets met de contouren van'. De besluitvorming in en rond die kernwapenprogramma's blijft natuurlijk in nevelen gehuld en het is dus moeilijk de criteria van Itty bij andere programma's nauwkeurig af te toetsen. Gezien de vele gelijkenissen tussen militaire en

18. Geciteerd in George Perkovich, o.c., p. 511: "India's 'Strategic Enclave': Civilian Scientists and Military Technologies," *Armed Forces and Society* 18, no. 2 (Winter 1992).

civiele nucleaire programma's en gezien de onvermijdelijke bruggen tussen de twee, kan je je ook afvragen of ons land ooit een strategische enclave gekend heeft. Neem nu de besluitvorming in de Belgische kernenergiesector in de periode na de Tweede Wereldoorlog, met mensen als Paul-Henri Spaak, Commissaris voor Atoomenergie Pierre Ryckmans en Edgar Sengier van Union Minière. Kwam het parlement aan die besluitvorming aan te pas? Werden de belangrijke beslissingen – het afsluiten van de uraniumakkoorden bijvoorbeeld – in alle openheid genomen? Speelden ook daar enkele wetenschappers van onze universiteiten een politieke rol? Belangrijker nog: is er vandaag in ons land nog een strategische enclave? Of restanten ervan? De manier waarop het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) groen licht gekregen heeft van de overheid voor zijn nieuwe reactor Myrrha, zonder onafhankelijke toetsing of ernstig maatschappelijk debat, wijst in die richting.¹⁹

De technopolitieke regimes van Hecht

Gabrielle Hecht is professor aan het departement geschiedenis van de universiteit van Michigan. In 'The radiance of France' beschrijft ze de beginjaren van het Franse kernwapenprogramma niet alleen vanuit historisch, maar ook vanuit technologisch en cultureel perspectief. Ze combineert die verschillende perspectieven op een verrassende wijze. Ze bekijkt de eerste kernreactoren niet als technische faciliteiten los van de samenleving maar als onderdeel van een breed netwerk van administraties, installaties en mensen. Hecht toont bijvoorbeeld aan hoe van bij de start van het nucleaire tijdperk in Frankrijk wetenschappers zwaar wogen op de politiek door bepaalde technologische keuzes te maken, bv. op het gebied van het type reactoren dat gebouwd werd. De keuze ging naar gasgrafietreactoren, een type dat goed geschikt is voor de productie van wapenplutonium, terwijl de Franse overheid nog niet eens formeel beslist had kernwapens te produceren. De reactoren werden optimaal ingesteld voor plutoniumproductie, ten koste van de elektriciteitsproductie, terwijl ze naar het grote publiek wel werden voorgesteld als nieuwe, hoogtechnologische reactoren voor elektriciteitsproductie.

Hecht heeft het over 'technopolitiek': "The strategic practice of designing or using technology to constitute, embody, or enact political goals."²⁰ Wetenschappers en ingenieurs gebruikten hun kennis om via technologische keuzes en de bouw van reactoren het beleid in een bepaalde richting te sturen, om dus aan politiek te doen. Eens de reactoren er zijn - heel zware investeringen - kan het beleid niet zomaar een andere richting uit. Het is als het ware opgesloten in een bepaalde logica. Hecht voegt er een tweede concept

19. Het Nuclear Energy Agency, een instelling verbonden met de OESO, maakte een studie, maar gezien het pronucleaire beleid en discours van het NEA kan je bezwaarlijk van een onafhankelijke studie spreken.

20. Gabrielle Hecht, *The radiance of France. Nuclear Power and national identity after World War II*, Cambridge, MIT Press, 2009, p. 16.

bij, 'technopolitieke regimes': "These regimes, grounded here in institutions, consist of linked sets of people, engineering and industrial practices, technological artifacts, political programs, and institutional ideologies, which act together to govern technological development and pursue technopolitics."

Hecht gebruikt heel bewust het begrip regime. Net als politieke regimes oefenen de technocraten macht uit, willen ze ontwikkelingen sturen van technologische, bestuurskundige en politieke aard. Die drie zijn trouwens verbonden met elkaar. Hecht geeft als voorbeelden het 'Commissariat à l'Energie atomique', de belangrijkste onderzoeksinstelling in de nucleaire sector, en EDF, de Franse elektriciteitsproducent. Die wilden allebei een sterke nucleaire sector maar waren het op belangrijke momenten oneens. Hecht analyseert op boeiende wijze de conflicten tussen deze twee technopolitieke regimes. Een interessante en belangrijke aanvulling op de strategische enclave van Itty is het feit dat Hecht onze aandacht vestigt op het belang van technologische keuzes. Eens je een bepaalde richting bent ingeslagen, kan je niet zomaar terug of een andere kant uit. Het gaat immers om dure investeringen, om tewerkstelling, om mensen die zich gespecialiseerd hebben in een bepaalde expertise en die willen valoriseren, etc. Ook hier rijst de vraag in hoever je dit concept kan gebruiken in ons land. In een artikel over de recente geschiedenis van Belgonucleaire schrijft de top van het bedrijf zwart op wit hoe ze gewogen hebben op het Amerikaanse en Russische plutoniumbeleid: "C'est au cours de ces années également que Belgonucleaire a soutenu les débats politiques qui ont conduit à l'adoption du recyclage du plutonium militaire par les USA et la Russie."²¹ Een heel actueel dossier is Myrrha, een nieuw reactorproject²² van het Studiecentrum voor Kernenergie. MYRRHA heeft tot gevolg dat ons land de volgende decennia grote budgetten voor wetenschappelijk onderzoek zal blijven besteden aan nieuwe reactorconcepten en dat er niet zal geïnvesteerd worden in alternatieve methodes om medische isotopen te produceren. Het is dus een heel politieke beslissing met belangrijke gevolgen op vlak van overheidsbegroting, risicobeheer, etc. Werde die beslissing door onafhankelijke bronnen getoetst? Neen. Was er een tegensprekelijk debat in politiek en samenleving? Neen. Het SCK stelde de keuze voor als onvermijdelijk en kreeg hiervoor steun van regionale politici, vakbondsmensen en van universiteitsprofessoren. Het debat werd herleid tot een keuze tussen MYRRHA en het leegbloeden van het SCK met honderden banen op de tocht. De politici kozen uiteraard voor het eerste. Nochtans staat MYRRHA haaks op de wet op de kernuitstap, meer nog, MYRRHA past enkel in een vernieuwd nucleaire tijdperk met nieuwe reactoren en massale opwerking. Voor de politici woog de druk van het technopolitieke regime rond het SCK zwaarder door dan een wet in het Staatsblad.

21. Marcel Maris, André Jaumotte en Pierre Govaerts (eds.), o.c., p. 185.

22. MYRRHA is geen klassieke onderzoeksreactor, maar een subkritische reactor, een ADS: "deeltjesversneller-aangedreven systeem" of in het Engels "Accelerator Driven Systems" (ADS).

Hoofdstuk 18

Exportregimes

Van bij de start van het nucleaire tijdperk doken 'exportregimes' op. Daarmee bedoel ik een geheel van regels en controles die moeten verhinderen dat proliferatiegevoelige grondstoffen, materialen of expertise naar een land worden uitgevoerd dat daar misbruik zou van kunnen maken door er een kernwapen van te maken. Generaal Groves, de chef van het Manhattanproject, was daar obsessief mee begaan. Zo wou hij kost wat kost beslag leggen op alle uranium van de hele wereld om te verhinderen dat iemand anders dan de Verenigde Staten een kernwapen zou kunnen maken. Hij legde ook de duizenden wetenschappers, technici en andere medewerkers aan het Manhattanproject zware bepalingen op het gebied van veiligheid op. Het succes was heel beperkt. De Sovjet-Unie slaagde er veel sneller in dan Groves & co dachten om uranium te bemachtigen en een kernwapen te maken. Bovendien gingen enkele belangrijke wetenschappers van het Manhattanproject spioneren voor de Russen, wat trouwens een van de belangrijkste oorzaken was van de snelheid waarmee de Sovjet-Unie een kernwapen maakte. Anders gezegd: van in de jaren '40 en '50 was het al duidelijk dat het voor zich houden van nucleaire knowhow uiterst moeilijk was. Kennis is niet te stoppen. Minister van Buitenlandse Zaken Spaak vatte het op de Ministerraad van 17 juni 1955 zakelijk en kernachtig samen: "Par ailleurs, il est certain que les secrets d'aujourd'hui seront demain à la portée de tout le monde".

Met het programma 'Atoms for Peace' van de Amerikaanse president Eisenhower kwam een dubbele beweging op gang. Buitenlandse wetenschappers konden de geheimen van de atomen bestuderen in de Verenigde Staten en dat deden ze massaal. Zo gingen Pakistanen vanaf de jaren zestig studeren in de Verenigde Staten, om dan later hun kennis in het Pakistaanse wapenprogramma te gebruiken. Idem dito met Iraniërs. Vandaag circuleert de kennis via het internet natuurlijk nog veel sneller dan in vorige eeuw met

heel veel voordelen, maar ook heel wat nadelen. Het netwerk van A.Q. Khan maakte dankbaar gebruik van computers, mailverkeer en USB-sticks.

In parallel met die opleiding van buitenlanders kwamen er exportregimes: regels over wat wel en niet mocht uitgevoerd worden en over de toezichtsmechanismen daarop. Dat leidde tot grote discussies: wat moest er op de zwarte lijst komen? Kernbrandstof en volledige verrijdingsinstallaties, zonder twijfel, maar welke onderdelen van de verrijdingsinstallaties? Hoe controleer je dat dan? Misschien via vergunningen en sancties? De afgelopen decennia waren er op dit vlak zowel successen als grote mislukkingen. Het is vandaag bv. uitgesloten dat een land een volledige verrijdingsfabriek zou verkopen aan een land dat het non-proliferatieverdrag niet heeft ondertekend. Ook op het gebied van dual use-goederen bestaan er strenge regels. Die regels kunnen helaas niet alles oplossen. Er zijn gaten in het net. Sommige bedrijven en mensen doen alles voor het geld. Er bestaan mensen die niet aarzelen om geld te verdienen aan hard drugs of mensenhandel. Waarom zouden er dan geen mensen zijn die sloten geld willen verdienen aan een kernwapenprogramma?

Duitsland heeft, ondermeer ten gevolge van de grote betrokkenheid van enkele Duitse bedrijven bij het Pakistaanse kernwapenprogramma, een interessante wet aangenomen. Die verplicht bedrijven die proliferatiegevoelige materialen en uitrustingen uitvoeren om intern een aantal beschermingsmaatregelen te nemen.¹ Ze moeten een 'Corporate Export Controls Office' uitbouwen, een interne dienst die naziet dat de wetgeving gewetensvol wordt nageleefd. Daarnaast moeten ze een kaderlid voor intern toezicht aanduiden. Die persoon is persoonlijk verantwoordelijk voor alle gevoelige exportdossiers. Een idee voor ons land?

De laatste tien jaar is het beleid op het gebied van exportbeleid in vele landen verbeterd. Meer en meer landen hebben degelijke wetgeving en gaan beter en strenger controleren. Toch bestaan er nog steeds landen zonder wetgeving (!) en landen waar het beleid heel laks is. Vaak is dit omwille van commerciële overwegingen: "Als wij het niet uitvoeren, dan doet iemand anders het!" Dat argument wordt al decennia gebruikt. In 1979 komt een Amerikaanse delegatie langs in Zwitserland om haar verontwaardiging en bezorgdheid uit te drukken over het feit dat Zwitserse bedrijven proliferatiegevoelige spitstechnologie verkopen aan Pakistan. Een paar dagen nadien al publiceert de Neue Zürcher Zeitung een artikel waarin de beschuldigingen als vals worden afgedaan. De Amerikanen wilden alleen maar "de lastig geworden concurrentie (...) in diskrediet brengen."² Als het Belgische Alstom in 1999 problemen heeft om apparatuur aan Pa-

1. David Albright, o.c. p. 231 en IISS, o.c., p. 50.

2. Egmont Koch, o.c., p. 89.

kistan te leveren, zal het bedrijf hetzelfde argument gebruiken. Idem in het recente Epsi-dossier. Zowel het bedrijf zelf als de verantwoordelijke ambtenaren van het Vlaams Gewest wezen erop dat als Epsi de isostatische pers niet naar Iran zou mogen uitvoeren, een concurrent het in haar plaats zou doen. Als de Verenigde Staten aan Werner Bauwens, topambtenaar bij Buitenlandse Zaken, vragen om de export van gammagrafiettoestellen van MDS Nordion naar Iran te blokkeren, vraagt Bauwens garanties dat Amerikaanse bedrijven niet gaan lopen met het contract. De Amerikaanse ambassade geeft die garantie. Het belang van concurrentie tussen bedrijven van nucleaire en dual use-goederen en technologieën kan dus niet onderschat worden. Dat alleen al is een belangrijk argument om deze bevoegdheid over te hevelen naar de Europese Unie. Als bv. de Europese Commissie, onder toezicht van het Europese Parlement, zou beslissen over dit soort exportdossiers, dan zou het argument van concurrentievervalsing binnen de 27 lidstaten van de Unie niet meer kunnen uitgespeeld worden. Bovendien zou de Europese Commissie veel harder dan de individuele lidstaten op tafel kunnen slaan bij bv. de Verenigde Staten of Japan als die landen te soepel zouden optreden in een bepaald dossier. Een boeiende winwinsituatie: winst voor onze bedrijven én een effectievere strijd tegen de proliferatie van kernwapens. Je kan trouwens ook de vergunningen voor wapenexport naar het Europees niveau overhevelen. Daar bestaat dezelfde concurrentie tussen landen, met trekken en sleuren van de defensielobby, tussenkomsten van veiligheidsdiensten, etc. Allemaal zo goed als volledig in de schaduw van onze democratisch verkozen instellingen. Moet er dan ook geen Europese rechtbank komen, bevoegd voor overtredingen betreffende export in de nucleaire sector? Dat zou een sterk signaal betekenen en ook hier veel effectiever zijn dan een optreden op niveau van de lidstaten. We kunnen trouwens uit de afhandeling van het A.Q. Khan-dossier enkele interessante lessen trekken. Dat netwerk was geen louter Pakistaanse aangelegenheid maar een echt internationaal bedrijf met tientallen bedrijven in dertig landen. Tal van leden van het netwerk werden opgepakt maar velen gingen vrijuit of kwamen er met heel lichte straffen vanaf.³ Enerzijds omdat in sommigen landen, zoals bv. Maleisië, de wetgeving onbestaande of niet duidelijk was. Anderzijds omdat landen ook vreesden dat een rechtszaak het licht zou werpen op weinig fraaie gebeurtenissen in hun land. Er bestaat geen enkele twijfel over dat Nederlanders en Zwitsers een sleutelrol speelden in het Khan-netwerk. Dat zijn landen met een duidelijke wetgeving en een sterk gerechtelijk apparaat, maar in Nederland kwam een van de belangrijkste medewerkers van Khan er van af met een lichte straf en pas eind 2011 werden in Zwitserland eindelijk enkele kopstukken formeel aangeklaagd. In het geval van Zwitserland was de vertraging ook te wijten aan een tussenkomst van de Verenigde Staten die vreesden dat een mislukte CIA-operatie aan het licht zou komen. Hoe dan ook, vandaag staat de vervolging van misdrijven op

3. Catherine Collins en Douglas Frans, o.c., p. 274.

het gebied van nucleaire proliferatie in de meeste landen nergens.⁴ Een Europese of, nog beter, een internationale rechtbank zou daar een antwoord op kunnen zijn.

Laten we ook niet vergeten dat de globalisering ook de contouren van de nucleaire proliferatie veranderd heeft. Tot ver in de jaren '70 ging het bij exportregimes vooral om uitvoer van Westerse landen naar 'verdachte' landen. Vandaag kunnen sommige bedrijven in Maleisië evengoed hightech maken als bedrijven in Europa of de Verenigde Staten. De proliferatie heeft vandaag dus veel meer drijvende krachten, ook in landen zonder toezicht op export. We hebben dus eigenlijk nood aan een internationaal strafhof dat zich buigt over dit soort dossiers zoals er vandaag al een bestaat inzake misdaden tegen de menselijkheid. Toenmalig Nederlands minister-president Balkenende deed in 2010 een voorstel hiervoor. Het leidde tot een interessant debat in de pers maar zonder concrete resultaten. Nu ja, tussen de eerste voorstellen over het Internationale Strafhof inzake misdaden tegen de menselijkheid en de oprichting ervan lagen ook vele jaren.

4. David Albright, o.c., p.114.

Hoofdstuk 19

Quid Europa?

Daarmee zitten we bij de rol van de Europese Unie in de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Zoals net geschetst, zou de Europese Unie bevoegd moeten worden voor exportvergunningen. Dat zou een grote stap vooruit zijn. Daarenboven zou Europa met één stem moeten spreken op de internationale fora. Een tiental Europese lidstaten maken deel uit van de 'Board of Governors' van het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA). De vraag is of die landen daar altijd duidelijk met één stem spreken. Idem op de opvolgingsconferenties van het non-proliferatieverdrag en de 'Nuclear Suppliers Group'. Op de laatste opvolgingsconferenties van het non-proliferatieverdrag legden de lidstaten van de EU wel gezamenlijke voorstellen op tafel. Dat is alvast een stap vooruit.

De EU heeft een aanzet gegeven in de richting van een eigen beleid op vlak van non-proliferatie. In december 2003 keurde de Europese Raad een beleidstekst over non-proliferatie goed, 'EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction'. Daarin lees je de bouwstenen van wat een gezamenlijk Europees beleid zou kunnen worden. Die tekst werd in de loop van 2004 aangevuld met een concreet actieplan dat regelmatig geactualiseerd wordt. Daarnaast keurt de EU ook regelmatig verordeningen (zeg maar Europese wetten) goed betreffende embargo's naar landen zoals Iran. De eerste stapjes zijn dus gezet, maar we zouden veel verder kunnen gaan en de EU echt een sterke stem geven in de strijd tegen de nucleaire proliferatie.

De belangen van de 27 lidstaten zijn natuurlijk niet dezelfde. Twee landen, Frankrijk en Groot-Brittannië, hebben een eigen kernwapenarsenaal. Sommige landen hebben kerncentrales, andere niet. Sommige landen hebben bedrijven die goede zaken doen in de nucleaire sector, andere niet. Door het overhevelen van de bevoegdheid betreffende nucleaire proliferatie naar Europa, zou je die individuele belangen kunnen overstijgen

en zou Europa de trekker kunnen worden in de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Dat zou nog geloofwaardiger zijn als Frankrijk en Groot-Brittannië tegelijkertijd hun kernwapenarsenaal zouden opgeven of, als eerste stap, afzien van de modernisering ervan. Europa zou zich dan kunnen uitroepen als kernwapenvrij continent of regio zoals Latijns-Amerika en Afrika al gedaan hebben. Dit zal niet voor morgen zijn. We hoeven daar ook niet op te wachten om de EU vandaag al meer stem te geven in deze dossiers. Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland, de zogenaamde 'EU3', treden nu al samen op in het dossier van het Iraanse nucleaire programma.

Vandaag kan in Europa één persoon, Karel De Gucht, namens 500 miljoen mensen, 27 lidstaten en 27 staatshoofden en regeringsleiders overal ter wereld handelsakkoorden onderhandelen. Dat is een zeer effectieve formule, een formule die helaas nog niet bestaat voor bv. het klimaatdossier waar de 27 lidstaten samen met de Commissie telkens weer hun standpunt en strategie moeten bepalen. Op het gebied van nucleaire proliferatie bestaat een dergelijke vertegenwoordiging ook niet. Anno 2012 is Europa natuurlijk volledig ingenomen door de crisis van de euro en de financieel-economische crisis. Een nieuwe grote hervorming van de instellingen is niet voor morgen. Toch zou het debat nu al kunnen geopend, uitgediept en rijp gemaakt worden zodat dit bij een volgende hervorming van de Europese Unie mee op de agenda staat. Dan kan 'Euratom', de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, eindelijk geïntegreerd worden in de Europese Unie. Dat zou de transparantie ten goede komen. Vandaag functioneert Euratom nog steeds in de grootste ondoorzichtigheid en buiten de controle van het Europees parlement, een triest relict van de gouden jaren van het nucleaire tijdperk.

Hoofdstuk 20

Quid België?

Nucleaire amnesie

Bij het doornemen van de notulen van de ministerraden vanaf 1945 viel het me op dat er heel weinig te lezen valt over de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Je vindt er uiteraard informatie terug over de standpunten en het beleid van onze regering tijdens de Koude Oorlog, of over de oprichting van Euratom. En ja, op 30 juli 1971 was er inderdaad een stevige discussie over de vraag of zowel het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) als het IRE (zeg maar het kleine zusje van het SCK in Wallonië) konden geleid worden door een Franstalige socialist.

Belangrijker dan die anekdote lijkt me de volgende vaststelling. Ons land speelde in de Tweede Wereldoorlog een cruciale rol in het grootste en belangrijkste militaire project, de bouw van de eerste atoombommen. Wie weet dat eigenlijk? Waarom is dat niet verankerd in het collectief bewustzijn van alle Belgen? Waarom heeft Edgar Sengier, de beheerder van de grootste voorraad uranium in de wereld in de jaren veertig en vijftig, niet eens een lemma op Wikipedia? Ander voorbeeld. Het boek 'Congo' van schrijver David Van Reybrouck werd terecht bejubeld maar je leest er nauwelijks iets over het uranium van de Shinkolobwe-mijn, terwijl het zo een belangrijke rol gespeeld heeft in de wereldgeschiedenis. Ook Van Reybrouck ontsnapte niet aan het virus van de nucleaire amnesie. We hebben in dit land een gat in ons geheugen. Dat geheugen is per definitie onvolmaakt, subjectief en evolutief. Hier gaat het toch om een straf geval van amnesie. Hoe komt dat? Kunnen we het ons niet voorstellen dat dit kleine landje ooit een cruciale rol gespeeld heeft op het wereldtoneel? Of raakte heel het dossier van het Congolese uranium op een zodanig versnipperde en verwarde manier in de media dat het nooit echt goed is opgepikt door de mensen? Het feit dat ministers, topambtenaren,

patronale leiders en andere gezagsdragers er ook nooit mee uitgepakt hebben, zal zeker ook een rol gespeeld hebben. De framing, de manier waarop we in dit land de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog bekijken, kan je niet zomaar veranderen. Zeker niet met een boek en een paar artikels in dagbladen. Het is natuurlijk niet onmogelijk. De parlementaire onderzoekscommissie Lumumba en het nieuwe en baanbrekend historische onderzoek ter voorbereiding van die commissie, heeft onze blik over die periode van onze ‘vaderlandsche geschiedenis’ ingrijpend veranderd. Hier zouden we die weg ook moeten behandelen. Hoe vaak heb je in dit boek moeten lezen ‘meer gegevens niet gekend’ en ‘dit verdient nader onderzoek’? De hele geschiedenis van de nucleaire sector in ons land moet nog geschreven worden. Er bestaan wel boeken die delen van die geschiedenis belichten maar geen exhaustief werk. Het boek ‘Un demi-siècle de nucléaire en Belgique’ bevat veel belangrijke informatie. Er is binnen het SCK het PISA-programma (Programme of Integration of Social Aspects into Nuclear Research). Het onderzoeksproject ‘Kernenergie en maatschappelijk debat’ van het Instituut Samenleving en Technologie leverde ondermeer het boek ‘Kernenergie (on)besproken’ op, de belangrijkste publicatie van de laatste jaren in dit domein. Het blijft wachten op een breed historisch onderzoek van de wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen in de nucleaire sector. Dat is in ons land nooit uitgevoerd. Evenmin als sociologisch onderzoek of onderzoek over het taalgebruik in de nucleaire sector, de spanningen binnen de overheid over proliferatiedossiers, etc. Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) zou hier schitterend werk kunnen doen naar analogie met hun werk in het Lumumba-dossier.

Schuld & boete

Hoe erg is de rol die onze politici sinds de jaren veertig van de vorige eeuw in deze dossiers gespeeld hebben? Uranium voor de kernwapenprogramma’s van de Verenigde Staten, Frankrijk, Groot-Brittannië en Israël, plutoniumexpertise voor ondermeer Pakistan en Libië, een uraniumfabriek voor Irak, hoogtechnologische goederen voor Iran en ga zo maar door. Je zou kunnen zeggen dat minister Spaak en zijn collega’s tijdens de oorlogsjaren nog geen besef hadden van de verwoestende kracht van de atoombom. Dat excuus hadden ze na de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki niet meer. Toch bleven ze voluit gaan voor de uraniumhandel. Hadden ze een andere keuze? Die vraag is meer dan zestig jaar later niet eenvoudig te beantwoorden. De Tweede Wereldoorlog werd al snel opgevolgd door de Koude Oorlog. Zowel politici als gewone mensen waren bang van de Sovjet-Unie en dachten dat een nieuwe oorlog mogelijk was. De angst werd niet alleen aangezwengeld door propaganda van rechts maar ook door de Belgische Kommunistische Partij. Edgar Lalmand, secretaris-generaal van de Belgische Kommunistische Partij, was in maart 1951 op het tiende partijcongres heel duidelijk: “Et si l’Armée rouge, refoulant devant elle les agresseurs impérialistes, arrivait sur notre sol,

nous serions heureux et fiers de pouvoir nous trouver parmi les masses innombrables de travailleurs qui salueraient de leurs acclamations les soldats de la libération.»¹ Lalmand had eerder in zijn toespraak gesteld dat de hypothese van een aanval van de Sovjet-Unie absurd was en dat de Belgische communisten alles doen om de vrede te redden maar de zonet geciteerde zin leidde in ons land natuurlijk tot grote consternatie. Ook omdat communistische leiders in Frankrijk, Italië en andere landen, analoge uitspraken gedaan hadden. Dat politici in die context achter de schermen met de Amerikanen onderhandelen over de vernieuwing van het uraniumakkoord, kan dus niet echt verbazen. Wat niet wil zeggen dat ik het naoorlogse beleid van eerste minister Spaak en zijn collega's goedkeur. Ook zij hebben de angst gevoeld.

Vanaf de jaren '70 kwamen we in heel andere context terecht. De Koude Oorlog was er nog steeds maar de irrationaliteit en het gevaar van de kernwapenwedloop kon door niemand nog ontkend worden. We zaten duidelijk in een straatje zonder einde. Ondertussen klopten nieuwe landen met dictators zoals Saddam Hoessein en Kaddhafi aan onze deur om onze nucleaire technologie aan te kopen. Dan ja zeggen aan die verkoop, vind ik moreel veel erger dan het verkopen van uranium tijdens de Tweede Wereldoorlog. Anders gezegd: kritiek geven op het beleid van Paul-Henri Spaak is terecht maar wat hij deed is veel minder erg dan wat minister van Buitenlandse Zaken Tindemans deed. Die gaf zijn zegen aan projecten in Libië en Pakistan in tijden waarin er geen twijfel meer bestond over de proliferatierisico's.

België op de internationale scène

Welke standpunten heeft ons land op de verschillende internationale fora over nucleaire proliferatie ingenomen? Op het eerste zicht lijken onze standpunten mee te vallen. Zowel bij het Internationale Atoomenergieagentschap (IAEA), de Verenigde Naties (VN) of de Ontwapeningsconferentie in Genève, voert ons land de strijd tegen nucleaire proliferatie en de nucleaire ontwapening hoog in haar vaandel. Soms was dat geïnspireerd door een authentiek verzet tegen de verdere verspreiding van kernwapens, soms (ook) ingegeven door een bezorgdheid voor de concurrentiepositie van onze industrie. Als er duidelijke regels zijn over welke nucleair export naar welke landen onder welke voorwaarden toegelaten is, is er een 'level playing field' en kunnen onze bedrijven beter concurreren met bedrijven in landen die politiek sterker staan op de wereldscène (Frankrijk, Duitsland,...).

1. Jules Gerard-Libois en Rosine Lewin, *La Belgique entre dans la guerre froide et l'Europe 1947-53*, Brussel, Politique et Histoire, 1992, p. 111.

De vraag rijst of een land dat zelf kernwapens op zijn grondgebied heeft, geloofwaardig kan pleiten tegen nucleaire proliferatie. Wat zeggen de Pakistanen en Iraniërs hiervan? Dat ons land eerst voor zijn eigen deur moet veggen en moet ophouden anderen lesjes te geven over nucleaire proliferatie terwijl het zelf schuilt onder de nucleaire paraplu van de Verenigde Staten en die paraplu actief blijft steunen binnen de NAVO. Nucleaire ontwapening? Jazeker, zegt ons land. Moet de strijd tegen de nucleaire ontwapening opgevoerd worden? Jazeker, zegt ons land. Tenzij ... de voorstellen botsen met de lijn van de Verenigde Staten of de NAVO, dan trekken we onze staart in. Dat lijkt me kortweg de beleidslijn van ons land gedurende de laatste decennia. Ambigüiteit als strategische lijn. Dat was misschien houdbaar in de bipolaire wereld van vroeger, maar dat maakt de zaken in de multipolaire wereld vandaag alleen maar moeilijker. ‘Zij’, de nieuwe regionale machten, pikken dat niet langer. Hoe kan je verwachten dat landen als Iran en Pakistan afzien van een kernwapenprogramma als we zelf niet het goede voorbeeld geven? Als we zelfs weigeren voluit te gaan voor de verwijdering van tactische kernwapens op Kleine Brogel. Die koppeling tussen proliferatie en ontwapening wordt in pers en parlement veel te weinig gemaakt. We kunnen die kwestie natuurlijk nog jaren proberen te ontwijken maar de feiten – in de eerste plaats de kernwapenwedloop in het Midden-Oosten – zullen ons vroeg of laat dwingen tot een cruciale keuze: radicale ontwapening, op de eerste plaats binnen de NAVO en in Rusland, of een wereld met meer en meer kernwapenstaten.

Het nieuwe regeerakkoord van november 2011 bevestigt helaas de bestaande situatie en geeft geen enkel perspectief op een koerswijziging. Ik hoop in het regeerakkoord van 2014 minstens de volgende zin te lezen: “Ons land zal zich binnen de NAVO verzetten tegen de modernisering van kernwapens die gestationeerd zijn in Europa en intens naar partners binnen de NAVO zoeken om verregaande voorstellen op het gebied van nucleaire ontwapening te doen. In geval in beide dossiers geen vooruitgang mogelijk is, zal de regering het parlement informeren en het uitnodigen hierover te debatteren en het standpunt van ons land te bepalen.”

Waar het werkelijk om draait

Toen onze Koning Albert II nog een gewone prins was, was zijn hoofdopdracht het vergezellen van handelsmissies in het buitenland als erevoorzitter van de Raad van Bestuur van de Belgische Dienst voor Buitenlandse Handel. Prins Filip zet vandaag, als Erevoorzitter van de Raad van Bestuur van het Agentschap voor Buitenlandse Handel die traditie voort. Bij elke handelsmissie is er wel een bedrijfsleider die zegt dat de prins ervoor zorgt dat belangrijke contacten vergemakkelijkt worden. Ik wil dat best geloven en er meteen een meer analytische beschouwing bij geven. De troonopvolger van een land, zeg maar de nummer twee wat betreft het dynastieke protocol, moet zich per definitie

bezig houden met de meest vitale belangen van het land. Dat is dus export, uitvoer, handel. We zijn als klein landje de veertiende grootste uitvoerder ter wereld. Per persoon halen we zelfs de zevende plaats. Dat zijn indrukwekkende cijfers. Is er een alternatief voor ons landje? Dat is natuurlijk niet evident. We gaan de welvaart van de elf miljoen inwoners van ons land niet garanderen door alleen maar aan landbouw en visvangst te doen. Dus voor alle duidelijkheid: onze export is zeer belangrijk. Maar is het wel gezond dat de zorg om export zo zwaar weegt op ons buitenlands beleid en regelmatig andere vitale belangen van ons land zoals de internationale veiligheid in de marge duwt? Sinds de start van dit landje primeerde zaken doen heel vaak op internationale veiligheid, zoals professor Coolsaet uitvoerig en overtuigend stelt in zijn boek 'België en zijn buitenlandse politiek 1830-2000'. De dossiers in dit boek illustreren zijn stellingen perfect. Union Minière, Belgonucleaire, Sybeta & Mechim,..., al te vaak kwam cash voor de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Helemaal tragisch is dat we blijkbaar niet leren uit onze fouten en dit beleid vandaag gewoon wordt voortgezet door het Vlaams Gewest. Kijk maar naar het Epsi-dossier of de tussenkomen van de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest in de Commissie van advies voor de niet-verspreiding van kernwapens (CANVEK). Ik kom er straks nog even op terug.

Hebben de Belgische regeringen de nationale en internationale wetgeving overtreden door het toestaan van bepaalde nucleaire deals? Hoe belangrijk die vraag ook is, ze is niet met een duidelijke ja of neen te beantwoorden. Het Plumbatdossier werd nooit degelijk onderzocht, noch op Belgisch, noch op Europees vlak. Verschillende dossiers, zoals de activiteiten van Belgonucleaire in Pakistan, bevonden zich minstens in de grijze zone, ook al beweert het bedrijf altijd strikt de wetgeving nageleefd te hebben. Ik herinner eraan dat tot 1991 ons land geen duidelijk reglementair kader had waaraan nucleaire exportdossiers getoetst werden. Bij twee recente Iran-dossiers diende de overheid zelf klacht in bij het parket. Dat zegt genoeg. Je zou het zo kunnen samenvatten. Belgische bedrijven gingen de grenzen van de wetgeving verkennen en staken die af en toe over om in de grijze of zelfs rode zone te komen. De kern van het probleem lijkt me dat bedrijven in ieder geval die grenszone opzochten. Cash was belangrijker dan het proliferatierisico. Dit gebeurde in een aantal gevallen met de zegen van de overheid.

Het federale exportbeleid vandaag

Op federaal vlak hebben we de CANVEK, een commissie die alle aanvragen voor export van nucleaire technologie en goederen screent en beoordeelt. De manier waarop die commissie werkt is heel interessant. Ze is samengesteld uit afgevaardigden van diensten die werken rond proliferatie: Buitenlandse Zaken, Defensie, het Federaal Agentschap voor Nucleaire Controle, de administratie Energie, Buitenlandse Handel, de Staatsveiligheid, de douane en nog een paar diensten. Het secretariaat is in handen van de administratie

voor Energie. Er zitten geen vertegenwoordigers in van politieke kabinetten en er is ook weinig inmenging van de regering. De technische bagage van de mensen rond de tafel en van het secretariaat is zeer hoog. Ze zijn goed thuis in het wereldje van isostatische persen en gammagrafiettoestellen en kunnen als het nodig is, een beroep doen op een Europees netwerk van proliferatie-experts.

De primaire zorg van de CANVEK is de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Dat is hun wettelijke opdracht maar zoals we weten is er soms wel eens een zekere spanning tussen wat in het Staatsblad staat en de uitvoering ervan. De CANVEK bespreekt dossiers van bedrijven die een of ander nucleair spul willen uitvoeren en geeft al dan niet haar zegen waarna de bevoegde ministers het advies bekrachtigen. Als de Canvek het licht op rood zet, volgen de ministers dat advies. Als je kijkt naar de samenstelling van de CANVEK, zou je kunnen vrezen dat het een praatbarak is maar dat is niet zo. De afgevaardigden van de verschillende diensten hebben elk hun eigen expertise en door samen dossiers te bespreken, weet iedereen van iedereen wie wat verdedigt. Er is dus ook een wederzijdse toetsing van analyses en standpunten. Als bv. een ambtenaar van Buitenlandse Handel op zijn eentje advies kon geven, dan zou de kans groter zijn dat hij of zij vooral naar het commerciële belang van het bedrijf zou kijken. Dat is immers de hoofdplicht van de dienst Buitenlandse Handel. Door mensen van verschillende diensten samen aan tafel te zetten, doorbreek je de focus op deelbelangen en dwing je hen samen na te denken over de strijd tegen de nucleaire proliferatie. Wat wellicht bijkomende druk zet op de CANVEK om haar werk naar behoren te doen, is het bestaan van het Comité I. Dat is een instelling die niet afhangt van de regering maar van het parlement. Ze kan op eigen initiatief of op vraag van het parlement een onderzoek instellen naar het optreden van de Staatsveiligheid of de militaire veiligheidsdienst in een specifiek dossier. Dat gebeurde in exportdossiers al twee keer, in het Epsi-dossier en het Courtoy-dossier, telkens dossiers over export naar Iran. Het Comité I is dan wel niet bevoegd om de werking van de CANVEK te screenen maar kan wel via analyse van onze veiligheidsdiensten indirect zicht krijgen op het functioneren van de CANVEK. Het Comité I bewees in het Epsi-dossier tot op het bot te durven gaan, tot en met het dagvaarden van de Staatsveiligheid. De leden van de CANVEK weten dit maar al te goed.

Heeft de CANVEK ooit steken laten vallen? Ik heb geen informatie over de periode voor 1999, dus die kan ik niet beoordelen. Maar na 1999 heb ik geen uitsluiers waargenomen. In het Epsi-dossier is de CANVEK niet in de fout geweest, wel de Staatsveiligheid en de douane. In het Courtoy-dossier werden zowel de CANVEK als het bedrijf zelf misleid door de Iraniërs. Had de CANVEK dat kunnen doorzien? Dat is niet duidelijk te stellen. Toch één pijnpunt. De positieve en constructieve dynamiek in de CANVEK wordt vaak afgeremd door de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest, waarover straks meer

Nog dit: pas in 1981 kreeg ons land een specifieke wet over nucleaire export. Het wetsontwerp kreeg in het parlement nauwelijks enige belangstelling. Daarna was het maar liefst acht jaar wachten op een uitvoeringsbesluit en de oprichting van de CANVEK. We waren ondertussen 44 jaar na Hiroshima en Nagasaki en 19 jaar na de inwerkingtreding van het non-proliferatieverdrag. In die periode was er weliswaar ook een regeling. Nucleair uitvoer vergde uiteraard een exportvergunning en bovendien moest Buitenlandse Zaken zijn zegen geven voor belangrijke dossiers. Dat laatste gebeurde zonder duidelijk reglementair kader, achter de schermen en nauwelijks te controleren door pers en parlement. Voor een land dat zo een belangrijke rol speelt in de nucleaire sector is dit niet echt een voorbeeld van goed bestuur.

Een uitstap uit de plutoniumindustrie?

Belgonucleaire en het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) hebben zoals eerder gezegd wereldfaam op het gebied van plutoniumtechnologie. De droom van de nucleaire sector om plutonium te gebruiken als energiebron is niet uitgekomen. Bovendien is de plutonumpiste een geliefkoosde piste voor staten die kernwapens willen ontwikkelen. Gelukkig zijn er strenge voorwaarden op het gebied van uitvoer van technologie en expertise in de plutoniumbranche. Zoals uit dit boek blijkt zijn die helaas niet waterdicht en ruimschoots onvoldoende. Via Belgonucleaire gaat ons land de Chinezen de volgende jaren helpen in hun plutoniumsector. Moeten we dat niet gewoonweg via een wet verbieden? Moeten we het SCK en Belgonucleaire niet dwingen te stoppen met onderzoek en ontwikkeling in de plutoniumsector? Dat zou ook een heel sterk signaal zijn naar andere landen en onze pleidooien op internationale fora voor nucleaire ontwapening en de strijd tegen nucleaire proliferatie veel geloofwaardiger maken. We zouden ook de opwerking van bestraalde splijtstof uit onze kerncentrales bij wet moeten verbieden. Vandaag heeft ons land die keuze nog niet gemaakt. Er is weliswaar geen vraag van de sector om bestraalde splijtstof op te werken maar die kan er ooit komen. Ons land zou alvast haar afscheid van de plutoniumindustrie kunnen duidelijk maken door bij wet de opwerking van bestraalde splijtstof te verbieden.

Ons land en zijn onverwerkt verleden

Op 7 april 2000 bood toenmalig eerste minister Guy Verhofstadt in Kigali, in naam van ons land en haar bevolking, zijn excuses aan aan de Rwandese bevolking voor de verantwoordelijkheid van ons land in de Rwandese genocide. Het gebeurt niet vaak dat een regeringsleider formeel zijn excuses aan de bevolking van een ander land aanbiedt. Je moet er ook omzichtig mee zijn. Als dit schering en inslag zou worden, zouden de excuses holle woorden zonder impact worden. In het geval van de Rwandese genocide was dit zeker terecht.

Moet ons land zich ook excuseren tegenover de Japanse bevolking voor het feit dat wij het meeste uranium geleverd hebben voor de productie van de atombommen op Hiroshima en Nagasaki? Dat zou uiteraard betekenen dat we formeel afstand nemen van de beslissing om die atombommen te gebruiken en van de Belgische politici die in de tijd groen licht gaven voor de verkoop van het uranium aan de Verenigde Staten. Ik ben er zelf nog niet uit want het mag absoluut geen hol gebaar zijn. Het kan dus geen eerste stap zijn. Ons land zou eerst resoluut moeten gaan voor een kernwapenvrije wereld met als eerste stap de verwijdering van de kernwapens in eigen land op Kleine Brogel. Bovendien zou ook Umicore, de opvolger van Union Minière, zich moeten excuseren. De verantwoordelijkheid lag minstens evenveel bij hen als bij de toen bijna machteloze Belgische regering. We moeten eerst flinke stappen vooruit zetten naar een wereld zonder kernwapens zodat de Japanse bevolking merkt dat er geen politieke show wordt opgevoerd en dat het ons land diep gemeend is. Onze schuld beperkt zich niet alleen tot Japan. Wij Belgen hebben heel wat goed te maken. Decennialang zijn we heel slordig omsprongen met onze nucleaire knowhow. De zorg voor de wereldvrede kwam vaak na de zorg om de cashflow van enkele bedrijven. Acties op twee terreinen zijn nodig. We hebben zeker iets goed te maken ten aanzien van Congo. Wij – Union Minière en de Belgische Staat- verdienen veel geld aan het Congolese uranium, terwijl er nauwelijks return voor de Congolezen was. Door de radioactieve vervuiling in en rond de mijn van Shinkolobwe op te kuisen en de ontwikkeling van de regio te steunen, kunnen we een deel van die schuld vereffenen. Natuurlijk zouden de gevolgen van de radioactieve vervuiling op de volksgezondheid ook alle aandacht moeten krijgen.

Een tweede punt heeft een meer mondiaal karakter. Ons land zou een 'speciale ambassadeur voor nucleaire ontwapening en de strijd tegen de nucleaire proliferatie' kunnen aanstellen. Die zou moeten beschikken over een expertenteam en vlot een beroep kunnen doen op de expertise bij een hele reeks overheidsdiensten: Buitenlandse Zaken, het Federaal Agentschap voor Nucleaire Controle, de CANVEK, de nationale instelling voor radioactief afval en verrijkte splijtstoffen (NIRAS), het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) en het IRE, de Waalse tegenhanger. Zo zou ons land op de verschillende internationale fora op het gebied van ontwapening en nucleaire proliferatie een meer prominente rol kunnen spelen. Dat heeft opnieuw maar zin als ons land zich inschrijft in een beleid van een kernwapenvrije wereld. Anders zou die persoon geen geloofwaardigheid en dus ook geen impact hebben. Er is trouwens een precedent. Australië heeft jarenlang een 'Ambassador for Disarmement' gehad, Richard Butler, die dat mandaat heel assertief en nuttig invulde.

Het soevereine België?

Een laatste vraag die ik hier wil behandelen, is de vraag in welke mate ons land autonoom is op vlak van nucleaire proliferatie. In de meeste concrete dossiers in dit boek zijn de Verenigde Staten tussengekomen: Sybeta/Mechim in Irak, Belgonucleaire in Pakistan en Libië, Epsi en MDS Nordion in Iran enz. Gelukkig altijd om druk te zetten op onze overheden om een betwistbare deal niet door te laten gaan. Meestal werd de Amerikaanse lijn trouwens ook gevolgd, gelukkig maar. Maar wat is dan nog de marge van ons land? Zijn we dan enkel de uitvoerders van de Amerikaanse beleidslijnen? Zijn we onze soevereiniteit hier kwijtgeraakt? Is dat dan ook zo op het gebied van wapenexport en andere dossiers? Dat is toch een heel verontrustende kwestie. Dit is een extra argument om heel dit beleidsdomein over te hevelen naar de Europese Unie. Laat de Verenigde Staten maar tussenkomen bij de Europese Commissie. Die staat ten opzichte van de Amerikanen veel sterker dan de Belgische regering. De keerzijde van de Amerikaanse invloed op het Belgisch nucleaire beleid is dat we blijkbaar moeten blijven aanvaarden dat er kernwapens op Kleine Brogel gelegen zijn en dat onze politici daarover moeten zwijgen. Er is natuurlijk een verband tussen de twee dossiers. Als de Verenigde Staten overal ter wereld landen en bedrijven onder druk zetten om bepaalde proliferatiegevoelige goederen niet te leveren aan een of ander land, is dat niet alleen uit zorg om de wereldvrede maar natuurlijk vooral uit de zorg voor de eigen machtspositie. Elk nieuw land dat kernwapens verwerft, verandert immers machtsverhoudingen. Of het dus gaat over Epsi in Iran of om Kleine Brogel, de belangen van de Verenigde Staten zijn blijkbaar doorslaggevend, niet de keuzes van het soevereine België.

Hoofdstuk 21

Het beleid in de drie Belgische Gewesten.

Vlaanderen

Vlaanderen is bevoegd voor exportvergunningen, ook als het gaat om nucleair materiaal en goederen. Dat lijkt een overlapping met de federale bevoegdheid zoals de CANVEK die invult maar is het niet. Vlaanderen is bevoegd voor het afleveren van exportvergunningen voor allerlei goederen. Als die een nucleair karakter hebben, moet er ook een machtiging zijn van het federale niveau vooraleer er kan uitgevoerd worden. Het federale bestuursniveau bekijkt heel in het bijzonder het aspect van de proliferatie.

Het Vlaams Vredesinstituut is een onafhankelijk instituut voor vredesonderzoek van het Vlaams Parlement. Het onderzoekt de wetgeving en het beleid van de Vlaamse wapenhandel en volgt in feiten en cijfers de wapenproductie en –handel op in Vlaanderen. De rapporten van het Vlaams Vredesinstituut geven zeer uitvoerige en interessante informatie over het Vlaamse exportbeleid. Neem nu het rapport van 2009 'Vlaamse buitenlandse handel in wapens en goederen voor tweërlei gebruik 2008'. In 2008 le-

verde het Vlaams Gewest twee merkwaardige vergunningen af voor uitvoer naar Iran¹. Een dossier had betrekking op de chemische stof polytetrafluorethyleen, het andere op warmtebehandelingsovens. Verder werden twee vergunningen voor uitvoer naar Iran verleend van goederen waarvan het Vredesinstituut niet kon achterhalen welke het waren². Als het gaat om een risicoland als Iran zou hier toch de grootste transparantie moeten heersen. De laatste twee dossiers waren goed voor een bedrag van 6,3 miljoen euro.

Het rapport uit 2007 van het Vlaams Vredesinstituut signaleert drie Iran-dossiers. Twee aanvragen werden geweigerd door het Vlaams Gewest. Het ging om export van 'nucleaire gerelateerde producten'. Blijkbaar zijn er dus nog Vlaamse bedrijven die dat soort zaken aan Iran willen verkopen. Een derde dossier kreeg wel groen licht van het gewest. Het Vlaams Vredesinstituut is daarover verwonderd. Het dossier viel immers onder de categorie "goederen die kunnen worden aangewend bij de aanmaak of gebruik van chemische, biologische of nucleaire wapens"³.

In een rapport van eind 2011 wijst het Vlaams Vredesinstituut opnieuw op een merkwaardig dossier. Het Belgische bedrijf Barco verkoopt, met toestemming van de Vlaamse overheid, spitstechnologie aan het Amerikaanse bedrijf Lockheed Martin dat het integreert in duikboten met kernwapens. Dat is op zich geen nucleaire proliferatie want die term wordt gebruikt voor landen die niet tot de vijf officiële kernwapenstaten behoren. Het gaat wel om het meewerken aan de modernisering van de kernwapens van de Verenigde Staten, terwijl dat land volgens het non-proliferatieverdrag moet werk maken van nucleaire ontwapening. Ondertussen investeert de Vlaamse regering miljoenen euro's in de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, kwestie van Vlaanderen in de wereld bekend te maken als vredesregio. Van ambiguïteit gesproken.

Het optreden van de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest in de CANVEK doet ook de wenkbrauwen fronsen. De drie gewesten, het Vlaams, Waals en Brussels Gewest, hebben daar elk een vertegenwoordiger. De vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest bestrijdt al jaren in tal van dossiers, ook in Waalse en Brusselse dossiers, de volgens hem veel te harde aanpak van de andere leden van de CANVEK.⁴ Al zijn tussenkomsten zijn doordrenkt van één aspect: zaken doen. De rest moet hiervoor wijken. In het Epsi-dossier stelt hij dat er niets aan de hand was. In het Courtoy-dos-

-
1. In het kader van verordening 423 van de Europese Raad betreffende beperkende maatregelen ten aanzien van Iran met het oog op het beperken van het risico op de proliferatie van massavernietigingswapens.
 2. in het kader van verordening 1334/2000 ("goederen die kunnen aangewend worden voor de ontwikkeling, productie of gebruik van biologische, chemische en nucleaire wapens").
 3. Zoals bepaald in de Europese verordening 1334/2000
 4. Deze analyse is gebaseerd op de lectuur van een aantal (vertrouwelijke) rapporten van de CANVEK.

sier vindt hij de zenuwachtigheid over de uraniumpers misplaatst. Als MDS Nordion gammagrafiettoestellen naar Iran wil uitvoeren en zowel Buitenlandse Zaken als Defensie een negatief advies geven, verdedigt hij met verve het dossier en dreigt hij zelfs geen analoge dossiers meer voor te leggen aan de CANVEK. Ik ken geen enkel dossier waarin de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest een voorzichtige houding aangenomen heeft. Meer nog, meermaals trekt hij de bevoegdheid van de CANVEK ronduit in twijfel. De Vlaamse regering volgt hem hierin en trekt uiteindelijk in november 2010 naar het Grondwettelijk Hof met als doel de federale wetgeving te laten vernietigen zodat de gewesten de handen volledig vrij zullen hebben. Een jaar later velst het Hof haar arrest.⁵ Het fluit het Vlaams Gewest over de hele lijn terug. De federale overheid en de Gewesten zijn beide bevoegd in deze exportdossiers, stelt het Hof. De bevoegdheid van het federale niveau en de CANVEK werden dus bevestigd, een hele opluchting voor iedereen die de strijd tegen de verspreiding van kernwapens nauw aan het hart ligt.

De aanpak van het Vlaams Gewest doet denken aan een citaat uit een rapport van de Franse gezant in Brussel kort na de onafhankelijkheid van ons land in 1830: “Les Belges s’occupant en général tres peu de spéculations politiques ou morales, leur principale attention se fixe d’ordinaire exclusivement sur les intérêts matériels”.⁶ Professor Coolsaet heeft de buitenlandse politiek van ons land sinds 1830 ten gronde bestudeerd. Hij komt tot het besluit dat hierbij vier vitale belangen telkens opnieuw worden gewikt en gewogen: internationale veiligheid, bedrijfsbelangen, binnenlandse politiek en ideologie. Bij de Belgische buitenlandse politiek worden de bedrijfsbelangen bijna systematisch bovenaan geplaatst, stelt professor Coolsaet. Dat had voor de Belgische elites ook zeer interessante gevolgen: het verzekeren van de sociale rust. Voor professor Coolsaet is dat niet het gevolg van de druk van industriële en financiële groepen op de Belgische Staat, het lobbywerk zeg maar, maar heeft dit te maken met het karakter van de Belgische Staat: “Het buitenlands beleid nam de vorm aan van het zoeken naar afzetmarkten in het buitenland.” De decennialangdurende belangenbehartiging van de bedrijven van de Generale Maatschappij en de verwevenheid tussen politieke klasse en de Generale Maatschappij zijn hier heel duidelijke illustraties van.

Hoogleraar Luc De Vos zegt het in het boek ‘Het Belgisch buitenlands beleid’ nog sterker. In het hoofdstuk over het beleid tussen de twee wereldoorlogen klinkt het: “De Société Générale, met in het hoofdbestuur Paul Van Zeeland, de latere regeringsleider, bepaalde in hoge mate het buitenlands beleid. Ze wist dankzij haar contacten de politici voor haar kar te spannen om haar vele buitenlandse belangen veilig te stellen. In eigen land zorgde de

5. Arrest nr. 168/2011 van 10 november 2011.

6. Rik Coolsaet, o.c., p. 555

politiek van lage lonen voor een sterke exportpositie.” De ironie van het lot is dat Vlaanderen, nu het op het gebied van export eigen accenten kan leggen, een beleid voert dat perfect in de lijn ligt van het beleid van de Belgische overheid tijdens de 19de eeuw.

Zoals ik hoger aantoonde, verdedigt de vertegenwoordiger van het Vlaams Gewest in de CANVEK met hand en tand de belangen van bedrijven, waarbij argumenten van de Staatsveiligheid of de federale overheidsdienst Buitenlandse Zaken over proliferatierisico's worden weggewuifd. Het beleid van Kris Peeters, niet alleen minister-president van de Vlaamse regering, maar ook minister van Buitenlands Beleid, is op dit vlak heel klassiek Belgisch. Terwijl op het federale niveau de CANVEK de klassiek Belgische aanpak niet volgt, maar internationale veiligheid boven de commerciële belangen van eigen bedrijven stelt. Welk buitenlands beleid moet Vlaanderen voeren? Hoe moeten we omgaan met de spanning tussen de belangen van Vlaamse bedrijven en de internationale veiligheid? Dat zijn allemaal heel grote vragen die een belangrijke impact hebben, niet alleen op binnenlands, maar ook op buitenlands vlak. Stof voor een mooi debat in het Vlaams Parlement.

Ik kom nog even terug op het Vlaams Vredesinstituut. Hun experts graven alsmaar dieper in dossiers en brengen zaken aan het licht die een deel van het Vlaamse establishment ronduit stoort. Ik geef nog twee voorbeelden uit een rapport van het Vlaamse Vredesinstituut van december 2011. Dat stelt dat de Vlaamse administratie in drie vierde van de onderzochte dossiers niet weet wie de werkelijke eindgebruiker is van uitgevoerde wapens of onderdelen voor wapens. De Belgische wapens komen af en toe terecht in oorlogsgebieden zoals Afghanistan en Libië of worden zelfs aangewend om schitterende democratische bewegingen de kop in te drukken. Zo hielp de Saoedische Nationale Garde begin 2011 om de Arabische lente in Bahrein neer te slaan. Dat gebeurde op een heel gewelddadige wijze. Daarbij werden in Vlaanderen geassembleerde militaire voertuigen gebruikt. Ze waren naar Groot-Brittannië geëxporteerd om daar van pantsermateriaal te worden voorzien en vervolgens gingen ze verder richting Saoedi-Arabië. Er kwam geen reactie van de Vlaamse regering op dit rapport.

Het tweede voorbeeld is ook heel pijnlijk. Het Vlaamse bedrijf Barco werkt samen met het Israëliëse defensiebedrijf Elbit Systems aan een nieuwe vluchtsimulator. Eind 2010 werd een eerste versie voorgesteld. De pers had het over de 'ultimate fighter jet training tool'. Het Vlaams Vredesinstituut lichtte in zijn rapport bladzijdelang dit dossier toe. Het komt er dus op neer dat het ene Vlaamse bedrijf geld verdient aan Iraanse nucleaire installaties, het andere aan het land dat die installaties wil vernietigen. Verschillende Vlaamse politieke partijen en bedrijven hebben het al een hele tijd zeer lastig met de rapporten van het Vlaams Vredesinstituut. Eerst was er sprake om het instituut helemaal af te schaffen, maar zo grof durfden de regeringspartijen CD&V, N-VA en sp.a uiteindelijk dan toch niet uitpakken. Op 24 oktober 2011 beslisten CD&V, VLD, sp.a en NVA om serieus het mes te

zetten in de begroting van het Vlaams Vredesinstituut. Een beslissing die haaks staat op het imago dat Vlaanderen zich wil aanmeten als vredelievend gewest. Zeker in de aanloop naar de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, nu bijna 100 jaar geleden. 'Flanders fields', baken van vrede in woelige tijden, lijkt verder dan ooit.

Vlaanderen voert, om het diplomatisch te stellen, een opmerkelijk beleid op het gebied van proliferatie van kernwapens. De federale overheid doet het op dat vlak veel beter. Wat kan er nu best gebeuren? Op termijn zou de vergunningbevoegdheid voor dit soort exportdossiers naar de Europese Unie moeten worden overgeheveld. In afwachting zou het Vlaams Parlement het dossier naar zich toe moeten trekken en een stevig beleidskader opstellen om dat op te leggen aan de Vlaamse regering. Een van de belangrijkste elementen lijkt me het onttrekken van de bevoegdheid voor exportvergunningen voor nucleaire goederen en technologieën, en idem voor wapens, aan het 'departement Internationaal Vlaanderen'. Het analysekader van de ambtenaren daar is duidelijk te eng commercieel gekleurd. Zoveel is duidelijk. Je zou op Vlaams niveau, naar analogie met de federale CANVEK, een commissie moeten oprichten met vertegenwoordigers van verschillende diensten: Buitenlandse Zaken, Economische Zaken, Energie, Leefmilieu etc. Omdat het Vlaams Gewest niet bevoegd is voor de Staatsveiligheid en Defensie, kunnen afgevaardigden van die diensten niet verplicht worden in die nieuwe Vlaamse commissie te zetelen. Ze zouden wel kunnen uitgenodigd worden als afgevaardigde zonder stemrecht. Of beter nog: het Vlaams Gewest en de federale overheid zouden hierover een samenwerkingsakkoord kunnen afsluiten zodat Vlaanderen de expertise van de federale experts volop zou kunnen valoriseren. Het Comité I heeft al een paar keer aangedrongen op een dergelijk samenwerkingsakkoord, maar begin 2012 was daar nog altijd geen werk van gemaakt. Hoog tijd om dit op te nemen.⁷

Brussel

Over Brussel valt er weinig te signaleren. Er zijn maar weinig Brusselse bedrijven actief in de nucleaire branche of 'dual use'-goederen zodat de Brusselse regering maar heel weinig dossiers te beoordelen krijgt. Zoals ik al signaleerde, weigerde de Brusselse regering in 2003 een vergunning voor een fosforzuurfabriek in Iran. Een dergelijke fabriek heeft strikt genomen niets te maken met de nucleaire sector. Maar zoals bleek in het Irak van Saddam Hoessein kan je in een tweede fase een installatie bouwen om dan uit de fosfaten uranium te halen. Het Brussels Gewest wou absoluut vermijden dat het zou

7. *Het dossier van de nucleaire proliferatie illustreert nog maar eens dat wapenexport nooit geregionaliseerd had mogen worden, maar deze bevoegdheid terug naar het Belgische niveau brengen, lijkt me gezien de sterkte van de centrifugale krachten in dit land, bijzonder moeilijk.*

mee helpen aan een eerste fase van uraniumproductie in Iran en bleef dus doof voor de smeekebeden van het bedrijf en van de sectorfederatie Agoria. Een heel moedige houding die in schril contrast staat met de houding van het Vlaams Gewest.

Wallonië

Over Wallonië kan ik ook kort zijn. Er zijn nauwelijks dossiers bekend. Dat kan wijzen op twee feiten. Ofwel zijn er in Wallonië nauwelijks bedrijven die exportvergunningen voor nucleaire goederen en technologie of 'dual use'-goederen aanvragen. Ofwel werken ze onder de radar. Minister-president Demotte antwoordde in 2011 op een parlementaire vraag dat er in inderdaad in Wallonië heel weinig bedrijven in deze sector actief zijn.⁸Sinds 2005 werden drie dossiers "dual use" behandeld. Twee dossiers (voor Marokko en India) werden goedgekeurd. Een uitvoer naar Iran werd geschorst. Er waren de laatste vijf jaar ook twee "catch all"-dossiers. Een uitvoer naar China werd toegelaten, een naar Iran geweigerd.

Ik had het in het hoofdstuk Iran al over de uitvoer van meettoestellen door het Waalse bedrijf MDS Nordion naar Iran. De CANVEK had een negatief advies afgeleverd en de Amerikanen hadden aan de alarmbel getrokken. De export ging toch door dankzij een verklaring van het Waals Gewest dat de export niet vergunningsplichtig was. Had het Waals Gewest zich niet duidelijker moeten informeren over het standpunt van de CANVEK en het bedrijf daarop wijzen? Het MDS Nordiondossier illustreert dat de samenwerking tussen de federale overheid en de gewesten verre van optimaal is. Gelukkig werd in het akkoord over de zesde staatshervorming opgenomen dat er een samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en de gewesten moet komen in de strijd tegen de verspreiding van nucleaire wapens.

Twee nieuwe vredesinstellingen?

Wat het Brussels en Waals Gewest betreft, wil ik nog een algemene opmerking maken. Beide gewesten zouden best net zoals het Vlaams Parlement heeft gedaan, een eigen Vredesinstituut oprichten. Een instelling die afhangt van het parlement en in alle onafhankelijkheid drie dingen doet: studiewerk, sensibilisering en rapportering. Die rapportering zou betrekking moeten hebben op zowel conventionele als nucleaire wapens. In Brussel zal dat niet zo gevoelig liggen aangezien de wapensector er maar klein is. In Wallonië zal dat gezien de politieke en maatschappelijke impact van bedrijven als FN Herstal, Mecar en CMI heel wat moeilijker liggen. Hoe dan ook,

8. *Parlementaire vraag van de heer Luc Tiberghien nr. 45 van 21 november 2011 aan minister-president Demotte over "le contrôle par la Wallonie des exportations de matériel sensible."*

de uitvoer van wapens van FN Herstal naar het Libië van Kaddhafi toonde nog maar eens aan dat het beleid inzake Waalse wapenuitvoer bijzonder grote vragen doet rijzen op vlak van internationaal beleid en mensenrechten.

Een Comité Exp?

Belangrijker nog dan zo een vredesinstituut is het versterken van de parlementaire controle op export van 'strategische goederen'. Zowel het Vlaams, Waals als Brussels Parlement zouden, naar analogie met de Comités P en I, elk een "Comité Exp" moeten oprichten. De 'Exp' van export. Hoe zou dat werken? Dat zouden kleine instellingen zijn die afhangen van het parlement. Een tiental personeelsleden zou volstaan. Die zouden, op vraag van het parlement of op eigen initiatief, exportdossiers kunnen analyseren en vergunningen evalueren. Vandaag hebben de parlementsleden geen toegang tot individuele dossiers. Ze krijgen van de regering enkel algemene cijfers: "Uitvoer van voertuigen naar de Verenigde Arabische Emiraten." Met dan de waarde van het contract erbij. Die informatie laat uiteraard niet toe om echt te beoordelen of de vergunning terecht verleend werd, of ze conform de wetgeving is, of ze niet haaks staat op het internationale beleid van ons land, van VN-resoluties, etc.

Dat Comité Exp zou toegang moeten hebben tot alle documenten en op basis daarvan het parlement briefen. Betekent dit dat alle parlementsleden toegang hebben tot alle vergunningdossiers? Dat hoeft niet. Eventueel één lid per fractie. Het voornaamste is dat het Comité toegang heeft tot alle dossiers en zijn werk in alle onafhankelijkheid kan doen. Trouwens, ook al zouden de parlementsleden vandaag toegang hebben tot alle dossiers, ze zouden wellicht de tijd en expertise niet hebben om die uit te vlooien. Je mag er niet vanuit gaan dat parlementsleden en hun medewerkers thuis zijn in de wereld van gammagrafiettoestellen en koude isostatische persen. In het Comité Exp zou je wel de nodige experts kunnen opnemen die beslagen zijn in de materie en zo de controle van het parlement op de regering kunnen versterken. Uiteraard zal de implementatie van dit voorstel leiden tot een strengere aanpak dan die in andere landen. De Belgische bedrijven zullen dus minder kunnen exporteren maar dat is het hele punt: na 70 jaar gedoogbeleid is de tijd gekomen dat ons land ophoudt mee te helpen aan de proliferatie van kernwapens. Uiteraard ligt dit moeilijk als andere landen dan minder streng optreden. Dat is precies waarom heel deze materie best wordt overgeheveld naar de Europese Unie. Dan valt het concurrentie-element tussen de lidstaten van de Europese Unie weg.

Hoofdstuk 22

De houding van de Belgische bedrijven op het gebied van nucleaire export

Union Minière

Laten we maar beginnen bij het beleid van Union Minière in de jaren '40 en '50 van de vorige eeuw. Zoals ik al zei, verkocht het bedrijf niet alleen uranium aan de Amerikanen en de Engelsen maar ook aan nazi-Duitsland 'Omzet genereren', daar draaide het om. Waarom deed het bedrijf dat? Omdat bedrijfsleider Edgar Sengier een communistenhater was zoals sommigen beweren? Of omdat hij inzag dat hij geen keuze had en dat hij via een bevoorrechte relatie met de Amerikanen het meeste geld kon verdienen? We weten het niet. De archieven van Union Minière en de paar studies over de uraniumwedloop

geven geen sluitend antwoord. Hoe dan ook, als je ziet met welk gemak Union Minière in de jaren '60 200 ton uranium aan een klein, bizar Duits bedrijfje verkoopt, dan kan je toch niet anders dan besluiten dat de drive naar cash veel zwaarder woog dan de zorg om de internationale veiligheid. Tenzij die verkoop met de zegen of zelfs onder impuls van vrienden van Israël in de Verenigde Staten gebeurde? Ik hou echt niet van complottheorieën, maar de geschiedenis van de nucleaire proliferatie is doordrongen van leugens, bedrog en misleiding, van spionage en contraspionage. Uit te sluiten is het dus niet.

Wat wel positief is, is het feit dat Union Minière gedurfd heeft om twee onafhankelijke historici de geschiedenis van het bedrijf te laten schrijven. Ze hadden daarvoor toegang tot alle archieven. Een voorbeeld voor andere bedrijven en instellingen die in dit boek ter sprake komen?

Belgonucleaire

Het beleid van Belgonucleaire is veel moeilijker te begrijpen dan dat van Union Minière. Zaken doen in Pakistan, Libië en Irak in de jaren '70 en '80 doet toch veel vragen rijzen. Iedereen wist toen dat die landen best een geheim kernwapenprogramma konden hebben en dat zeker de verkoop van plutoniumtechnologie en de opleiding van wetenschappers daarin heel risicovol was. Bovendien waren het allesbehalve volwassen democratieën. De reputaties van Khaddafi en Saddam Hoessein waren toen al berucht. Dat speelde blijkbaar allemaal geen rol.

Belgonucleaire leverde grote inspanningen om een stuk van de nucleaire markt in die landen mee te pikken. Ik heb interne verslagen van Belgonucleaire kunnen inkijken. Het gaat om verslagen van de algemene vergaderingen, raden van bestuur en directiecomité uit de periode 1977-1982, een interessante periode voor wat proliferatie betreft. Ik heb die dagenlang uitgeplozen en het eerste wat opvalt, is dat de problematiek van de non-proliferatie bijna nooit ter sprake komt. Ik heb geen enkele tussenkomst gevonden van een bestuurder, ook niet van die aangeduid op voorstel van het Studiecentrum voor Kernenergie, over de eventuele proliferatierisico's van een project van Belgonucleaire. Soms werd er wel eens gevraagd of 'Buitenlandse Zaken' zijn zegen gegeven had. De verslagen bevatten integendeel passages die de andere richting uitgaan. In een verslag uit 1978 heet het dat het Internationaal Atoomenergieagentschap te strenge controles wil opdringen, "des contrôles aberrants". In datzelfde jaar vaart Robert Cayron, voorzitter van Belgonucleaire, zwaar uit tegen enkele ambtenaren van Buitenlandse Zaken, "qui poussent systématiquement à la suspicion contre BN".¹ In andere verslagen wordt mel-

1. Raad van bestuur van 22 maart 1979.

ding gemaakt van de druk van de Verenigde Staten op de Belgische overheid in het Libische dossier maar zonder vermelding van de reden of zonder enige empathie. De zorg was: hoe slagen we erin onze commerciële deal te redden? Anders gezegd: nergens in die vele tientallen verslagen staat er een opmerking die blijkt geeft van zorg om proliferatie van kernmateriaal of kennis, terwijl Belgonucleaire heel actief contracten zocht in landen met een groot proliferatierisico: Libië, Iran, Zuid-Korea en Taiwan. De bestuurders van het Studiecentrum voor Kernenergie bleven er ook stil over. Nergens valt er van hen een kritische opmerking te lezen. Ik heb weliswaar enkel de verslagen van een vijftal jaren doorgenomen, dus in theorie kan het voor of na die periode beter geweest zijn. Nu ja, als dat het geval is, dan moeten Belgonucleaire en het Studiecentrum voor Kernenergie vooral niet aarzelen deze analyse recht te zetten.

Hoe kan dit? Waarom was voor Belgonucleaire de problematiek van de proliferatie van kernwapens een blinde vlek? Het bedrijf heeft als hoofdaandeelhouder het Studiecentrum voor Kernenergie, een instelling van openbaar nut. Je zou dan toch verwachten dat Belgonucleaire, ook onder impuls van het SCK, een heel voorzichtige houding zou aannemen. Toch niet. Hoe kunnen we dat begrijpen? Ik zie twee mogelijke verklaringen die elkaar aanvullen.

Als mensen vandaag het woord plutonium horen, denken ze meestal direct aan kernwapens en proliferatierisico's. Dat is gedurende decennia anders geweest, toch in nucleaire kringen. Plutonium was tot ver in de jaren '70 voor velen een razend interessante grondstof en een onuitputtelijke energiebron. Plutoniumtechnologie was dus hip, fascinerend, het neusje van de zalm, het kompas naar de vooruitgang. Natuurlijk wisten de nucleofielen toen al dat er proliferatierisico's waren. Die risico's wogen niet door, daar bestonden genoeg voorzorgen voor: het non-proliferatieverdrag, het Internationaal Atoomenergieagentschap in Wenen, controles op export, etc. "Niets om bang van te zijn," klonk het. De experts van Belgonucleaire behoren tot de wereldtop op het gebied van plutoniumtechnologie. Voor hen is plutonium een fascinerend atoom, een bron van eindeloze energie, een atoom van de vooruitgang en beschaving. Waarom zouden andere landen dus niet mogen genieten van de weldaden van de plutoniumcyclus? Anders gezegd: de bestuurders, kaders en werknemers van Belgonucleaire beschouwden zichzelf als actief in een onderneming die heel nuttige dingen deed voor de mensheid en rekende op de politiek om de risico's te beheersen.

Een tweede verklaring voor het optreden van Belgonucleaire in risicolanden zoals Pakistan en Libië, is het eenvoudige feit dat het een privébedrijf is dat wil winst maken, de normaalste gang van zaken. Ook al was het bedrijf voor 50% in handen van een instelling van openbaar nut, het Studiecentrum voor Kernenergie, Belgonucleaire heeft zich altijd gedragen als een echt privébedrijf. Daarbij haalde de drive naar winst het blijkbaar vaak

op andere overwegingen zoals de internationale veiligheid. Belgonucleaire vond dat veiligheid niet hun zaak was, maar die van de overheid. Als de overheid zijn zegen gaf voor een project, dan was het goed, punt uit. Belgonucleaire beweert dat al hun operaties, ook in landen als Pakistan, Libië en Irak, de goedkeuring van de federale regering hadden.

Belgonucleaire is een totaal ander bedrijf dan bv. het netwerk van A.Q. Khan dat opereerde in de illegaliteit. Belgonucleaire beschouwt zich als deel van het economisch establishment van het land. De cultuur van de Generale Maatschappij is er nog zeker niet verdwenen. "Wat goed is voor ons, is goed voor het land." Als ze naar de minister van Buitenlandse Zaken met een dossier stapten, zullen ze zeker geweest hebben op het belang voor de werkgelegenheid en de economie. Waarbij die minister, in de beste Belgische traditie, eerder daarvoor oog had dan voor de proliferatierisico's en zijn zegen gaf. Dit alles heeft natuurlijk iets dubbelzinnigs. Belgonucleaire lobbyde om van het ministerie van Buitenlandse Zaken groen licht te krijgen voor een project in Pakistan of Libië. Eens het dat kreeg, was het bedrijf politiek ingedekt. Voor Belgonucleaire de profijten en de winst, voor Buitenlandse Zaken de leuke taak om zich eventueel te verantwoorden tegenover de Amerikaanse bondgenoten, de pers of het parlement.

Ik heb Belgonucleaire hierover aangeschreven. Naast algemene vragen over hun exportbeleid, heb ik ook heel precies vragen gesteld over hun projecten in Pakistan, Iran, Iran en Libië, over Munir Khan en Chaudry Abdul Majeed, etc. Hun antwoord was heel kort. Ze gingen niet in op de precieze vragen en stelden dat ze steeds alle wetgeving hebben nageleefd en voor alle projecten de nodige instemming van de overheid hadden.

De Generale Maatschappij

Als we kijken naar enkele andere exportdossiers is een van de zaken die daarbij onmiddellijk opvalt, het gemak waarmee ons bedrijfsleven gedurende decennia wegwam met zaken die politiek en maatschappelijk gezien heel moeilijk lagen. De bouw van een fabriek om uranium uit fosfaten te halen in het Irak van Saddam Hoessein? Dat kon. Belgonucleaire dat de Pakistanen plutoniumtechnologie verkoopt? Ja, ook dat was mogelijk. Zaken doen met Kaddhafi? Nu ja, als wij het niet doen, doet iemand anders het. Vandaag zou deze houding niet meer mogelijk zijn. De wereld is veranderd, enorm veranderd. Vandaag worden er veel meer ethische vragen gesteld bij het exportbeleid. De uitvoer van wapentuig van FN naar Libië in 2009 leidde tot een hevig maatschappelijk debat en grote spanningen binnen de Waalse regering en tussen de Waalse regering en het bedrijf zelf. De uitvoer van een isostatische pers van een kleine Vlaamse KMO in Temse groeide uit tot een schandaaldossier met zelfs het ontslag van de baas van de Staatsveiligheid tot gevolg. Dat was in de jaren '60 en '70 ondenkbaar. In die zin hebben we grote stappen vooruit gezet.

Dit is deels te wijten aan het verdwijnen van de Generale Maatschappij. Kijk maar naar de grote dossiers in dit boek. Mechim in Irak, Belgonucleaire in Pakistan en Libië, Union Minière en haar uranium, allemaal ondernemingen uit de groep van de Generale Maatschappij. Die woog gedurende decennia heel zwaar op de Belgische politiek. Meer nog, het was een strategisch project van onze regeringen om bedrijfsbelangen centraal te zetten in het buitenlandse beleid, ver boven overwegingen op het gebied van internationale veiligheid. Irak en Pakistan helpen in hun kernwapenprogramma was zeker geen dienst aan de internationale veiligheid. De internationale veiligheid moest wijken voor het bedrijfsbelang van de Generale Maatschappij. Zoals gezegd: die periode is voorbij. De Generale Maatschappij is dood en begraven en heeft geen opvolger. Sommige bedrijven uit de groep, zoals Tractebel en Electrabel, gingen op in een nieuwe groep. Andere bedrijven, zoals Union Minière - nu Umicore - gingen op eigen kracht verder. Vandaag beschikt geen enkele economische groep in ons land over de privileges en macht die de Generale Maatschappij ooit had. Je hoeft natuurlijk geen mastodont van een bedrijf te zijn om de volle steun te krijgen van een regering voor een exportdossier. Dat was bv. duidelijk in het Epsi-dossier, een KMO van een voorschot groot, die voor 200% gesteund werd door de Vlaamse regering.

Het lobbywerk van bedrijven

In welke mate en hoe zijn de werkgevers tussengekomen in dossiers van nucleaire proliferatie? Andermaal een vraag die kan leiden tot een zeer origineel doctoraat. Ik heb de archieven van het Verbond van Belgische Ondernemingen VBO en sectorfederaties zoals Agoria niet doorzocht. Ik zou waarschijnlijk de toestemming hiervoor niet gekregen hebben. Bovendien worden belangrijke tussenkomsten in een concreet dossier uiteraard nooit op papier gezet. Ik heb wel de archieven van de 'Beroepsgroepering van de Kernnijverheid' doorzocht. Dat was een sectorfederatie binnen het VBO die van 1957 tot 1972 de belangen van de bedrijven actief in de sector verdedigde. Het doornemen van de archieven leverde twee citaten op die ik jullie niet wil onthouden.

Op 13 maart 1967 stuurt voorzitter Seynaeve een brief naar de minister van Buitenlandse Zaken Harmel en zijn collega van Economie Van Offelen over het non-proliferatieverdrag. De onderhandelingen daarover waren in een eindfase. Seynaeve maakt zich zorgen want dat verdrag zou veel te streng kunnen zijn. Zo zouden niet alleen materialen en goederen die direct verband houden met de kernsplijting verboden worden maar ook materialen en toepassingen die daar volgens hem niets mee te maken hebben: centrifuges, bepaalde compressoren, edelmetalen, etc. Op zich is dit merkwaardig. Zo bestaat er een document van het ministerie van Economische Zaken uit 1953 met producten "aan strenge controle onderworpen bij aanvraag om uit- of invoer" waarop, naast bij-

voorbeeld uranium en zwaar water, ook centrifuges vermeld worden.² De tekst was geïnspireerd op Amerikaanse bronnen. Seynaeve moet in 1967 zeker geweten hebben dat centrifuges heel proliferatiegevoelige goederen waren. Toch lobbyt hij bij de Belgische regering voor een soepelere regeling.

Een tweede document in de archieven van de Beroepsgroepering van de Kernnijverheid is een memorandum van 25 januari 1968 over de activiteiten van het Studiecetrum voor Kernenergie (SCK). Het is gericht aan de heer Rens, voorzitter van de 'Conseil national de la politique scientifique'. Ik citeer: "Il importe que le CEN ne soit point considéré comme un objectif en soi, mais bien comme un outil servant l'industrie et l'économie nationale. (...) Enfin, le CEN ne devrait-il pas, conformément à sa mission, aborder l'étude préliminaire de problèmes qui, demain, pourraient déboucher sur des actions industrielles ? Citons par exemple : l'usage des explosifs nucléaires dans les mines, carrières et travaux du génie civil (...)." » Het Studiesyndicaat neemt geen blad voor de mond. Het SCK moet de industrie en de economie dienen, punt uit. Het studiecetrum moet die zaken doen die kunnen uitmonden in nieuwe projecten voor de industrie.

Van bij de oprichting van het SCK in 1952 speelde de industrie een sleutelrol in de instelling. Vertegenwoordigers van de industrie maakten samen met ambtenaren en wetenschappers de dienst uit in de raad van bestuur. De eerste voorzitter van de Raad van Bestuur was Pierre Smits, directeur-generaal van Traction & Electricité. De eerste directeur-generaal was Louis De Heem, directeur-generaal van CPTE, de "Maatschappij voor de Coördinatie van de Productie en het Transport van Elektrische Energie», ook een privébedrijf. De privésector speelde dus een belangrijke rol in het SCK. Maar die zin uit het memorandum van het Studiesyndicaat gaat wel heel ver. Moet het SCK zich ook niet richten op bijvoorbeeld onderzoek op het gebied van medische toepassingen of volksgezondheid? Blijkbaar niet. Het SCK bestaat dit jaar zestig jaar. Dat betekent zestig jaar trekken en sleuren over de finaliteit van personeel en middelen. Wat is prioriteit? De industrie, het leefmilieu, de volksgezondheid, de strijd tegen de nucleaire proliferatie? In al die jaren verschoof de cursor wel eens. Onder invloed van wat en wie? Ook dat verhaal moet nog geschreven worden.

2. Archieven Ministerie van Economische Zaken, Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen, nr. 25; nota van 23 december 1953.

Hoofdstuk 23

Het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK)

In 2012 vieren we de zestigste verjaardag van het SCK. Dat is een heel respectabele leeftijd voor een instelling. En misschien is het nu tijd voor reflectie en evaluatie. Zeker ook over de proliferatie van kernwapens. Dat blijft een soort blinde vlek in de geschiedenis van het SCK. Ook al ploeter je door vele honderden bladzijden over de geschiedenis en de werking van het SCK, neem je parlementaire vragen en persknipsels door, de houding van het SCK ten aanzien van de proliferatie van kernwapens blijft onduidelijk. Zelfs over de stagiaires die in de jaren '60 en '70 op het SCK langs liepen, is er nog geen duidelijkheid. Het ging om grote aantallen uit tal van landen. Op sommige momenten waren er 50 stagiaires aanwezig.¹ Van welke landen kwamen ze? In het kader van welke projecten? Mag de samenleving, die zeker in die tijd gigantisch veel belastinggeld in het SCK stak, dat eindelijk weten?

1. *Un demi-siècle de Nucléaire en Belgique*, p. 238. De "Club International" van het Studiecentrum, beheerd door echtgenotes van kaderleden van het SCK, organiseerde regelmatig kennismakingsavonden voor de stagiaires, soms in samenwerking met ambassades of consulaten.

Het SCK groeide in de jaren '50 snel uit tot het belangrijkste nucleaire researchcentrum van het land met gedurende jaren meer dan 1000 personeelsleden. Het had, in tegenstelling tot andere nucleaire centra in bv. Frankrijk of Pakistan, alleen een civiele finaliteit. Je zou dan toch verwachten dat het SCK in haar beleidsnota's, gedragscodes en technologiekeuzes rekening zou houden met haar civiele opdracht en de strijd tegen nucleaire proliferatie. Ik heb bij mijn onderzoek daar nauwelijks een spoor van gevonden. Er bestaat weliswaar een kleine afdeling op het SCK die heel boeiend werk verricht op het gebied van non-proliferatie maar de afdeling telt maar enkele personeelsleden. Het is zeker geen prioriteit voor het SCK. En verder? Ik heb het SCK aangeschreven en de volgende vragen gesteld:

Kan ik kopie krijgen van beleidsdocumenten en codes over de samenwerking tussen het SCK en bedrijven en andere onderzoeksinstituten vanuit de invalshoek 'strijd tegen de nucleaire proliferatie'?

Op welke manier heeft het SCK als aandeelhouder van Belgonucleaire gewogen op het beleid van dit bedrijf op het gebied van non-proliferatie?

Verder stelde ik een aantal precieze vragen over bepaalde projecten in Pakistan en Libië.

Het antwoord was zeer summier. Voorzitter Deconinck antwoordde dat er voor zijn voorzitterschap enkel een 'mondelijke regel' bestond die onderzoek of samenwerking rond militaire toepassingen verbood. Dat betekent dat het SCK decennia zonder formele beleidslijnen op het gebied van non-proliferatie gewerkt heeft? Dat is wel heel sterk. Het gaat hier toch om een instelling die decennia aan de wereldtop stond op het vlak van plutoniumtechnologie. Dankzij voorzitter Deconinck staat er nu in het ethisch charter dat door alle personeelsleden van het SCK wordt onderschreven een belangrijk passage over non-proliferatie:

“Preventie van militair of illegaal gebruik van nucleaire technologie en knowhow

- Het SCK•CEN als organisatie, evenals elk van zijn personeelsleden, onthoudt zich van elk initiatief rond of medewerking aan onderzoeksactiviteiten met een militair doel, en maakt deze principiële houding ook kenbaar bij onderhandelingen over toekomstig onderzoeksbeleid of rond concrete projecten. De medewerking aan projecten met materiaal voor tweërlei gebruik wordt geval per geval door de onderzoeker of onderzoeksgroep, de hiërarchie en het management beoordeeld.
- Het SCK•CEN als organisatie, evenals elk van zijn personeelsleden, onthoudt zich van het verlenen van expertise en de actieve verspreiding van onderzoeksresultaten wanneer er een duidelijke aanwijzing of vermoeden is dat deze informatie op een onwettige manier zal gebruikt worden.”

Dat is een stap vooruit. Maar de recente samenwerking tussen het SCK en China lijkt me daarmee totaal in tegenspraak. Op de andere vragen kreeg ik helaas geen antwoord.

Alles op een rijtje gezet, roept de houding van het SCK heel wat vragen op. Leven de bestuurders van het SCK op een andere planeet? Ze weten dat er sinds de start van het nucleaire tijdperk een belangrijk risico is van nucleaire proliferatie en dat zeker de plutoniumknowhow van het SCK heel proliferatiegevoelig is. Bovendien is er ook nog de bizarre uitstap van de top van het SCK naar Pakistan in 1986 zoals ik al in detail heb toegelicht. Nog sterker is dat het SCK als aandeelhouder van Belgonucleaire sinds 1971 vetorecht heeft over alle grote beslissingen van het bedrijf. Het studiecentrum had dus gemakkelijk het dubieuze optreden van Belgonucleaire in landen als Pakistan, Irak en Libië kunnen verhinderen maar deed dat niet. Het SCK is een instelling van openbaar nut die ongeveer de helft van haar inkomsten van de belastingbetaler² krijgt en statutair enkel mag actief zijn in de civiele, nucleaire sector. Toch gaf ze decennialang groen licht aan Belgonucleaire om proliferatiegevoelige activiteiten te ontwikkelen. Begrijpt u dat?

Voor alle duidelijkheid. De personeelsleden van het SCK walgen waarschijnlijk evenveel van atoombommen als u en ik. In mijn betoog wil ik absoluut niet de integriteit van de personeelsleden in twijfel trekken. Mijn kritiek heeft betrekking op de raad van bestuur van het SCK. Zijn zij de laatste decennia geslaagd in hun opdracht? Ik denk dat ze dringend aan zelfreflectie toe zijn.

Tot slotte moet de relatie tussen Belgonucleaire en het SCK doorgeknipt worden. Deontologisch gezien kan het niet dat een wetenschappelijke onderzoeksinstelling participeert in een commerciële onderneming die dan nog eens bij die onderzoeksinstelling studies bestelt. De regering zou het SCK moeten verplichten om haar participatie in Belgonucleaire te verkopen. Belgonucleaire houdt zich de laatste jaren ver van risicolanden zoals Pakistan en Iran. Maar durft onze regering met stelligheid zeggen dat de expertise die Belgonucleaire overbrengt aan de Chinezen zich binnen enkele jaren niet in Pakistan of Iran bevindt?

2. In de periode 1955-1985 kreeg het SCK 2,4 miljard euro van de overheid (in constante munt 2003 met correctie volgens de index van de consumptieprijzen); Erik Laes et. al, o.c., p. 360.

Hoofdstuk 24

Wetenschappers & universiteiten

Een jonge Pakistaanse wetenschapper doctoreert aan een Vlaamse universiteit. Hij gaat nadien aan de slag in Nederland en steelt er supervertrouwelijke informatie over de verrijking van uranium. Die gebruikt hij bij zijn terugkeer in Pakistan met succes in een kernwapenprogramma. Hij gaat nog een stap verder en verkoopt zijn expertise, met de nodige containers materialen erbij, aan Libië, Iran en Noord-Korea. Abdul Qadeer Khan is niet alleen een van de grootste spionnen in de geschiedenis van de kernwapens. Hij is zonder twijfel de architect van het grootste illegale netwerk in handel van expertise en materialen die noodzakelijk zijn voor de bouw van een kernwapen. Is dat de fout van de universiteit van Leuven? Hebben zij daar enige verantwoordelijkheid in? Dat kan niet beweed worden. Aan elke universiteit studeren vele buitenlanders, en maar goed ook. Er bestaat geen kennisopbouw zonder internationale uitwisseling. Toen Khan aan de universiteit van Leuven studeerde, was helemaal niet te voorzien dat hij een van de vaders van de Pakistaanse atombom zou worden. Bovendien spioneerde hij bij Urenco in Nederland, niet aan de KU Leuven. Ik bekijk het dossier “A.Q. Khan – KU Leuven” met heel veel mildheid.

Iets anders is het optreden van zijn mentor professor Brabers. Zoals ik in een vorig hoofdstuk al zei, bleef de Leuvense professor contact houden met zijn ex-student, ook al was het duidelijk dat Pakistan een kernwapenprogramma had mede dankzij Khan. Meer nog, Brabers aanvaardde om de eerste rector te worden van het ‘Ghulam Ishaq Khan Institute of Engineering Sciences and Technology’, een onderzoeksinstelling die door Khan gelanceerd werd. In 2010 werd zelfs een gebouw van het instituut naar

hem genoemd, 'the Brabers building'. Zoiets krijg je toch niet zomaar? Brabers zetelde verschillende keren in een wetenschappelijk comité van een internationaal symposium dat Khan organiseerde. Daarmee gaf hij aan de activiteiten van Khan een stempel van degelijkheid en betrouwbaarheid. Helaas kunnen we Brabers, overleden in 2010, niet meer vragen wat zijn drijfveren waren. Ik heb de KU Leuven gevraagd of ze hem daarover ooit aangesproken hebben, wat je toch van een universiteit mag verwachten. Ik heb nooit een antwoord gekregen van de KU Leuven. Net zoals ik nooit een antwoord gekregen heb op de beleidsvragen die ik aan de KU Leuven en de andere Vlaamse en Franstalige universiteiten gesteld heb. Hebben jullie een deontologische code op het gebied van uitwisseling van studenten en samenwerking met andere universiteiten vanuit de invalshoek nucleaire proliferatie? Dat lijkt me toch een normale vraag. De Vrije universiteit van Brussel (VUB) stuurde me een documentje op uit de jaren '80, maar dat bevat alleen wat informatie over studenten die zich zorgen maken over de kernwapenproblematiek. Het gaf geen enkele informatie over het beleid van de VUB. De andere universiteiten antwoordden zelfs niet. Het lijkt dus hoog tijd dat het Vlaams Parlement en het Parlement van de Franse Gemeenschap de universiteiten op een hoorzitting uitnodigen om hier duidelijkheid over te scheppen.

Nog een laatste bedenking. Als je documenten uit de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw over de nucleaire sector leest, dan merk je vaak een enthousiasme - zelfs euforie - over de mogelijkheden van kernenergie die je kan vergelijken met het gevoel over de dotcom-sector in de jaren '90. Een gevoel dat we iets fantastisch binnen handbereik hadden dat voor heel veel economische groei, welvaart en banen zou zorgen. Mensen die die euforie durfden in twijfel trekken waren pretbedervers en werden nauwelijks gehoord. Bovendien had de aantrekkende economie pakken energie nodig en daar zou nu een schitterend antwoord op gevonden worden. Waarbij dan de vraag rijst, hoe je kan voorkomen dat een samenleving collectief uit de bocht gaat, een halve eeuw geleden in de nucleaire sector, in de jaren '90 in dotcom en de banksector en morgen ergens anders. Schort er iets aan de opleiding van onze wetenschappers? Professor Sybesma, emeritus gewoon hoogleraar natuurkunde aan de VUB, deed in het boek 'Nucleaire Terreur' hierover een boeiend voorstel: "Niet alleen de wetenschapper maar ook de gemeenschap moet zich scherp bewust zijn van het feit dat er een ethische verantwoordelijkheid bestaat voor de uitoefening én het gebruik van wetenschap. De wetenschapper moet die verantwoordelijkheid kennen en de gemeenschap die zijn wetenschappers gebruikt en nodig heeft, dient te luisteren naar wat diezelfde wetenschappers op ethisch gebied te zeggen hebben.(...) Wat op dit moment volkomen ontbreekt en wat voor mijn gevoel dringend noodzakelijk is, is dat er inherent aan de opleiding van wetenschappers (in het bijzonder fysici en chemici) een verplichte studie bestaat van de politiek en maatschappelijke problematiek en de ethische houding die een wetenschapper tegenover

die problematiek zou moeten aannemen. Dat zou in alle studieprogramma's in de wetenschappen en in de toegepaste wetenschappen aan de universiteiten en hogescholen moeten worden opgenomen."¹

Een laatste aspect, en misschien wel het belangrijkste, is het investeren in 'Technology Assessment'. Dat is het verkennen van technologische ontwikkelingen en het inschatten van de impact ervan op de samenleving. Het Vlaams Parlement heeft daarvoor in 2000 een specifieke instelling opgericht, het 'Instituut Samenleving & Technologie' (IST). Het instituut verricht heel boeiend en vernieuwend werk en faciliteert de dialoog tussen wetenschappers, middenveldorganisaties, beleidsmensen en het bredere publiek. Het IST verwierf snel naam op internationaal vlak. In oktober 2011 beslisten CD&V, sp.a, VLD en NVA om het IST op te doeken.² Onbegrijpelijk.

-
1. Gustaaf C. Cornelis en Gilbert Eggermont, *Nucleaire terreur. Reflecteren over Voorzorg en Ethiek*, Gent, Academia Press, 2006, p. 168
 2. *Beslissing van het Uitgebreid Bureau van het Vlaams Parlement van 24 oktober 2011. Het Uitgebreid Bureau beslist: Het Instituut voor Samenleving en Technologie (IST) op te heffen en te integreren in het Parlementair Informatiecentrum (PI). De adviesfunctie TA: ofwel te integreren in de diensten van het Vlaams Parlement, ofwel over te hevelen naar de administratie van de Vlaamse Gemeenschap. De onderzoeksfunctie af te stoten.*

Hoofdstuk 25

Kernwapens de wereld uit? Een nieuw bondgenootschap tussen idealisten en realisten?

Op 19 februari 2010 publiceren Guy Verhofstadt, Jean-Luc Dehaene, Louis Michel en Willy Claes, dus twee gewezen eerste ministers en twee gewezen ministers van Buitenlandse Zaken, een opmerkelijk opiniestuk in de krant De Standaard. Ze pleiten voor een terugtrekking van de Amerikaanse tactische kernwapens uit Europa, dus ook die op Kleine Brogel. "De Amerikaanse tactische kernwapens in Europa hebben geen enkel militair belang meer. De Koude Oorlog is definitief voorbij. Het is tijd om ons nucleair beleid aan te passen aan de veranderende omstandigheden," schrijven de vier ministers. Het opiniestuk was een initiatief van Tom Sauer, professor internationale politiek aan de Universiteit Antwerpen, en Jo Hanssens, de voorzitter van vredesbeweging Pax Christi.

Ik heb dat opiniestuk hoofdschuddend gelezen. Toen die ministers iets konden doen aan de wapenwedloop, deden ze niets. Nu ze de handen vrij hebben, komen ze af met hun mooie woorden. Flauw, heel flauw, vond ik dat aanvankelijk. Dat was een verkeerde inschatting van mij. Sauer en Hanssens verdienen alle lof voor hun initiatief, net zoals de vier toppolitici. Ze staan met hun oproep trouwens niet alleen. Her en der in de wereld hebben de laatste jaren toppolitici gepleit voor een kernwapenvrije wereld en daar waren politici bij die zich zelf jarenlang tegen ontwapening verzet hebben.

Een eerste opmerkelijk initiatief om kernwapens uit de wereld te bannen, kwam uit Australië. In november 1995 lanceert de Australische eerste minister 'The Canberra Commission on the Elimination of Nuclear Weapons'. De samenstelling van de commissie is heel divers, zowel qua nationaliteiten als achtergrond. Naast diplomaten en gewezen topmilitairen, zijn ook de gewezen eerste minister van Frankrijk Michel Rocard en Robert Mc Namarra, gewezen minister van Defensie van de Verenigde Staten lid van de commissie. Mc Namarra was een van de grote haviken in de tweede helft van de 20ste eeuw. De groep telt zowel radicale 'abolitionisten' als klassieke, nucleaire realo's. Hun rapport is klaar in augustus 1996 en het besluit is heel duidelijk: kernwapens moeten dringend de wereld uit. Kernwapens zijn een onaanvaardbare bedreiging voor de mensheid en het gebruik ervan zou catastrofaal zijn. De Canberra-Commissie wijst er ook op dat, als meer mensen het gevaar van kernwapens zouden beseffen, ze de productie en de opslag ervan niet langer zullen aanvaarden. De commissie vestigt ook de aandacht op een onhoudbare asymmetrie. Sommige staten mogen kernwapens bezitten en andere niet, stelt het non-proliferatieverdrag. Dat is niet houdbaar. "The possession of nuclear weapons by any state is a constant stimulus to other states to acquire them", stelt de commissie.

Hiermee zitten we bij de kern van de zaak, het centrale axioma in de kernwapenproblematiek vandaag en volgende jaren. Zolang er landen zijn met kernwapens, zullen andere landen er ook willen hebben. Dat is altijd zo al geweest maar tijdens de Koude Oorlog kon dat deels beheerst worden. In de multipolaire wereld van vandaag niet meer. De Verenigde Staten zijn dan wel nummer één op het gebied van economie, politiek en defensie, maar het land is niet langer de leider van de wereld en heeft noch de legitimiteit noch de macht om te verhinderen dat nog meer lidstaten kernwapens gaan produceren. Anders gezegd: wie niet wil dat Iran en Noord-Korea kernwapens hebben, moet zijn eigen kernwapens opdoeken.

Op 30 maart 2009 organiseert de Kamer van Volksvertegenwoordigers hoorzittingen over de problematiek van de nucleaire proliferatie. Een van de sprekers is Ali Asghar Soltanieh, ambassadeur van de Islamitische Republiek Iran in Brussel. Hij vat de zaak kernachtig samen: "Kernstaten, en in het bijzonder de Verenigde Staten, het enige land dat het taboe verbrak door twee maal kernwapens te gebruiken en daarbij duizenden

onschuldige Japanners te doden, hebben sindsdien de aandacht afgeleid van de echte mogelijke dreiging voor de internationale veiligheid, namelijk het bestaan op zich van nucleaire arsenalen. Het is niet alleen het feit van de kernwapens zelf maar ook de discriminerende mentaliteit dat de kernstaten uitzonderingen vormen op de regels! Zij hebben het recht om hun nucleaire voorraden te behouden en ze zelfs naar wens te ontwikkelen tegen de internationale oproep in. Deze discriminerende gedachte werd helaas geïnstitutionaliseerd in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties waarin een vetomacht werd gegeven aan de 5 kernstaten en in het non-proliferatieverdrag (NPV).” Nog eens: ik hoop echt dat Iran nooit ofte nimmer kernwapens heeft en de manier waarop dit land de laatste jaren het Internationale Atoomenergieagentschap misleid heeft, is onaanvaardbaar. Maar blijven denken dat de huidige asymmetrie tussen vijf bevoorrechte kernwapenstaten en vele tientallen landen zonder recht op kernwapens houdbaar is, lijkt me gevaarlijk naïef.

Op 8 juli 1996 geeft het Internationaal Gerechtshof in Den Haag een belangrijk advies over kernwapens. Zowel de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties als de Wereldgezondheidsorganisatie hadden het hof advies gevraagd over de wettelijkheid van kernwapens. Het advies van het hof is bijzonder interessant:

Het dreigen met of het gebruiken van kernwapens is in strijd is met de internationale rechtsregels op het gebied van gewapende conflicten en het humanitair recht.

Bij wijze van uitzondering deed het hof geen uitspraak ten gronde over de wettigheid van het inzetten van kernwapens wanneer de eigen verdediging dat dringend vereist, wanneer het voortbestaan zelf van een land in het gedrang is.

Na de eigenlijke uitspraak werd vervolgens nog verder verwezen naar artikel 6 van het non-proliferatieverdrag. Het Hof stelde duidelijk dat er een plicht rust op alle landen om te onderhandelen over totale nucleaire ontwapening.

Dat advies wordt door abolitionisten en pacifisten over de hele wereld gebruikt om het debat te voeden en bewindslui te ondervragen. De NAVO is echter van mening dat haar beleid niet in contradictie is met dit advies. Op een parlementaire vraag antwoordt minister van Defensie Poncelet dat het advies consultatief en niet bindend is.¹ Hij voegt eraan toe: “Het Hof stemt evenwel toe geen definitief besluit te kunnen nemen over de wettigheid of de onwettigheid van de dreiging met gebruik of van het gebruik van nucleaire wapens in buitengewone omstandigheden van zelfverdediging waar de overleving

1. *Antwoord van minister van Defensie Poncelet op een schriftelijke vraag van Volksvertegenwoordiger Olivier Deleuze van 23 augustus 1996.*

van een Staat op het spel zou staan, in overeenstemming met de vereisten vervat in artikel 51 van het Verdrag van de Verenigde Naties. De volledige onwettigheid van nucleaire wapens werd dus niet uitgesproken door het Hof, waaruit blijkt dat de genomen stellingname niet in tegenspraak is met de principes voor het eventueel grijpen naar nucleaire wapens zoals gedefinieerd in het strategisch concept van de Alliantie die goedgekeurd werd door de staats- en regeringhoofden samengekomen op de NAVO-top van Rome op 7 en 8 november 1991. Dit document leert dat de fundamentele bestaansredenen van de nucleaire mogelijkheden van de Alliantie van politieke aard is: om de vrede te handhaven, en spanningen en oorlogen te voorkomen." Daarmee maakte de Belgische regering, net zoals andere NAVO-lidstaten er zich wel heel gemakkelijk van af. Hoe dan ook verhoogde het advies van het Internationaal Gerechtshof de druk om sneller werk te maken van kernontwapening en werd het bezit van kernwapens gecriminaliseerd.

Enkele maanden later volgt een nieuw initiatief op het gebied van ontwapening en dit uit heel onverwachte hoek. Niet minder dan 61 voormalige generaals en admiraals uit 17 landen, waaronder de Verenigde Staten, Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië ondertekenen de 'Statement on Nuclear Weapons'.² Een uittreksel: "We, military professionals, who have devoted our lives to the national security of our countries and our peoples, are convinced that the continuing existence of nuclear weapons in the armories of nuclear powers, and the ever present threat of acquisition of these weapons by others, constitute a peril to global peace and security and to the safety and survival of the people we are dedicated to protect." De ondertekenaars wijzen er ook op dat landen die nu geen kernwapens hebben, niet zullen blijven aanvaarden dat sommige landen hun kernwapens willen blijven houden voor onbeperkte termijn en er zelf zullen willen produceren: "It is similarly clear that, among the nations not now possessing nuclear weapons, there are some that will not forever forswear their acquisition and deployment unless they, too, are provided means of security. Nor will they forego acquisition if the present nuclear powers seek to retain everlastingly their nuclear monopoly."

Begin 1998 volgt het 'Statement on Nuclear Weapons by International Civilian Leaders', een oproep om kernwapens uit de wereld te helpen, ondertekend door ongeveer 120 gewezen presidenten en premiers uit 48 landen. Daarbij waren grote namen: de gewezen presidenten Michael Gorbatsjov en Jimmy Carter, eerste minister Michel Rocard en gewezen kanselier Helmut Schmidt.

In juni 1998 lanceren acht landen³ de 'New Agenda Coalition'. Ze dienen bij de Verenigde Naties een resolutie in waarin ze pleiten om stap voor stap naar een kernwapenvrije

2. Federation of American Scientists, http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1997_h/s970212js.htm.

3. Brazilië, Egypte, Ierland, Mexico, Nieuw Zeeland, Zuid-Afrika, Zweden en Slovenië (dat later de groep verliet).

wereld te gaan. De resolutie wordt in de Algemene Vergadering verschillende jaren na elkaar ingediend, tot in 2005, en telkens met grote meerderheid aangenomen. Maar de landen met kernwapens leggen de resolutie telkens naast zich neer.

Van de strijd tegen nucleaire bewapening naar de strijd tegen nucleaire proliferatie

In 2001 draait de wind. De aanslagen op de Twin Towers op 11 september in de Verenigde Staten zijn een interessante opportuniteit voor de tegenstanders van volledige kernontwapening. Vanaf dan komt de strijd tegen nucleaire proliferatie centraal te staan. Van New York over London tot Parijs. De perceptie wordt gecreëerd dat niet de kernwapenarsenalen van de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad het probleem zijn maar de plannen van de schurkenstaten om massavernietigingswapens te verwerven: Syrië, Soedan, Afghanistan, Cuba, Iran, Irak, Noord-Korea en Libië. President Bush zal het later hebben over de 'Axis of Evil', zijnde Iran, Irak en Noord-Korea. De bewering van de Verenigde Staten dat Saddam Hoessein over massavernietigingswapens beschikt, blijkt onjuist te zijn. De Verenigde Staten en bondgenoten slagen er toch in de aandacht weg te houden van de eigen kernwapens en de proliferatie van kernwapens centraal te zetten. De feiten helpen hen daarbij. De ontwikkelingen in de nucleaire sector in Iran, Noord-Korea en Libië zijn koren op hun molen. Die helpen de Verenigde Staten en bondgenoten de bevolking in het Westen te overtuigen dat het echte gevaar niet de eigen kernwapens zijn maar de pogingen van de schurkenstaten om zelf kernwapens te bemachtigen. Vele andere landen maken een andere analyse. Waarom mogen sommige landen wel kernwapens verwerven en andere niet? Waarom krijgt India in 2005 een nucleaire voorkeursbehandeling van de Verenigde Staten terwijl India niet eens het non-proliferatieverdrag ondertekend heeft? De Verenigde Staten zullen daarvoor later zelfs de zegen krijgen van het Internationale Atoomenergieagentschap en de Nuclear Suppliers Group, dus ook van ons land. Ondertussen wordt Iran, wel lid van het non-proliferatieverdrag, hard aangepakt. Twee maten en twee gewichten, denkt men in vele landen. Een non-proliferatiebeleid dat geïnstrumentaliseerd wordt vanuit het eigen belang. De Verenigde Staten hebben India nodig om de race tegen China te winnen terwijl Iran als aartsvijand van hun belangrijkste bondgenoot – Israël – gekortwiek moet worden.

De Amerikaanse president Bush en zijn handlangers slagen erin de aandacht van de Westerse media te doen verschuiven van ontwapening naar non-proliferatie. De abolitionisten, zij die alle kernwapens de wereld uit willen, zitten niet stil. Ze lanceren nieuwe, heel opmerkelijke initiatieven. De Wall Street Journal publiceert op 4 januari 2007 een opiniestuk 'A world free of nuclear weapons'. De auteurs zijn vier Amerikanen en niet de eerste de beste: Henry Kissinger, William Perry, George Shultz en Sam Nunn. De eerste drie zijn gewezen ministers van Buitenlandse Zaken, Nunn was voorzitter van het 'Senate Armed Services Committee'. Alle vier waren ze gedurende vele jaren fervente verdedigers van kernwapens en de doctrine van nucleaire afschrikking. Sommigen noemen hen de

'vier ruiters van de Apocalyps'. Ze pleiten in hun opiniestuk voor een kernwapenvrije wereld. Kernwapens zijn volgens hen wel nuttig geweest in de Koude Oorlog maar die was nu voorbij. Kernwapens maken de wereld vandaag niet veiliger, stellen de vier, integendeel: "Reliance on nuclear weapons for deterrence is becoming increasingly hazardous and decreasingly effective." De vier wijze heren waren dus geen pacifisten geworden, dat niet. Ze motiveren wel uitvoerig dat kernwapens vandaag de veiligheid niet verhogen, maar juist verlagen. Meer en meer staten dreigen over kernwapens te beschikken en het zal voor de Verenigde Staten niet gemakkelijk zijn om met hen hetzelfde evenwicht te vinden als met de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog, stellen ze. Kernwapens zijn ook nutteloos in de strijd tegen terroristen. Met de stijging van het aantal kernwapens, stijgt ook het risico op een verkeerde inschatting van een situatie of technische fout, met als gevolg het lanceren van een kernwapen met alle catastrofale gevolgen vandien. De vier wijzen er ook op dat meer en meer landen twijfelen aan de wil van de vijf officiële kernwapenstaten om hun kernwapenarsenaal tot nul te reduceren waartoe ze door het non-proliferatieverdrag worden verplicht. Het is aan de Verenigde Staten om hier moed en leiderschap te tonen en een nieuw proces van nucleaire ontwapening te lanceren.

Wat me opvalt in de tekst van Kissinger en anderen, is het feit dat ze vanuit een heel nuchtere, zakelijke analyse tot het besluit komen dat kernwapens de wereld uit moeten. Dat is nieuw. Pleidooien voor een wereld zonder kernwapens bestaan al lang maar kwamen steeds uit middens die ver stonden van het politieke establishment. Het establishment vandaag is intussen verdeeld over kernwapens. Meer en meer mensen uit alle lagen van de bevolking raken ervan overtuigd dat kernwapens niet het antwoord zijn op een veiligere wereld. Dat is uiteraard schitterend nieuws. Pacifisten zullen realo's als Kissinger nodig hebben om hun doel van een kernwapenvrije wereld te bereiken.

In december 2008 wordt een nieuw wereldwijd initiatief voor een kernwapenvrije wereld gelanceerd, 'Global Zero'. Meer dan 100 politici, bekende burgers en militaire leiders ondertekenen het initiatief. Daarbij zijn (gewezen) presidenten en regeringsleiders van de Verenigde Staten, Duitsland, Spanje, Brazilië, Australië en Zuid-Afrika. Global Zero lanceert een concreet actieplan in vier fasen met als doel een kernwapenvrije wereld in 2030. Hun aanpak is multilateraal en voorziet een efficiënte controle. Op 1 april 2009 werpen Amerikaans president Obama en Russisch president Medvedev zich tijdens een ontmoeting in Londen op als voorstanders van een wereld zonder kernwapens. Obama herhaalt dat vier drie dagen later in een belangrijke toespraak in Praag: "I state clearly and with conviction America's commitment to seek the peace and security of a world without nuclear weapons." De uitvoering van die belofte loopt ondertussen helaas vertraging op maar nieuw is dat zowel de Amerikaanse als de Russische presidenten niet langer durven zeggen dat initiatieven zoals Global Zero wereldvreemd en naast de kwestie zijn. Integendeel, ze stellen zelf een wereld zonder kernwapens voorop.

De roep naar een kernwapenvrije wereld duikt ook op in officiële en belangrijke rapporten. Neem nu resolutie 1887 die unaniem door de VN-Veiligheidsraad op 24 september 2009 werd goedgekeurd. De Veiligheidsraad wil “a safer world for all and to create the conditions for a world without nuclear weapons in accordance with the goals of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), in a way that promotes international stability, and based on the principle of undiminished security for all.”

In 2009 lijkt er een barst(je) te komen in de Franse consensus over kernwapens. Bij onze zuiderburen is er binnen de klassieke partijen en het politiek-administratieve establishment nooit enige twijfel geweest over de noodzaak aan eigen kernmacht. Frankrijk zonder ‘force de frappe’, dat zou voor het Franse establishment even erg zijn als Parijs zonder Eiffeltoren. Kernwapens maken een wezenlijk deel uit van de ‘Nation française’. Hoe kon het land anders blijven meespelen met de vier andere grootmachten? Hoe kon het anders zijn status, zeker na het verlies van zijn koloniën, in ere houden, klinkt het al decennia. Op 14 oktober 2009 echter publiceert de kwaliteitskrant *Le Monde* een opiniestuk ondertekend door de gewezen eerste ministers Alain Juppé en Michel Rocard, de gepensioneerde generaal Bernard Norlain en gewezen minister van Defensie Alain Richard “Pour un désarmement nucléaire mondial, seule réponse à la prolifération anarchique.” Het opiniestuk lokt helaas niet het debat uit dat het verdiende en Alain Juppé en Alain Richard hebben later hun stelling in zeker mate genuanceerd. Binnen het Franse establishment blijft de consensus nog stevig overeind.

Het opiniestuk in de Standaard van Dehaene, Verhofstadt, Claes en Michel uit 2010 trok de lijn van Kissinger en Global Zero door en bevestigde dat er de laatste jaren een heel interessante evolutie op gang gekomen is. Wie vandaag pleit voor een kernwapenvrije wereld, kan echt niet meer afgedaan worden als wereldvreemde pacifist of gevaarlijke dromer. Het is juist omgekeerd. Mensen die denken dat kernwapens vandaag wereldwijde veiligheid garanderen, zijn dromers, gevaarlijke dromers.

De val van Curtis LeMay

Ik wil even stilstaan bij een onopvallende, maar heel belangrijke evolutie in de perceptie van oorlogsslachtoffers. Daarvoor keer ik terug naar Japan in 1945. Onder bevel van generaal Curtis LeMay bombarderen Amerikaanse vliegtuigen gedurende vele maanden tientallen Japanse steden. De zwaarste aanval is die op Tokyo op 9 en 10 maart 1945. Niet minder dan 1.665 ton bommen worden gedropt op de stad. Daarbij zijn er fosfor- en napalmbommen. Ongeveer 100.000 burgers worden gedood – meer dan bij de atoombom op Nagasaki-, 250.000 woningen vernield en 41 km² stad wordt volledig in as gelegd. De Amerikaanse aanvallen op de Japanse steden in 1945 hebben 300.000 à 400.000 burgerslachtoffers gemaakt. Miljoenen mensen werden dakloos. Het levert generaal Curtis LeMay tal van onderscheidingen op.

Kan u zich voorstellen dat de Verenigde Staten vandaag een stad bombarderen zoals het Tokyo bombardeerde? Dat is niet meer denkbaar. Zelfs een bombardement op een stadje van 10.000 inwoners is ondenkbaar. Zoiets zou leiden tot een mondiale storm van verontwaardiging waar zelfs grootmacht Verenigde Staten moeite mee zou hebben. Het zou haar positie op wereldvlak bijzonder zwaar aantasten. Meer en meer mensen wereldwijd pikken dit soort massavernietigingen niet meer. Elk burgerslachtoffer in een oorlog is er één te veel, denken meer en meer mensen, en gelukkig maar.

Een ander voorbeeld. De Franse nucleaire afschrikingsstrategie voorzag vroeger expliciet steden en hun bevolking, 'les populations de l'ennemi', als doel van kernwapens. Vandaag hebben de Franse het over 'centres névralgiques' van de vijand. Dat kunnen steden zijn maar ook economische, militaire of industriële complexen.⁴ Vanuit moreel oogpunt is dat voor veel mensen nog altijd inhumain maar de nuance wijst erop dat de tolerantie tegenover geweld op burgers gedaald is. De Verenigde Staten zijn zich daar al bewust van tijdens de oorlog in Irak in 1991 en lanceren het begrip 'chirurgische aanval', kwestie van duidelijk te maken dat ze met hun supergeavanceerde technologie heel precies militaire doelen kunnen bereiken zonder de burgerbevolking te treffen. Gebeurt dat toch eens, dan noemen ze dat 'collateral damage', een onbedoeld neveneffect. Wat eigenlijk neerkomt op onschuldige burgerslachtoffers.

Het begrip 'collateral damage' puilt natuurlijk uit van cynisme maar illustreert ook hoe de geesten zijn geëvolueerd. Generaal Curtis LeMay zou die term in 1945 nooit gebruikt hebben. Integendeel, hij pakte fier uit met de resultaten van de bombardementen op de Japanse steden.⁵ Bij de oorlogen in Irak en Kosovo moest supermacht Verenigde Staten zich in bochten wringen en creatieve communicatietechnieken ontwikkelen om zich te verantwoorden over burgerdoden. Of neem nu de recente oorlog in Libië. De NAVO is er bijzonder voorzichtig opgetreden om toch maar geen burgerslachtoffers te maken. Ook al zouden er vijf of tien burgers sterven in een bombardement, de NAVO wist heel goed dat de beelden van het bombardement en de slachtoffers op een paar uur de wereld zouden rondgaan en immense schade zouden toebrengen aan de operatie. Dat zijn heel belangrijke vaststellingen. Ze illustreren het sterk toegenomen medeleven om medeburgers die we niet kennen, ver van ons, in landen waar we nauwelijks banden mee hebben. Het begrip 'vijandelijke bevolking' – zoals we dat eeuwen gekend en gecultiveerd hebben - heeft in veel landen geen betekenis meer. De militair of politicus die vandaag generaal Curtis LeMay citeert, "There are no innocent civilians"⁶, marginaliseert zichzelf compleet.

4. François Heisbourg (2011), o.c., p. 129.

5. Al gebruikte men toen ook al eufemismen in de communicatie. Dergelijke bombardementen moesten "het moreel" aantasten, wat neer kwam op het bombarderen van zoveel mogelijk burgers tot bevolking en leiders zich zouden overgeven.

6. Michael Sherry, *The Rise of American Air Power: The Creation of Armageddon*, Yale University Press, 1989, p. 287.

Natuurlijk is het een schande dat er nog elke dag mensen sterven in oorlogen en burgeroorlogen. Of het in Afghanistan, het Midden-Oosten of Congo is. Het aantal oorlogsslachtoffers is de laatste decennia gelukkig sterk gedaald⁷, terwijl de verontwaardiging over de slachtoffers gestegen is. Dit nieuwe kader maakt het bezit en gebruik van kernwapens nog veel moeilijker dan vroeger. Kernwapens zijn per definitie massavernietigingswapens die geen verschil maken tussen burgers en militairen. Zelfs het gebruik van kleinere kernwapens, 'tactische wapens', zou heel veel slachtoffers kunnen maken, om nog maar te zwijgen van de radioactieve vervuiling die ze zouden veroorzaken. Kernwapens komen dus hoe langer hoe meer haaks te staan op de waarden van de 'global community'. Staatshoofden en regeringsleiders beseffen dat maar al te goed. Veel militairen ook. Ze hebben al lang gekozen voor 'weapons of precise destruction' zoals drones in plaats van de anachronistische 'weapons of mass destruction'.

Ik heb vandaag de indruk dat veel militairen en diplomaten eigenlijk verlost zouden willen worden van kernwapens maar het niet luidop durven zeggen. Dat is al een heel grote stap voorwaarts tegenover pakweg vijftig jaar geleden. Toen maakten Amerikaanse en Russische generaals uitgewerkte plannen voor een kernoorlog met als doelstelling tientallen miljoenen doden bij de vijand. Het Amerikaanse 'Single Integrated Operational Plan' uit 1960 voorzag in 200 miljoen doden in de Sovjet-Unie en China. Vandaag is het ondenkbaar dat dergelijke plannen nog gemaakt worden, een gigantische vooruitgang.

Even terug naar Generaal Curtis LeMay. Op 12 januari 1946 kreeg hij een belangrijk Belgisch ereteken, La Croix de guerre. Zouden we, uit respect voor de tienduizenden Japanse slachtoffers, dit ereteken niet intrekken?

Een wereld zonder kernwapens?

Kan dat wel, de wereld kernwapenvrij maken? Kunnen we al die duizenden kernwapens en militaire kerninstallaties snel ontmantelen? Neen, dat zal niet van de ene op de andere dag gaan. Dat zal een proces van vele jaren zijn. Er bestaan wel al plannen en blauwdrukken voor een dergelijke exit strategie. Er is hiervoor al heel veel voorbereidend werk gedaan. Ik geef enkele voorbeelden.

'Global Zero' heeft een heel concreet actieplan gelanceerd dat bestaat uit vier fasen. Er bestaat sinds 1996 een verdrag dat nieuwe kernproeven verbiedt, het 'Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty'. Het is helaas nog niet in werking getreden. Er is een juridisch uitgewerkte ontwerp tekst die de aanmaak van nieuwe splijtstof reguleert. Als de Ver-

7. Zie in dat verband bijvoorbeeld Steven Pinker, *The Better Angels of our Nature: Why Violence has declined*, Viking Adult, 2011.

enigde Staten, Rusland en China morgen formeel zouden beslissen dat tegen bv. 2030 de kernwapens de wereld uit moeten, dan zullen er zich op juridisch, administratief of technisch vlak geen grote hinderpalen stellen. De doelstelling van een kernwapenvrije wereld kan dan bereikt worden.

Het moeilijkste zal zijn om drie grote internationale spanningsvelden aan te pakken. Zolang die er zijn, zal de totale afbouw van kernwapens heel moeilijk zijn. Ik heb het dan over het Midden-Oosten, Zuid-Azië en het Verre Oosten. Maar als de Verenigde Staten, China en Rusland het eens zouden worden over een kernwapenvrije wereld, zouden ze zichzelf ook verplichten op te treden in die drie conflicthaarden en ze samen één voor één proberen op te lossen. Dat zou een gigantische vooruitgang betekenen op het gebied van vrede en voorspoed. Als de drie grootmachten, de Verenigde Staten, Rusland en China, niet snel tot een dergelijke beslissing komen, dan zou de realiteit hen wel eens ruw in het gezicht kunnen openspatten. Een terroristische aanslag met een vuile bom in London of Parijs, of bombardementen van Israël op nucleaire sites in Iran met als gevolg een zware escalatie van geweld in het Midden-Oosten en de wereldeconomie die keldert, het valt zeker niet uit te sluiten.

Tegenstanders van de 'nuloptie' – geen enkel kernwapen wordt nog gedoopt - wuiven nogal eens met het spookbeeld van een 'breakout'. Dat is een situatie waarbij één land zich niet aan de afspraak zou houden, toch kernwapens zou maken en daarmee vervolgens heel de wereld zou bedreigen. Je kan immers de ontdekking van de kernspijting en de expertise voor de productie van kernwapens niet wissen uit het geheugen van de mensheid. Nucleaire experts als Jonathan Schell en Richard Rhodes doen die piste af met stevige argumenten. Een dergelijk land zou immers de paria van de wereld worden. Het zou het imago krijgen van een terreurstaat, diplomatiek totaal geïsoleerd worden en aan de strengste handelsembargo's onderworpen worden. Dat land zou zichzelf de vernieling inrijden. Het zou net zijn alsof vandaag een lidstaat van de Europese Unie chemische wapens zou ontwikkelen en daarmee zijn buurlanden zou bedreigen. Schell en Rhodes vinden een dergelijk scenario dus absoluut ongelooftwaardig. Politici zouden heel goed begrijpen dat dreigen met kernwapens in een wereld die gekozen heeft die definitief op te doeken je reinste politieke zelfmoord is.

In dat verband is de volgende anekdote interessant. Een van de meest wereldvreemde en genadeloze dictators van de vorige eeuw was Kim Il Sung. Hij regeerde Noord-Korea van 1948 tot bij zijn dood in 1994 met genadeloze hand. In 1991 vraagt het Amerikaanse parlamentslid Stephen Solarz⁸ hem hoe het zit met zijn kernwapenprogramma. Zijn ant-

8. Richard Rhodes (2011), o.c., p. 230.

woord was heel interessant: “What’s the use of a few nuclear weapons? In ten thousand years’ time we couldn’t have as many nuclear weapons as you. Assume that we are producing nuclear weapons and have one or two nuclear weapons. What’s the point? They’d be useless. If we fire them, they will kill the Korean people.” Kim Il Sung was dan wel een onmenselijke despoot, hij wist heel goed dat het gebruik van kernwapens het einde van zijn regime en zijn loopbaan zou betekenen. Hij had wel een kernwapenprogramma gelanceerd, als afschrikking tegen de kernwapens die de Verenigde Staten in Zuid-Korea gestationeerd hadden en als drukkingsmiddel om de Verenigde Staten te dwingen te onderhandelen, maar niet om de wapens echt te gebruiken. Noord-Korea ging uiteindelijk ook over tot de productie en het testen van kernwapens. Het land weet dat het daarmee Zuid-Korea nooit kan verslaan want gebruik ervan zou tot een verschrikkelijke terugslag van de Verenigde Staten en het einde van het communistische regime leiden. Noord-Korea gebruikt haar wapens als wisselgeld bij onderhandelingen met de Verenigde Staten maar vooral ook als verzekeringspolis.

Er is dus de laatste jaren parallel met de officiële diplomatie een hele mondiale beweging op gang gekomen die kernwapens volledig uit de wereld willen helpen. Zet vijf of tien topdiplomaten, politici en generaals van waar ook en van welke gezindheid ook aan tafel en ze komen wellicht tot dezelfde besluiten als de ‘Canberra Commission’ of Kissinger en zijn drie medestanders. Waarom gebeurt er dan op het gebied van nucleaire ontwapening zo weinig? Waarom blijven de vijf officiële kernstaten investeren in de modernisering en vernieuwing van hun kernarsenaal, terwijl ze een verdrag hebben getekend om alle kernwapens op te doeken? Dat zijn cruciale vragen en het antwoord is niet eenvoudig. De context is ook niet dezelfde voor de vijf officiële kernwapenstaten. Landen blijven gehecht aan hun kernwapenarsenaal omdat... de andere kernwapenstaten er ook aan gehecht blijven. Heel de geschiedenis van de atoombom is doordrongen van dit mimetisch gedrag.⁹ Als het ene land die soort kernwapens moderniseert, doet het andere land dat ook. Als land A kernwapens gaat ontwikkelen, gaat land B dat ook doen. Daarbovenop komt dat zeker in landen als Frankrijk en Rusland het bezit van kernwapens in brede kringen in de samenleving beschouwd wordt als een noodzaak om een wereldmacht te blijven, of toch om de perceptie te creëren er één te zijn. Louis Gautier, een Frans militair expert en gewezen raadgever van premier Lionel Jospin, omschreef de Franse kernwapens onlangs nog als ‘l’assurance-vie de notre pays’. Hij kan zich dus geen toekomst voorstellen zonder kernwapens. Wie bedreigt vandaag Frankrijk? Rusland, de Verenigde Staten, Iran,...? Neen, niemand.

9. De Indiische politicus Vajpayee had zich in 1964, na de eerste Chinese kernproef afgevraagd, welk antwoord India nu moest geven. Hij gaf het zelf: “The answer to an atom bomb is an atom bomb, nothing else.” Uit Jeffrey Richelson, o.c., p. 432.

Rusland beschouwt zijn kernwapens als symbool van gelijkheid met de Verenigde Staten, een gelijkheid die, als je kijkt naar economische cijfers, een complete illusie is. Of neem het antwoord van gewezen minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht op een door de Kamer aangenomen resolutie.¹⁰ Hij stelt daarin letterlijk: “In de huidige NAVO strategie, die gericht is op het behoud van de vrede en het voorkomen van conflicten, is de rol en de afhankelijkheid van nucleaire wapens uiterst beperkt. In tegenstelling tot vroeger, wordt niet meer uitgegaan van een mogelijkheid van nucleaire escalatie. Nucleaire wapens worden niet meer gericht tegen specifieke landen. De omstandigheden waarin zou kunnen overwogen worden om nucleaire wapens in te zetten, zijn extreem ver verwijderd.” Als kernwapens op niemand gericht zijn en de kans dat overwogen zou worden om ze te gebruiken ‘extreem ver verwijderd’ is, zou je dan die wapens de wereld niet uit helpen? Zeker als je alle nadelen in kaart brengt: kostprijs, risico’s van ongelukken en – vooral – het feit dat deze kernwapens andere landen aansporen er ook te produceren.

Een recent argument dat aangehaald wordt om een kernwapenarsenaal te verantwoorden, ondermeer in Groot-Brittannië, is de verwijzing naar nieuwe situaties, naar het feit dat de wereld vandaag zo onvoorspelbaar geworden is. Misschien zou een land in de toekomst zich ontpoppen tot een echt schurkenstaat en dan moeten we klaar staan. Zo moet je natuurlijk nooit ontwapenen want de toekomst is per definitie onvoorspelbaar. Als je een dergelijk vergezocht en niet geloofwaardig argument moet gebruiken om je kernwapenarsenaal te verantwoorden, dan is het duidelijk dat je eigenlijk geen goede redenen meer hebt om het te behouden.

Een ander aspect is dat vele diplomaten en militairen die de Koude Oorlog meegemaakt hebben, menen dat de kernwapens toen echt wel nuttig geweest zijn. Ze zorgden voor een wederzijdse afschrikking tussen de twee grootmachten en vele jaren stabiliteit. Waarom zouden zij die doctrine van nucleaire afschrikking die gewerkt heeft, niet blijven volgen? Hier zijn vijf bedenkingen bij te maken.

Er is vooreerst het morele aspect. In welke mate willen we veiligheid garanderen door wapens die miljoenen onschuldige mannen, vrouwen en kinderen kunnen doden? Twee: er zijn zoals al toegelicht tijdens de Koude Oorlog enkele heel gevaarlijke incidenten geweest waarbij het gebruik van kernwapens maar nipt vermeden werd. Misschien gaan we in de toekomst bij een dergelijke risicosituatie wel eens minder geluk hebben. Derde reden: de wereld is veranderd. In de multipolaire wereld vandaag heerst een heel andere logica. De conflicten Iran-Israël, India-Pakistan en Korea zijn totaal niet te vergelijken met de spanningen tijdens de Koude Oorlog. Vier: wie zou toelaten dat in deze

10. Brief van 3 juli 2006 van Eerste minister Guy Verhofstadt aan de Kamer, met in bijlage brief van 4 april 2006 van minister van buitenlandse zaken Karel De Gucht.

regio's sommige landen over kernwapens mogen beschikken, zal niet kunnen verhinderen dat nog andere landen kernwapens maken. Dan zit het spel op de wagen, barst het non-proliferatieverdrag en zouden snel een resem andere landen ook een eigen kernwapenprogramma lanceren. Vijfde en laatste argument: met de toename van het aantal landen met een kernwapen, groeit ook het risico dat een 'non-state actor', een groep terroristen, een bom verwerft en die ook daadwerkelijk gebruikt.

Geld

Er is natuurlijk nog een aspect dat de weg naar 'Global Zero' bemoeilijkt, namelijk de commerciële factor. Ik geef enkele cijfers. De Verenigde Staten geven jaarlijks 50 miljard dollar uit voor de instandhouding van hun kernwapenarsenaal.¹¹ Een deel van die immense som gaat naar personeel en wetenschappelijk onderzoek door overheidsinstellingen, een ander belangrijk deel gaat naar de privésector. Die sector oefent een gigantische druk uit op de Amerikaanse politici om het kernwapenprogramma niet op te doeken. Het Pentagon, het Amerikaanse leger, is met 3,2 miljoen personeelsleden de grootste werkgever van de Verenigde Staten en er werken ook nog miljoenen mensen in de wapenindustrie.¹² President Eisenhower, kampioen in de nucleaire wapenwedloop en gewezen opperbevelhebber van de Geallieerde strijdkrachten in Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog, bracht dit op het einde van zijn mandaat in zijn afscheidsspeech 'Farewell to the nation' ter sprake: "We must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military-industrial complex". Iemand die acht jaar president van de Verenigde Staten was en zelf waarschuwt tegen de macht van het militair-industrieel complex, dat is wel sterk. Is er sinds de jaren '50 veel veranderd? Ik denk het niet. De druk blijft gigantisch. Zie bijvoorbeeld de pogingen om het rakettschild te verkopen, terwijl dat militair-strategisch van geen nut is en het zelfs twijfelachtig is of het ooit zou werken. Omzet en cash dreigen het opnieuw te halen op overwegingen van politieke en zelfs van militaire aard. Politicologen hebben het wel eens over de 'iron triangle', de ijzeren driehoek van parlement, regering en industrie die door allianties bepaalde sectoriële belangen boven het algemene belang plaatst. Zoals ik boven al toegelicht heb, hebben onderzoekers als Itty Abraham en Gabrielle Hecht de systeemanalyse verfijnd en verrijkt door te wijzen op het belang van de rol van wetenschappers en ingenieurs bij politieke beslissingen.

Daarnaast heeft deze problematiek ook een sociaal aspect. De massale investeringen in de wapenindustrie zijn immers een rem op duurzame, economische groei. Als nog maar de helft van die sommen zou geïnvesteerd worden in onderwijs, wetenschappe-

11. Richard Rhodes (2011), p. 361.

12. *De Tijd*, 13 september 2011.

lijk onderzoek en infrastructuur zou dat zowel qua welvaart als welzijn een grote stap vooruit betekenen voor vele honderden miljoenen mensen wereldwijd. Het budget dat de Verenigde Staten jaarlijks aan kernwapens uitgeeft, is volgens kernwapenexpert Stephe Schwartzmeer meer dan het budget dat de Verenigde Staten jaarlijks besteedt aan internationale diplomatie en 'foreign assistance', bijna het dubbele van het budget voor wetenschap en technologie en veertien keer het budget voor het wetenschappelijk onderzoek in de energiesector.¹³

De tocht naar 'Global Zero' zal op korte termijn niet gestart worden. Daarvoor is het wachten op een herverkiezing van de Amerikaanse president Barack Obama. Als hij en zijn democratische partij in 2012 een klinkende verkiezingsoverwinning boeken, is er een kans dat Obama zijn belofte uit zijn Praagse toespraak in 2009 omzet in historische beslissingen. Dan kan het heel snel gaan. Grote taaie systemen zien er op het einde van hun levenscyclus ook nog groot en taai uit maar plots stuiken ze in elkaar. We hebben dat met de Sovjet-Unie al eerder meegemaakt. Ondertussen kunnen we hoe dan ook blijven druk zetten op de mensen die de beslissingen nemen in deze wereld en de wereldbevolking blijven bewust maken van het gevaar van kernwapens. Gisteren leken kernwapens voor velen nog nuttige tuigen om de wereldvrede te verzekeren. Zoals Engels premier Winston Churchill ooit zei: "...safety will be the sturdy child of terror, and survival the twin brother of annihilation"¹⁴ Of neem de uitspraak van Frans filosoof Raymond Aron: "Paix impossible, guerre improbable." Vandaag klinkt het meer en meer: "Paix possible, guerre impossible."¹⁵ Kernwapens verliezen hun rol in het garanderen van vrede en veiligheid. Meer nog: ze worden door meer en meer mensen beschouwd als massaterreurwapen, waarvan alleen al het bezit beschouwd wordt als een misdad tegen de mensheid. Voormalig president van de Sovjet-Unie Michael Gorbatsjov zei het in een opiniestuk¹⁶ ooit zo: "Onze inspanningen van 25 jaar geleden hebben alleen zin als de Bom naast de ketenen van de slavenhandelaars en het mosterdgas uit de Grote Oorlog in het museum van vervolgen wreedheden belandt." Aan ons en onze politici en diplomaten om hier het voortouw te nemen.

13. Richard Rhodes (2011), o.c., p. 361.

14. 1 maart 1955, House of Commons

15. François Heisbourg (2011), p. 147.

16. <http://www.project-syndicate.org/commentary/gorbachev8/English>; Nederlandse vertaling in *De Morgen* 12 oktober 2011.

Bibliografie

ABICHT, LUDO (2009), Israël Palestina, Antwerpen, Luster.

ALBRIGHT, DAVID (2010), Peddling peril. How the secret nuclear trade arms America's enemies, New York, Free Press.

BAGOTT, JIM (2010), The first war of physics. The secret history of the atom bomb 1939-1949, New York, Pegasus Books.

BARBE, LUC (2005), Kernenergie in de Wetstraat. Dissectie van de deals, www.lucbarbe.be

BELGIAN NUCLEAR SOCIETY (1994), Un demi-siècle de nucléaire en Belgique. Témoignages, Brussel, Presses Interuniversitaires Européennes.

BRION, René & MOREAU, JEAN-LOUIS (2006), Van mijnbouw tot mars. De ontstaansgeschiedenis van Umicore, Tielt, Lannoo.

BUCH, PIERRE EN JACQUES VANDERLINDEN (1995), L'uranium, la Belgique et les puissances. Marché de dupes ou chef d'œuvre diplomatique ? Brussel, De Boeck-Wesmael S.A.

CAPRON, MICHEL (1994), Des ACEC à l'Union Minière. L'éclatement d'une grande entreprise (1893-1992), Brussel, CRISP.

CLERIX, KRISTOF (2006), Vrij spel. Buitenlandse geheime diensten in België, Antwerpen, Manteau.

COHEN, AVNER (1998) , Israel and the bomb, New York, Columbia University Press.

- COHEN, AVNER (2010), *The worst-kept secret. Israel's Bargain with the bomb*, New York, Columbia University Press.
- COLLINS, CATHERINE & FRANTZ, DOUGLAS (2011), *De Khan-code*, Amsterdam, Balans.
- COOKE, STEPHANIE (2009), *In mortal hands. A cautionary History of the Nuclear Age*, New York, Black Inc.
- COOLSAET, RIK (1987), *Buitenlandse zaken*, Leuven, Kritak.
- COOLSAET, RIK (2001), *België en zijn buitenlandse politiek. 1830 – 2000*, Leuven, Van Halewyck.
- CORNELIS, C. GUSTAAF & EGGERMONT GILBERT (2006), *Nucleaire terreur. Reflecteren over Voorzorg en Ethiek*, Gent, Academia Press.
- CRISP (1976), *Le secteur nucléaire en Belgique : développement et structures actuelles*, Brussel, CRISP
- CRISP (1977), *Le Congo dans la guerre. Les accords tripartites Belgique-Grande-Bretagne-Etats-Unis*, Brussel, CRISP.
- CRISP (1977), *Le Congo dans la guerre*, Brussel, CRISP.
- DAVENPORT, ELAINE, EDDY, PAUL & GILLMAN, PETER (1978), *The Plumbat Affair*, Philadelphia, J.B. Lippincott Company.
- DE GAULLE, CHARLES (1985), *Lettres, notes et carnets*, Parijs, Omnibus.
- DE VOS, LUC & ROOMS, ETIENNE (2006), *Het Belgisch buitenlands beleid*, Leuven, ACCO.
- DEWACHTER, WILFRIED (2001), *De mythe van de parlementaire democratie*, Leuven, ACCO.
- DJALILI, MOHAMMED-REZA (2005), *Géopolitique de l'Iran*, Parijs, Editions Complexe.
- DUMOULIN, ANDRE & QUENTIN, MICHEL (2005/6), *La Belgique et les armes nucléaires*, Brussel, CRISP.
- EL BARADEI, MOHAMMED (2011), *Jaren van misleiding. Nucleaire diplomatie in verraderlijke tijden*, Amsterdam, Uitgeverij Balans.

EISSENBERG, DENNIS, LANDAU, ELI & PORTUGALI, MENAHEM (1990), *Het uranium-schip. Tweehonderd ton uranium spoorloos verdwenen*, Amsterdam, H.J.W. Becht.

EYSKENS, GASTON (1994), *De memoires*, Tielt, Lannoo.

FRANTZ, DOUGLAS & COLLINS, CATHERINE (2007), *The nuclear jihadist*, New York, The Hachette Book Group.

GERARD-LIBOIS, JULES & LEWIN, ROSINE (1992), *La Belgique entre dans la guerre froide et l'Europe 1947-53*, Brussel, Politique et Histoire.

GILLON, LUC (1980), *De kwestie kernenergie Welke energie voor onze toekomst?*, Antwerpen/Amsterdam, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.

GOULDEN, JOSEPH C. (1984), *The death merchant*, New York, Schimon & Schuster.

GREEN EUROPEAN FOUNDATION (2010), *Nuclear Proliferation: A civilian and a military dilemma*, Brussel, Heinrich-Böll Stiftung.

GOWING, MARGARET (1974), *Britain and Atomic Energy 1945-1952*, London, The Macmillan Press LTD.

GORIS, GIE (2011), *Opstandland, de strijd om Afghanistan, Pakistan en Kasjmir*, Antwerpen, De Bezige Bij.

GROVES, LESLIE (1962), *Now it can be told. The story of the Manhattan Project*, New York, A. Da Capo paperback.

HABER, HEINZ (1959), *Onze vriend het atoom*, Amsterdam, De Geïllustreerde Pers.

HECHT, GABRIELLE (2009), *The radiance of France. Nuclear Power and national identity after World War II*, Cambridge, MIT Press.

HECHT, GABRIELLE (2012), *Being nuclear. Africans and the Global Uranium Trade*, Cambridge, MIT Press.

HEISBOURG, FRANCOIS (2007), *Iran, le choix des armes*, Paris, EditionsStock.

HEISBOURG,FRANCOIS (2011), *Les armes nucléaires ont-elles un avenir?*, Parijs, OdileJacob.

HELMREICH, JONATHAN (1986), *Gathering rare ores or the diplomacy of uranium acquisition 1943-1954*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

HENDERICKX, HERMAN (1995), *Plutonium. Het element van de onderwereld*, Antwerpen, Icarus.

HERSH, SEYMOUR M. (1991), *The Samson option*, London, Boston, Faber and Faber.

HERSEY, JOHN (2009), *Hiroshima*, Amsterdam, Meulenhoff.

INTERNATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (2007), *Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the rise of proliferation networks. A net assessment*, London, I.I.S.S.

KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS, *Parlementair onderzoek naar de draagwijdte, de oorzaken en de gevolgen van de mogelijke fraudeschandalen en van eventuele overtredingen op het non-proliferatieverdrag door het Studiecentrum voor Kernenergie (SCK) of aanverwante bedrijven, verslag namens de onderzoekscommissie, stuk 26/5-1988, 14 juli 1988.*

KOCH, EGMONT R. (2005), *Atoombommen voor Al-Qaeda*, Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet.

KRIGE, JOHN (2006), *Atoms for Peace, Scientific Internationalism, and Scientific*

Intelligence, in John Krige and Kai-Henrik Barth, eds, *Global Knowledge Power.*

Science and Technology in International Affairs, *Osiris* 21 (2006), 161-181.

LAES, Erik e.a. (2007), *Kernenergie (on)besproken*, Leuven, Acco.

MAJD, HOOMAN (2010), *Iran, een democratie van Ayatollahs*, Amsterdam, Nieuw Amsterdam.

MELMAN, YOSSE & JAVEDANFAR, MEIR (2007), *Mahmoud Ahmadinejad*, Utrecht/Antwerpen, Kosmos.

MABILLE, XAVIER, TULKENS, CHARLES-X. & VINCENT, ANNE (1997), *La Société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire*, CRISP.

MARIS, MARCEL, JAUMOTTE, ANDRE & GOVAERTS, PIERRE (eds.) (2007), *Histoire du nucléaire en Belgique, 1990-2005*, Brussel, Peter Lang.

MARTENS, WILFRIED (2006), *De memoires. "Luctor et emergo"*, Tiel, Lannoo.

MEZ , LUTZ, SCHNEIDER, MYCLE & THOMAS, STEVE (eds.) (2008), *International Perspectives on Energy Policy and the Role of Nuclear Power*, Essex, Multi-Science Publishing Co.

MOÏSI, DOMINIQUE (2009), *De geopolitiek van emotie*, Amsterdam, Nieuw Amsterdam.

MOMMEN, ANDRÉ (1994), *The Belgian Economy in the Twentieth Century*, London and New York, Routledge

MOZLEY, ROBERT F. (1998), *The Politics and Technology of Nuclear Proliferation*, Seattle and London, University of Washington Press.

MÜLLER, HARALD ed. (1993), *European Non-Proliferation Policy 1988-1992*, Brussel, European Interuniversity Press.

PEAN, PIERRE (1982), *Les deux bombes. Comment la France a «donné » la bombe à Israël et à l'Irak*, Paris, Fayard.

PERKOVICH, GEORGE (1999), *India's nuclear bomb*, Berkely, University of California Press.

PONSAERS, P. ea. (2005) *De Staatsveiligheid: essays over 175 jaar Veiligheid van de Staat*, Brussel, Politeia.

RICHELSON, JEFFREY T. (2007), *Spying on the bomb, American nuclear intelligence from nazi Germany to Iran and North Korea*, New York, W.W. Norton & Company.

RHODES, RICHARD (1986), *The making of the Atomic Bomb*, New York, Simon & Schuster, 1986.

RHODES, RICHARD (2011), *The twilight of the bombs*, New York, Vintage Books.

SAGAN, SCOTT (1996-1997), "Why do states build nuclear weapons? Three models in search of a bomb.", *International Security*, 21.3, pp. 54-86.

SHELL, JONATHAN (2007), *The seventh decade. The new shape of nuclear danger*, New York, Metropolitan Books.

SPAAK, PAUL-HENRI (1969), *Les combats inachevés*, Paris, Fayard.

SPECTOR, LEONARD S. (1987), *Going nuclear*, Cambridge, Ballinger Publishing Company.

STUDIECENTRUM VOOR KERNENERGIE (2002), *1952-2002*, Mol, SCK.

- TERTRAIS, BRUNO (2009), *Le marché noir de la bombe. Enquête sur la prolifération nucléaire*, Parijs, Buchet & Chastel.
- TERTRAIS, BRUNO (2011), *Atlas mondial du Nucléaire*, Paris, Editions Autrement.
- TINDEMANS, LEO (2005), *De memoires. Gedreven door een overtuiging*, Tielt, Lannoo.
- TINDEMANS, LEO (2009), *Een politiek testament. Mijn plaats in de tijd. Dagboek van een minister*, Tielt, Lannoo
- VAN DEN WIJNGAERT, MARK (1990), *Nood breekt wet. Economische collaboratie of accommodatie*, Tielt, Lannoo.
- VAN REYBROUCK, DAVID (2010), *Congo, een geschiedenis*, Amsterdam, De Bezige Bij.
- VAN ROSSEM, JEAN-PIERRE (2011), *Belgisch uranium voor de eerste Amerikaanse en Russische atoombommen*, Kessel-Lo, Van Halewyck.
- VAST COMITE VAN TOEZICHT OP DE INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN (2009), *Verslag van het toezichtonderzoek over de werking van de Veiligheid van de Staat en de ADIV betreffende de uitvoer van materiaal naar Iran*.
- VLAAMS VREDESINSTITUUT (2009), *Vlaamse buitenlandse handel in wapens en goederen voor tweërlei gebruik 2008*
- VLAAMS VREDESINSTITUUT (2008), *Jaarrapport 2007*.
- VLAAMS VREDESINSTITUUT (2009), *Jaarrapport 2008*.
- VLAAMS VREDESINSTITUUT (2009), *Jaarrapport 2009*.
- VLAAMS VREDESINSTITUUT (2011), *Jaarrapport 2010*.
- WEART, SPENCER R. (2012), *The rise of nuclear fear*, Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press.
- WEISSMAN, STEVE & KROSNEY, HERBERT (1981), *The Islamic bomb*, New York, Times Book.
- ZINN, HOWARD (2011), *La bombe. De l'inutilité des bombardements aériens*, Montreal, Lux Editeur.
- ZOELLNER, TOM (2009), *Uranium. War, Energy and the Rock that Shaped the World*, New York, Viking.

Trefwoordenlijst

Hoe maak ik een kernwapen..?

In het boek gebruik ik af en toe technische termen zoals ‘verrijking’ of ‘de plutonium-piste’. Ik licht die hier in het kort toe. Het is uiteraard niet de bedoeling een uitgewerkt wetenschappelijk hoofdstuk over kernenergie te schrijven. Ik geef net genoeg technische informatie om de inhoud van het boek te kunnen begrijpen.

Atomen

“Een atoom is van ieder scheikundig element de kleinste nog als zodanig herkenbare bouwsteen” (Wikipedia). Een ijzeratoom is bv. iets anders dan een koper- of zinkatoom. In de natuur zijn er 92 soorten atomen, netjes genummerd van 1 (waterstof) tot 92 (uranium). De mens heeft nieuwe soorten atomen gemaakt: nummer 93 (“neptunium”), nummer 94 (“plutonium”)¹ enzovoort.

Isotopen

“Een atoom (ook wel een chemisch element genoemd) bestaat uit een kern en een wolk van elektronen. De kern bestaat uit een aantal protonen en een aantal neutronen. Het aantal elektronen is steeds gelijk aan het aantal protonen (niet bij ionen). Soms is het aantal protonen en het aantal neutronen ook gelijk maar dit kan ook verschillen. Twee atomen met hetzelfde aantal protonen (en dus elektronen) vormen hetzelfde

1. Er is een isotoop van plutonium, plutonium-244, dat in zeer kleine hoeveelheden in de natuur teruggevonden wordt.

element. Ze kunnen echter verschillen in aantal neutronen. Dit noemen we dan verschillende isotopen van hetzelfde element." (Wikipedia) Zo heb je van uranium en plutonium verschillende isotopen, met verschillende eigenschappen.

Kernsplijting

"Kernsplijting is in de natuurkunde een proces waarbij een zware onstabiele atoomkern zich deelt of splijt in twee of meer lichtere kernen, waarbij aanzienlijke hoeveelheden energie vrijkomen." (Wikipedia)

Kettingreactie

"Een kettingreactie is een serie overeenkomstige gebeurtenissen waarin iedere gebeurtenis door een vorige wordt uitgelokt. Een eenvoudig voorbeeld is het omvallen van een rij strategisch geplaatste dominostenen als de eerste een zetje krijgt. In de natuurkunde wordt vaak meer specifiek de kettingreactie bedoeld waarin de neutronen die bij de kernsplijting van bepaalde zware atoomkernen vrijkomen zelf weer worden gebruikt om daarmee in andere kernen gestimuleerde kernsplijting tot stand te brengen - het principe van de kernreactor en de atoombom" (Wikipedia).

Nucleaire materialen en niet-nucleaire materialen

Bij nucleaire materialen gaat het enerzijds om 'basismaterialen' (natuurlijk uranium, verarmd uranium en thorium) en de bijzondere splijtbare materialen (verrijkt uranium, Pu239 en U233).

Niet-nucleaire materialen zijn bv. zwaar water en grafiet.

Nucleaire uitrustingen

Hiermee bedoelt men kernreactoren, installaties voor conversie, verrijking, opwerking etc.

Uranium

Uraniumatomen hebben 92 protonen. Sommige uraniumatomen hebben meer neutronen dan andere. Er zijn dus verschillende uraniumisotopen. Voor ons zijn er twee belangrijk:

Uranium-238: natuurlijk uranium bevat er 99,3% van. Als je het bestookt met neutronen, kan je Plutonium-239 maken, wat een splijtstof is (bruikbaar voor kernwapens).

Uranium-235: je vindt er maar 0,7% van in natuurlijk uranium. Dit is een natuurlijke, splijtbare isotoop en kan dus gebruikt worden in kernreactoren en kernwapens. De atoombom op Hiroshima was een uraniumbom.

Je vindt uranium onder verschillende vormen: als erts, als yellowcake, als gasvormig fluoride etc. Omdat ik het boek niet te technisch wil maken, gebruik ik soms het woord uranium voor het erts, soms voor het oxide etc. Ik vraag de wetenschappers dit door de vingers te zien.

Plutonium

Je kan plutonium maken door het bestralen van uranium-238. Het kan gebruikt worden voor kernwapens. De atoombom gebruikt bij de eerste test in de woestijn van New Mexico en de atoombom op de Japanse stad Nagasaki waren plutoniumbommen. Met plutonium kan je lichtere bommen maken dan met uranium, wat meer mogelijkheden geeft voor gebruik, bv. als ze vervoerd worden met raketten. Er zijn verschillende isotopen van plutonium. Men spreekt van wapenplutonium of 'weapon-grade plutonium' als het 93% of meer plutonium-239 bevat. In de Belgische reactoren wordt ook plutonium-239 geproduceerd. Plutonium is het enige niet in de natuur voorkomend atoom dat op industriële schaal geproduceerd wordt.

MOX

'Mixed Oxide' of mengoxide. Een kernbrandstof bestaande uit een mengsel van uranium- en plutoniumoxide. Het Belgische bedrijf Belgonucleaire heeft dit jarenlang geproduceerd in haar fabriek in Mol, maar die werd enkele jaren geleden wegens gebrek aan vraag gesloten.

Nucleaire brandstofcyclus in de civiele industrie

Ik geef een kort overzicht:

Mijnbouw: het uraniumerts wordt gedolven. Ongeveer 0,7% van het uranium is uranium-235, dat splijtbaar is.

Het erts wordt bewerkt om er yellowcake van te maken, een uraniumconcentraat.

Conversie: de yellowcake wordt door een aantal chemische processen omgezet tot het gasvormige uraniumhexafluoride (UF₆). Dat is de grondstof voor de verrijking door middel van centrifuges.

Verrijking: het verhogen van de concentratie aan splijtbaar uranium-235.

Brandstofproductie: het verrijkte uranium wordt eerst omgezet in een poeder. Dat wordt verwerkt tot pellets die in brandstofstaven worden geladen.

Die brandstof wordt in kerncentrales bestraald en er wordt energie uit geproduceerd.

Opslag: na bestraling van de brandstofstaven worden ze opgeslagen. Er zijn dan twee pistes. De eerste is de opwerking ervan in een opwerkingsfabriek. Daarbij worden uranium en plutonium voor hergebruik teruggewonnen. De meeste landen zijn hiermee om ecologische en/of economische redenen gestopt. De tweede piste is de definitieve berging in geologische lagen, waarbij de bestraalde splijtstof dus het label 'afval' krijgt. Die oplossing is in nog geen enkel land operationeel.

Er zijn ook reactoren die natuurlijk uranium, dat dus niet verrijkt is, als brandstof gebruiken, bv. de Canadese CANDU-reactoren. Dit is een zeer interessante piste voor een land dat sluiks kernwapens wil ontwikkelen. Je hebt dan geen nood aan verrijkt uranium en kan dus de technisch zeer moeilijke fase van de verrijking overslaan. Bovendien hoef je dit soort reactoren niet stil te leggen om er bestraalde splijtstof uit te halen. Je kan dat continu doen, zoals je continu nieuwe brandstof kan inbrengen.

Yellowcake

Dit is uranium in poedervorm, het resultaat van het bewerken van uraniumerts. Het bestaat voor 80% uit uraniumoxide.

Verrijking

In natuurlijk uranium vind je zoals gezegd maar weinig splijtstof, 0,7% uranium-235. Verrijking is de naam van een bewerking waardoor je het gehalte uranium-235 verhoogt. Hoogverrijkt uranium bevat 20% of meer aan uranium-235, laagverrijkt uranium minder dan 20%. Voor kernreactoren zoals de Belgische reactoren in Doel en Tihange heb je 3 tot 5% nodig. Voor kernwapens meer dan 90%. De atoombom op Hiroshima was zo een uraniumbom.

De twee belangrijkste verrijkingstechnieken zijn gasdiffusie en het gebruik van centrifuges. Die laatste moeten in cascade opgesteld worden. De ene centrifuge na de andere doet het uranium-235-gehalte in het uranium stijgen. Waarbij het natuurlijk heel belangrijk is voor de internationale gemeenschap om te weten hoe ver een land gaat met de centrifuges: tot enkele procenten om brandstof voor een kerncentrale te maken, of

tot... 90% om de grondstof voor een kernwapen te maken. Natuurlijk uranium verrijken tot 3 à 5% vraagt dubbel zoveel werk als het verder verrijken tot hoogverrijkt uranium.

Uranium verrijken is een heel complex proces. De centrifuges moeten weken en maanden aan zeer hoge snelheid draaien (tot 48.000 omwentelingen per minuut), wat speciale materialen en technieken vergt. De minste onnauwkeurigheid in de constructie kan de centrifuge doen uit elkaar spatten waarbij eventueel ook nog andere centrifuges in de buurt beschadigd worden.

Moderator

“Een moderator is een stof die in een kernreactor ervoor zorgt dat de snelle neutronen die vrijkomen bij de splijting van atoomkernen zodanig worden afgeremd dat ze meer kans maken om deel te nemen aan de kettingreactie. Veel gebruikte moderators zijn gewoon water, zwaar water en grafiet.” (Wikipedia)

In de Belgische kerncentrales wordt gewoon water gebruikt. In de Canadese CANDU-reactoren wordt zwaar water als moderator gebruikt.

Kernreactor & kerncentrale

Een kerncentrale is een elektriciteitscentrale die elektriciteit opwekt met behulp van kernsplijting in een of meer kernreactoren. De kerncentrale van Doel beschikt over vier kernreactoren, die van Tihange over drie.

Er zijn ook kernreactoren die niet voor elektriciteitsproductie maar voor wetenschappelijk onderzoek gebruikt worden, bv. de reactor BR2 van het Studiecentrum voor Kernenergie in Mol.

Kritisch worden van een kernreactor

Dit wil zeggen dat de kettingreactie zichzelf in stand houdt.

Zwaar water

Het is de triviale benaming van dideuteriumoxide (D_2O of $2H_2O$). Het wordt in sommige kerncentrales gebruikt als moderator. Het wordt ook gebruikt voor de productie van waterstofbommen.

Zirkonium

Dit is een metaal dat een belangrijke toepassing kent in kernreactoren. Het wordt er gebruikt voor de verpakkingsbuizen voor de brandstofstaven.

Kritische massa

Dat is de hoeveelheid splijtstof nodig om een kettingreactie van kernsplittingsen in stand te houden, bv. 50 kg voor uranium-235 en 10 kg voor plutonium-239.

Significante hoeveelheid

Dat is volgens het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) de hoeveelheid splijtbaar materiaal dat nodig is om een 'eerstegeneratieatoombom' te maken: 8 kg plutonium of 25 kg U-235 vevat in hoogverrijkt uranium. Sommige experts zijn van mening dat Mits toegang tot moderne technologie vier kg plutonium volstaat voor een kernwapen.²

Kernwapen of atoombom

"Een wapen dat gebruik maakt van de energie die is opgeslagen in de kernen van atomen om een ontploffing te veroorzaken. Conventionele explosieven ontploffen door chemische reacties, waarbij de atoomkernen onveranderd blijven. Hoewel alle kernwapens gebaseerd zijn op het in korte tijd ontketenen van kernreacties, is er een aantal soorten te onderscheiden. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen bommen die gebruikmaken van kernsplijting in een kettingreactie (U-bom en Pu-bom) en bommen die gebruikmaken van kernfusie (H-bom, de Waterstofbom)." (Wikipedia).

Een waterstofbom of H-bom is een atoombom die veruit het grootste deel van zijn explosieve energie uit kernfusie van waterstofatomen tot helium verkrijgt. De Verenigde Staten brachten de eerste waterstofbom tot ontploffing in 1952. Ze had een grotere kracht dan alle geallieerde bommen van de Tweede Wereldoorlog bij elkaar. De krachtigste bom ooit was de Russische waterstofbom 'Tsar Bomba' met een kracht van 50 megaton TNT. Alle gebouwen, ook in steen, werden bij de explosie tot op 55 km afstand verwoest. De explosie was tot op honderden kilometers te zien. Met een paar van dergelijke bommen veeg je dus een land als België helemaal van de kaart.

De bommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki hadden een heel grote impact op de samenleving, de politici en militaire strategen. De ontwikkeling van de waterstof-

2. GREEN EUROPEAN FOUNDATION (2010), *Nuclear Proliferation: A civilian and a military dilemma*, Brussel, Heinrich-Böll Stiftung, p. 17.

bom had nog grotere gevolgen. Het besef rijpte dat één bom een stad als London of Parijs grotendeels kon verwoesten. Het maken van waterstofbommen is gelukkig nog veel moeilijker dan het maken van klassieke atoombommen. Enkel de vijf vaste leden van de Veiligheidsraad zijn er in geslaagd. India beweert dat het een test met een waterstofbom uitgevoerd heeft maar daarover zijn twijfels. Of Israël over waterstofbommen beschikt, is niet met zekerheid geweten.

Hiroshima en Nagasaki

Bij de ontploffing van de atoombom op Hiroshima kwamen 70.000 mensen onmiddellijk om. Enkele maanden later was het aantal opgelopen tot 90.000 à 160.000.³ De bom op Nagasaki doodde onmiddellijk 40.000 tot 75.000 mensen en die aantallen liepen na enkele maanden op tot 80.000.

Vuile bom

“Een vuile bom (Engels: dirty bomb) is een wapen dat voor zijn explosie niet van kernsplitsing of -fusie gebruik maakt, maar met behulp van een conventioneel explosief een hoeveelheid radioactief materiaal verspreidt. Omdat een vuile bom veel eenvoudiger te construeren is dan een echt kernwapen wordt vooral van dit wapen gevreesd dat het door terroristen gebruikt zou kunnen worden.” (Wikipedia)

De productie van vuile bommen werd tijdens de Tweede Wereldoorlog overwogen door de Verenigde Staten⁴ maar ging uiteindelijk niet door, wellicht omdat men dacht dat de impact te beperkt zou zijn. De nucleaire experts van Saddam Hoessein ontwikkelden vuile bommen om te gebruiken in de oorlog tegen Iran. Irak voerde in 1987 enkele tests uit, maar die waren niet overtuigend en Saddam Hoessein liet deze piste vallen⁵. Die twee feiten zijn een hele geruststelling. Het risico dat conventionele legers dergelijke bommen inzetten, is heel klein. Maar geldt dat ook voor het risico op een aanslag met een vuile bom? Een terrorist die een vuile bom in een winkelcentrum in New York, Parijs of London tot ontploffing brengt, zou een zeer grote impact creëren. Niet alleen door de radioactieve vervuiling maar ook door de psychologische gevolgen. Er is nog nooit een vuile bom tot ontploffing gebracht maar er zijn wel al vuile bommen ontdekt. In november 1995 verborgen Tsjetsjeense separatisten een vuile bom in een park in Mos-

3. *Er circuleren verschillende schattingen op het internet. Ik heb die van Wikipedia genomen.*

4. *Richard Rhodes, The twilight of the bombs, New York, Vintage Books, 2011, p. 20.*

5. *Richard Rhodes, The twilight of the bombs, New York, Vintage Books, 2011, p. 20.*

kou. Ze informeerden zelf de veiligheidsdiensten voor de bom afgang. In 1998 ontdekten Russische veiligheidsdiensten een niet-ontplofte vuile bom naast een spoorweg in Tsjetsjenië. De Russen vermoedden dat Tsjetsjeense separatisten ze geplaatst hadden. De Japanse sekte 'Aum Shinrikyo' werd in 1995 wereldberoemd toen ze een aanslag pleegde in de Japanse metro met als gevolg twaalf doden en tientallen gewonden. De sekte zou ook ernstige pogingen gedaan hebben om kernmateriaal te verwerven.

Dual use

De term verwijst naar goederen en technologie die zowel kunnen gebruikt worden in een militair als niet-militair programma. Dat kan bv. gaan om bepaalde meetapparatuur die zowel kan gebruikt worden in de petrochemische sector als in de nucleaire sector.

Wapenklaar maken

Het is niet omdat je tot 90% hoogverrijkt uranium of plutonium hebt, dat je een kernwapen hebt. Je moet er dan nog een bom van maken. Dat vergt heel complexe spijstechnologie. Men spreekt van 'wapenklaar maken'.

Kiloton

De kracht van bommen wordt uitgedrukt in 'equivalent TNT'. TNT is een explosieve stof. Een bom van één kiloton komt overeen met 1000 ton TNT. De bommen op Hiroshima en Nagasaki hadden respectievelijk een kracht van ongeveer 13 kiloton en 21 kiloton. Later werden veel krachtiger atoombommen ontwikkeld, tot 1200 kiloton. Waterstofbommen zijn nog veel krachtiger. De Verenigde Staten ontwikkelde er één van 25.000 kiloton en de USSR deed een kernproef van 50.000 kiloton ('Tsar Bomba').

Raketten, bommenwerpers, duikboten...

Een land dat kernwapens heeft geproduceerd, heeft ook nood aan middelen om die naar het vijandelijke doel te brengen, anders is de dreiging uiteraard niet geloofwaardig. Daarvoor kan een beroep gedaan worden op vliegtuigen, raketten vanop land of vanaf duikboten. Landen met een kernwapenprogramma investeren dus ook steeds in één of meerdere van deze opties. Tijdens de Koude Oorlog hebben zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie zogenaamde 'kofferatoombommen' ontwikkeld. Dit zijn heel kleine atoombommen die één man kan verplaatsen. Wegens praktische problemen, ondermeer het gewicht, werd afgezien van serieproductie.

Mutual assured destruction (MAD)

Dit is de militaire strategie die ervan uitgaat dat een gebruik van nucleaire wapens op grote schaal door een van twee zijden in een oorlog zou resulteren in de vernietiging van zowel de aanvaller als de verdediger. Het is gebaseerd op het idee dat het dreigen met zware wapens nodig is om te voorkomen dat de ander diezelfde wapens gebruikt. De strategie ging er vanuit dat de drang naar zelfbehoud zou leiden tot voorzichtigheid en dus tot voorspelbaar en rationeel gedrag.

Abolitionistische beweging

Beweging die alle kernwapens de wereld uit wil.

De weg naar een kernwapen

Landen die illegaal een kernwapenprogramma willen lanceren, hebben keuze uit twee pistes: de uraniumpiste of de plutoniumpiste.

De uraniumpiste bestaat uit een hele reeks stappen. Enkele stappen zijn technisch niet zo moeilijk zoals het delven van uraniumerts – als je tenminste een mijn hebt op je grondgebied- en de raffinage van het erts. Andere stappen zoals het verrijken van het uranium zijn wel heel moeilijk. Daarvoor heb je heel speciale centrifuges nodig, je reinste spits-technologie⁶. Het probleem is immers dat deze centrifuges heel lang op heel hoge snelheid moeten draaien en dus onderdelen uit speciale metalen vergen. Die koop je niet zomaar op de markt en iemand die er veel van zou willen kopen, zou zich onmiddellijk verdacht maken. Bovendien heb je vele duizenden centrifuges nodig die in cascade na elkaar geplaatst worden. Een dergelijke centrifugefabriek runnen is technisch heel moeilijk.

De plutoniumpiste bestaat ook uit een hele reeks stappen. Je hebt een kernreactor nodig. Je haalt er de bestraalde splijtstof uit en zondert het plutonium af. Dat is technisch een heel moeilijke klus. Bovendien zijn er grote gevaren voor de gezondheid van de werknemers. Het Studiecentrum voor Kernenergie en Belgonucleaire staan al decennia aan de wereldtop op het gebied van plutoniumtechnologie.

Als je één van de twee pistes succesvol volgt, heb je het materiaal voor een atoombom, wat het moeilijkste deel van het traject naar een kernwapen is. Je hebt kennis en technologie nodig om van dat materiaal een bom te maken. Je leest wel eens dat wie een

6. Er zijn andere technieken ontwikkeld om uranium te verrijken, maar centrifuge-technologie is de beste en wordt ook gebruikt door landen als Iran en Pakistan.

beetje handig is op basis van informatie op het internet⁷ een atoombom kan maken, maar dat is nonsens. Het is en blijft een heel complexe zaak. Toch hebben straatarme landen als Pakistan en Noord-Korea ondertussen wel de bom. Dat heeft hen heel veel tijd, personeel en geld gevegd. Het produceren van het splijtbaar materiaal voor een atoombom blijft hoe dan ook de grootste moeilijkheid in een kernwapenprogramma. De strijd tegen de proliferatie van kernwapens is dus inherent gekoppeld aan de strijd tegen de verspreiding van de kernbrandstofcyclus. Een land dat voor zijn elektriciteitsproductie ook een beroep wil op kernenergie en niet wil afhankelijk zijn van kernbrandstof van andere landen, zal zelf heel de kernbrandstofcyclus willen beheersen. Die cyclus kan het dan later eventueel ook inzetten in een kernwapenprogramma. Waarmee we bij de ingebakken ambiguïteit van de nucleaire technologie zitten.

7. Op <http://nuclearweaponarchive.org> vind je de hoofdlijnen.

Speuren in archieven

Ik had al enkele keren gelezen dat ons land niet zo'n sterke archiefcultuur heeft. Dat we niet altijd zorgzaam zijn met onze archieven en dat de toegankelijkheid te wensen over laat. Mijn ervaringen zijn nogal uiteenlopend, van zeer positief tot heel negatief.

Laten we maar beginnen met het positieve. Het Rijksarchief, een wetenschappelijke instelling van de Belgische Federale Overheid, is prima georganiseerd en heeft een heel professionele service. Ik vond er boeiende documenten van het Ministerie van Economische Zaken en de verzekeringsdienst Delcredere. De grote verrassing was dat het privébedrijf Tractionel haar archieven heeft overgemaakt aan het Rijksarchief en dat deze voor iedereen toegankelijk zijn. Zo kon ik de verslagen van de raden van bestuur en de directiecomités van Belgonucleaire en Belgatom inkijken. Helaas waren er maar een vijftal jaar aanwezig, maar de lectuur ervan leverde toch heel interessante en nieuwe informatie op.

De Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken heeft een eigen archiefdienst. Ook daar wordt je heel snel en professioneel geholpen. Sommige stukken kan je maar inkijken na instemming van een commissie en dat kan wel wat tijd vragen.

Ik had gehoopt veel informatie te vinden in de archieven van de "Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen." Die dienst leverde decennia lang vergunningen af voor de meest uiteenlopende goederen en materialen. Ik had gehoopt er exportvergunningen van Union Minière, Belgonucleaire en andere bedrijven te vinden. Helaas werden alle dossiers ouder dan vijf jaar.. vernietigd. Niet omwille van vertrouwelijkheid,

maar omwille van plaatsgebrek. In de “topjaren” waren er tot 100.000 vergunningen per jaar, mailde me een ambtenaar. Bij mijn weten is er voor deze vernietiging geen wettelijke basis. Dit is natuurlijk heel jammer, want zo werd een zeer belangrijk deel van de bronnen van de geschiedenis van de Belgische economie uitgeveegd.

Ik heb ook geprobeerd de archieven van de dienst “nucleaire veiligheid” in te kijken. Het antwoord van het Federale Agentschap voor Nucleaire controle (FANC) was ontgoochelend. Een deel van de archieven is overgeheveld naar de Staatsveiligheid en wat zij bewaarden, was geclassificeerd en dus niet toegankelijk voor het grote publiek. Het gaat hier ondermeer uit documenten over de beveiliging van nucleaire installaties in de jaren ‘50. Waarom mogen die niet bekend gemaakt worden?

Documenten van de toenmalige Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid werden me vlot ter beschikking gesteld, maar de verslagen van vergaderingen uit de jaren zestig zijn enkel beschikbaar op microfilm en “we hebben geen toestel meer om microfilms te bekijken, mijnheer.”

De diensten van het Federaal Parlement hebben me zoals gewoonlijk op een heel professionele manier geholpen.

De beste ontvangst kreeg ik in de Koninklijke Militaire School. Men maakte onmiddellijk tijd voor me vrij en trommelde zelfs een gepensioneerde ex-collega op om zo goed mogelijk op mijn vragen te antwoorden.

Dan even de oceaan over. Het “National Security Archive” (www.gwu.edu/~nsarchiv) bevat tienduizenden dossiers van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken en van Amerikaanse veiligheidsdiensten. Ik vond er enkele stukken die nuttig waren voor dit boek.

Naast dit speurwerk in de archieven heb ik een aantal instellingen en bedrijven via mail of brief een aantal vragen gesteld. Het resultaat was niet denderend. Op mijn brief naar de universiteiten kwam behalve een niet ter zake doende antwoord, geen reactie. Het Studiecentrum voor Kernenergie stuurde me hun deontologische code op, maar op preciese vragen over dossiers in Pakistan en Libië kwam geen antwoord. Belgonucleaire en Tractebel antwoordden op mijn brieven dat al hun projecten de toestemming van “Buitenlandse Zaken” hadden, zonder verder in te gaan op concrete dossiers. Ik schreef ook naar de Staatsveiligheid en vroeg of ze toelichting konden geven over enkele dossiers (Plumbat, Tracerlab etc.). Ik wist wel dat er weinig kans was dat ze zouden instemmen met mijn vraag, maar je weet maar nooit. Bovendien gaat het om dossiers van een halve eeuw geleden. De Staatsveiligheid kon “geen positief

gevolg" geven aan mijn vragen. Het Internationaal Atoomenergieagentschap(IAEA) antwoordde niet eens op mijn vragen, terwijl het nochtans om puur informatieve vragen ging. Over de vormingsprojecten in ons land en het aantal landen dat het Aanvullend Protocol geratificeerd heeft. Het recht op informatie en de openbaarheid van bestuur zijn duidelijk nog niet overal doorgedrongen.

